

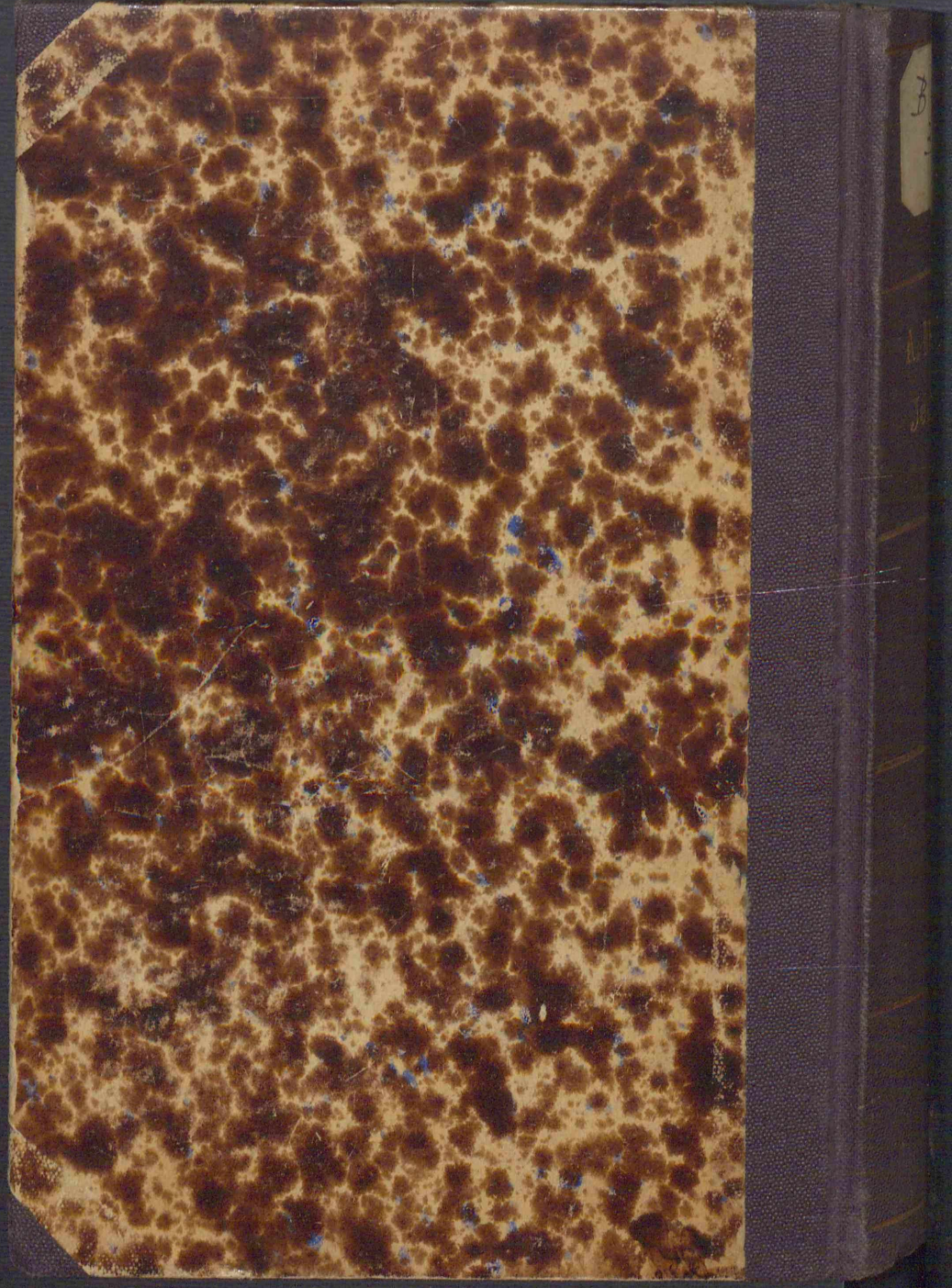
B

338. 1.

A. M. LUNCK

Jerusalem.

I

B

1845
1846
1847
1848
1849
1850
1851
1852
1853
1854
1855
1856
1857
1858
1859
1860
1861
1862
1863
1864
1865
1866
1867
1868
1869
1870
1871
1872
1873
1874
1875
1876
1877
1878
1879
1880
1881
1882
1883
1884
1885
1886
1887
1888
1889
1890
1891
1892
1893
1894
1895
1896
1897
1898
1899
1900

KAUFMANN
DÁVID
KÖNYVTÁRA

B. 338 I

ירושלים

ספר קבוצת מאמרים

להאיר ולהעיר על ארץ הקדושה מצבה וקורותיה וכל הנוגע לה
בשכבר הימים ובימינו אלה למען דעת כל עם ישראל דברים
כהוייתן

יוצא לאור מדי שנה בשנה

על ידי

אברהם משה לונץ

איש ירושלים.

שנה ראשונה.

וועד תרמ"ב.

בדפוס של געאָרד בראָג (המנהל פ. סמאָלענסקי).

מבוא.

הספר הזה אשר אקריב לפניך כיום קורא יקר יהיה הראשון
לאחיו אשר יבאו אחריו, ואשר מטרתם תהיה להאיר אור על
דרכי אה"ק, מצבה ומה העם היושב בה.
לזכרון אה"ק תאות נפש כל אחינו, אשר לא יתכחשו לצור
מחצבתם; החכמים יחקרו בכל לב אחרי כל ישר דבר ימצאו
בהארץ הזאת הרת האמונות והדעות אשר בהן ידגולו כיום רב
הארצות והממשלות, ואנחנו עם ישראל אם כי גלינו מארץ
המדה זאת והננו נודדים כגוים, לבו ולמשסה כל היום, בכל זאת
אין לנו לבוש בצור מחצבתנו זה בהביטנו לאחור אל ערש
ילדותנו, ואף כי היום אשר עיני רבים נשואות לשוב ולרשת
את הארץ אשר בה רוח חיים להעצמות היכשות, עתה עלינו
החובה להפיץ אור נאמן על כל ארחות הארץ ועל הדבר אשר
יוכלו אחינו לעשות פה למען ימצאו ארחות חיים ולא יפנו
להבלי השוא לדבות המרגלים המוציאים דבת הארץ להביא
מורא ומדך בלב עם רצון משפט, על המשמר נעמוד מהיום
והלואה להשמיע כל הדבר כמו מבלי להגדיל או להקטין, כאשר
תחזינה עיני הקוראים במשרים בהחלק הזה, כי כל דברינו שקלנו
כפלים המשפט וכן נעשה בע"ה גם בימים הבאים, הספר הזה
נפרד לשתי מחלקות; החלק האחד הוא עברי וכל המאמרים
הבאים בו כתובים אך עברית, והחלק השני הוא בשפת אשכנז
או בשפת אנגלית, אך למען אלה אשר לא יבינו גם שתי השפות
הוצאנו החלק העברי לבדו, ותקותנו חזקה כי כל אוהבי עמם
ארצם ושפתם יבינו לפעולתנו ולא יאחרו מהביא את הספר אל
ביתם למען תמצא ידינו להוציא כמתכונתו שנה בשנה.

לוח המאמרים מהחלק העברי.

70— 1	א) מנהגי אחינו באה"ק בדת וחיי עם — — — — —
165— 71	ב) קברי ארץ הצבי — — — — —
219—166	ג) מכתב מסע לר' משולם (מכתב יד ישין) " — — — — —
	ד) רשימת הקברים לנוסע קאנדיאטי (מכתב יד ישין) — — — — —
227—220	ה) הצעות נאמנות להטבת מצב אה"ק ואחינו היושבים בה — — — — —
242—228	היושבים בה — — — — —

מנהגי אחינו באה"ק בדת וחיי עם.

כנודע יפרדו אחינו יושבי אה"ק לשתי עדות : ספרדיני ואשכנזים, הראשונה תתנהג בכל דבר הנוגע לדת ודין עפ"י פסקי מרן הב"י ז"ל, כמנהג העדה הזאת בכל מקומות מושבותיה, אולם באיזה דברים קלי הערך — וכיחוד בדברים הנוגעים בדינים התלויים בארץ ובתיקון מצב העיר ויושביה — תטה מפסק הב"י ז"ל ותתנהג עפ"י פסק והוראת הרבנים אשר ישבו בה על כסא ההוראה¹). והאחרונה תתנהג עפ"י פסק הרמ"א זלה"ה ובכל מנהגי אשכנז, אך במקום אשר הגר"א זלה"ה נטה מדעתו והנהיג מנהגים אחרים בעקבותיו ילכו וכמשפטו יעשו²).

ובדברים מעטים תלך גם היא בדרכי הראשונה עפ"י הוראת והנהגת רבני אה"ק הנז' מפני כבוד עיר אלקים. ובנוגע למנהגי חיי העם גם בזאת בדרכי ארץ מכורתם תלכנה שתיהן ורק איזה מהם המה מקוריים אשר על ברכי העיר הזאת רבניה גדוליה ויושביה נולדו. ומאשר כי בעיני אחינו בארצות המערב גם מנהגי ארץ הקדם בכלל מוזרים המה, ע"כ לא נמנע

(1) קובץ הדינים והמנהגים האלו נאספו כולם בספר תקנות ירושלים (ירושלים תר"ב) ואיזה מהם נדפסים בסוף ספר הייס וחסד להרב הייס יצחק מוסאפיא (ליווארנא תקס"ד) ואלה מהם אשר הם מועשים בכל יום או נוגעים להנהגת העדה ובתי התפילה וכדומה לא מנענו מלהביא פה.

(2) סיבת הדבר היא יען כו מיסדי ישוב האשכנזים הפרושים (או המתנגדים) באחרונה בעה"ק צפתו"ב אשר נעתק אחרי כן לעה"ק ירושלים ת"ו הי' הרב ר' סעדיה וה"ר מענדל תלמידי הגר"א זלה"ה, והם נחלו את העדה החדשה הזאת על מבוועי פסקי הגר"א זלה"ה ומנהגיו, ומאז נשאר לחוק ולא יעבור. וע"כ בבתי תפילה של החסידים וכן באיזה בהמדר"ר קטנים של עדת הפרושים אשר המתפללים במו המה בני מדינות שונות הרחוקות מעיר מושב הגר"א זלה"ה ימצאו קן למו גם מנהגים אחרים השונים ממנהג הגר"א.

מלאספס כולם פה, וכיד הידיעה הטובה עלינו נחקור ונעיר על אדות המקור והזמן אשר בו חוללו. וכראשונה נביע אמרתינו על המנהגים שאינם תלויים בעתות השנה, אחריהם יבואו המנהגים הסובבים על סדר חדשי השנה, ואחרונה יסעו מנהגים בענינים ישנים ונפרדים וגם מנהגים אשר מצאו קץ למו באה"ק בשנות עברו ועתה כבר עבר עליהם כלח ונשכח זכרם, באר היטב.

ברית מילה.

כל ימי השבוע הראשונה קודם הברית יזמין אבי הילד לביתו אחד או שנים ממודעיו אשר ילמדו כל הלילה, וגם אשה אחת או שתים אשר תשכנה כל הלילה אצל מטת היולדת לשמרה מכל רע⁽³⁾ (והאחרונות תקראנה גם אם תולד בת).

(3) המנהג הזה נוסד על מאמר חכמינו ז"ל בבבלי (ברכות נ"ד ע"ב) כי יולדת (חיה) היא אחת בארבעה הצרכים שימור ואם אמנם כי ההמון יחשבו כעת השמירה אך לסגולה לבל ישלטו המזיקים בהיולדת והילד היולד לה אך בכל זאת רב ט"ב צפון בהמנהג הזה כי באמת דרושה ליולדת שמירה מעולה. לבלי תאבד עצמה לדעת עת החבלים שאחר הלידה יגברו עליה — כאשר מקרה כזה קרה פעמים רבות — ולדעתנו יוכל להיות כי גם לזה כוונת חז"ל וגם שאר הצרכים שמירה והם הולת אבל התן כלה ת"ח בלילה לכל הדעות נוכל לבאר בדרך זה, והם אבל מפני כי מרוב צערו יכול להיות כי ישום קץ לחייו או מרוב שיחו ופעסו יבוא לתרהר ולהטיח דברים כלפי מעלה אשר שני הדברים האלה יוכלו להיות אך בהיותו בדד כחדרו ואיש אין אתו לנחמתו מיוגו ולהפיג את צערו. חתן הוא מאשר כי האמינו מאז כי לאל ידו המכשפים לסבוב בלהטיהם כי לא יוכל לקרב אל כלתו (ראה הלאה ערך חתונה) וע"כ פקדו כי ישמרוהו לבלי ילך יחידי. כ"ה הוא מאשר כי פחדו לבלי יבוא עריוצי אדם מהגוים שכניהם לחטוף אותה ולהתעולל בה. וכן מצינו כי גם המלכות גזרה גזירה כזאת (כתובות ד"ג ע"ב) וכאשר קרו מקרים כאלה בארץ הקדם פעמים לא מעטות. ח"ו לה פן בגבור מחלתו עליו ויתעלף ואם איש לא יהיה אצלו לחשוב רוחו או יוכל לישן שנת עולמים. ות"ח מפני כי עמי הארץ היו שונאים לת"ח תכלית שנאה בדרך כלל וכמאמרם מאי אהני לן רבנן וכי גס לא ימלט כי לא יהיה לאיש מהמון העם שנאה כבושה פרטית על אחד מת"ח ואז אם יפגשוהו

בשבת שקודם הברית יביאו כל אלה אשר יבואו לברך את בעל הברית בכרכת מ'ז"ט צלוחית יין ולכיבות או מעשה אופה. והמנהג הזה ימצא קן לו גם בשאר י שמחות אשר תהיה לאיש⁽⁴⁾.

בהלילה שקודם הברית יביאו מיוחדעי וקרובי הבעל ברית ואלה שנתכבדו ליקח חלק בהמצוה הזאת מנורת שמן זית אשר ידלקו כמעט כל הלילה⁽⁵⁾ ואצל אחינו הספרדים המנהג כי בני בית הסנדק יביאו עמם מנורת שמן בעלת קנים הרבה המעוטרת בפרחי עשבים ובקול שירי תרועה ישאוו ברחוב העיר והתוף הולך ומכה לפניהם עד בואם לבית בעל הברית⁽⁶⁾ וחכם אחד אשר לו חזקה על הדבר הזה עד כי לא יוכל אחר ליקח מקומו⁽⁷⁾ ידרוש מענין פרשת השבוע והנאספים יתנו מסת ידם לחחכם הדורש.

הברית הוא על הרוב באחד מבתי הכנסיות או בתי מדרשות ובתי כנסיות הספרדים יעמידו שני כסאות, האחד למושב הסנדק אשר הוא הנהו גם הלוקח את הילד מהנשים המביאות אותו, והשני יעמוד אצל ארון הקודש מכוסה בפרוכת יקרה ואיש לא ישב עליו והוא יקרא בשם "כסא של אליהו הנביא".

בלילה יחידו יוכל להכותו נפש, וע"כ צוו על כל אלה הגז' שיהיו תמיד אנשים אצלם לשמורם.

(4) המנהג הזה עוד שריר ימי קדם הנהו כי ימצא עוד זכרוננו לפני ארבע מאות שנה בערך במכתבי הר' עובדיה ברטנורא אשר שלח לאביו.

(5) נשען על דברי תירושלמי (כתובות פ"א) קול מגרם בבורני משתה שם אור נר, בברור חיל שבוע הבן ובבלי (סנהדרין ל"ב ע"ב) כתוב להיפך קול רחים בבורני שבוע הבן וכו' אור נר בברור חיל משתה שם. אך כנראה יפרש התוספות הפתגם משתה שם על ברית מילה, כי התוספות שם בד"ה אור הנר יאמר מוכאן נהגו להדליק נר במילה.

(6) (שבת ק"ל ע"א). כל מצוה שקבלו עליהם בשמחה כגון מילה וכו' עדיין עושין אותה בשמחה.

(7) אולם אם אבי הבן הוא חכם תיודע לדרוש ידרוש בעצמו על איזה ענין אם מפרשת השבוע או מענין היום.

כאשר יובא הילד לכהנ"ם יקחהו אביו בזרעותיו ויאמר פסוק אם אשכחך ירושלים וכו' שמע ישראל וכו' ה' מלך וכו' (ג"פ) אנא ה' הושיעה נא אנא ה' הצליחה נא. הספרדים יאמרו עוד פזמונים ופיוטים מיוחדים אשר איזה מהם מחוברים מעניני מפעלות אליהו הנביא ז"ל (8) ומיד קודם מסירת התינוק להמוהל מברך ברכת להכניסו וכו' והמוהל מניחו על ברכי הסנדק ועה"ר ימלא מוהל אחד את שלוש עבודות המילה (9) ואחרי תום סדר הברית יחלקו לכל הנמצאים בכהנ"ם עשבים המפיקים ריח טוב (10) והמוהל מברך לראשונה ברכת עצי בשמים ואחריו מברכים כל הנמצאים, ובצאתם עם הילד מביהנ"ם יזרוק השמש מי וורדים מכלי מנוקב מיוחד לזה על ההולכים.

דבר הסעודה נזהרים למאוד הספרדים והאשכנזים וגם העניים ידקדקו לעשות סעודה אם גדולה אם קטנה.

פדיון הבן.

גם העני היותר גדול יתן את החמשה שקלים בפדיון בנו בהחלט להכהן — שלא עמ"ג להחזיר — ועל הרוב יתנו את החמש שקלים לכהנים הרבה והמה יחלקו ביניהם (11) ואחר הפדיה יחלקו עשבי בשמים גם ידקדקו לעשות סעודה להנאספים.

ערך החמשה שקלים פה הוא חמשה מגדע כסף וכל מאגידא הוא בערך 1 ר"כ וחצי.

מצות הנחות פאות הראש.

במלאות להנער ארבע שנים וחוריו יאבו לספר שערות

(8) המנהג הזה נז' גם בסי תקנות ירושלים ח' וי"ר.

(9) מוהלי הספרדים ישימו מתחת לערלת התינוק כלי כסף בתבנית טבעת אשר מטרתו לבלי יוכל הסבין לחתוך בהאבר יותר מהדרוש.

(10) המנהג הזה נז' בשו"ע או"ח סי' תקנ"ט ס"ז.

(11) מאמר רב אבא בר זבדא בערבין דף ס"ג ע"א כל הגותן מתנותיו לכהן אחד מביא רעב לעולם וכן הופסק להלכה ביו"ד הלכות מתנות כהונה.

ראשו בפעם הראשונה יזמינו את כל קרוביהם ומיודעיהם ויכבדו את כל אחד מהנאספים לספר איזה שערות מראש הילד עד כי יוסרו כל שערות ראשו מלבד הפאות וסעודה קמנה תעשה להנאספים (12).

המנהג הזה יעשה עה"ר ביום ל"ג בעומר אולם הרבה מאחינו הספרדים יגלחו את בניהם בחוה"מ פסח בבהכנ"ס ושם יעשו שמחה גדולה ומתדרים אחרי מספר ישראל עני (13).

יושבי עה"ק צפת ומכריא טוב"ב יחוגו את המנהג הזה ביום ל"ג בעומר (ח"י אייר) בחצר קבר הרשב"י והכפר מירן ושם יוחג המנהג הזה ביתר שאת. הילדים ילבושו בבגדי כבוד מאוד נעלים. חלי וכתם וכל עדי יקר יושם על ראשם לבם וזרעותיהם. קרוביהם ומיודעיהם ירכיבום על כתפיהם, ירקדו יחוגו יזמרו וינגנו עמם שירים פזמונים בשבת עבר וערבי שעות אחדות ואח"כ ימלאו את המנהג הזה באופן הנזכר, ושמחה גדולה ישמחו אז גם הרבה מהספרדים יושבי ארץ הקדם אשר יבואו לצפת לחוג ביום הזה את חג הלולא דרשב"י יביאו גם את בניהם הקטנים עמם לעשות שם את המנהג הזה (ראה הלולא דרשב"י).

המנהג הזה נקרא בשם "חאלאקא" (משורש חלק בערבי שפתרונו תספורת).

בר מצוה.

המנהג אצל הספרדים כי הנערים יחלו להניח תפילין שנה (או שנתים אם הוא יתום) קודם מלאות להם שנת השלש עשרה ואז יעשו הוריהם סעודה לכל קרוביהם ומיודעיהם. ואם הנער הוא בעל שכל ידרוש דרשה מענין היום ושמחה גדולה

(12) שורש המנהג הזה נז' בספר כונת האר"י (דפ' קארעץ).

(13) נז' גם בס' תקנת ירושלם ח' וי"ד.

ישמחו ביום ההוא (14) ובהיותו בן שלש עשרה שנה אז רק אלה אשר ברכם ה' בעושר יעשו שמחה שנית.

קנינים.

השם תנאים ונימוסו מוזר הוא לספרדים. המחנותנים בעצמם יכתבו ראשי פרקים מעניני החיתון וזאת נקרא בשם "קנינים" אולם איזה שבועות אחרי הקנינים ישלחו החתן והכלה מתנות זה לזה וביום הבאת המתנות תעשה שמחה רבה וביום השבת שאחריו יבואו קרוביהם ומיודעיהם בביתם לברכם ואת החתן יקראו ביום ההוא לעלות לתורה וזאת תקרא בשם "סימן" (לאמר כי זה הוא סימן כי היא מאורשה לאיש).

חתונה.

בשבת שלפני החופה ילך החתן בלויית בני גילו לרבני העיר לנשק ידיהם למען יאצלו עתרת ברכות על ראשו. כלילה שקודם החופה יתאספו קרובי ומיודעי החתן לביתו וספר ישראל יגלה את ראש החתן וכל אחד מהנאספים יתן מסת ידו להספר, ואח"כ ישירו ויזמרו יחד שירי זמרה עד אשר תכוא השנה ותנרש אותם מבית תענוגיהם.

החופה תעשה בבית החתן פנימה החופה היא יריעות הכפורת של אחת הכתי כנסיות מתוחה בחבלים מעל הכותל מעט וחלק הכותל אשר מתחת להחופה יכוסה גם הוא בפרוכת משי ומתחתיה ישבו החתן והכלה.

החופה הזאת לא תסור עד מלאות שבעת ימי המשתה אשר כל הימים ההם ישבו החתן והכלה מתחתיה. חופה כזאת תעשה גם בבית הכלה ונר דולק תעמוד תחתיה כל שבעת הימים ואיש לא ירהיב לשבת שמה כי למקום קדוש יחשבוהו.

(14) אולם לענין חיוב בכל המצות וכו' לא יחשבוהו עד מלאות לו שנת ה"ג כמוכן וכן לא יקרא בשם "בר מצוה" עד הזמן הנז'.

כל כלי שיר לא ישמע בהבית רק הנשים יתופפו על
תופי עיר המתוחים על נבלי חרס קטנים ולעומתם תענינה
המשוררות גם הן בקולן והמחולות יחולו בנימוס ובטעם ארץ
הקדם.

אם החתן הוא חכם ויודע ספר ידרוש קודם החופה דרוש
בגפ"ת מענין פרשת השבוע או מענין היום.

קודם הקידושין יתעטפו החתן והכלה יחד בטלית חדש
מצויצת והחתן יברך⁽¹⁵⁾ ברכת להתעטף ושהחינו, וכה יעמדו
מעוטפים עד אחר כלות כל סדר הקדושין.

סנוטי הכתובה יכתב בחשבון מנה ומאתים כתיקון הז"ל
(ובערך הכסף העובר פה יחשבו לבתולה אלף ולא למנה חמש
מאות פיאסטער⁽¹⁶⁾ ס א ח בקירוב) וכן יוסיפו בהכתובה אחרי
הנוסח הנהוג את הדברים האלה "התנאים שביניהם שרירין
וקיימין ואלו הם: מעשה ידיה שלו מזונה וכסותה עליו, הירושה
וכל משפטי הכתובה כמנהג מו ל מ י ל ה⁽¹⁷⁾ ולא ישא ולא
יקדש שום אישה אחרת עליה כ"א ברשותה ולא ימכר ולא
ימשכן שום חפץ מחפציה כ"א ברשותה ולא יעבור מארס צובה
והלאה ולא מכיירוט ולא מנוא אמון והלאה ולא בדרך ים כלל
עד שיניח לה גז"כ (ג"ט זמ"ן כריתות) עם סיפוק מזונותיה"
והיא תכתב בכתב אשורית מידי סופר אחד מיוחד אשר לו
חזקה על הדבר הזה — וגם החתן החפץ לכתוב בעצמו שטר
כתובתו עליו לקבל רשות מהסופר — ואצל בני העשירים תצויר
סביבה בציורים שונים פסוקים המהללים אישה טובת שכל מעשה
אמן.

כום הזכוכית אשר תשבר תחת החופה יכרכו במטפחת

(15) כן פסק הרב פרי האדמה ומובא בס' תקי"ד ד' ס"ו ע"ב.

(16) כל פיאסטער הוא בערך 6 קאפ. מטבעות רוסיא.

(17) ההוספה הזאת תכתב גם ברוב כתובות בני האשכנזים אולם

בענין משפטי הירושה יכתבו כמה כמנהג "שו"מ" (*שפיאד *ווארמז
*מאגענציע) ובדבר לקיחה שתי נשים יוסיפו כתיקון הרגמ"ה ז"ל.

למען לא יאבד 18) אף רסים אחד ממנה ובהשברה יאמרו
הנאספים פסוק "הפח נשבר ואנחנו נמלמנו" ופסוק "אם אשכחך
ירושלם" וכו'.

אחרי כלות סדר הקדושין 19) ילכו החתן והכלה לנשק
ידי הוריהם וקרוביהם וכל הנאספים ולקבל את ברכת מז"ט.
קרובי החתן יתנו אז בידי הכלה מטבעות זהב ובידי החתן יניחו
קרובי הכלה מטבעות זהב כפי מסת ידם והוא במקום מתנת
דרשה הנהוג בין האשכנזים.

בהסעודה שאחר החופה יזמרו הנאספים פיוטים ופזמונים
מיוחדים בשפת עבר וערבי ואחרי כלות המשתה יושיבו את
החתן והכלה על שני כסאות באמצע הבית איש בצד רעהו ובידי
כל אחד אבוקה 20) דולקת, והנאספים ירקדו ויזמרו ויתהוללו
מסביבם ויכבו אבוקה אחת פעם אשר בידי החתן ואז יאלץ

18) אמונת אמן יאמינו הרבה מיושבי העיר כי לאל ידי אנשים
בעלי סגולות וכישוף לחלוש את עצבי החתן לבל יוכל לגשת אל כלתו ומיוחד
לאל ידם לפעול הפעולה הזאת כרסוסי כוס הזוכיות אשר תשבר תחת
החופה, וע"כ ישמרו כמאוד ויקברום באדמה או ישליכום באחד בתי
המחוראות ובלבד זאת יתנו במנעלי החתן ובבגדיו מטבעות או תכשיטי
זהב בהאמונם כי בכח וסגולות הזהב לדחות מעליו את כח הכישוף
והאמונה הזאת כנראה קדומה מאד הנה (ראה למעלה הערה 8). וכו' גם
בתיבוע דברים כ"ד ו' וז"ל "ולא יהוי גבר אסר חתנין וכלין בחרשין ארום
נפשא דעתיד למופק מנהון הוא מחבל" וגם נוסחת- הירושלמי מתאמת עם
הכונה הזאת.

19) ה' דר' פראנקיל יזכור בספרו "ירושלימת" עוד מנהג אחד והוא
כי אחרי קריאת הכתובה וביאו שני דגים חיים המעוטרים בפארי זהב וכסף
הנתונים בקערה והכלה נהוגה מנשו השושבונים תצעוד עלינו שלש פעמים
והנאספים יענו מדי פעם בפעם "פרו ורבו" ואח"כ יצעד גם החתן עליו
שלש פעמים, אולם כאשר חקרנו אין זכר להמנהג הזה פה, ורק בשאר
ערי טירקיא ימצא קן לו, ואולי שמע דר' פראנקיל המנהג הזה מאיזה אנשים
אשר זה מקרוב באו הנה ובעיניהם לא ראו עוד סדר החונה פה, אך מדוע
לא שם דר' פראנקיל על לב כי דגים חיים (ר"ל אינם מלוחים) יקרו המציאות
הכס פה.

20) טעם ומקור המנהג הזה הוא לפי דעתי מאשר כי על הרוב

להדליק את אבוקתו מאבוקת כלתו ופעם אשר בידי הכלה ויאצוה להדליק את אבוקתה מידי בחירה אשר רצו נפשות הוריה בו.

ממחרת החתונה תבואנה אמות החתן והכלה וכל קרוביהם ובנות משפחתם אל הכלה לבקרה וכל אחת מהן תביא עמה דבר חפץ או כסף מסת ידיה מנחה להכלה וזאת יקרא בשם "שבחיא" (מלשון שבח בית אביה).

כל שבעת ימי המשתה לא יצא החתן מביתו ובעת התפילה יאספו קרוביו ומיודעיו לביתו להתפלל, ורק ביום השבת בבוקר יבוא החתן לביהכנ"ס וישב במקום המיוחד לחתנים מתחת לחופת משי הפרושה על מוטות עץ מהודרים.

בעלות החתן לתורה ילווהו השושבינין עד הבימה ואחרי אשר תקרא לפניו הפרשה הששית מפרשת השבוע יקרא החזן פרשת "ואברהם זקן בא בימים" עד תומה פסוק בפסוק בניגון וכל יודעי גגן מהקהל יעלו גם הם על הבימה והמה ינגנו את תרגום הפרשה פסוק בפסוק, ושמש ביהכנ"ס יסובב אז בין המתפללים ומכלי כסף מנוקב אשר בידו ישפוך מיץ ורדים לידי כל הנמצאים.

אחינו האשכנזים יחוגו את חג חתונת בניהם באופני ומנהגי ארץ מגוריהם רק איזה מנהגים קלי הערך כמנהג שבירת הכוס במשפחת, מנהג האבוקות ומנהג השבחיא וכדומה בחרו לטו, והחתן ישא ככל שבעת ימי המשתה על ראשו מגבעת בעלת שער המיוחדת לשבת (שטררימיל) גם קול הכלי שיר אשר מקודם נשמע בבית החתונה נאסר זה כעשר שנים מטעם (21) ראשי ורבני העדה הזאת.

ישאו פה נערים ונערות קטנות אשר לא ידעו זה את זה מעולם ואשר מסוה הבושה תכסה את פניהם אף מלחביט איש בפני אחיו וע"כ המציאו את המנהג הזה לקרב דעתם מעט מעט וסמך לזה נמצא גם בהלמוד כבלי (כתובות י"ב ע"א) כי ביהודה היו מיוחדין החתן והכלה גם קודם החתונה למען הגים דעתם.

(21) מטעם ונמוקס היה כי לפעמים באו איזה אנשים אל בית

שאלת שלום.

הפוגע את חברו בבוקר קודם התפילה יאמר לו "צפרא דמרי (22) טב" — ובשבת "צפרא דשבתא טבא" — ורעהו ישיב לו "טב למרי". אחר התפילה יאמר הדורש בשלום "שלום" והמשיב ישיב "שלום ברכה וטובה".

הנפטר מחברו בלילה יאמר לו "בטוב ילין מר" והוא ישיב "ויקיין מר בישועה ורחמים".

ביום השבת יאמר המברך "שבת שלום" והעונה יענה שבת שלום ומבורך". כמוצ"ש יאמר המברך "שבוע טוב ומבורך" ורעהו יענה "עליכם ועלינו".

בראש חודש יאמר הפותח בשלום "חודש טוב ומבורך" והמשיב יענה "עליכם ועלינו".

בחגים ובמועדים יאמר הדורש בשלום "מועדים לשמחה" ורעהו יענה "חגים וזמנים לששון" כחוק"מ יאמר הדורש בשלום "תזכו לשנים רבות נעימות וטובות" ורעהו ישיב "תזכו ותחיו ותאריכו ימים".

הבא לבית רעהו בעת האוכל יאמר "רפואה וחיים" ולהשותה מים "מים חיים" והם ישיבו "ויוסיפו לך שנות חיים" להמתעטש יאמר "חיים טובים" והוא ישיב את הפתגם הנז'.

הבא לברך לחתן וכלה ולבעל ברית ולשאר בעלי שמחות יאמר "סימן טוב" והם ישיבו "ה' נחיהו ובחלצי (ביוצאי) דמר" הבא לבקר את החולה יאמר "לא יאונה לצדיק כל און" והוא ישיב "כברכתא דמר".

היורד לפני התיבה או העולה לתורה ולדוכן ולדרוש בשובו למקומו יאמרו לו היושבים בתתם את ידם על לבם ועל מצחם

הנשים לשמוע אל מנגינת המנגנים והמנגנים גם כמה לא עצמו עיניהם מהסתכל בנשים.

(22) נשען על כאמר רב בכרכות י"ד ע"א כי כל הנותן שלום לחברו קודם התפילה כאלו בנה במה וכן הופסק להלכה במוש"ע או"ח סי' פ"ט סעיף ב'.

לאות הכנעה וכבוד "חזק וברוך" והוא גם הוא ינוסף את ידו מעל מצחו מעט ויענה "חזקו ואמצו".

כשאחד מכני הישיבה או איזה חברה לא בא יום או יומים למקום הנועד, בבואו יאמרו לו חבריו "לא יפקד מקומו" והוא ישיב למו "מקומי כל יחסר".

הליות המת וקבורתו.

בענין הליות המת ידקדקו ויזהרו יושבי עירנו למאוד. במות אחד מהחכמים הגדולים יסובכו שמשו העדה ויכריזו "בטול מלאכה" (23) מיד כל החניות יסגרו על מסגה בעלי אומנות ועבודה יניחו כלי אומנתם מידם וכולם ילכו לחלק את הכבוד האחרון להרב הנפטר ולליתו עד שער העיר או עד בית מועד לכל חי. ודומיה איומה דומית מות תשלום או שלמת ברובע היהודים וגם במות אחד החכמים הפשוטים (24) ילך שמש העדה בכל חוצות ורחובות היהודים ויכריז "מצוה" וגם אז כל איש אשר עתו תרשהו ילך לקיים מצות הליות המת כלילה כביום (25). משך הזמן הקטן אשר גוית המת תשכב על הארץ במרם יבואו אנשי החברה קדישה לטהרו ולרצו תשבנה נשי בני משפחתו בעיגול על הארץ ובקול בוכים מר צורה תתנה המלומדת שבהם את מעלת הנפטר וגודל האבדה אשר אבדה משפחתו והנשואות תשרקנה תהמינה ותכינה בידיהן על ראשן מצחן וחזיהן באופן

(23) הקריאה הזאת תקרא מיד בצאת נפשו האומנם כפי הדין המובא ביו"ד ש"מ"ג ס"א פטורים הבעלי אומנות לבטל ממלאכתם קודם הוצאתו במקום שיש חברות גמחש"א ולא נזי כל חילוק בזה בין תלמיד חכם לשאר אנשים וכנראה רק משום כבוד התורה ולזמריה נעשה המנהג הזה.

(24) ואם הוא גבר בגוברין יוסיף השמש אחריו קריאתו "מצוה" לאמר כי הנפטר היה חכם גדול וכו' כפי מעלתו.

(25) המנהג הזה על אדני הדין נוסד כי בענין הליות המת בעת הוצאתו לקבורה אין כל חילוק בין מקום שיש למקום שאין בה חברות גחשיא וכולם מחויבים ללותו (יו"ד ש"מ"ג ס"א).

איום ומכהיל²⁶) למאוד וגם אחרי אשר יוציאו את המת מהבית עוד תעמדנה אצל החלונות ובקול בוכים תניפנה את ידיהן מבעדן אחרי לאות הפרידה, תשרקנה ותתגודדנה בפניהן וחזיהן מאין הפוגה עד כי פלצות וזועה תאחו את נפש כל איש מהעומדים.

גוית המת תרוחץ במים קרים ובורית ולא לבד מכחויץ כי גם בני מעיו ירוחצו וינקו במאוד ע"י מים ובורית וירחצו כ"כ עד כי המים אשר ישפכו לתוכם יצאו זכים ונקיים בלי שום ליכלוך וריח רע כלל. הרחיצה הפנימית הזאת תקרא בשם "בדיקה" יען כי יבדקו את המים היוצאים ממנו אם זכים המה²⁷) ובעה"ק צפת המנהג להטביל רוב הנפטרים במקוה מים (מעין) אשר תקרא בפי המסורה בשם מקות האר"י ז"ל הסמוכה לבית הקברות ורק אחדים יטבלו בהמקוה אשר בעיר (מי גשמים) ובעה"ק טבריא ת"ו יטבלו את גיו המת אחרי רחיצתו ובדיקתו בים כנרת (הסמוך לביהק"ב).

המת יקבר מיד סמוך לפטירתו ולא ישכב²⁸) בביתו רק משך זמן הרחיצה והבדיקה וגם כלילה יובא מיד לקבורה. כמות אחד הכהנים יתנו על פניו — מלבד המצנפת — מסוה תפורה מעט מלמטה וכל העומדים מסביבו יאמרו אז פסוקי ברכת כהנים.

המנהג לתת בידי המת ענפים ושברי חרסית על עיניו לא יעשה פה וכן לא ילבישוהו בגד העליון הנקרא קיטעל וגם הטלית יוקח מאתו עת יורידוהו בקבר.

26) ראה מועד קטן פרק ג' משנה טו.

27) המנהג הזה איננו נז' גם בס' מעבר יבוק אשר אסף וקיבץ כל הדינים הנוהגים בפטירת המת רחיצתו וטהרתו וכו' דבר לא נעדר אך בכל זאת הנהו נוהג בכל ארץ מרוקא ונוהג ג"כ בילדים קטנים.

28) הדבר הזה הוא מתקנות ירושלם הראשונות הנז' בכבלי ב"ק (דף פ"ב ע"ב).

אשת הנפטר ובניו לא ילכו ללותו וגם יזחרו לצאת
מפתח הבית עד שוב המלואים משדה הקברות.

בצאת אנשי החברה עם הנפטר מפתח ביתו ישבור שמש
החברה בלי חרס על מפתן הבית ויכריז בח"ח כחרס יהושע בן
נון כי כל זרעיו (29) לא ילכו אחרי מטתו ללותו עד ישוּבו בני
החברה מביהק"ב ובן ישניחו שמשו החברה כי גם שאר נשים
לא תלכנה אחרי המטה ללותו.

בני החברה ישאו את המת על כתפיהם — על שני מוטות
עץ המשולבים בכריחי ברזל כתבנית סולם — מביתו עד שדה
הקברות אשר בראש הר הזיתים.

במות אנשי השם ישאו אנשי החברה את המטה בידיהם
סמוך לארץ וזה יחשב דרך כבוד ובפטרות אחד הרבנים הגדולים
ילכו לפני מטתו נערי הת"ת ובתי הספר שנים שנים ומוריהם
בראשם וישירו שיר של פגעים בקול מר ועצב ובידיהם נרות
דונג דולקות ומשני עברי המטה ילכו שנים משמשי העדה
ובידיהם נרות שעוה שחורות גדולות במאוד, בכוא אנשי החברה
עם המת לפני שער ביהכנ"ס וביהמ"ד יאמר אחד מהנאספים
קדיש לעילו נשמתו ובצאתם משער העיר וחוצה יאמרו כל
ההולכים אחרי מטתו וגם נושאי המטה מזמור יושב בסתר (30)
הרבה פעמים עד הניעם לישפולי הר הזיתים.

בעה"ק צפ"תו המנהג לעשות מעמד להנפטר על תל
קטן אחד אשר הנהו לא רחוק מביהק"ב ושם יאמרו קדיש
ומהמקום הזה עד בואם לביהק"ב יאמרו גם כן כל ההולכים
המזמור הנז'.

(29) מקור המנהג הזה בדברי הקבלה יסודתו וסגולתו להפיל חתת
על בני הנכר נגיעי בני אדם לבל יהינו לילך אחר מותם ולהתדבק בו.
(30) נז' בס' מעבור יבוק דף ג"ז (ווילנא תר"ך) הוא חסד עם
הנפטר כי עיני יוחלש כח הקליפות והמקטרגין אולם בעת לא יצאו עוד
משער העיר לא יאמרוהו כי בעיר פנימה תש כח המזוקין ועיין בהקדמת
ספר צח וארום שהכריח שבא"י אין לומר מסורת מודעה הנהוג לומר אצל
הולים אשר הגיעו לשער מות.

כאשר יביאו את הנפטר למקום חצבו לו קבר ישכיבוהו סמוך לקברו על הארץ ועשרה אנשים מבני החברה הבאים בימים יסבבו את ⁽³¹⁾ המת שבעה פעמים וכפות ידיהם משולבות איש ברעהו. ובעת הסביבה יאמר אחד מהסובבים המזמור הנז' ותפילת ר' נחוניא בן הקנה ותפילה לעילו נשמת הנפטר בהזכרת שמו ועל גוית המת יניחו שבעה פיסות מטבע כסף ובכלות כל הקפה יקח אחד מהסובבים פיסה אחת מהזכרים וישליכו הלאה ויאמרו הפסוק ולבני הפילגשים אשר לאברהם וכו' והקפות האלו נעשות רק לאנשים ובימים שאומרים בהם תחנון.

גולל ודופק אשר בתוך הקבר הוא מאבנים דקים חלקים (כאלאטא).

אבני המצבות מונחים לאורך הקבר ועל איזה מהקברים בנוים ציונים קטנים עד גובה אמה בערך ומסודים בסיד ועליהם מונחים אבני המצבות.

סעודת הבראה.

המנהג אצל הספרדים כי כל קרובי ומיודעי האבל יביאו לו סעודה הראשונה להברותו.

הדברים המובאים הם לחם כצים טחינה ⁽³²⁾ צמוקים ויין ⁽³³⁾ וישתדלו לברך ברכת המזון בזימון ואחריה יאמרו ברכת

(31) ענין הקפות נז' גם בס' מעבור יבוק דף נ"ו (ווילנא תר"כ) אך שם מזכיר כי בכל הקפה יתנו פרוטה אחת (כפי מסת יד יורשי הנפטר) לעניים ואם לא ימצאו שם עניים יחזור לתתם בתוך זמן י"ד שעות אך גם הוא מביא שם כי בא"י היו נוהגים לחתוך א' מטבע זהב כגון א' צ' יקינו לחתיכות דקות לשים אותו עליו עם כסף ונחישת זה לאדם גדול. גם כותב מחבר הס' הנז' כי סדר הקפות נמצא בדברי חכמים הרחיצה הגדולה המיוחסת להלל הזקן ובמאמר ג' פרק י"ז וכן במאמר ה' פרק ל' מתבאר שורש וכונת הענין ע"פ סוד.

(32) הוא שומשומין טחונין במרם נבדל מהם השמן.

(33) ע"ש הכתוב ויין למרי נפש (משלי ל"א ו').

אבלים הנז' בתלמוד (כתובות ח' ע"ב) ואח"כ 'עשו' השככה"
לנשמת הנפטר ויאמרו קדיש.

חברת "שבת אחים" ישלחו את סעודת הנראה לכל איש
מחבריהם אשר ימות לו מת ב"מ.

בהשבת אשר תוך השבעה יתאספו כל מידעי האבלים
ואחד החכמים ידרוש דרשה לכבוד ולעילו נשמתו ואם הנפטר
היה רב באחת הערים ידרשו איזה חכמים בארבעה שבתות
הראשונות לפטירתו.

בביהכ"נ"ם אשר להספרדים יש מקום מיוחד אשר שמה
ישנו האבלים בכואם להתפלל ביום השבת.

הוצאות הגניזה⁽³⁴⁾.

(ספרים בלואים וס"ת פסולים או חלק מהם אשר כבר נשחתו
מזוקן).

בכותלי בתי כנסיות אשטאמבולי ות"ת אשר
להספרדים ימצאו מערות קטנות אשר שם יצברו בלויי הספרים
או השמות, גם כל הגניזות אשר בכל בתי כנסיות ובתי
מדרשות אשר בעיר יפנו במלאותם ויובאו להמערות האלו ובעת
אשר גם שני המערות האלו ימלאו עד תומן אז יורק כל
הנמצא בהנה אל תוך סלי קש גדולים וחלקי הספרי תורות
יושמו בכדי חרס ובקול המון חוגג יוציאו את בלויי הספרים עד
מחוץ לעיר ושמה יגנוזו באחת המערות אשר במורד הר ציון
וזאת תורת ההוצאה:

על ידי הודעות מדכקות על כותלי בתי כנסיות ובתי
מדרשות יודע לכל יושבי העיר יום המיועד להוצאת הגניזה.

(34) המנהג הזה נוסד לפי הנראה על הענין המובא במגילת תענית
(פ"ז) כי יום ג' תשרי הוקבע ליו"ט על כי בו התנמלית אדרכתא בשטריא
לכלי יהיה שם שמום מוטל באשפה. זמן התיסדות המנהג הזה לא נודע
בכדור כי לא נז' בשום ספר, אך כאשר שמענו מזקני שער כבר עבר עליו
יותר מנאה וחמישים שנה.

עוד בבקר השכם ימלא הביהכ"נס או שטאמבולי והרחוב הסמוכה לה המון אדם רב. כשתי שעות קודם הצות היום יופיעו גם כל חכמי וזקני העיר לביהכנ"ס ההיא והמה יקחו כל אחד ס"ת העומד בכך חרס והיותר טוב אשר בהמה יוכל תחת חופת משי ברחוב העיר וחליפות ינשא הס"ת מידי החכמים, והסבלים וההמונים ישאו את השקים הגדולים המלאים בלויי ספרים. התוף הולך ומכה לפניהם ואיזה מההולכים ירקדו ויזמרו מזמורים ופזמונים נאותים, וכן ילכו הלוך ונגן מביהכנ"ס הזאת עד בואם אל שער ציון ועל הכר הנרחב אשר לפניו ירקדו ויזמרו משך חצי שעה עם הס"ת ושקי הספרים בידם וגם יעריכו מערכת משחק בחרבות שלופות אלה מול אלה למען הגדיל את פרשת השמחה ואח"כ יצאו דרך השער באופן וסדר הנזכר עד בואם אל מקום המיועד.

עת תוצאות הגניזה איננה קבועה, מקודם בעוד אשר הישוב מבני עמנו מצער היה הוציאוה מקץ שבוע שנים ולעת כזאת כאשר נתרבה הישוב מאחינו פה ורבו למאוד הספרים וההוגים במ' יוציאוה בכל שלש שנים⁽³⁵⁾, אולם לפעמים יוציאוה עוד במרם עתה (והוא במרם ימלאו המערות עד מרום קיצן) כי מסורה שומה בפי זקני אחינו הספרדים כי תוצאות הגניזה סגולה לעצירת גשמים ועל כל צרה שלא תבא, וע"כ בכל עת יעצר הגשמים וירחי החורף הראשונים חלפו מבלי אשר ירד גשם על הארץ אז יעשו הסגולה הזאת ואז ילוה אל כלי השיר גם קול השופר ואצל שער ציון אומרים מזמורי תהלים וי"ג מידות ויתקעו בשופר ואחד החכמים יעורר את ההמון בדברי כבושים כי ישבו ממעלליהם ומדרכיהם ודמעות כנחל יזלו מעיני הנאספים עד כי אין העם מכירים את קול תרועת השמחה לקול תרועת הבכי⁽³⁶⁾.

(35) ההוצאה האחרונה היתה בירח סיון תר"ט והקדמת בתודש

שבט תרל"ז.

(36) באופן וסדר הזה נעשתה ההוצאה בירח שבט תרל"ז.

סדר מניית רב (חכם באשי).

כל חכמי העיר ונכבדיה מכל המקהלות השונות אשר בעירנו יתאספו ביום הנועד להמניה מיד אחר תפילת הבוקר ליישיבת "בעלי בתים" והרב הנבחר לכהן פאר בכהונת הרבנות בעה"ק ירושלם ת"ו וסביבותיה יעלה הבמתה ואחרי אשר יביע מליצה בשפת קדשנו — בסיגנון אחינו בני ארץ הקדם — ממך ערכו מהרגשות הנשגבות אשר ימצאו קץ בלבו בהבחרו לחיות אלוף לראש עדה נכבדה כזאת, וכי יתאמץ כי גם בוחריו לא יבושו מבחירתם בו, ידרוש דרוש רחב אשר בו יראה עוזו חילו בפילפולא דאורייתא אשר ימשך כשתי שעות, אח"כ יגשו אליו מזקני העדה וילבישוהו אדרת צמר חדשה הנעשה מקופת הקהל והוא יברך ברכת שהחינו בקול רם והנאספים יענו אמן ואחרי אשר הש"ץ יברך בברכת מי שבירך להוד מלכותו השולטן יר"ה, לפחת העיר, להרב חכם באשי ולראשי העדה, ילוהו רוב הנאספים לביתו וטרם יציג כף רגלו על מפתן שער החצר ישחוט אחד מהשוחטים בהמה דקה אחת ויברך ברכת השחיטה וכל הנאספים יענו אמן והרב החכם באשי יפסע על הכהמה השחוטת והשוחט יטביל שתי כפות ידיו בהדס ויקדים לעלות לבית הרב ובידיו המגואלות בדם יצייר תמונת יד (37) ממעל למשקוף הדלת, בהאמינם כי הדבר הזה סגולה לעין הרע ואת בשר הבהמה יחלקו לעניים.

מצוות התלויות בארץ.

הרבה מאחינו החרדים לדבר ה' ידקדקו וישתדלו לבוא לידי חיוב מצוות התלויות בארץ, מהם יקנו בהמה דקה וישחטוה למען יוכלו לקיים מצות "מתנות כהונה" ואלה אשר לאל דם יהדרו לקנות חמשה כבשות צאן למען יוכלו לקיים גם מצות "ראשית הגז" ואיזה מהם יקנו עוד כברת ארץ ויקחו למו

(37) ראה הלאה מאמר עין הרע.

ארים לחרוש ולזרוע אך למען יהיה לאל ידם לקיים גם המצוות
התלויות בקרקע.

פדיון פטר חמור.

קיום המצוה הזאת אך בכבדות רב במאוד תצא לפעולת
אדם יען כי על האיש החפיץ למלאותה עליו לקנות אתון קטנה
כבת שנה ושתיים אשר ידוע בבירור כי עוד לא בכרה ולגדלה
כביתו עד אשר תבכר ואז יפדו פטר רחמה בשה אשר אותה
יתנו לכהן וזה סדר הפדיה.

ביום הנועד להפדיה יתאספו הרבה מיושבי העיר אנשים
נשים וטף לבית בעל החמור ושמה ינקו וירחצו למשעי את
עור החמור מראשו ועד רגליו ואחרי כן יעטפוהו במעטפות משי
וארגמן יקרים ובראשו וצוארו יתלו תכשיטי זהב וכל עדי יקר
הרבה למאוד. במשך העת הזאת — מובן מאליו — אלה האנשים
אשר לא נפל הכלם ברחיצת ועטיפת החמור לא ישימו ידם
בצלחתם. החכמים שבהם ילמדו דיני וסדר המצוה הזאת בתנ"ך
תלמוד וזוהר והנשואים ישירו ויזמרו ויתופפו בתופים עד כי
קול התרועה ישמע למרחוק, ואז ישאו הנאספים את החמור
והשה חליפות עד בואם לאחת מבתי הכנסיות הסמוכות. שמה
כל הזריזים לדבר מצוה יצאו במחול משחקים והחמור רוכב על
כתפיהם ואח"כ יאמרו למודים מענין המצוה הזאת ואז יגש בעל
החמור לבוש כנדי כבוד ויקריב את השה אצל החמור ויברך
(בשם ומלכות) ברכת על פטר חמור ויאמר זה תחת זה ובידו
יתן את השה לאחד הכהנים, ואם בעל החמור הוא אחד מהחכמים
המצוינים ידרוש דרוש בפלפול וחידוד כארכעה דרכים שהתורה
נדרשת מענין מצות פדיון פטר חמור.

שלוח הקן.

גם המצוה הזאת אם כי לא בנקל לקיימה בכל זאת
החרדים אל דבר ה' יהדרו לדרוף גם אחרי המצוה

הזאת בהרים ובגבעות וכמעט מסתכנים⁽³⁸⁾ א"ע
על הדבר הזה.

לימוד.

אם תהיה — חלילה עת צרה בעיר, מנהג אחינו הספרדים
לקבוע מספר חכמים — לא פחות מעשרה — אשר ילמדו כל
היום באחד הבתים אשר בכל רוח מארבע רוחות העיר.

כפרות.

אצל הספרדים ישמע השם "כפרות" לא רק בערב צום
העשור כי אם גם בעתות אחרות ידועות.
אם ימותו שני אנשים בבית אחד בזמן קצר אז יקחו גרי
הבית עוף ויעשו בו מנהג כפרות, לאנשים ישחטו תרנגול
ולנקבה תרנגולת. את הראש והרגלים יקברו והנותר יחלקו
לאביונים. כן אם יחלה איש והרופאים יאמרו נואש למחלתו
יעשו עבורו כפרה באופן הנז'.

שמירה מעין הרע.

סגולה לבלי תשלוט עין הרע באיש יחשבו אחינו הספרדים
— ככל יתר בני ארץ הקדם — את תמונת יד וע"כ יציירו את
הצורה הזאת מעל פתחי בתיהם בצבע אדום וכן ישימו על
ראשי ילדיהם צורת יד מכסף מעשה מקשה לאמור כי היד — או
הצורה בעלת חמש אצבעות⁽³⁹⁾ הזאת — תזיק בהאיש אשר
יחפוץ להכניס עין הרע בהילד או ביושבי הבית הזה. וכמו כן
כאשר ינצו אנשים יחד ישים האחד את חמשת אצבעות ידיו
פרושות מול עיני רעהו לאמר כי התמונה הזאת תפגע בו
לרעה.

(38) סגנון הלשון הזה נז' בס' תקנות ירושלם חלק יו"ד.

(39) ראה ספר סוד הספירות להחכם דר' רובין הנדפס במ"ע

השחר וגם בחוברת מיוחדת.

אמונת הבל (40).

מומיא.

בהשם הזה יקרא בלשון ערבי התיכת עצם אשר חשך משחור (תארו 41) וסגולתו לרפא כל נגע וכל מחלה ביחוד למחלות פתאומיות ואי רגילות.

רפואת תעלה הזאת תערך בערך וסדר זה: משקל קצוב מהמומיא — או פיסת העצם השחור — יכתשו במכתשת עד אשר דק — ולפעמים יערבו בו מעט נופת ובשמים — ומלא כף סמנו יעמידו בלילה על הגג למען תרד שכבת הטל עליו או יתנוהו בספל קאפע, ומהצרי גלעד הזה ישתה החולה תשעה לילות רצופים. ביום החמישי והתשיעי בטרם ישתה החולה מהרפואה ירחצו את גיוו יעטפוהו מראשו ועד רגליו בשמלות לבנות ואיש או אשה תשב אצלו כל הלילה לשמרהו — כי לדעת מאמיניו שני הלילות האלה מסוכנים ביותר להחולה — מאכל החולה בכל משך הזמן הזה אך לחם חמאה וחלב וכן ישניחו כי החולה לא יריח כל ריח חזק, וביחוד ריח שומים בצלים ודגים. נשים אשר בנידת דוותן הנן לא תבואנה אל הבית בכל משך הזמן הנז' ולבלי הסב נזק להחולה ולנפישן בכלל ימעטו מאוד המבקרים אותו.

(40) עלינו להעיר פה כי אמונת ומנהגו הבל אלה רק בלב הנשים והבוערים בעם ימצאו קן למו, אולם החכמים בעלי שכל ומדע לא לבד אשר ירחקו עצמם מהמנהגים האלה כי אם לבנם גם עליהם ידאב על אשר ידוהם לא תעשינה תושיה להניא את לבב ההמון מלהאמין באמונת שוא ותפל אלה. (41) על דברת בני ארץ הקדם ימצא העצם הזה במדבר החול אשר בארץ ערב והוא חלקי מגויות אנשים אשר מוצאו למו קבר בין גלו ים החול הזה בלכתם למסעם למעקקא או לשאר ערי הארץ הזאת ומגדול החום הבוער נתקשו, הושחרו והוקטנו עצמותיהם במדה מרובה מאוד באופן רכות הגויות החנוטות. המומיאי תמצא להמכר בבתי המרקחת לעניני רפואה וסגולה אשר להישמעאלים: מחיר כל דרהם (דראכמע) בערך 5 פיאסמער והלוקחים ממונו בכמות רב יראו בו רשמי האבר אשר ממונו נתחולל.

השכנים גרי החצר — המאמינים כהכל הזה — יפחדו מאוד לכל יפעול כח המומיא פעולתו עליהם לרעה ולכן יעזבו את בתיהם על ימים אחדים או — אם לא ידאגו לשלום החולה ולהטבת מצב בריאותו — יציירו על פתח בית החולה תמונת יד ממלוגמא (טריאקא) ידועה ואז יבטל כח המומיא. לא יועיל ולא יזיק והיה כלא היה. וע"כ החולה אשר יפחד משכניו לבלי יפעלו הפעולה המנגדת הנז' יעשה במחשך מעשהו לבלי יודע לאיש.

אינדולקא (42).

השם הזה גם הוא שם רפואת הכל הנהו וגם בה ישתמשו רק למחלות בלתי תמידיות כמו שנעוץ עורו מוכי פחד פתאום וגם לעקרות, למקשות בלדתן, למקברות בניהם ולחלי גופלים וכדומה, והיא תפרד לשתיים לאינדולקא גדולה וקטנה, והאחרונה תפרד עוד לענפים ולמינים שונים אשר יפרדו בכמותן איכותן ואופני עשייתן — לפי מעמד ומצב האיש אשר עבדו תעשה. ואנחנו נבאר בראשונה את האופן היותר הניל ונהוג ברוב ערי ארץ טירקיא ואח"כ נבאר את יתר האופנים אם בפנים המאמר או בהערות.

אינדולקא קטנה.

כל בני בית החולה וגם הגרים בשאר בתי החצר נאלצים לעזוב את בתיהם על ימים אחדים והחולה ישכב בדד בחדרו עם האשה היודעת סוד התעלה הזאת לכדה והבית הזה יסיירו ינקו יכבדו וירחצו למשעי וכל ספרי קודש יוציאו ממנו (43). על

(42) השם "אינדולקא" או "אינדולקאדא" ואמר בשפת לאדינו (היא שפת ספרד נשחתה אשר בה יבטאו אחינו הספרדים) על בית אשר הגרים בו עזבוהו ושמה ושאתה יוכת שעריו ומוזה הושאל על הרפואה הזאת אשר החולה נאלץ לשכב בדד ושכני החצר יעזבו את מגורם כמבואר.
(43) באיזה ערים יצוו להסיר גם את המזוזות מהבית אשר בו ישכב החולה.

החולה יפקדו לבלי יתפלל ויקרא ק"ש ויזכיר שם שמים ולא כל דבר תורה בלילה הזה והאשה הידעונית תכין אתה מעט חמים, שעורים, מים, מלח, דבש וארבעה או ששה בצים וחלב ומיני נופת (44) (צוקער) וכחצות הלילה תקח המטעמים האלה ותערבם יחד, תשפוך מעט מהם מסביב למטת החולה, על מפתן הבית ובארבע פנותיו, ובעת עבודתה זאת תלחוש בשפתותיה המלים האלה "אנא בבקשה מכם אתם אדונים שלנו שתחוסו ותרחמו ותחוננו על נפש עבדכם החולה (פלוגי בן אמתכם פלוגי) ותעבירו אשמתו ואם חטא והרע לכם תמחלו ותסלחו לו על חטאתו ותתנו לו נפשו וכחו ובריאותו (ולעקרות: תפתחו את רחמם ותשיבו להם פרי בטנם ותתירו מאסרם) (ולמשכלות: תחיו להם נפשות בניהם ובנותיהם) והא דבש (או צוקער) זה לכם למתק בו את פיכם וחככם והחמים או השעורים למאכל בקר כם וצאנכם והמים והמלח לקיים האהבה והאחה והשלום והריעות כברית מלח עולם בינינו וביניכם (45) ואח"כ שוברת הכצים ושופכת אותם בהמקומות הנז' והיא תפול על הארץ בקידה והשתחוויה ותנשק את הרצפה כמה פעמים ותאמר עוד הפעם הא לכם זה קרבן נפש תחת נפש (46) למען תשיבו לנו את נפש זה החולה ורעיוניו" (לפי מצב הדבר אשר עכורו תעשה התעלה הזאת) וכסדר הזה יעשו שלשה לילות רצופים ואם החולה לא ישוב לאיתנו יעשו עוד עד שבע ותשע פעמים (47).

(44) ערך הנופת אשר יפזרו בכל לילה הוא כחצי ראטול (ראה לוח המשקלים) (כל ראטול הוא בערך 6 פונט רוסיא) וכאשר הקשיבו אזנינו מאשה אחת אשר לה נעשתה התעלה הזאת לא יפזרו פה עה"ק רק צוקער לבד וגם ביתר הענינים הנז' פה נוהגים פעה"ק להקל.

(45) כנסיה לשם שמנים (דף ג' ע"ב) להרב סתהון.

(46) כי הביצה העומדת לגדל אפרוח תחשב כנפש חיה.

(47) האשה אשר נעשתה לה התעלה הזאת ספרה כי בלילה הראשונה והשניה ראתה בחלום — חזיון דמיונה — כי באו להבית אנשי היל מזוינים וגם רכב ופרשים הרבה אך פחדה לצעוק ובלילה השלישי באו אנשי היל האלה עוד הפעם והככו כידוהם את כל אבריו גופה.

אחרות מהממת יקות סוד האלה תעשינה עוד את הסדר הזה
בבתי מרחצאות ומחוראות או סביב הבורות ובשאר מקומות
מטונפים (48) ושם יושיבו את החולה כל הלילה.

אולם אם החולה הוא עני אשר לא יוכל להוציא ההוצאה
הדרושה או השכנים הגרים לא יאבו לצאת מבתיהם או יסתפקו
חוברי חבר אלה בהליכתן לאחד הבורות או לבורסקי או למרחץ
וישפכו שם מעט מלח ומים ויאמרו כהסיגנון הנז' בקיצור "הא
לכם מים ומלח הלום להיות ביננו וביניכם שלום" והאופן הזה
מצוי עוד הרבה יתר משאר האופנים לקלותו וקומץ הוצאתו (49).
גם לאיש עני אשר לא יראה סימן ברכה בעמלו ישפכו
מים ומלח על פתח בית מסחרו ויאמרו התפילה הקצרה הנז' וכן
לאיש אשר הוכה מכה נמרצה מחמת נפילה ישפכו מים ומלח
במקום הנפילה (50) ויפללו כי שב ורפא לו. הגה זאת תורת
האינדולקא הקטנה.

אינדולקא הגדולה.

האינדולקא הגדולה תפרד מהקטנה אך בכמות כי משך
זמן עשייתה ימשך עד ארבעים וחמישים ימים, וגם הבית אשר

(48) לפעמים יעשו להיפך את הדבר הזה במקומות המקודשים כמו
באחד הבתי כנסיות או בהמערות הנקובה בשם מערת אליהו הנביא (בראש
הר הכרמל) ועל ביהמ"ד שעל קבר עזרא הסופר (בבבל) והחולה ישכב בדרך
במקום ההיא ובעת אשר תעשה לסגולה להאציל פרו בטן לחשוכי בנים
ולינו האיש והאשה במקום הקדוש לבדם וגם האשה הכומרת אחרי עשותה
מעשיה — זר מעשיה — תעזוב את הבית ותסגר הדלת בעדן (כנסיה
לשם שמות ג' ע"ב).

(49) שם דף ב' ע"א השכר אשר תקח האשה הידעונית בעד מרחתה
הוא בערך 20 פראנק יען כי לפי דבריה תשים נפשה בכפה בעשותה
המעשה הזה.

(50) מנהג שפיכת המים על מקום הנפילה נהג גם בין אחינו
בארץ רוסיא ופולין אך כנראה אינם יודעים מה הם עושים ורק מנהג
אמותיהם בידיהם. והי הטוב יכפר.

בו ישכב החולה יפואר בפאר והדר והחולה גם הוא ילכש כגדים לבנים ויקרים וידליקו הרבה גרות שעוה ועל השולחן יכינו מלכד המטעמים הנזכרים עוד כמה מיני גופת ומגדנות אחרים גם פירות ובשמים המפיקים ריח ומשיבים נפש והכל במדה מרובה (51) אולם באיכות הפעולה, בנוסח התפילה וכדומה שוים הם להבל (52).

האמונה בתוקף התעלה הזאת תשרור בעוצם עוזה בלבנות רוב מאחינו ההמונים בארץ הקדם הנוחים להאמין לכל דבר שוא ותפל ולכל דבר מזור היוצא מגדר הטבע, ואף אם יראו בעיניהם כי ידי הרפואה הזאת לא עשו תושיה עוד יפתה לבם לדברי עמל ודעות רוח של הנשים בעלות אוב האלו אשר תמצאנה תמיד תשובות, מעמים ודרכים לצאת ממבוכתן לאמר כי עתה נודע להן נאמנה כי המחלה או הפגע הזה לא בא להם מהשדים הרגילים לבוא בהבית הזה כעת רק משעירים אשר קננו בהבית הזה לפני עדן ועדנים ואשר כעת בחרו למו מקום אחר לשבתם וע"כ מוכרחים לעשות ה מ ת ו ק הזה הרבה פעמים במקומות שונים (53) או אם בלכת החולה לדרכו ונכשל באבן נגף יאמרו כי פגע בכבוד השד הרובץ שם ויאליצו אותו או את קרוביו לנוע רגלם למקום שהוא לפייסו, ואם אחרי כל אלה לא ישוב החולה לאיתנו ימצאו מענות אחרות כי נוכחו לדעת כי החולה חמא לאחד מפקדי צבא השעירים ושריהם אשר אין כבודו להתרצות בה מ ת ו ק המורגל הנעשה לאחד מהמוניהם ולכבודו

(51) מספר הבצים הדרושים לאינדולקא הזאת יעלה ליותר מארבעים ובאיזה ערים נוהגים עוד לשחוט תרנגול ישחור או בהמה דקה לכבוד חג האילול הזה (כנסיה לשם שמים דף ג' ע"ב).

(52) איזה מהאנשים האלה באיזה מערי טירקיא ידקדקו לעשות האינדולקא הגדולה בליל ר"ה ויזהירו את החולה לבלי ילך לבהכ"נ וגם לכל ישמע קול שופר וכו' ולהסדר הזה יקראו „מזוה די ר"ה" (שם ב' ע"א).

(53) ומזה יתחייב כי אם החולה החליף דירתו הרבה פעמים יעשו התעלה הזאת בכל המקומות אשר גר מזה כמה שנים.

נחוץ לכרות כרה גדולה למען יעתר לו ועוד כהנה תשובות
הכל מצויות בפיות מרחיבי פה ומאריכי לשון האלה.
המנהג ההכל הזה לא על ברכי הדור האחרון נולד כי
כבר נשרש בארץ גזעו יותר מחמש מאות שנה וכבר נז' זכרוננו
בספר "שלמי הגבורים" דף ע"ז בשם ריא"ז וכן בשו"ת הרדכ"ז
בח"ג סי' ת"ה נז' הדבר הזה וכן מזכירו הר"ר דוד פארדו בספרו
הבהיר ספרי דבי רב פ' שופטים דף רמ"ה והשנים האחרונים
אסרו איסור לעשות הדבר הזה וחשבוהו לעבודת אלי לים גמורה
אך דבריהם לא עשו פרי כי ההמונים לא מנעו מלעבוד העבודה
הגכריה הזאת. ובימינו אלה קם והתעורר הר"ר משה סתהון רב
ור"מ בארם צובה וכתב ספר מיוחד⁵⁴ בחומר איסור הדבר הזה,
אשר בו מראה בראיות נכוחות מהפוסקים ראשונים ואחרונים
כי עבודה הזאת היא כע"ז לכל דבריה, ועוד אסף וקבץ בספרו
זה תשובות והסכמות מרבני וחכמי כל קהלות אה"ק ומצרים
ספרדים ואשכנזים הי"ו אשר כלם פה אחד הסכימו עם הרב הנזכר
לאסור הדבר הזה ככל תוקף עויו. אך מי שרר עם ההמון ויוכל
לו? הנוערים בעם הנפתים להאמין בדברי שוא ותפל ילכו גם
כעת עצומי וסתומי עינים בדרכי הנשים התופרות כסתות
לפורחות האלה וכל רוח מדע והשכל לא יוכל להזיזם ממקומם.

פרעשקורא.

גם השם הזה שם סגולה הנהו אשר יעשו נשים זקנות
לילדים קטנים אשר נחלו פתאום וזה דבר הסגולה: ימלאו קשוא
הלול בפוך מצבע תכלת (אינדיגא) ויניחו אותו על הגג למען
תרד שככת הטל עליו ואח"כ יוציאו את הפוך ייבשוהו וישימוהו
למשמרת על כל השנה — כי הפעולה הזאת לא תוכל להעשות
כי אם בימים מיוחדים בשנה וביחוד בליל ת"ב — ואותו יערבו

⁵⁴ הספר הזה נקרא בשם "כנסיה לשם שמים" ירושלם תרל"ד

במים ובו ימשחו את אברי הילד ובעת משיחתו יאמרו לחש
ידוע 55) בשפת ספרד או ערבי.

התכת עופרת (לעוויאנעש).

לאשה הרה או לילדים קטנים אשר נחלו יקחו חתיכת
אבר — עה"ר מחותמי המכס התלויים על סחורה — ויתנוהו
בכלי תחת כר המטה אשר החולה שוכב עליה ושם יעמוד
שלישה ימים ואח"כ יקחו כלי עם מעט חטים ופתותי לחם ובה
ישימו עוד כלי קטן מלא מים אשר לתוכה יתיכו את העופרת
ובעת ההתכה תאמר המתכת פסוקי שיר המעלות אשא עיני
אל ההרים ושיר של פגעים ותפילה קצרה לה' כי ישלח רפואה
שלמה להחולה, והמתכת — או הקוסמת — תביט בהצורה אשר
נולדה מהעופרת ועל איזה צורה שתהיה תאמר כי היא דמות כלב
חתול וכדומה אשר טהן נתפחה 56).

סערענעם.

להסגולה — או להרפואה — הזאת יקחו מיני עשבים
שונים ייבשום ויכתשום הטיב וישימום בצלוחית אחר שקיעת
השמש על גג הבית למען תרד שכבת הטל עליהם ובבוקר בטרם
תזרח השמש ישתה החולה מהם על ליבא ריקנא ג' ימים רצופים.
הרפואה הזאת תעשה למחלות שונות אך תפרד ביחם העשבים
אשר יקחו לזה.

55) כאשר נוכחנו לדעת הלחש הזה הוא אך תפילה להשי"ת כי
הסגולה הזאת תשמור ותציל את הילד מעין הרע, מפהר פתאום ומכל שאר
מיני פגעים רעים וכו'.

56) ענין התכת דבר נוזלי לדעת ע"י הבאות נז' בס' היוסופון
(העברי) ס"ב פ"ו ובסי זכירה ושאר ספרי סגולות נז' גם המנהג הזה להתך
דונג או עפרת לסגולה.

פארידו.

בהשם הזה יקרא האיש אשר נולד לו בן או בת במרם
מלאו להם ארבעים יום או חתן בתוך עשרים יום לחופתו.
כנזא הפרידא לבית אחד אשר שם נמצא ילד או
ילדה פחותה מארבעים יום, עליו — אם יאבה כי לא יאונה
כל רע להילד — לנשוק בשניו מעט את אצבע הקטן של הילד
ולנשקו על מצחו. אולם אם לא גלה להורי הילד כי הגהו
פארידא אז כהודע למו הדבר יקחו מעט מים וירחצו את
גיו העולל ויאליצו את הפרידא לשנות את המים — ועל
ידי זה תסור מחלת הילד מאתו — ואם הפרידא הוא איש
נכבד אשר לא יאבה לשנות המים ילכו בהחבא וישפכום בכד
המים אשר בביתו (57).

הנשים החרות ימדדו בחוט משי או צמר את כותל המערבי
או שאר קברי צדיקים ומקומות הקדושים והחוט הזה יקשרו
מסביב למתניהן למען לא ישכלו פרי במגן (58).
בבית היולדת יעשו מסביב להקירות קו שחור בפיסת פחם
לשמירה (59). וכן לא יקחו כהלואה מבית היולדת במשך השבוע
הראשונה מאומה. ביהוד לא יוקח אש מבית היולדת.

(57) לפעמים ימצא כי אם גם עשה הפארידא את הסגולה והמנהג
לנשך את אצבע הילד כנזי ככל זאת יחלה הילד ומחלתו לא תסור מאתו
עד אשר הפארידא ישתה מהמים אשר בס רחצו גזיתו.
(58) המנהג הזה נשתלשל ממנהג מדידת הקברים בחושי צמר גפן
לעשות אח"כ מהם נרות לבהכ"ס אשר כבר נהיה למנהג קדוש בין בני
עמנו גם בחו"ל וכבר נודעה החשערה כי המנהג הזה נולד על ברכי התמצאה
אשר המציאו אלה אשר שלחו איוה אנשים להתפלל על קברי אבותיהם
בעד בצע כסף ובפחדם אולי יתעוללו המתפללים במו ולא ילכו על קברי
אבותיהם כלל ע"כ ציו כי ימדדו בחוט את אורך ורוחב הקברים למען יהיה
להם לאות כי היו שמה על נכון, וברבות הימים נשכה מעם המדידה ונהיתה
למנהג קדוש ומקובל אשר אין להרהר אחריו.

(59) ענין העיגול — ומה גם בצבע שחור — לסגולה ושמירה
מהם"א ר"ל נודע בספרי הקבלה וכבר נזי ענינו גם בספור חוני המעגל.

בעת אשר החתן והכלה ישובו מהבית אשר בו תעשה החופה לבית החתונה אז יתנו הנשים לחם עגול וחלול בקערה ומסכיבו מעט חטים. כדי עץ פיגם ומגדנות וישימו את הקערה על ראש הכלה, והחתן ישבר את הלחם על ראשה והמגדנות ויתר הדברים יפלו לארץ והנשים אשר מנעוה' מהן פרי בטן יהדרו לאכול מהעגול הזה לסגולה והמנהג הזה בקצתו נוהג גם בין האשכנזים.

בעת העצר הגשמים אז במות איש אחד מחכמי הדור יתנו בידו חתיכות בד מתכריכו טבול במים וגם מכתב בקשה למען לא ישכח להעתיר לאל חי כי ארובות השמים יפתחו.

מערת אליהו הנביא.

להמערה הזאת אשר בראש הר הכרמל יסעו אחינו יושבי אה"ק וגם יושבי ערים הסמוכות עם חולים מוכים בשגעון אחוזי רוחות רעות ודיבוקים ויתנום ללון שם כדד שלשה לילות רצופים בהאמינם כי אז תסור מחלתם מאתם ורפא להם וגם הנוצרים ומחמדנים ילידי הארץ לא ימנעו מלהביא את חוליהם להמערה הזאת.

הרבה מאחינו הנוסעים מעה"ק ירושלם ת"ו לחו"ל יתקעו טרם נסיעתם מסמר בין האבנים אשר בכותל המערבי וכן יקחו אבן קטן מגל האבנים הצבור ברגלי מזרחית דרומית הר המוריה אשר לפי המסורה נטמן מתחתיו הרב רבינו קלונימוס ז"ל ואת האבן ההוא ירכו בכנף בגדם בהאמינם כי שני אלה הם סגולה נאמנה כי ישובו לבתיהם לשלום.

ב.

מנהגים התלויים בזמן.

ימי החול.

עת זמן תפלת שחרית תוגבל ע"י אחד החכמים העולה על ראש כיפת ישיבת בית אל לראות אם כבר אתא בוקר

והוא יודיע להשמש העומד הכן על מעקת הישיבה ומחכה לפקודתו והאחרון יודיע זאת לכל יושבי העיר ע"י קול קריאתו "תפלה".

הרבה (60) מאחינו הספרדים והאשכנזים ידקדקו להתפלל כותיקין מיד בהגיע זמן התפילה ותפילת ש"ע עם נץ החמה. אחינו הספרדים קודם עמדם להתפלל תפלה בלחש ינופפו את ידם מעל לבם ומצחם — אות הכבוד הגהוג בארץ הקדם — איש מול רעהו לאות נתינת רשות (61) להחל התפלה. הכהנים נושאים כפיהם — מלבד כתשעה באב — בכל יום בתפלת הבוקר ובתענית צבור גם במנחה וביו"ט בשחרית מוסף נעילה (62).

בב' וז' יאמרו — גם בבתי כנסיות הפרושים — קודם תפילת והוא רחום ויודוי אשמנו ושלש עשרה מדות. נפילת אפים נהגים פה גם במקום שאין ס"ת (63).

אחר התפילה יאמרו — גם בבתי כנסיות הפרושים — "אין כאלהינו וסדר הערכת הקטורת" (השיר שהלויים וכו') אין אומרים כ"א בשבת) ואחרי הקדיש דרבנן יאמרו ברכו וכו' (רק בימים שאין בהם קריאת התורה וחזן בליל ש"ק ויו"ט (64).

(60) מנהגי הגר"א בקיבץ שערי רחמים (ווילנא תרל"א) סי' כ"ז.
(61) הוא דוגמת מלהשיר אשר יכבדו זה את זה בהתחלת אמירת קדושה. ראה ילקוט שמעוני ישעיה ו' פסוק וקרא זה אל זה.

(62) פאת השולחן פ"ב סעיף ט"ז. וברגלים ובימי נוראים מתחיל הש"ץ בתפילת ותערב וכו' מיד אחר עבודה לירושלם ושם נעבדך וכו' ואז הוזר לסיים את ברכת רצה וכו' כבכל ימי השנה ולא יסיים שאותך לבדך ביראה נעבוד (שם) מוכן מאליו כי הכהנים לא יפסקו בניגון בסוף כל פסוק למען יוכלו העם לאמר תפילת הטבת חלום אחרי כי ישאו כפיהם בכל יום והאישי אשר לבבו הפעמהו על חלום רע יתפלל בלחש את התפילה הזאת.

(63) נז' בס' תקנות ירושלם חלק א"ה.

(64) טעם אמירתו הוא מפני אלה המאחרים לבוא ולא שמעו וע"כ ומנעוהו מלאכרו בזמנים האלו כי גם המאחרים שמעו כבר הברכו במועדו

תפלת המנחה.

בתענית צבור יתעטפו כל המתענים בטו"ת.

ערבית.

בתפילת ערבית לא יאמרו בכל הכתי כנסיות פה פסוקי ברוך ה' לעולם (65) וכו' וברכת יראו עינינו וכו' ואחרי קדיש יתום יאמרו "ברכו" (ראה תפילת שחרית).

ערב שבת.

בכל ערב שבת מיד אחר הצות היום ינהרו המונים המונים מאחינו אנשים נשים ומת' — מכל המקהלות השונות — לפני כותל המערבי של הר בית ה' לשפוך שיח בשירי תפילה ותפילה (66) לאל נורא עלילה כי ירחם על פליטת יהודה ונדהו יקבץ מארצות פזוריהם ושבותם יכונן ככראשונה. וגם בעד מצב שלום ואושר אחינו שבגולה התומכים בידיהם בכל עת לא ימנעו מלשפוך שיח מקרב ולב (67), האח! מה נהדרה המראה הזאת

של קריאת התורה ובליל ש"ק ויו"ט איש לא יאחר מלבוא לבהכ"נ עי' שו"ע או"ח סי' קל"ג.

(65) אם אמנם כי רק הגר"א זלה"ה בעצמו לא אמרם והציבור אשר התפללו עמו בבית תפילתו לא נמנעו מלאמרם (שערי רחמים סימן נ"ו) בכל זאת מאשר כי בכתי כנסיות הספרדים לא יאמרו כמנהג ופסק מר"ן קבלו גם עדת הפרושים את המנהג הזה משום לא תתגודדו.

(66) התפלות אשר יתפללו במקום הזה בימי החול ער"ה ויוה"כ נאספו ונסדרו מאת הגאון המנוח אב"ד דק"ק דאלהינאוו ביחד עם שאר תפילות על קה"צ ונדפסו בספר הנקוב בשם שערי דמעה (ירושלם אקטארף י"ז דפיס) ובו תמצא גם תפילה מיוחדת בעד האנשים החדשים הבאים לבקר את המקום הקדוש הזה בפעם הראשונה.

(67) לא נמנע מלהעתיק פה את נוסח התפלה הזאת . . . ובפרט על אנשי חו"ל העושים צדקה עם עניי א"י בפיוזר הונם ורכושם וגם מודלת העם שבחול"ל כל א' מקמץ מעיסתו להחזיק ידי תושבי א"י. תצדק להם כל פרוטה לחשבון גדול ויקוים עליהם עץ חיים היא למחזיקים בה ותומכיה

ומה עצמו הרגשות אשר תביא בלב המתבונן עליה, רגשות קדושות ועדינות כאלה לא בנקל ימצאו קן בלבותינו ואך לעתים רחוקות וע"י התפעלות חזקה ונמרצה ימלאו חדרי לבבינו מהנה. ואם אמנם כי רק האיש אשר בעיניו ראה את המחזה הזאת ובלבו התבונן עליה הוא אך הוא יש לאל ידו להתות לו מושג וציור נאמן מהמראה הנעימה הזאת, ומבלעדו גם עמ מליץ מהולל אשר בעת עופו על כנפי מליצתו יעלה שמים ירד תהומות וצייר נפלא אשר ברוחב בינתו ידע לפחת רוח חיים בכל יצורי ידיו גם המה ילאו לתאר את המראה הזאת, בכל זאת עצור ברוחנו לא נוכל מלתאר לפחות את חצוניות המחזה הזאת כמו, ואז יהיה לאל ידי קוראינו לעשות' למו גם המה ציור חיצוני מערך ודמות החזיון. הזה ולב האיש המפעם תמיד בהרגשות לאומיות הוא אולי ירגיש גם אפס קצה מפנימות המראה.

בכל בית מבתי העיר אשר נכונן רגלינו נשמע אך קול רעש וחפזון, כל אחד יעשה מלאכתו במהירות למען יוכל עוד להיות אצל כותל המערבי. בלכתנו ברחובות נראה מכל עבר ופנה המון אנשים רצים לבושים בגדי כבוד וספרי קודש בידיהם, זקנים וזקנות הולכות על משענתן, ילדים רכים נהוגים מידי הוריהם כולם פניהם מועדת קדימה וגם חום השמש הנוער, קור ורוח סערה ושלג ומטר סוחף לא יעצור בעדם.

אחרי עברנו דרך רחובות צרות ועקלקלות מלאות דומן ואשפה אשר מעטות כמהן בעיר קדשנו נבוא למקום צר מוקף מארבע רוחותיו אשר בצידו המזרחי קיר גבוה אשר לבנת שיבה

מאושר וחבטל מהם כל גזירות קשות ותטה לב המלכות והרוכסים והשרים והיועצים בכל מקימות ממשלתם עליהם לטובה ופקדם בעת שועם אליך בפקודת ישועה ורחמים ותמלא משאלות לבבם לטובה ושלם משכורתם שלמה להם כפלי כפלים ויזכו לראות בנחמות ציון וירושלם וכו' (ספר שערי דמעה דף ג' ע"ב).

חופפת עליה הוא מקום "כותל המערב" — או כאשר יקראוהו תרי ונוסעי הארץ "מקום קינת היהודים".

כאשר נשים מכב עינינו על אסיפת האנשים העומדים לפנינו והנה פה בשמאל הקיר עומדים חברת אנשים המתפללים בלחיש תפילת המנחה. במקצוע הקיר יושב איש אשר שיבה זרקה בו הדור ללבושו, ספרו על ברכיו ובו יהנה באימה מבלי אשר ילמוש עיניו על העומדים ועל כל הנעשה מסביביו. אצלם יעמדו חבל אנשים הפוצחים בקול רם — ועיניהם נטויות השמימה — תפילת הקדוש השם בימין הכותל נראה להקת אנשים אשר בקול ערב ישוררו פזמון קבלת שבת. באמצע הכותל תעמודנה נשים אשר צעיף לבן יכסה כל גיון, בשפתותן תבענה תפילות ותשכחות לאל חי אך קולן לא ישמע. ובין העם הרב הזה נראה גם תמונות שונות אשר ראשן נשען על ידיהן המוטות על הקיר ואם נטה אזנינו מעט אז נקשיב לרבעים קול אנקת בכי המתפרצות מלבותן, אשר ממנו נבין לדעת כי דמעות כנחל כבר פרצו מעיניהן. האחת תבכה על קשי יומה, השנית תתחנן בדבר מחלת אהוב נפשה השוכב על ערש דוי, השלישית תמרר בככי בעד שלום ואושר קרוביה ובני משפחתה אשר בחול, ולפעמים לא יוכלו להבליג על יגונן ובקול מר צורה ישאו ידיהם השמימה ויתחננו לעזרה. ואם נעיף מבט עינינו בהמקהלה העומדת פה על פני כולה אז נשתומם לראות המון אנשים בני ארצות ומדינות שונות, אשכנזים, פולאנים, ילידי טרקיא, ככל ותימן, בני ארץ קוקז ופרס השונים במלבושיהם. דרכי חייהם ודעותיהם. ומהו הדבר אשר אחד וקרב את לבות הנפרדים והרחוקים האלה לאחד וקבצם הנה? הוא אך שביב קטן אחד, הוא שביב אש אהבת הלאום הבער על מזבח לבכם בתוקף עוז ואשר גם מי התלאות ופגעי הזמן הבוגד אשר עברו עליהם לא יכלו לכבותם, קסם על פני החזיון. הנה עד כי גם בלבות אלה אשר גחלי אש שלהבת יה הזאת כבר החלו להתעמם יפוח מחדש רוח אהבה מהורה עד כי יהיו לשלהבת

אש בווערט ובלבכם ימצאו קן רגשות כאלה אשר מעולם לא האמינו כי יוכלו לפנות למו מקום שמה. ובה תגדל ההתפעלות והרושם, אשר יעשה החזיון הזה בלב כל המתבונן עליו עד כי הרבה מהתרים מעמי הארץ הבאים לבקר את אה"ק ישתדלו להיות במקום הקדוש הזה בעת הזאת וכולם לא ימנעו מלהתוות בספרי זכרונותיהם את תו המראה הזאת למען יהיה להם לזכרון עולם.

תפלת המנחה יתפללו. פה הרבה פעמים רצופות. הרבה מהנאספים יתפללו פה גם תפילת ערבית וקבלת שבת.

ליל שבת קודש.

בהגיע זמן הדלקת נר שבת יסובב שמש עדת הספרדים בכל חוצות ורחובות מקום מגורת אחינו ויכריז צינדער (הדליקו את הנר) וכרגע ינוצצו מנרות רבות מבעד הלוגות הכתים אשר ברבע היהודים.

הספרדים יתפללו בע"ש קבלת שבת ותפילת ערבית בנשות צללי 68) השמש (שלא בזמנו).

בבתי כנסיות אשכנזים פרושים לא יאמרו תפלת מגן אבות רק הש"ץ לבדו, כן לא יקדשו על היין 69) בכל בתי כנסיות העיר.

בבתי כנסיות הספרדים אשר בעה"ק צפת וטבריא המנהג כי בתפלת ערבית של שבתות ומועדים יאמר הש"ץ את הכרחה

68) נשען על מנהג רב הגד בתלמוד (ברכות כ"ז ע"א) לצלוני של שבת בע"ש וכן הופסק להלכה בשו"ע או"ח סי' רס"ז.

69) מעם הדבר הוא כי מלפנים כאשר קודשו בבהכ"נ העמיד שמש בהכ"נ תלמוד תורה את צלוחית היין בארון הקודש ועי"ז באה תקלה כי יוני אחד התגנב בהחבא והחליפה בדם ורק באורה פלא ניצלו אז והסכנה אשר רחפה על ראשם (ראה הגדות א"י בס' חבצלת השרון סיפור האש בארה"ק) ומאז התקינו כי לא יקדשו על היין בכל בב"נ העיר.

האמצעית — בין השלש ראשונות להאחרונות — בקול רם (70). אחרי כלות התפילה יעמדו השמשים על מפתן בתי הכנסיות וכידם כדי עשבי בשמים ופירות המפיקים ריח טוב וכל אחד מהיוצאים יקח בידו הבישמים והפירות ויברך עליהם וקודם הכרכה יאמר "ברוך מקדש השבת" והמנהג הזה נוהג גם בתפילת שחרית ומנחה למחרתו (71).

בעה"ק צפת"ו המנהג כי שמש קבוע יביא לכל אחת מהבתי כנסיות חבילות עצי הדס וכל אחד מהמתפללים יקח עמו לביתו שני בדים אשר קודם הקידוש יברך עליהם ברכת עצי בשמים.

בשבת קודם אור היום — וביחוד בימות החורף — יבואו הרבה מהספרדים לביהכנ"ס "ציון" וגם נערי ביהמ"ד "דורש ציון" (שמש ביהכנ"ס עם ישמעאל אחד אשר בידו 72) עשית דולקת ילך להקיץ את הנערים ויביאם לביהכנ"ס) והמה ישירו שירי תהלות פזמונים ובקשות עד אור הבוקר.

גם בבתי כנסיות אשכנזים פרושים לא יאמרו פיוטים רק בד' פרשיות ובשעה"ג (אחרי כלות הזרת הש"ץ 73) קודם אין כמוך).

ספרי תורות הספרדים נתונים בארגז קטן מעץ נחשת קלל או כסף ואת הארגז ילבישו במעיל משי פתוח משני צדיו ובעת הקריאה יעמידו את הארגז על שולחן הבימה ולא ישירו המעיל מעליו רק יפתחו דלתותיו ויקראו בו וכשיוציאו הס"ת

(70) והוא מפני עמי הארץ והבורים אשר לא ידעו לאמר את הכרכה הזאת ויוציאם הוא, או יאמרוהו עמו יחד מלה במלה ופעם"ק המנהג כי הש"ץ יאמר התיבות הראשונות מהכרכה בקול רם להזכיר את העם לבלי ימעו לאמר ברכת החול.

(71) מעם מנהג זה הוא כנראה להשלמת מספר מאה ברכות וסמוך לזה נמצא בבבלי (שבת דף ל"ג ע"ב).

(72) מטעם פחת העיר לא יוכל כל איש לילך בתוך מושעה השלושית בלילה בלי עשיות דולקת.

(73) מנהגי הגר"א סי' צ"א.

מההיכל יפתחוה ויקיפו (74) בה כל הביהכנ"ם, והמתפללים יראו באצבעותיהם או בכנפי מליתותיהם למולה ואותם יגעו למו פיהם ובוים שמוציאים שני ספרי תורות יקיפו בשניהם.

בבהכנ"ם הספרדים לא יקראו להעולה לתורה בשמו כי אם — השמש ילך — אחרי כלות כל הפרשה — ויודיע לאחד מהנאספים כי נתכבד לעלות לתורה והחזן לא יאמר רק יעמוד כהן לוי שלישי וכו' מכבד, והעולה אומר "ד' עמכם" והעומדים על הבימה עונים "יברכך ד'" והקריאה היא אחרי ברכת מי שברך ואז יאמר החזן גם העולה "ברוך יהיה".

בעת יעלה רב העדה לתורה יעמדו כל המתפללים על רגליהם עד אחרי כלות קריאת הפרשה, גם הבנים יעמדו על רגליהם בעת אשר אבותיהם יעלו לתורה עד אשר ישובו למקומם ואז יגשו אליהם וינשקו ידיהם וגם בעת אשר המה יתכבדו לעלות לתורה, בשובם ילכו לנשק ידי אבותיהם.

בפרשת כי תשא יקרא הקורא הפסוקים אשר נזכר כם מעשה העגל בקול נמוך ולהלוי לא יקראו רק עד התחלת סיפור מעשה העגל (מאשר כי שבט לוי לא היה במעשה העגל).

בבהכנ"ם אשכנזים פרושים יקראו את ההפטורה בנביא (כתוב על 75) קלף והקורא יקרא אותה בקול רם וניגון וכולם שומעים.

הספרדים אוכלים את הסעודה השניה של שבת בצהריים. זמן מה אחר תפילת שחרית ידרוש אחד החכמים דרוש בפרשת השבוע ואחר ארוחת הצהריים ידרוש עוד הפעם אחד החכמים.

בד' שבתות השנה והם פרשת זכור, שבת הגדול, שבת כלה (שבת קודם עצרת) ושבת תשובה ידרוש בבהכנ"ם ציון

(74) תקנות ירושלם חלק א"ה.

(75) נז' במנהגי הגר"א סימן צ"ו.

או בבהכנ"ס ר' יוחנן בן זכאי הרב ראשון לציון או משנהו
דרוש נכבד מענין החג ואז יתאספו כמעט כל יושבי העיר.

בימי הקיץ יתאספו כל נערי הת"ת והבתי ספר לביהכ"ג
הנז' ועמהם הרבה מיושבי העיר (וגם נשים הרבה יתאספו בעזרת
הנשים) והמה יאמרו פרק אחד מפרקי אבות פסוק בפסוק
ויתרגמוהו גם בשפת ספרד וערכי למען יבינו גם
ההמונים והנשים.

בכל יום ראשון מהשבוע לעת נמות צללי ערב ילכו
הרבה מיושבי עירנו — וביחוד הנשים — לשוח מחוץ לעיר
על הדרך העולה יפו.

ערב ראש חודש.

בכל יום ערב ראש חודש וגם בלילה שלפניו ילכו הרבה
מאחינו — וביחוד האשכנזים — אנשים ונשים להתפלל
ולהשתטח על קבורת רחל אמנו.

בעה"ק צפת ילכו הרבה מאחינו לשפוך שיח על קבר
רשב"י אשר בכפר מירון ועל קברי הצדיקים אשר בבית הקברות
שמה.

ראש חודש.

בבהכנ"ס אשכנזים פרושים ידליקו בליל ראש חודש
נרות שמן זית (76) לא מעט.

הקריאה בתורה למחרתו על פי מנהג הגר"א.
הרבה מאחינו ילכו גם בראש חודש להתפלל תפילת
מוסף לפני כותל המערבי.

חכמי הספרדים ילכו ביום הזה לבקר את הרב ראשון
לציון (חכם באשי) והוא יכבד את הנאספים בקאפע ומגדנות
וישוחחו ביחד דברי אהבה וריעות ולפעמים יפקחו גם בצרכי
העדה ותיקוניה.

(76) מנהגי הגר"א סימן קל"ט.

הרבה מאחינו ילכו ביום הזה לשאוף רוח צה מחוץ לחומת העיר בדרך העולה יפו (77).

תשרי.

ערב ראש השנה.

ביום הזה ילכו כמעט כל יושבי העיר לפני כותל המערבי ושמה יתפללו תפילת המנחה ואח"כ יתפללו תפילה מיוחדת ליום הזה (78).

ראש השנה.

הספרדים והאשכנזים ידקדקו לאכול בליל א' דר"ה כל המינים הנזכרים בתלמוד (כריתות דף ו' ע"א) אשר ירמזו בשמותם לאות ברכה והצלחה.

בבתי כנסיות הספרדים תוקעים בשופר גם קודם התפילה (79). בבתי כנסיות של אשכנזים פרושים לא יאמרו מזמור למנצח קודם התקיעות (80) והש"ץ לא יאמר את תפילת הנני העני וכו' קודם תפילת מוסף דר"ה ויוה"כ.

ביום א' דר"ה יחולק אצל ביהכ"ס הספרדים לכל שואל זיתים כבושים על ברכת שהחינו בלילה הבא. תפילת תשליך אומרים אצל הכורות אשר לא תמו מהם המים.

(77) סיבת הדבר היא כי בימים מקדם פחדו אנשים יחידים לילך מחוץ לעיר בכל עת אשר אבו וע"כ הנהיגו את היום הזה וגם שארי יומי דפגרא לימי המיול וגם בכל יום ראשון מהשבוע אשר אז ילכו הנוצרים לשוח הרהיבו גם הם עוז כנפשם לילך מעט מחוץ לחומת העיר.

(78) התפלה הזאת נדפסת בס' שערי דמעה הנז'.

(79) המנהג הזה מנהג קדום ונזי בס' תקנות ירושלם ח' או"ח אות צ"ד והטעם הוא מפני כי המעוברות והמנוקות אשר לא תוכלנה לחכות לשמוע קול שופר עד אחר קה"ת והר"ש שרעבו בטלו בישיבת בית אל (בית תפילת המקובלים).

(80) מנהגי הגר"א סי' קכ"ז.

יושבי עה"ק צפת עולים על גגות בתיהם אשר משם
רואים ים כנרת ואומרים תפלת תשליך.

עשרת ימי תשובה.

בבתי כנסיות הספרדים אין מפטירין דרשו בצום (81)
גדליה בתפילת המנחה.

הרבה מיושבי עירנו אנשים ונשים וטף ילכו באלה הימים
להתפלל על קבורת רחל אמנו ועל קברי צדיקים אשר בהר
הזיתים ועל יתר קברי צדיקים אשר מסביב לעיר ושופכים שיח
כמים נוכח פני ה' בעדם ובעד אחיהם בני משפחתם אשר כגולה
כי יכתבו לחיים טובים ביום הדין הבא.

ערב יום הכפורים.

הספרדים יאמרו ביום הזה וגם בערב פסח "מזמור לתודה" (82).
גם ביום הזה ילכו כמעט כל תושבי עירנו לשפוך שיח
לפני כותל המערבי ויתפללו תפילה מיוחדת לכבוד היום (83).
העניים המחזירים על הפתחים וגבאי צדקה יעמדו מאז
הבוקר עד אחר תפילת המנחה בהדרך המוביל להכותל וההולכים
יאצלו נדבתם איש כמסת ידו.

צום העשור.

בביהכנ"ס ת"ת אשר להספרדים יאמרו בליל יוח"כ ארבע
פעמים "בל נדרי" (84) שלש פעמים הראשונות יאמרו בלשון
עבר ופעם הרביעית בלשון עבר ועתיד.

(81) תקנות ירושלים ח' או"ח אות ל"ב.

(82) שם שם אות נ"ה.

(83) התפילה הזאת נדפסת בס' שערי דמעה הנז'.

(84) המנהג הזה הנהיג הרב היד"א ז"ל אשר פה היה מקום תפילתו.

מעיל הקיטל אשר ילבישו ביום הזה האשכנזים בחו"ל
איננו נוהג פה (85).

בבהכנ"ס הפרושים יאמרו פיוט הקדישה אחרי כלות כל
הקדושה.

הספרדים מאשר כי להם אך פיוטים ותפילות מעמות
ינחו אחרי תפילת מוסף כשתי שעות. מהם ילכו גם לביתם
לנוח מעט.

מוצאי יוה"כ.

אחינו הספרדים ילכו לבית הוריהם והורי רעיותיהם לבקרם
ולשאול בשלומם והחכמים ילכו לבקר גם את הרב ראשון
לציון (86) (חכם באשי).

חג הסוכות.

יושבי אה"ק ידקדקו במאוד במצות סוכה וכל איש אשר
אך לא יחסר לו מקום לבנין סוכתו ישתדל לעשות לו סוכה
לעצמו. הרבה — ביחוד יושבי עה"ק צפת — יעשו סוכותיהם
על הגנות. קירות הסוכה הם עה"ר מקנים חלולים הגדלים
באדמת בצה אשר יקשרו איש לאחיו כפחות מג' מפחים ועליהם
ימתחו מחצלאות או סדינים למסך.

בעה"ק צפת יכסו סוכותיהם בענפי הדם ובעה"ק טבריא
ויפו בלולבים ובחריות של דקל אשר יגדלו שם לרוב.
לנוי סוכה יתלו — מלבד כלים חשובים איש איש כפי

(85) יען כי פה יחסרו שני הטעמים המסכבים הלבשתו (עין שו"ע
אומ"ח סי' ת"י סוף ד') הטעם הא' כי הוא דוגמת מלה"ש גם בימי החול
וביחוד בשבתות ילכו כמעט כל יושבי עה"ק במעיל לבן. והטעם הב' כי
הוא בגד מתים כבר הזכרנו למועלה כי לא ילבישו את המתים הבגד הזה
(ראה ערך הלוי"ת המת).

(86) המנהג הזה נוסד על אדני המנהג הקדום אשר היה עוד בעמוד
הבית על תלו ללות את הכהן הגדול לביתו והוא עשה יו"ט בלילה הזה
לכל אהביו.

ערכו — גם פירות שבעת המינים וגם מעט קמח שמן ויין
בצלוחיות קטנות.

גם במצות ארבע מינים ידקדקו. במאוד יושבי אה"ק עד
כי כמעט כל איש יהדר לקנות לו לולב ואתרוג לבדו עד כי
בבהכנ"ס הקטנים לא יקנו מקופת הקהל לולב ואתרוג. גם נערים
אשר הגיעו לחינוך יקחו למו הוריהם לולב ואתרוג לחנכם
במצות.

הקריאה בימי חג הסוכות היא רק סדר הקרבת קרבן היום
ההוא וכן גם בתפילת מוסף לא יאמרו רק סדר היום ההוא ואת
הפסוקים האלו יקראו לכל אחד מהד' קרואים ובשבת חוה"מ סוכות
או ביום א' אם חל בשבת יקראו מגילת קהלת במגילה כתובה
על קלף עם עמודים כדון (אחר אמירת הפיוטים קודם אכ"מ)
והקורא מברך על מקרא מגילה ושהחינו וקורא בניגון ומעמים
וכולם שומעים⁽⁸⁷⁾.

בחוה"מ של פסח וסוכות לא יניחו תפילין⁽⁸⁸⁾.

שמחת בית השואבה.

בכל לילות ימי מועד החג אחר תפילת ערבית יאספו
המון רב לבתי כנסיות ומדרשות ובקול נעים וערב יאמרו הט"ו
שיר המעלות ואח"כ יזמרו וינגנו פזמונים ופיוטים ירקדו וינעו
בקול המון חונג למזכרת השמחה הגדולה והנהדרה אשר היתה
בעת עמוד בית מקדשנו על תלו אשר עליה העידו חכז"ל כי
כל מי שלא ראה אותה לא ראה שמחה מימיו. איזה מחשובי
נכבדי עירנו יזמינו את קרוביהם ומכיריהם לביתם ושמה יחוגו
את זכר השמחה הזאת באופן וסדר הנזכר.

ליל הושענא רבה.

הספרדים יאמרו בבהכנ"ס בלילה הזה משנה תורה זוהר

(87) מנהגי הגר"א סי' ק"ו.

(88) מנהגי הגר"א סי' ק"ה.

ואדרא ואח"כ יאמרו תהלים בקול רם ויחלקו אותו לשבע ספרים (89) (תמניא אפי יחשב לספר מיוחד) ואחר כל ספר יתקעו בשופר ויאמרו תחנונות ופזמונים.

שמחת תורה.

כל קירות הבהכנ"ס ובהמד"ר יוצעו עוד בערב היום הזה בפרוכיות יקרות לכבוד היום.

אלה אשר נועדו להשלים את התורה ולהתחילה (חתן תורה, ובראשית ומעונה והאחרון הוא עה"ר גער) ביום האחרון של חג (שמחת תורה) יובלו בקול המון חוגג — ולפניהם ילכו סריסי הרב חכם באשי ומטות כסף בידיהם — עוד בערב היום ההוא לבהכנ"ס ושמה ישבו מתחת פרוכת משי הפרוש מעל עמודי עץ יפים וגם למחרתו ישבו במקום הזה כל זמן התפילה ואחרי תום התפילה יובילו אותם המתפללים בכבוד רב ובקול שיר ותרועה לבתיהם ואחד השמשים אשר בידו כלי כסף מנוקב המלא מיץ וורדים יזרוק על כל ההולכים העיפים מרוב שמחה להשיב נפשם ואחרי אשר יביאום לבתיהם ישירו יריעו וימיכו את לבם כמעט עד נטות היום.

כל הנערים אשר בארבע בתי הכנסיות של הספרדים הבנוים ביחד יאספו לבהכנ"ס ת"ת ושם יעלו כולם ביחד לתורה ואחרי ברכתם יאמר החזן פסוק המלאך הגואל.

סדר ההקפות יעשו גם במנחה ובליל מוצאי החג (90).

לעדת האשכנזים אין חלק רק במנהג יציע הפרוכת ובכתי הכנסיות החסידים יעשו סדר הקפות גם במוצאי ש"ת.
עד כלות חודש תשרי א"א תחנון.

ביום כ"ח תשרי אשר הוא יום פטירת שמעון הצדיק

(89) ענין החלוקה הזאת הוא כנגד השבעה אושפזין או זיין כורתו ברית (בפיות איזה המקובלים).

(90) ענין ההקפות האלו יש לו מקום בחכמת הנסתר.

ילכו חז"ר עדת הספרדים ואיזה מהאשכנזים להשתטח ולהתפלל
על קברו⁽⁹¹⁾.

חשון.

בשבעה בו מתחילין לאמר טל ומטר בברכת השנים⁽⁹²⁾.
בי"א בו אשר הוא יום פטירת רחל אמנו⁽⁹³⁾ ילכו כל
חכמי עדת הספרדים והמון רב מעדת האשכנזים על קברה ללמוד
להתפלל⁽⁹⁴⁾.

כאשר יעבור זמן רביעה שניה (י"ז בו) ולא ירדו גשמים
יתחילו היחידים להתענות כד"ת ושמשי עדת הספרדים ילכו
מחצר לחצר ויכריזו "כל המתענה גם ברוך יהיה" וגם יתר דיני
התעניות ותקיעות שופר נוהג גם עתה ע"פ הסדר הנז' בתלמוד.

כסליו.

חנוכה.

נר חנוכה ידליקו כל אחד בשמן זית כמצוה מן המוכח
והרבה ידליקו את הנרות בעשישיות הערוכות למטרה הזאת
ויקבעון על פתח ביתם מבחוץ כד"ת לפרסומי ניסא.
בימי חנוכה ילכו מלמדי הת"ת של הספרדים המה
ותלמידיהם לאסוף נדבות מכל אנשי העיר מכל אשר תמצא
ידם והנערים יביעו בלשון המדוברת נוסח קבוע המכלכל ברכות
מאליפות לראש הנותן לפי ענין וערך הדברים אשר ינתנו למו
וביום האחרון של חנוכה יכרו כרה בבית הת"ת בעד המלמדים
ותלמידיהם והארוחה הזאת תקרא בשם "חנוכת המזבח" וקודם

(91) ראה מאמר זכרון פטירת וכו' ערך שמעון הצדיק.

(92) ראה שו"ע או"ח קי"ז ס"א.

(93) ראה מאמר זכרון פטירת וכו' ערך רחל אמנו.

(94) סדר הלמוד נדפס כבר בשנת תס"ח באמשטרדם בקובץ למודים

הנקוב בשם "האדרות הקדושות" והרב המקובל כמ"ר ידידיה אבולעפיא
הדפיסו שנית בתוספת מרובה (ירושלם תר"ו).

האכילה יבואו כולם לבהכנ"ס ויאמרו ש"ח פעמים (כמנין שבו)
את הפסוק "ויאמר אבינו שבו שברו לנו מעט אוכל" (95) ואח"כ
יאמרו שיר השירים בניגון.

טבת.

בארבע ועשרים בו ידליקו בכל בתי כנסיות האשכנזים
אשר באה"ק גרות הרבה ויזכירו בתפילת אל מלא רחמים נשמת
המתים שנהרגו בהרעש בעה"ק צפת בשנת תקצ"ג ושמש
בהכנ"ס יסובבו מקודם לקבץ שמן זית וכסף לעילו נשמתם.

שבט.

בחמשה עשר בו — אשר הוא ר"ה לאילנות — ילמדו
חכמי הספרדים בבתי ישיבותיהם למורים (96) מיוחדים מכתבי
הקודש משנה תלמוד וזוהר המדברים על אדות התבואות
והפירות ועל אדות ר"ה ויעירו כמעט כל הלילה ויהדרו לאכול
כל מיני פירות הנמצאים בעיר וביחוד פירות משכח א"י.

אדר.

בזי"ן בו אשר הוא יום פטירת מרע"ה ילמדו בהרכב
ישיבות הספרדים למורים מיוחדים כנהוג ובני הח"ק גמילת חסד
של אמת, אשר לאשכנזים יתענו ביום הזה וירבו בתפילות
ובתחנונים כמנהג העדה הזאת בערי ארץ מולדתם.
חור"ע"ה"ק צפת ילכו ביום הזה לבהמ"ד אשר על קבר
רשב"י בכפר מירון ללמוד ולשפוך שיח לפני ה'.

(95) ולדעת חכמי הקבלה יש להדבר הזה ענין עפ"י סוד.
(96) הלמודים והתפלות האלה נאספו ונסדרו מהרב בעל חמרת
הימים ונדפסו ג"כ בקונטרס מיוחד עם העתקה לשפת לאדינו הנקוב בשם
"פרי עץ הדר" (קושטאנדינא תקפ"ד) והלמודים האלה ילמדו קודם אכילת
כל פרי ולאחריו. מיני הפירות הנמנים בהספר הנז' הם יותר משמנה עשר
ולכל אחד יש כונות וסודות מיוחדות.

בעה"ק ירושלם קוראים את המגילה — גם בכל הבתים אשר מחוץ לעיר — בט"ו ובעה"ק חרוון צפת וטבריא קוראים את המגילה כ"ד ובט"ו.

כשחל פורים בשבת נוהגים חסידים ואנשי מעשה לקיים מצות משלוח מנות לשכניהם והסעודה גם ביום השבת (97).
המנהג פה שלובשים כפורים בגדי שבת (98) והאשכנזים ילבשו גם המגבעת המיוחדת לשבת (שמריימ"ל).

ניסן.

אפית המצה.

עוד בתום ירח אדר יחלו מחזיקי בתי האפיה לאפות המצות.

עריכת המצה היא על אבנים חלקות מאוד ועצי המעגלה המה מנחושת קלל (מעססינג). התנור והאבנים ועצי המעגלה ושאר הכלים יגעלו בכל יום, זמן האפיה הוא רק ביום, לכל בית אפיה יש שומרים אשר ישימו עיניהם בכל פעם על נקיון הכלים ואם כי המצה תעשה בזחירות וזריזות יתירה בכל זאת חלק גדול מיושבי העיר לא יקנו מצה מוכנת רק בעצמם יקחו קמח ויתנו אותו לאפות ויעמדו מהתחלת האפיה עד סופה למען יהיה לכם נכון ובטוח כי אין בהם אף נדגוד השש חימוץ, וחלק אי קטן מיושבי העיר לא יאכלו מצת בלתי יקחו חיטי ש מו ר ה ויתנו לאפות או יקנו מצת ש מו ר ה אפיה (99) אשר היא תאפה בבוקר (אחר שהוכשר התנור והכלים) והמהדרין מן

(97) תקנות ירושלם חלק א"ח אות ק"ז.

(98) שם שם אות ק"ט.

(99) החטים הנקנים בשוק התבואה (אשר גם הם לא נופלים מחטי שמורה אשר בחו"ל וען בכל ימי הקיץ לא ירדו פה גשמים יקראו בשם בלתי (ר"ל בלתי שמורים) וחטי השמורה יקצרו ויודשו במקלות אך מיהודים, וסדר עשייתה ראה בהלבנון שנה ב' גליון ג'.

המהדרין ידקדקו עוד לאפות המצה בהת נור הראשון (100). הרוב מאלה אשר יאפו מצה שמורה יניחו מעט קמח אשר ממנה יאפו מצות אחדות בע"פ אחר הצות (זמן הקרבת הפסח) כל עבודות המצה הזאת תעשינה רק ע"י אנשים וכולם מלובשים בגדי יו"ט ובעת האפיה יאמרו הלל והמצות האלו נקראים בשם "מצות מצוה" ומהם יקחו להערכת הסדר.

ערב פסח.

כללות הספרדים תחלק ביום הזה מצות שמורה לעניים חנם למען יוכלו גם המה לקיים מצות אכילת מצה במצות שמורות ומנהג קדום הוא (101).

בערב פסח אחר הצות ילכו כמעט כל יושבי עירנו מלובשים בגדי יו"ט לפני כותל המערבי ואחרי אשר יתפללו שמה את תפילת המנחה יאמרו סדר הקרבת קרבן פסח.

ליל חג הפסח.

אחרי תפילת ש"ע יאמרו — בכל בהכנ"ס — הלל (102) שלם בברכה תחילה וסוף. בעת ערכת הסדר לא ילכשו את מעיל הלבן הנקרא קיטמעל.

אצל הספרדים המנהג כי כל גרי החצר יתאספו לבית אחד החכמים — אם יגור אתם יחד — לערוך את הסדר וראש המסובים יקה מקלו בידו ומצות אחדות צרורות על כתפו וילך בבית אחת הנה ואחת הנה והילדים ושאר המסובים ישאלו לו

(100) ר"ל מיד אחרי אשר הוגעלו התנור והכלים בטרם אפו בו ובעד זה ישולם לבעל בית התנור שכר מיוחד.

(101) תקנות ירושלם חלק או"ח ה"פ.

(102) כן פסק מרן הב"י בשו"ע או"ח תפ"ז ס"ד ואם כי הרמ"א כתב דאין אנו נוהגים כן וגם במנהגי הגר"א לא נז" המנהג הזה בכ"ז קימו וקבלו גם עדת הפרושים להחזיק במעוז המנהג הזה.

— כשפה המדוברת — "מאין תבא" ? "ממצרים" ולאן פניך מועדות" ? (לירושלם, ישיב 103) הנשאל.

למחרתו ילכו הרבה מיושבי ירושלם להתפלל תפילת מוסף לפני כותל המערבי. ואלה המתפללים בבתי הכנסיות ילכו אחר התפילה על מעקת הבתי כנסיות "בית יעקב" תפארת ישראל ועל גגות הבתים הגבוהים אשר משם יראו הדר וכבוד מקום מקדשנו ושמה יאמרו תפילת ומפני חטאינו וענינים המדברים מהדר בית ה' כעמדו על תלו והמנהג הזה נוהג גם ביום האחרון של חג ובכל הרגלים.

חול המועד.

בשבת חוה"מ — או ביום ראשון של חג כשחל בשבת — יקראו בבתי כנסיות עדת אשכנזים פרושים מגילת שיר השירים במגילה כתובה על קלף כדון (104) והקורא מברך לפנייה על מקרא מגילה ושהחינו.

בימי המועד ילכו הרבה מיושבי העיר — וביחוד אלה אשר זה מקרוב באו להאחז פה — לראות ולהתבונן מחוץ לחומת (105) העיר סביב על שרידי בניניה הנפלאים ועל רשמי זכרונותיה הרת כבוד האצורים ושלובים בהמה.

גם אחינו הספרדים האוכלים קמניות בפסח — כפסק מרן הבי"ז"ל — בכ"ז אורז לא יאכלו יען פעם אחת בדקו את האורז כמה פעמים ולבסוף נמצא בו חטה אחת, ושמן שומשמן (106) המון העם יאכלוהו והחכמים ידליקו בו ולא יאכלוהו.

(103) עיין בבאה"ט או"ח סי' תע"ג ס"כ שמביא בשם רש"ל וכשרוצה לאכול אפיקומן יוציאה כמו שהיא בתוך המפה וישלשל לאחוריו וילך כמו ד"א ויאמר כך היו אבותינו הולכים משארותם צורות בשמלותם.

(104) ראה למעלה הערתנו אצל מגלת קהלת.

(105) המנהג הזה בנוי לפי הנראה על דברי מנעים זמירות ישראל

סובו ציון והקיפוה וכו' תהלים מ"ח.

(106) תקנות ירושלם חלק או"ח ה"פ.

שביעי של פסח.

הרבה מעשירי ונכבדי אחינו הספרדים יזמינו לביתם מספר חכמים עניים אשר ישבו ללמוד כל הלילה וגם בהרבה ישיבות לא יתנו חבריהם שנת לעיניהם כל הלילה ויעסקו בתורה בשירים (107) ותשבחות עד שתי שעות קודם אור היום אשר אז יתאספו כל יושבי העיר לבהכנ"ס ושמה יאמרו כמתון ובניגון כל השירות הנמצאות בכה"ק ושירת הים באחרונה.

מוצאי חג הפסח.

בלילה הזה יקחו הספרדים שחת של תבואה ובאגודת השבלים האלו יכו איש את רעהו ויאמרו פסוק י' ותן לך האלהים מטל השמים ורוב דגן ותירוש" והערבים יושבי הכפרים הסמוכים אשר גם מהם לא נעלם המנהג הזה לא ימנעו מלהביא לבית כל איש אגודת שבלים במחיר חתיכת מצה אשר יקבל תמורתם והמנהג הזה יקרא בערבי בשם "שנת איל הדרה" (שנה דשינה) (108).

ביום כ"ב ניסן שהוא יו"ט שני של גלויות יתפללו כל אלה מאחינו הבאים מחו"ל לבקר את הארץ בבהכנ"ס ציון תפילת החג בציבור ויקראו בתורה ויפטירו בנביא כמו בחו"ל וגם בשארי יו"ט שני של גלויות (109) יתפללו שמה.

(107) התפלות והשירים נדפסים בס' מקראי קודש הכולל שורים פזמונים ובקשות לכל ימי השנה.

(108) המנהג הזה נשען על מאמר הכז"ל במסכת ר"ה בפסח על התבואה ומאשר כי בכל ימי החג לא יכלו להביא שבלים הביתה ע"כ נדחה המנהג למוצאי החג אשר ימלא גם סיכון טוב לימי החול החדשים.

(109) המנהג הזה נהוג עוד בעיר קדישנו מקדם קדמתה מובא ג"כ בספר שו"ת אבקת רובל סי' כ"ו וז"ל: וכן מעשים בכל יום בכל שנה ושנה עולים לשלש רגלים מחו"ל ועושים יו"ט שני של גלויות כתיקונה וכמשפטה בחו"ל ולא עוד אלא שמתקבצים מנין מבני חו"ל העולים לרגל ומתפללין תפילה וקורין בתורה ומפטירין בנביא בברכות תחילה וסוף כמו

יושבי עה"ק מכריא ת"ו הספרדים והאשכנזים ילכו ביום
הזה לבקר ולהשתטח על קבר יתרו ור"י בן פרחיה אשר בכפר
יאקוק.

אייר .

האשכנזים יושבי עה"ק צפת נוהגים לילך בר"ח אייר
להשתטח על קבר אבא שאול ואשתו אשר בכפר ביריא הסמוך
לעיר והרבה מהם ילכו עוד ביום הזה לכל קברי צדיקים אשר
אינם רחוקים הרבה משם עד כי ישובו לבתיהם בלילה.
בעה"ק מכריא נוהגים לספור ספירת העומר אחרי עבוד
שעה ורביע מהלילה והמנהג הזה הנהיג הר"ר חיים אבולעפיא (110)
מיסוד ישוב אחינו האחרון שמה.

פסח שני .

אור לארבעה עשר לירח הזה ילכו יושבי עיר מכריא
— וגם הרבה אורחים אשר יבואו לבקר את אה"ק ולחוג את חג
הילולא דרשב"י בעיר צפת"ו — על קבר הנקוב בשם קבר ר'
מאיר בעל הנס (111) אשר הוא כעשרים רועים מחוץ לעיר
ושמה ילמדו יתפללו ישירו ויזמרו שירות ותשבחות וידליקו בלויי
כנדים ומטפחות בתוך ספל גדול מלא שמן זית העומד באמצע
החצר וההדלקה הזאת תמכר לכל המרבה במחירה וגם בכהמ"ד
הבנוים על קברו ידליקו נרות רבות וגם הדלקתם תמכר ואח"כ
ישירו שירי תהילות בן דוד ומאמרי חכמינו ז"ל בקול תרועה
ובהתלהבות והתפעלות נמרצה והרבה מהם ילינו שמה וגם

שעושים ביו"ט שני של גלויות בחו"ל. ודבר זה נעשה מימי קדם לפני גאוני
עולם ולא פסק בדבר זה אדם מעולם עכ"ל.

(110) כמנהג ופסק זקני הרב מוהרר"א שהוכיח כן מהש"ס כסברת
ר"ת ומובא בספר ברכי יוסף להרב היד"א או"ח סימן רס"א (ספר מסעי
הירח דף ד' ע"ב).

(111) (ראה זכרון פמירת וכו' ערך רמבה"ג).

למחרתו אחרי תפילת שחרית ישירו ויזמרו ויטיבו את לבם עד הערב. נדרים ונדבות הרבה יפלו ביום הזה ומההכנסה הזאת נבנו על קברו שני בתי מדרש אחד לספרדים ואחד לאשכנזים — וגם הוצאות הבהמ"ד האלו של כל השנה מההכנסה הזאת תוקח. יושבי עה"ק צפת"ו ילכו ביום הזה לבקר ולהשתמח על קבר ר' יהודה בר אילעי הסמוך לכפר עין זיתון ולקבר ר' ברוספדאי ור' יוסף סארגים הסמוכים לשם וידליקו נרות על קברם והדרך העולה מצפת להכפר הנז' מלא ביום הזה אנשים נשים וטף עוברים ושבים להקברים האלו.

ל"ג בעומר (ח"י אייר).

בהיום הזה יחוגו אנשי צפת חג גדול (112) לכבוד התנא רבי שמעון בר יוחאי הנקרא בשם "הילולא דרשב"י" (לאשר היום הזה הוא יום 113) פטירתו) לכבוד היום ההוא יבואו אחינו הספרדים מכל קצית ארץ מורקיא ארם צובה ככל הרי קוקז ופרס. כמעט כל איש מאחינו הספרדים יבא פעם אחת בימי חייו לחוג את החג (114) הזה והרבה מהם אשר אין בידם די ההוצאה הדרושה להנסיעה הזאת יכתתו רגליהם ללכת רגלי בהדרך הגדול והגורא הזה.

בליל ל"ג בעומר תעשה הדלקה על קברו באופן הזה. על גג הבהמ"ד אשר על הקבר עומד עמוד גבוה ובראשו תקועה קערת נחושת גדולה אשר תמלא בשמן זית עד הציה וכל האורחים הבאים ישליכו אל תוך הקערה בגדים (115) מטפחות משי (112) ענין החג והשמחה הוא לדעת בעל הסוד יען כי ביום פטירתו גילה רשב"י לתלמידיו את האדר"א (רבה זוטא) אשר היה טמיר ונעלם מעיניהם עד היום הזה.

(113) (ראה מאמר זכרון פטירת וכו' ערך רשב"י).

(114) ראה בשו"ת התם סופר חלק או"ח שקרא חגר על המנהג

הזה וקרא אותו בשם "חגים אשר ברו מלבם".

(115) על ענין שריפת הבגדים כבר עמד הגאון בעל הקרי לב

במו"ק ח' ח' ס"ז י"א ולדעתו המושליכים הבגדים עוברים על כל תשחית

צעיפים ומגבעות הרבה למאוד. הדלקת הקערה הזאת תמכר לכל המרבה במחירה, וגם נתנת שמן זית לתוך הקערה והשלכת הבגדים בכסף מלא ישולם לשמשי העדה העומדים מימין הגלה ומשמאלה ולא יניחו לאיש לתת דבר אל תוכה מרם ישקול על כפיהם את המחיר אשר יושת עליו.

כשלוש שעות כלילה יגש האיש, אשר זכה לקנות ההדלקה וביראת הכבוד גדולה ידליק בנר דונג אשר בידו את החפצים אשר בהקערה והשלחבת ללהב תצא ועשן גדול כעשן הכבשן ימלא את כל החצר עד כי החלשים והנכשלים מיושבי צפת אשר לא עצרו כח לעזוב את ביתם יראו לפניהם את כל הככר מירון כמדורת אש ואז יחל המון העם הרב אשר דממת קדש שררה עליו במשך עת הדלקה להתנענע והמקום הזה אשר דומיה שאננה שלמה בו רגעים אחדים יהפך עתה למקום רעש והמולה, למקום מערכת משחק וזמרה תפילה ותחנונים.

פה יעמדו חבל אנשים בעיגול יחד ובנקודת המרכז יעמוד איש אחד, ירקד ברגליו, ובידיו — או בהמטפחת אשר בידו — ינופף הגה והנה — אורח וסדר המחול הנהוג בארץ הקדם — ויקרא "כול אהדא משאן צדיק" (כל זה מפני כבוד הצדיק) והעומדים סביבו ימחאו כף ויענו לעומתו "הדא והדא משאן צדיק" (זאת וכזאת מפני כבוד הצדיק) שם עומדים חבר אנשים המשתאים למראה שנים מהם אשר יערכו מערכת קרב בחרות שלופות איש מול אחיו, ובמקצוע החצר תשבנה חברת נשים הבוקות ברכים על הארץ והזקנה שבהן תספר לפניהן את פעולת ועלילות התנא ר' שמעון בן יוחאי ז"ל והנה כאזנים פתוחות תקשבנה לבל הגה היוצא מפה, ובעת אשר המספרת תשאב רוח מעט תאמרנה כולן בנשקן ידיהן למו פיהן "יא בר יוחאי

ובהיותי בצפת בשנת תרל"ג התוכחתי גם אני בנידון זה עם הגאון הר"ש העליר אך הוא צדר להיתר והרפים אח"כ קונטרס קטן בשם "כבוד מלכים" (ירושלם תרל"ד) ועמו הסכים גם הרב ראשון לציון כמהר"א אשכנזי זצ"ל להתיר הדבר.

י א ח ב י ב י ז כ ו ת ה צ ד י ק". בבהמ"ד פנימה וגם מבינות ללהקות האנשים הנז' ובכל עבר ופנה מהחצר יעמדו או ישבו צעירים זקנים וישישים הלומדים בספר הזהר אידרא⁽¹¹⁶⁾ משנה ואגדה וישירו שירי תהלות בן ישי בהתלהבות חזקה. מעיני אלה יתגלגלו אנלי דמעות שמחה על אשר זכו לעמוד במקום הקדוש הזה ולשמוח בשמחת "הילולא דרשב"י" ועיני אלה יורידו דמעות כנחל איש איש על קשי יומו ונגעי לבבו ויאמינו אמונת אומן כי בזכות הצדיק הטמון בהמקום הזה כי השם יקשיב לתפילתם. כה תרבה ההמולה עד אחר חצות הלילה, ומעיני רבים וכן שלמים תדר השנה כמעט כל הלילה.

למחרת בבקר השכם יתאספו כלם לבהמ"ד להתפלל ולכבוד היום יקראו בתורה, אם חל ביום שיש בו קריאת התורה, יברכו בכרכת מי שבירך לנכבדי האורחים והמה ינדבו נדבת לבם למונת הבהמ"ד ואחרי כלות התפילה יקיפו שבע פעמים בספרי תורות את כל הצר בהמ"ד ואחרי כן יחלו לעשות את מנהג החאלאקא באופן הנז' (ראה ערך הקפת פאת הראש). הרבה מהנאספים ילכו אחר כן לבקר ולהשתטח על קברי יתר התנאים והאמוראים הקבורים — לפי המסורה — בשיפולי ההר הזה ובהר אשר ממולו והנשארים ישמחו ויזמרו כמעט עד נשות היום ומתי מספר ילינו שמה גם בלילה הזה אשר אז יעשו האשכנזים יושבי צפת הדלקות שונות.

גם בכל כתי כנסיות ובתי מדרשות אשר בעה"ק צפת טבריא וחברון ובכל ערי הקודש יעשו הדלקה בלילה הזה לכבוד הרשב"י ז"ל.

יושבי עה"ק ירושלם ת"ו בקנאתם ליושבי צפת יזעלו על החג הלאומי הזה אשר המה חגים קבעו גם למו היום הזה לחג אשר בו ילכו לבקר את מערת שמעון הצדיק ולהתפלל שמה. החג

(116) למוך מיוחד לכבוד ולעילוי הרשב"י ז"ל נדפס עוד בשנת תס"ח אמשטרדם ונקוב בשם "האדרות הקדושות".

הזה אם כי קמץ הוא בכמותו ואיכותו וכגמד מול ענק או כאזוב הקיר מול הארז אשר בלבנון הנהו מול החג אשר כצפת בכל זאת ביחס תכונת ורגשות נפש הלוקחים חלק בו כמעט יתאחדו. כי גם פה נראה אנשים הרחוקים בענין ותכלית הליכתם להמקום הזה מרחק רב, מהם אשר רק רוח האמונה אשר תפילתם על קבר הצדיק הזה תקובל ברצון לפני אדון כל צרר אותם בכנפיו ויוציאם ממעונם לכתת רגליהם בדרך הזה, והמה לא יתמהמהו אף רגע מיד כבואם ללכת אל מקום הקבר שם ישפכו שיחם בלב מלא רגשות קדושות וטהורות על צרת נפשם ועל פליטת אריאל בכלל, ובעוד דמעותם על לחים ימהרו לילך להשתטח על קברי סנהדרי קמנה וגדולה וכהמעה אשר מסורת אחינו תקראה בשם מערת כלבא שבוע, ואחרי כן ישובו מיד לבתיהם, לא ישימו לב לקול תרועת השמחה השולטת בהמקום הזה גם שאון עליזים החוגגים את חג השלשים ושלשה לעומר לא תעלה באזנם ומהם אשר גם חדות החג הלאומי הזה יקר בעיניהם והמה מיד יבחרו למו מקום — אחרי אשר התפללו תפילתם על קבר הצדיק — לשבת תחת אחד השיחים עם רעיותיהם בניהם ובני משפחתם, יזמינו גם קרוביהם ומיודעיהם העוברים עליהם, יאכלו וישתו ישישו ויעלצו ויטיבו את לבם עד כי פנה יום.

בכ"ח אייר ילכו הרבה מאחינו אנשים ונשים להתפלל על קבר שמואל הנביא (117) וילינו שם כל הלילה ומחרתו בבוקר ישובו לבתיהם (118).

(117) המנהג הזה לבקר את קבר שמואל הנביא הוא כבוד ימים כאד ובשנות מאות לפנינו נהגו לבקר את הקבר הזה והיו מתעכבים שם יום או יומים והיו אוכלים ושותים והטיבו לבם שמה וגם ממצרים ומשאר ערי טירקיא היו שולחים נדבות לשם קבר שמואל הנביא וכבר נז' בשו"ת הרדב"ז «שאלה ע"א, איש אחד אשר נדר סך . . . לאדוניו שמואל הנביא» גם הנוסע משנת רפ"ב מונה בין התקנות אשר היו כתובים על הלוח בבית הכנסת «לכלי ולכו שתויי וין בקבר שמואל הנביא» יען כי לפעמים הגיע

ימי הספירה.

בהשנתות אשר בין פסח לעצרת יתפללו בערב שבת
מנחה וקבלת שבת מבעוד יום אך אח"כ יאמרו שיר השירים
בקול נעים ויזמרו את הפזמון בר יוחאי (119) ושאר פיוטים עד
הלילה ואז יתפללו תפילת ערבית בזמנה למען יוכלו לברך מיד
אחר התפילה על ספירת העומר (120).

חג השבועות.

בביהכ"ס האר"י אשר בצפת (אשר לעדת הספרדים)
תמצא ס"ת של הר"י אבוהב (121) ז"ל. (בעל ספר מנורת

ע"ז תקלה (ראה מכתב הנוסע הזה בסוף ספר שבחי ירושלם) גם במכתב
הר"ד יצחק לטיף הנדפס בהמאגזין לספרות בני עמינו של דר' בערלינער
כתוב לאמר "ספר לי זקן זה פעם אחת החדילו הערביים את היהודים
מליכנס במרקלין של קברו של שמואל הנביא להתפלל קם עליהם הצדיק
הזה זל"ה וחנק בגרונו למחריל היהודים מלבוא בתפילתו ואמר לו תחזור
המפתח ליהודים וישקדו על פתחי כי הם בני ולא אתם. מיד תחזור וזה
שמעתי אני בחיותי שם ונרות דולקים תמיד והערביים מתנדבים ודולקים".
לאחינו הספרדים למיד מיוחד ללמוד שמה. נדפס בקובץ למודים על
קה"צ (אמשטרדם תס"ח) הנקוב בשם "האדרות הקדושות".

118) טעם הדבר הוא כי ביום פטירתו יש דעות חלוקות אם בכ"ח
או בכ"ט בו (ראה מאמר זכרון פטירת וכו' ערך שמואל הנביא) וע"כ לצאת
ידי כל הדעות יהיו שמה קצת משני הימים.

119) מחבר פזמון הזה הוא הר"ר שמעון לביא מעה"ק חברון ת"ו
(נפטר זה כמאה שנה) והוא מיוסד כולו על עמודי חכמת הקבלה והחרוזים
סובבים הולכים על עשר ספירות ונדפס ברוב סידורי הספרדים וגם בסידור
נוסח ספרד הנדפס בוולנא (תרל"ז 24).

120) ראה למעלה ערך ערב שבת.

121) הרב בעל שה"ג מספר ממנו כי היה גאון בקאשטיליא ונשיא
פנים אצל מלך פורטיגאל ונתבקש בושיבה של מעלה דנ"ג בפורטיגאל ואיך
בא הס"ת שלו לצפת? אך אולי מאשר שהיה — לדעת בעל שה"ג —
רבו דרבו של מהר"י ברב וכול להיות כי נתגלגל הס"ת שלו לידי תלמיד
תלמידו זה אשר היה רב ור"מ בעה"ק צפת.

המאור) ומרוב חשיבתה וקדושתה לא יוצאו איתה לקרא בה רק שלש פעמים בשנה: בעצרת ובר"ה ויה"כ. ובעצרת אשר אז ימצאו בצפת הרבה תלמידי חכמים וחשובים מארצות הסמוכות אשר באו לחוג את חג הלולא דרשב"י יתקבצו כולם אל בהכנ"ס הזה להתפלל ומאשר כי כל אחד יהפוך לזכות לברך ברכת התורה בהס"ת הזאת ע"כ יעלה מחיר העלויות במאוד ויברכו בברכת מי שבירך לכל המתפללים בבהכנ"ס ונדבות לא מעטות ינדבו ביום הזה לטובת הבהכנ"ס.

בבהכנ"ס הפרושים יקראו מגילת רות במגילה כשרה ובשתי ברכות (122) כנז'.

כל שבעת הימים אחר עצרת א"א תחנון וודוים (123).
הרבה מאחינו הספרדים ילכו לבקר את מקום קבר מלכי בית דוד בציון ולמחרתו (יום זיין סיון) ילכו להשתטח על קבר שמעון הצדיק ועל שאר קברי צדיקים אשר בהכפר ההוא ואחינו האשכנזים ילכו ביום הזה להשתטח על קברי מלכות בית דוד. האשכנזים יושבי צפת"ו ילכו ביום הזה להשתטח על הקבר הנקוב בפי העם בשם קבר הושע בן (124) בארי, יתפללו וישירו ויטיבו את לבם כל היום.

תמוז.

משבעה עשר בו עד אחר ת"ב יאמרו בכל בתי כנסיות ובתי מדרשות אשר באה"ק תפילת תיקון הצות בניבור. הרבה מאחינו יושבי ירושלם ילכו לאמר התפילות והקינות האלה לפני כותל המערבי.

אב.

תשעה באב.

בבתי כנסיות הספרדים אחרי אשר קראו מגילת איכה

(122) ראה למעלה הערתנו אצל מגילת קהלת.

(123) כי יש לה תשלומין כל שבעה וכן נו' בתקנות ירושלם חלק

או"ה אות יוד.

(124) (ראה מאמר זכרון פטירת זכו' ערך התנא רבי יהושע).

כלילה יכבה השמש כל הנרות, והחזן או ראש הכנסת יעורר את הנאספים כי בהיום הזה הושלך משמים ארץ עמרת תפארת ישראל הודו כבודו והדרו וימנה גם את כל הצרות והתלאות אשר עברו על עדת ישורון בכל ארצות פזוריהם בשנה הזאת ויזכיר את מנין השנים לחורבן הבית, ובמאמר הכז"ל כל דור שלא נבנה הבית בימיו כאלו בימיו נחרב יתם דבריו, ומעיני היושבים לארץ בחשכת אפילה יתפרצו דמעות כנחל.

הרבה מאחינו האשכנזים ילכו בחצות הלילה לפני כותל המערבי ושמה יאמרו תיקון הצות ותיקון שלש משמורות בקול איום ונורא הפולח כליות ולב.

בבתי כנסיות הספרדים יפרשו למחרתו בבוקר פרוכת שחורה על הבימה וגם הס"ת אשר יקראו בה היום במעיל שחור תתעטף ובאמצע הבהכנ"ס תעמוד קערת חרס מלאה אפר וכל אחד מנכבדי וחכמי העדה יקה מעט אפר וישים על מצחו (125). בהפטורת היום הזה מתורגם כל פסוק ופסוק עם הוספות גמרא ומדרש בשפת לאדינו למען ישמעו המון העם והנשים. החזן והקהל יאמרו כל פסוק ההפטורה פסוק בפסוק וכל חזן בהכנ"ס יוסיף עוד בכל שנה בהמשך הפסוקים את כל הקורות אותם בהמשך השנה והתלאות שעברו על ראשי אחינו בכל ארצות פזוריהם.

תפילת נחם (126) יאמרו הספרדים פה בכל שלש תפילות היום.

בבתי הספר "דורש ציון" ולעמיל יתקבצו הנערים מיד בצאתם מבהכנ"ס וישירו בקול מר ספר איוב ויתרגמוהו גם לשפה המדוברת ביניהם פרק בפרק חליפות. בבתי כנסיות אשכנזים פרושים יקראו מגילת איכה במגילה כתובה על קלף כדין בברכת על מקרא מגילה.

(125) ביחוד מקום הנחת תפילין לקיים מה שנאמר לשום לאבלי ציון לתת להם פאר תחת אפר (מ"ק דף ט"ז ע"א).
(126) תקנות ירושלם ה' או"ה.

אנשי עירנו ילכו עוד בכוקר השכם לפני כותל המערבי לבכות ולתנות שמה על חורבן בית קדשינו. גם הנשים תלכנה לפני כותל המערבי בתשעה באב והעדינות האל אשר הוענקו מאת הטבע בכח הבכי והמספר הרבה יתר מהאנשים עוד שארית כחם תחגורנה ואשה את רעותה תעורר למספר בקול מר צורח. וכה ירבה מספר הנאספים לפני כותל המערבי עד כי כל המקום אשר לפני כותל המערבי והשוק הקודם לו מלא מאנשים נשים וטף היושבים צפופים עד אפס מקום וכיונים אל ארובותיהן (127) ידלו עיניהם הנגרות מבכי למרום כי ירחם ה' ציון ויבנה ערי יהודה.

שבת נחמו.

במוצאי שבת זה יעשו אחינו יושבי עה"ק חיפה שמחה והילולא בהבית אשר ממעל להמערה — בראש הר הכרמל — אשר לפי המסורה נטמן בה אליהו (128) הנביא בברחו מפני

(127) בהיותי במסעי לרגלי מוחלת עיני בעיית אבושטרדם שאלני אחד מדידי אם אמת הדבר — אשר שמעה אזנם זה לא כביר מיהודי א"י אשר עבר שם — כי בכל ערב ת"ב לעת ערב תעמוד יונה אחת בפנת כותל המערבי תקונן ותילל עד העת ההיא למוחרתו? "לא" ענית, כחש בכס האיש. אולם אחרי אמרו נחמתי "כן אמנם תחזינה עינינו יונה הומיה עומדת כל היום וכל הלילה לפני כותל מערבי תאנה, ותילל בקיל בוכים גורא מואה, אך לא יונה מעופפת רק יונת אומתנו אשר זה שנות אלפים הנה בסתר המדרגה ועוד לא מצאה מנוח לכף רגלה, היא תעמוד בחגוי הסלע ותשמוע קולה כי ערב ומראה כי נאזה למוצא חן בעיני דודה כי ישוב ישלח ידו ויגאלנה".

(128) להחג הזה אין כל מקור ויסוד כמובן וגם יליד המאה ה'זאת הנהו כי זכרוננו לא נמצא בשום ספר מכתב מסע וכנראה רק קנאת יושבי עיר חיפה באחייהם יושבי צפת ומבריא ת"ו אשר עדתם תרויה כסף לא מעט מהילולא רשב"י ורמב"ם חוללתהו ומעם זמן קביעתו הוא מאשר כי בהפטרת נחמו נז' ענין ביאת המשיח ואליהו הנביא והשכילו יושבי עיר הזאת לבלי עשותו מיד אחריו הילולא דרשב"י בעת אשר כל האורחים כבר הריקו את אמותחותיהם. אך לפלא כי לא קבעוהו ביום קביע.

אחאב וגם הרבה מאחינו היושבים בערים הסמוכות יבואו לשוב
אתם במשׁוש הזה.

בעשרים בו יעשו בכל בתי כנסיות הספרדים התרת
גדרים וקללות וקבלות נזיפה (129).

אלול.

בכל ימי ירח הזה ינהרו יושבי עירנו להתפלל על קבורת
רחל אמנו ומספר לא מעט יעירו שם כל הלילה בלימוד ותחנונים.
בבתי כנסיות הספרדים ילמדו החכמים כל החודש הזה
ועד יוה"כ עד חצי הלילה ובליל וא"ו כל הלילה.

בעה"ק צפת"ו ילכו הרבה מיושבי העיר בכל ימי הירח
הזה להתפלל על קברי הרשב"י, וחכמי העדה ונכבדיה ישבו שמה
איזה ימים רצופים ויעסקו רק בתורה ותפילה.

ג.

ענינים נפרדים.

הספרדים יוסיפו להבין או להבנת הראשונה אשר תולד
להם מלבד שמם העצמי גם השם בכור או בכורה.
מנהג ותיקון קדמונים (130) בירו שלם שלא להשיא
געה פחותה מבת י"ב שנים ויום אחד וכשאחד ישיא את בתו
בעוד לא ימלאו לה י"ב שנים תעשה החתינה מחוץ לעיר
על הרוב בהחלקה הנשענת לקבר שמעון הצדיק.
בתי הקברות באה"ק אינם גדורים בגדר יען כי גם

(129) המעם נז' בספר עבודת הקודש להרב חיד"א כי אולי תהיה
הנזיפה כד"ת וביטולה לא יועיל ואז לא תוכלתן לעלות ע"כ יעשוהו
מ' יום קודם ר"ה כסתם נזיפה מ' יום.

(130) נז' בס' תקנות ירושלם ה' אהע"ז מפני כי ע"ז באו הרבה
פעמים תקלות.

הישמעאלים יכבדו למאוד את בתי הקברות לעם ועם ולמקום קדוש יחשבו (181).

בעה"ק חברון טוב"ב המנהג לכלי לחקוק על המצבות שום דבר (182) רק יניחו אבן גדולה ויסמנו בסימנים כי זאת היא מצבת פלוני.

בעה"ק צפת"ו המנהג כי הנשים תלכנה כפעם בפעם — וביחוד בער"ח — לסיד את קברי הצדיקים אנשי השם והמנהג הזה שורר בין הספרדים גם ביתר ערי הקודש אך הנה תסידנה רק את קברי קרוביהם ומשפחתם.

רבים מהבאים לבלות שארית ימיהם באה"ק יכרו למו בחייהם קבר ויניחו עליו מצבת אבן ועליה יחרתו "קברי אשר כריתי לי בחיי".

בכל ערי אה"ק לא יזהרו מלעשות קברים מוכנים נגד צואת ריה"ח זצ"ל.

כמעט כל איש מאחינו הספרדים — וביחוד אלה אשר בארץ טירקיא מגורתם — ישתדלו לבוא פעם אחת בימי חייהם לראות את הארץ הטובה הזאת לנשק את עפרה ולרצות את אבניה. על הרוב יבואו לעה"ק ירושלם קודם חג הפסח ויתעכבו בה עד אחר החג אשר אז ילכו לעה"ק חברון טבריא טוב"ב — ויתאחרו שם עד אחר פסח שני ומשם ילכו לצפת לחוג את חג הלולא דרשב"י ורבים יתעכבו שם עד אחר עצרת למען יוכלו

(181) האמונה היתרה הזאת ביקרת נפש הגוים תושבי הארץ הסבה נזק לא מעט לחקירת קורות עיר קדשינו כי הרבה מהפלאחים ויושבי הכפרים הסמוכים לבית החיים הכלם לא ידעו לעבור חק קדושת המקום הזה ולגנוב הרבה מהמצבות העתיקות וישימון בכותל בתיים (ומי יודע את האוצר הרב לחקירת קורות עיר קדשינו אשר היה רשום עליהם) עד כי המצבה היותר עתיקה הנמצאת כעת איננה זקנה יותר מושתי מאות שנים וחבל על דאבדין. (182) טעם הרבר הוא מפני כי על מצבות הרבנים הקדמונים נוחי נפש לא נחרת כל כהובת — אם מפני כי לא היה אז חרש אבן להמלאכה הזאת או מאיזה טעם אחר — וע"כ לא יחקקו גם כעת על המצבות מפני כבודם של הראשונים.

להשתמח על כל קה"צ אשר בסביבותיה וממנה ישובו
לבתיהם (133).

המנהג בכל ערי אה"ק כי כל אלה מאחינו הבאים לבקר
את קברי צדיקים או שאר מקומות הקדושים בפעם הראשונה
יכתבו שמותם ושמות אבותיהם ושמות בני משפחתם ומיודעיהם
בדיו או בעט עופרת על מצבת הקבר או על כותלי זקירות
המקום ההוא בהאמינם כי הכתיבה הזאת תועיל להנכתבים להצילם
מכל רע וע"כ כל כותלי ואבני המקומות הנז' מכוסים בכתיבת
שמות שונים. גם התרים את הארץ שאינם מאחינו בבקרם איזה
בנין או מערה עתיקת ימים יכתבו את שמותם בצבע שחור
ופרט היום והשנה על קיר או על כיפת הבית.

נוהגים בירושלם שהמפתח הנקנה מאת פחת העיר (כתור
קנית רשות למען יוכלו לטלטל בהעיר בשבת) ישאר בידי
הפרנס לילה אחד ואם יקום מלך חדש הוסכמו רבני ירושלם
לקנותו מחדש יען מתחילה לא קנה רק מהפח"א ולא מהשלטון
בעצמו וכן עשו מעשה כמה פעמים (134) ובעת קנית המפתח
יתאספו חו"ר עדת הספרדים לבהכנ"ס (135) ציון ועל פך ש"ז
הסתום היטיב יעשו ברכת שתופי מובאות ואת הפך יתנו בחור
אשר מעל ארה"ק בבית הכנסת הזאת.

(133) ראה למעלה בהערה נומר 109 (אצל יו"ט שני של גליות).

(134) תקנות ירושלם חי או"ח אולם בשנת תרל"ז כאשר ירד השולטן

עבדאל עזיז מכסאו והשולטן מוראד ירש את מקומו בקש פחת העיר סך
כסף רב עבור הלנת המפתח וע"ג סמכו חו"ר עה"ק — בעת הדחק הזאת —
על דעות וסברת הפוסקים האומרים כי אינו צריך לקנות המפתח בכל עת
מליך מלך חדש והתירו לטלטל בהעיר אף בלא קנית רשות מחדש — למרות
המנהג הקבוע הזה —

(135) מאשר כי חו"ר עירינו פחדו פחד פן יבואו אלה מאחינו

הבאים לבקר את עיר קדשנו ברגלים ובמועדים אשר אחרי כל דבר עתיק
ידרושו לחפש גם בהמקום הזה וליקח מהשטן זית עמם בהאמינם — יען
כי בהכנ"ס הזאת תקרא בפי המסורה בשם בהכנ"ס "רי יוחנן בן זכאי" —
כי נשאר עוד לפליטה מזמן קדום מאד ויועיל לרפא כל נגע וכל מחלה

וע"כ הוציאו קול כי כל השולח יד לחפש בהמוקים הזה לא יצא שנתו. והמנהג הזה כהמנהג שלפניו הוליכו שולל גם איזה מחכמי אירופא אשר בקרו את הארץ וגם אלה אשר ישבו פה. ה' פין מי שהיה קאנוול לממשלת בריטאניא פה הוציא לאור זה איזה שנים ספר על אדות מצב אח"ק. וחכמי הנוצרים החובבים דרישת וחקירת ארץ פלשת שמחו במאוד בצאת הספר הזה לאור וביחוד הללו את המציאות הגדולות אשר גלה האדון הזה בספרו (ראה צייטשריפט „דער דייטשע פאלעסטינא פער איין" לשנת 1879 מאמר של הח' דר' זאצ'י ן) על אדות מצב היהודים בעת הנוכחית אשר היה ערפל חתולתו עד הנה. בין המציאות האלו יביא המחבר כי היהודים בכל עת אשר שולטן חדש יעלה על כס מלכות תוגרמה יקחו את מפתחות העיר בידם לאות כי המה אדוני ובעלי הארץ הזאת הראשונים*) כדברים האלה כתב ג"כ ה' פיקצאמטא והאחרון חיזק את דבריו אלה בשני עדי ראיה א' הוא הארחיטעקט אשר שלחו הממשלה לחקן את בדקי בתי התפילה אשר על

(* ה' פין כותב ג"כ צקפרו הנזכר כי היהודים היושבים צירושלם טובעים — או יש להם הזכות לטובע — ונטבעות להם לצדס והנטבעות האלה עוצרות לקוחר גם צין הכולרים והמושלמנים גרי העיר כוונטבעות הוונטסלה. והנה גם הסיפור הזה אך הגדה צדויה הנהו אשר מקורי עכצט נצנתה כי וועולס לא טבעו היהודים — ולא היה להם כל זכות לטובע — ונטבעות מיוחדות ורק שתי אלה עזרוהו להוליא לאור יליד דמיונו זה, האחת כי עדת הספרדים פה טבעו הונלות „צקור חולים" על פיקות נחוסת קלל (ועססינג) קטניות ונרובעות והנה ינאלו חסרון פרעות נחוסת הנהוג פה לתת לעניים הונחזירים על הפתחים ואס חונס בי ונלפנים (בעת אשר ה' וחס נתן כל צע"צ צעד 5 פר' נחוסת ובעת יתנו 15 וחס צעד חונסה פר' נחוסת) לקחוס גם הסותרים הא"כס יהודים צנחיר קסחרתם וכדומה אך כל אש יצין כי לא צתור ונטבע לקחו רק ונאשר ידעו כי היהודים יחליפו אח"כ צונטבעות הונטסלה, השנית היא כי צכל עת אשר ינעטו ונטבעות נחוסת צעיר יעטו אחינו צעלי ונסחר וקיין שטרות ונחונסה פרעות עד שלסה פיאקטענר והנה יעצרו צעיר ונקיבט ונסקור ונעות נחוסת ובאשר יאסוף אחד הסותרים צידו סך ונה ונשטרות האלו יקבל תנורתם ונחסוס עליהם צונטבעות כסף וזהב (וגם השטרות האלה נאסרו בעת ונעעס העיר והזכות הזה לא יונע ונהיהודים גם צהארץ אשר לא יוכלו ללצוט צגדים ולגור צאשר יחפלו.

בירושלם אין מקפידים לאכול חמאה של גוים (136).
תקנה קדומה בירושלם שלא יהיה לשום איש חזקה על
נבאות והתמנות על צרכי ציבור (137).
תקנות חזקת הבתים נוהגת בירושלם גם היום (138).

מקומי'ק אשר ראה בעיניו כי היהודים נתנו (אחרי אשר כבר היה בידם לילה אחד) את המפתח לפחת העיר. ב' היא אשת ה' פין הנז' אשר גם היא כתבה בספרה אשר הוציאה לאור זה כמה כי המליץ של הקאנוולאט הבריטי ראה בעיניו הדבר הנז' והיא עוד הוסיפה כי נודע לה נאמנה מפי אחד מהכמי היהודים כי המפתח ימשה עוד בשמן זית, ולפי השערתה תהיה המשיחה הזאת מעין או דוגמת משיחת המלכים, והנה אחרי שני המנהגים המבוארים פה (קנית המפתח ועשית שתופי מבאות) אך למותר לנו להעיד את אוזן הקוראים על פשר הדבר הזה ועל האבן התועים אשר התעה את החכמים האלה שולל, המפתח אמנם יהיה לילה אחד — בכל עת עלות מלך חדש על כסא תוגרמה — ביד ראשי עדת היהודים אך לא מטעם איזה זכות או אדנות על העיר כי אם מפאת היתר טלטול בשבת (ובכסף מלא ישלמו לפחות העיר בעד הטובה הזאת) כאשר כן עושים ג"כ בכמה ערים בארץ רוסיה ופולין, ובדבר השמן זית גם הוא מבואר כי אחד מהכמי היהודים ברצותו לבאר לאשת ה' פין הנז' את ענין קנית המפתח גילה לה כי להשלמת הפעולה הנרצית בקנין המפתח דרוש עוד שמן זית (בחשבו על שתופי מ ב א ו ת אשר בלעדו לא תועיל גם קנית הרשות) והיא אשר דתי ומנהגי אחינו כמו זר נחשבו לה שיערה בעצמה כי בלי תפונה ימשהו בהשמן (אשר בו נמשכו המלכים) את המפתח (הרובו גם הוא לפי דעתה על המשרת והממשלה אשר היה להיהודים בימי קדם על הארץ הזאת).

הארכתי בזה אך למען הראות להקוראים הנכבדים כי אלה מהחוקרים שלא מעמנו אשר יאבו לגלות את המסכה הנסוכה על פני איזה מנהגים אשר לאחינו ולדלות מתחתם פנינים יקרים לקורות עמינו וארצינו עה"ר יעלו חרם בידם.

(136) טעם הדבר הוא יען כי פה אין חשש עירוב שומן חזיר באשר כי החזירים אינם מצויין והלבם יקר במאוד וגם מפני חשש עירוב חלב בהמה אין לחוש יען כי החמאה נעשית פה מהאכרים בהאופן הפשוט ולא ידעו מהתחבולה לעירוב כמו שומן, אך בכ"ז ימצאו חסידים ואנשי מעשה אשר לא יאכלו רק החמאה הנעשית מאחד באחינו.

(137) ס' תקנות ירושלם בסופי.

(138) שטר החזקה ימכר וגם יתמשכן עד כי הוא כשוה כסף ממש

תקנה קדומה בירושלם שלא להוציא ספרים לחו"ל לתיקון
לומדי תורה (139).

על כל צרה שהוא צרת ציבור כמו גזירת מס חדש כבד
במאוד נוהגים בירושלם — על פי פסק ומנהג קדמון —
להתענות (140).

הספרדים לא ימנעו להתפלל באמצע החצר אף שאינו
מקורה (141).

בעת אשר יזכירו נשמת איזה נפטר בתפילה כבהכנס
יעמדו כל בני המשפחה על רגליהם ובעת אשר יזכירו את שמו
יאמרו "בגן עדן תהיה מנוחתו".

כשחל עשרה בטבת ביום ואו המנהג פה להתפלל מנחה
בעוד היום גדול לכבוד השבת וכן נעשה מעשה בשנת (142)
רע"ד פעה"ק.

יושבי שאר אה"ק נוהגים לעלות לרגל בשלש רגלים
לעה"ק ירושלם טוב"ב לראות את הדר כבוד מקום המקדש
לשפוח שייה לפני כותל מערבי ויתמהמהו שם איזה ימים אחר
החג למען יוכלו להשתטח על קה"צ אשר מסכיבות העיר,
ובערים חברון צפת וטבריא ישנן חברות מיוחדות אשר ישלחו
אחד מהם על פי הגורל לעה"ק ירושלם בכל אחד הרגלים.
כשחל ר"ח בשבת או מחרתו באחד משבעה דנחמתא אין

ובס' הנז' מבוארים כל דיני החזקה באר היטיב וגם אם יחשב השטר חזקה
כקרקע או כמטלטלין.

(139) בזמנינו זה יוציאו הרבה ספרים מפה לחו"ל וטעמם ונימוקם
עמם מאשר כי כעת יבואו ג"כ הרבה ספרים מחו"ל לפה וחזון הדפוס גם
הוא נפרץ פה וספרים הרבה יודפסו בכל שנה, ובטל טעם התקנה ונודע כי
כל הסכמה ותקנה אשר טעמה בצדה אין צריך ב"ד אחר גדול בחכמה
ומנין להתירה.

(140) דיני ומנהגי ירושלם הנספחים לס' חיים וחסד (ליווארנו

תקס"א) אות י"ד.

(141) תקנות ירושלם ח' או"ה.

(142) דיני ירושלם בס' חו"ה.

מפטרין לא השמים כסאי ולא מחר חדש כי אין מפסיקין בשבעה דנחמתא רק ההפטורה של אותה שבוע. רק אחר ההפטורה יקראו ג"כ הפסוק האחרון של אחת משתי ההפטורות הנז' וכן עשו הלכה למעשה רבני ירושלם הקדמונים בשנת רע"ה בשבת פ' ראה (143).

בברכת מעין שבע חותמין פה על מחיתה גפנה ופרותיה (144).

מנהג ירושלם וחברון שאין מכרכים על הפרשת תומ"ע שמפרישין מין שעושיין בבתים (מפני כי התרומה ומעשר הולכין לאיבוד) (145).

בהגיוטין הנכתבים פעה"ק כותבים "בירושלם דיתבא על מי שלח ועל מי בורית" ובעה"ק חברון כותבים "מתא חברון דאצל מערת המכפלה וממימי מעינות" בצפת כותבים "מתא צפת דעל נהר דולבאי יתבא וממימי מעינות" ובטבריא כותבים "מתא טבריא שבעמק דעל כף דטבריא יתבא וממימי הים הנזכר מסתפקא" בשכס כותבין "דיתבא בין תרין טורי רמאי הר גריזים והר עיבל" וברמלה (שהיא גת) כותבין אך (146) רמל ה ולא גת.

בכל ערי אה"ק אין אומרים תיקון רחל (בסדר תיקון חצות) בשנת השמיטה (147).

בעה"ק ירושלם תוב"כ אין גוזרין תענית על הרעש ומפולת, יען קבלה בפי יושבי העיר כי לא הזיקה מעולם (148): על רבוי גשמים אין מתפללין באה"ק מפני שהוא ארץ הרים וגבעות, אולם בעה"ק צפת"ו אשר בימים האחרונים היו

(143) שם שם.

(144) ולענין פירות הי"ל שבאי לארץ ראה בס' תקנות ירושלם בסופו.

(145) שם הי' יוד.

(146) ארצות החיים להרב פאלג' פ"י ובס' פאת השולחן פ"ב סכ"ה.

(147) שם שם.

(148) שם שם.

בה הרבה מפולת מפאת רכוי הגשמים נוהגים להתפלל עליהם (149).
גם בעה"ק ירושלם אם ירדו גשמים די הרוות את האדמה
אך לא יספיקו למלאות את הבורות מים לא יתענו יען מי
השלוח יוכל לתת מים על כל השנה (150)

כשיתענו על הגשמים ונענו באותו היום שאומרים ברכת
ההודאה אין אומרים תחנונים בתפלת שחרית (151).
גם בשנת השמיטה נוהגים להתענות על עצירת גשמים
מפני חיי נפש ודרכי שלום (152).

המנהג בכל ערי אה"ק לשלוח לאורח נכבד הבא לעיר
או לאחד מיושביה אשר שב מדרכו וכן לאלה אשר לקחו בית
חדש למעון למו, צלוחית יין ומעשה אופה לאות הכבוד
והאהבה (153).

ביום אשר בו תחול התקופה ישלחו בד"צ הספרדים שמש
קבוע אשר יסובב בכל בתי אחינו ויודיע את הרגע אשר בו
תחיה התקופה (של מר שמואל ושל רב אדא) וכולם יזהרו
מלשתות מים (154) משך כל השעה והנכבדים יאצלו שכר מה
להשמש בעד מרחתו.

בכל ערי אה"ק נזהרים לבלי להניח כל משקה מגולה
מאשר כי נמצאים גם היום הרבה נחשים וע"כ נוהג פה כל דיני
גילוי, ומשקה אשר עמדה מגולה כל הלילה לא תשתה עוד (155).

תקנות ומנהגים אשר כבר נשכח זכרם.

בימים מקדם נהגו פה עה"ק ירושלם תוב"ב שבכל ער"ת

(149) שם שם.

(150) תקנות ירושלם חי' או"ה.

(151) נוסף לס' חו"ה.

(152) ארצות החיים להרב פאלג' פ"י.

(153) המנהג הזה נז' במכתבי הרב מברטנורא אשר שלח לביתו.

הנדפסים בהיאחרוך צד 211.

(154) ראה ביו"ד סי' קי"ו ס"ה.

(155) פאת השולחן פ"ב סי' כ"ג.

היו מתקבצים הרבה מיושבי העיר מיד אחר תפילת שחרית לבתי כנסיות והיו מאריכין בתפילות ובתחנונים על אורך הגלות וצרת הכלל וכו' כמעט כל היום ושמישי העדה הכריזו כיום הקודם כי כל העדה תתאסף למחר (156).

הבד"צ הספרדים היה שולח זוגא דרבנן לבתי האלמנות ולכל מי אשר לא ידע לעשות ערובי תבשילין ולעשות עבורם (157).

בשנות מאות לפני (בהמאה האחרונה של האלף החמישי) נהגו יושבי עה"ק ירושלם לצאת ביום זיין של חג הסוכות (הו"ר) על ראש הר הזיתים ושם מול המקום אשר עמד עליו ביהמ"ק שפכו שיח לפני אל חי והאריכו בתפלות ובקשות בעדם ובעד כל אחינו שבגולה ועוד התפללו ביחוד וברכו לכל אלה הישרים בלבותם אשר נדכו רוחם לסמוך אותם בפרי צדקתם כמסת ידם לכל הקהלות בכל מדינה ומדינה לזקניהם חכמיהם ונכבדיהם (158).

תקנות משנת תק"ט.

בשנה הזאת חדשו חו"ר ומנהלי וטובי עה"ק את ההסכמה הקדומה כי אין רשות להרווקים מנן עשרים ועד ששים שנה

(156) תקנות ירושלם ה' או"ח.

(157) שם שם.

(158) המנהג נז' אך פעם אחת במכתב אשר ערכו יושבי ירושלם בשנת אלף תצ"ט לשמרות (ד"א התקמ"ח לברי') הנמצא בכתבת יד בפע-טערסבורג ונדפס בס' אוצר טוב בהאמאגיזין של דר' בערלינער צד 77 ; וכראה לא האריך המנהג הזה ימים רבים כי ביתר מכתבי מסע אשר נכתבו קרוב מזמן ההוא לא נז' אף שמוץ מנחה בלי תפונה יען כי בזמן קצר אחרי הזמן הנז' (ערך המשים שנה) השביתו המאנגאלין הפראים את ישוב אח"ק וביחוד את ישוב אחינו בעיר הקודש ירושלם עד היסוד בה כי איזה שנים לא ישבו בה רק שני יהודים ואך בשבתות ובימים טובים היו מתאספים יושבי הכפרים להתפלל בציבור באחת מהרבותיה (ראה במכתב הרמב"ן הנדפס בסוף ספר שער הגמול ומאמרינו קורות ציון וירושלם במכ"ע שערי ציון שנה רביעית נומער 6—20).

לדור בעה"ק ולא לה הרווקים אשר בעיר קצבו זמן ארבעה ירחים
אשר במשך הזמן הזה ישאו אשה או יעזבו את העיר ונתנו
רשות לראשי העדה לאלה אשר לא ימלאו התנאים האלה
לגרשם בכח הממשלה — מהעיר 159).

כן חדשו אז באותו מעמד את התקנה הקדומה כי אין
רשות לשום איש לילך לבית אבי הבן או לאבי הבת בשום לילה
משמנת ימי המילה כלל ועיקר ובליל הראון (שהוא ליל
שמיני שקוראים וואכנאכט) לא ילכו רק הקרובים שכני החצר
והת"ח הקרואים לא זולת כלל.

כן חדשו אז הסכמה הקדומה כי בחור לא יוכל לילך
לשום לטוד ואפילו לליל שבועות וה"ר לבד עם אביו או אחיו
הגדול והוא יקבל עליו לשמור צעדי הגליו ובאופן כי לא תזוז
ידו מתחת ידו.

כן לא יעשו ווי לעם רשות בשום לילה מלילות
השבוע 160).

הסכמות משנת תקי"ד.

בהשנה הזאת חדשו וחזקו חו"ר עה"ק את ההסכמה הקדומה
כי כל בת ישראל אפילו זקנה לא תלך בשוק בלי סדין לבן
— המכסה את ראשה וכל גופה — (ליזאר) ואפילו מחצר לחצר
הקרוב אליו ופתחו של זה נגד פתחו של זה כל שדרך הרכים
באמצע גם לא תוכל לשבת בפתח שער החצר כדי לדבר עם
חברותיה ואפילו מחלון לחלון ודרך הרכים באמצע.

באותו מעמד הסכימו ותיקנו כי לא תוכל שום אשה
בין אלמנה בין נשואה למכור יין ושכר לשום אדם ושום בר
ישראל לא יוכל למכור יין ושכר לשום גוי וערל גם שום
ישראל לא יוכל לשבת אצל מוכרי יין לאכול ולשתות שם.

169) תקנות ירושלים ונדפס גם בס' ארצות החיים הנו' פ"ו.

160) שם שם.

גם בנזירה על האופים פת בתנור שלא יוכל ליקח משרת בחור
הך בשנים לא יהודי ולא גוי אלא נשוי או גדול בהקפת זקן גם
סתם אשה שעדיין לא הגיעה לחמשים שנה אין לה רשות לילך
אצל התנור להוליך ולהביא הפת וכיוצא ולא תוכל לכנס בפתח
התנור כלל ועיקר.

גם סתם אשה שלא השלימה ארבעים שנה לא תוכל
לבוא לכהכ"נ מנחה וערבית בין בחול בין בשבת חוץ מר"ה וי"ב
וש"ת וכ"ש בלילי שמחת בית השואבה שאין רשות לשום אשה
כלל ובן סתם אשה שלא השלימה לששים שנה אין לה רשות
לכנס בבית גוי כדי לישא וליתן באיזה פרקמציא או באיזה
שירות בשום אופן שבעולם. (161)

(161) שם שם.

לוח המאמרים הבאים בהמאמר הזה.

א.

2— 1	צד	מנהגי אחינו באה"ק
4— 2		ברית מילה
4		פדיון הבן
5— 4		הנחות פאות הראש
6— 5		בר מצוה
6		קנינים
10— 6		חתונה
11—10		שאלת שלום
14—11		הלויית המת וקבורתו
15—14		סעודת הבראה
16—15		הוצאת הגניזה
17		סדר מניית רב
18—17		מצות התלויות בארץ
18		פדיון פטר חמור
19—18		שלוח הקן
19		לימוד
19		כפרות
19		שמירה מעין הרע
21—20		אמונת הבל
21		אינדולקא
23—21		אינדולקא קטנה
25—23		אינדולקא גדולה
26—25		פרישקורא

26	צד	התכת עופרת
26		סערענעס
28—27		פארידו
28		מערת אליהו הנביא

ב.

מנהגים התלויים בזמן.

29—28		ימי החול
30		תפלת המנחה
30		ערבית
33—30		ערב שבת
36—33		ליל שבת קודש
36		ערב ר"ח
37—36		ר"ח
		תשרי:
37		ערב ר"ה
38—37		ר"ה
38		עשרת י"ת
38		ערב יוה"כ
39—38		צום העשור
39		מוצאי יוה"כ"פ
40—39		חג הסוכות
40		שמחת בית השואבה
41—40		ליל הוש"ר
42—41		שמחת תורה
42		חשון
		כסליו:
43—42		חנוכה

43	צד	טבת
43		שבט
44—43		אדר

ניסן:

45—44		אפיית המצה
45		ערב פסח
46—45		ליל חג הפסח
46		חזה"מ
47		שביעי של פסח
48—47		מוצאי חג הפסח
48		אייר
49—48		פסח שני
52—49		ל"ג בעומר
53		ימי הספירה
54—53		חג השבועות
54		תמוז

אב:

56—54		תשעה באב
57—56		שבת נחמו
57		אלול

ג.

64—57		ענינים נפרדים
65—64		תקנות ומנהגים אשר כבר נשכחו
56—65		תקנות משנת תק"ט
68—66		הסכמות משנת תקי"ד

קברי ארץ הצבי.

כולל זכרון קברי אבותינו גדולינו וחכמינו אשר מנוחתם כבוד באה"ק ימי פטירתם ונוסח מצבתם.

המאמר הזה אם כי שמו יעיד על תכנו וענינו בכ"ז מצאנו לנכון להקדים לפנינו דברים אחדים אשר יבארו על מה אדניו הטבעו, מוצאו ומכאיו באר הישב למען ידע הקורא את אשר לפניו.

המאמר הנוכחי יסתעף לשלשה ענינים נפרדים והם:
(א) רשימת כל קברי אבותינו גדולינו וחכמינו אשר מנוחתם כבוד באה"ק מהאבות והאמהות — מקבת בור נקרנו — עד כל הרבנים הגדולים אשר הלכו לאור באור החיים בשנת תר"ל (1)

(1) הספרים אשר היו לנו לעינים במלאכתנו זאת המה המושג עשר כמספר: (1) סבוב העולם לר' פתחיה מרעגענשבורג. (2) מסעות בנימין הראשון. (3) רשימת הקברים (נקרא אצל די רוסי בשם מסע דפאליסטינא) מכתב מאת ר' שמואל בר שמשון בשנת ד"א תתק"ע ונדפס בס' אוצר טוב הנספח להמאגוציון להכמות ישראל של ה' דר' בערלינער והוא נקרא אצלינו בר"ת: רשה"ק. (4) כפתור ופרח (לפנינו הוצאת עדעלמאן בערלין תר"א). (5) ספורים ממקומות הקברים אשר נכתבו בשנת רל"ג. מפי נוסע קאנדואטי אשר היה בעת החיא באה"ק ונדפס בספרנו זה (מכת"י בפארמא) ופה נכנהו בשם ספורי הקאנדואטי. (6) זכרונות קברים הנמצאים במכתב המסע מפלאץ-רעניץ בשנת רמ"א הנדפס ג"כ בספרנו זה (מכת"י) והוא נקרא בשם "מהננו" מפלאָרעניץ". (7) מכתב הר"ע ברטנורא ותלמידו בשנת רמ"ה ורמ"ט הנדפסים בהיארבוך לחברת דורשי הכמת ישראל. (8) מכתב מאת נוסע אלמוני מוויניעציע אשר היה באה"ק בשנת רפ"ב ונדפס בס"ם שבחי ירושלים (ליוןארנא תקמ"ה) ונקרא אצלינו "מהננו". (9) גלילות ארץ ישראל או אגרת הקודש אשר היה לעיני בעל הסדה"ד וממנו ציון הקברים והוא נקוב אצלינו בשם

אחד לא נעדר, מלבד אלה אשר בידינו ראיות נאמנות המנגדות למו. העבודות אשר עבדנו בהסעיף הזה המה אלה:

הקברים המובאים סדרנו בסדר נכון על פי סדר הדורות, את מקום כל קבר הגבולנו (בהערה) איה מקום תחנותו (לפי חקירת הטאפאגראפצן היותר מוחזקים). שמם הנוכחי בשפת הארץ ואיפה הוא נמצא בכח"ק ובדברי חז"ל.

ועל פני כל המסורות וההגדות אשר היו לנו לחומר בכנין מאמרנו זה עברנו ברוח בקורת נאמנה לראות אם אמת בפיהן והשוינו אותן אישה לרעותה ולראות אם יעלו בקנה אחד או נפרדות הנן ואז עמלנו למצוא ראיות חזקות מכה"ק ומדברי חז"ל או מטבע הפיץ האדם וכדומה לחוק את אחת מהן ולבכרה על פני רעותה (2) ובאלה אשר לא היה לאל ידינו לעשות זאת השתדלנו לפחות לחקור על הזמן אשר בו יצאה לאור עולם לראות אם הדרת השיבה תחופף על ראשה וכן לא מנענו באיזה מקומות להביא את הגדת יתר העמים על אדותם. (ב) לא חשבנו מעמל נפשנו לחקור אחרי היום והשנה

הגא"י" (ווארשא תרל"ד). 10) סמני הקברים אשר בס"ס שער הגלגולים להר"ר חיים זייטאל (ירושלם תרכ"ח) והוא ידבר רק על הקברים אשר בארץ הגליל בשם רבו האר"י זלה"ה ומודה ג"כ ספר יחוס הצדיקים הנדפס בס"ס גא"י הנז'. 11) מסעות הקראים הנדפסים בספר גנוי ישראל בסמ"י פעמערס-בורג. 12) זכרון בירושלם (ירושלם תר"מ). 13) שבחי ירושלם (ליווארנא תקמ"ה). 14) אהבת ציון להר"ר יהושע מחבר ס' בנין של שמחה. 15) חיבת ירושלם להר"ר חיים הלוי הורוויץ (ווילנא תרל"ט).

על אדות מצב האדם הזמן והמקום אשר על ידו חוללו ויצאו כל הספרים האלה נדבר במאמר מיוחד אשר ישא מדברותיו על כל הספרים והקונטרסים אשר נכתבו על איזה ענין מעניני אה"ק מני אז ועד עתה ופה הבאנו רק את שמות הספרים האלה ומקום דפוסם למען יוכל הקורא לרוץ לבטח דרכו.

(2) אצל כל הקברים הנז' בכח"ק ובדברי חז"ל וכו' וכן באלה אשר עלה בידינו לברר אמתם ואמונת מסורתם הצבנו תבנית כוכב לסימן למען ידע הקורא מיד כי לא בין קהל הספרים וההגדות יחד כבודם.

אשר בח שבה רוח החכמים הנו' פה אל על, ובמקום אשר לא יכולנו לדעת יום מותם התאמצנו לגלות לפחות את השנה אשר בה נסעו למנוחות עולמים, ותחת דגל החקירה הזאת לא מנענו מלאסוף גם את ימי פטירת גדולי אומתנו, אשר חיו באה"ק ואשר מקום קבורתם נעלם מאתנו, וגם בהפעם הזאת לא הנחנו את מאזני הבקרת מידינו ולפעמים לחמנו מלחמת תנופה עם המסורה ונוכל לה, וגם בהמקום אשר לא היה לאל ידנו לצאת בחרב לקראתה לפחות השתדלנו לגלות את מקורה הראשי וערך ימי שנותיה.

ג) אספנו את כל מצבות אנשי השם אשר נשארו לפליטה משני הזמן בבית החיים פעה"ק (הר הזיתים) ובעה"ק צפת (8) ועל אלה אשר כבודם חדש עמם ושמם הטוב לא נתפרסם בין אחינו בארצות המערב הוספנו לכאר מי המה, הכהונה אשר בה כהנו פאר והספרים אשר חברו (אם גם זאת לא נזכרה בהמצבה) גם פתרון המלות אשר באו בר"ת על אבן המצבה אשר יהיו כספר החתום לפני הקורא אשר סגנון שפת קודש של אחינו בני ארץ הקדם מיוזר לו, ועל אלה אשר לא נרשם יום ושנת פטירתם שארית כחנו חגרנו לגלות את פני הלוח הזה ממקורים נאמנים.

נקוה כי כל קורא מבין יבין את העמל הגדול והטורח הרב אשר העמסנו על שכמנו בהעבודה הזאת וע"כ אם ימצאו גם איזה שגיאות בדברינו ידינונו לכף זכות כי רק אדם אנחנו.

* האבות והאמהות. 1—6

מקום קבורת אבותינו אברהם יצחק ויעקב וגישותיהם ישרה ורבקה ולאה (4) הוא בטערת המכפלה בקצה העיר חברון.

(8) במאמרינו מנהגי אחינו וכיו הזכרנו כי בעה"ק חברון לא יחרתו כל כתובה על אבני המצבות מאז ועד היום ובעה"ק טבריא נהיו כל הכתובות אשר על אבני המצבות — מפאת איזה טעם וסיבה — לברות למלתעות הזמן וע"כ לא יכלנו להציל רק את מצבת שתי הערים הנז'.

(4) הקברים האלה נזכרים ומפורשים בתוח"ק (בראשית מ"ט ל"א)

על המערה הזאת עומד כעת בית תפלה ליישמעאלים גדול ומפואר ולו שני מגדלים (5) (מינארעטמע). לאחינו היהודים אין הרשיום ממעם הממשלה לבוא אל הבית או אל המערה פנימה להתפלל רק מהויץ להבית על המדרגות (6) המובילות לבית התפלה יעמדו ושמה ישפכו שיחם לפני ה'.

* רחל אמנו ז

מ"ק כשתי שעות מעה"ק ירושלם (7) לפאת דרום משמאל

וגם בימי בעלי התלמוד נודעה המערה הזאת (ב"ב נ"ח ע"א) ומאז ועד עתה לא הטיל איש ספק בהקברים האלו.

(5) על תואר ומראה בניני הקברים פנימה וחוצה ואשר עבר עליהם נדבר במאמר מיוחד בהחברות הבאות ב"ה.

(6) ורק עד המעלה החמישית יוכלו לעלות ובהכותל הנשען להמעלות ישנו חור אחד, אשר לפי קבלת אחינו יושבי חברון, ירד החור הזה לעומק המערה פנימה ונחבאים לבקר את המקום הקדוש הזה יכתבו את שמותיהם ואת נגיעי לבבם בגליונות קטנים וישליכום בחור.

(7) על אמתת הקבר הזה יעמוד לנו לעזר — מלבד המסורה הקדומה אשר אין עליה כל חולק — הכתוב בבראשית (מ"ח ז), ואני בבואי מפרן" וכי, "בעוד כברת ארץ לבוא אפרתה היא בית לחם ואקברה שם". אולם המנגדים להמסורה הזאת הם הכתובים בס' ש"א, יורה ב'—ג' כי איך יוכל היות כי שאול אשר היה אצל שמואל ברמה יפגוש בלכתו לביתו לגבעת בנימין את קבורת רחל אשר אצל בית לחם בגבול יהודה? והסתירה הזאת נו' גם בב"ר (פ' פ"ב) ומד"ר שמואל (פ' י"ד) ומתישבת שם בפנים שונים (יעו"ש) אשר כלם יסבבו קושי ודוחק אם מעט אם רב בבאור הכתובים הנז'. אולם ה' ביוראטה שיק מצא בעברו לתור את הארץ במערבית צפונית ירושלם בחלק בנימין חרבות קבר (וועלי) אשר זקני הערבים יושבי הכפרים הסמוכים יקראו שם הוועלי ההוא „קובבעט רחל“ (קבורת רחל) וע"ב יאבה לשער כי בני בנימין בנו למו בחלק נחלתם מצבת זכרון לזכר רחל אמם הורתם — בתבנית המצבה אשר עמדה בקבר רחל אשר אצל בית לחם יען לבבם עליהם דאב על כי אמם הורתם לא נקברה בנחלתם והמצבה או הבנין הזה גם הוא נודע אז בשם „קבורת רחל“ — אך בהוספת „בגבול בנימין“ ועל המקום הזה ירמוז דברי שמואל הרואה (שם) ואם כי אין עוד רגלים להשערה הזאת ונשענת על קלה רצויץ של הגדת איזה מזקני הערבים

הכפר בית לחם (רחוק כחמש עשרה רגעים) ומימינו יתראה
הכפר בית דשא ל"ה (רחוק כחצי שעה) על הקבר בנו כעת
בית קטן למחסה בעד הבאים לחתפלל שמה בנדבת השר משה
מאנטיפירי.

יום פטירתה הוא י"א 8) (ב"א ר"ו מרחשון לבריאת

כ"ז מתישבת היא על הלב וראויה היא לתת לה מהלכים בין כל הבאורים
והשערות (ראה מאמר רמה או נעבי שמואל בספרינו זה) האומנם עוד איזה
סתירות מונחות על דרכינו והם דברי הספרי פ' וזאת הברכה וכן באור איזה
ממפרשי התורה על מלות "כברת ארץ" ואיזה מהמבארים (רש"י פ' ויהי ר"ן
בן הרא"ש וכו') אשר אמרו כי רחל נקברה בחו"ל או בחלק בנימין אך כל
בעל שכל יודה כי יותר טוב לנו לישב את הסתירות האלה בכל אופן אשר
נוכל ולאמר ג"כ כי המבארים אשר היו בחו"ל ולא ראו את מציאות המקום
וע"כ כתבו מה שכתבו (וכבודם במקומם מונח) מלעקור את המציאות
ממקומה אשר על קוומה יעידו עוד הכתובים המדברים מהמאורע הזאת.

8) בילקוט שמעוני פ' שמות מובא כי בנימין נולד ב"א השון
ורחל אמו מתה בעת לדתה אותו. הילקוט לא גלה לנו פה את המקור אשר
מונו שאב הדבר הזה *) וע"כ אם קבלה היא נקבל ואם לדין יש פירכא כי
מדברי המד"ר בדרשתו על הפסוק ויהי כברת ארץ וכו' נראה להיפך
מדברי הילקוט הנז', וזה לשון המדרש "יהי כברת ארץ א"ר אליעזר בן
יעקב בשעה שהארץ הלולה ככברה והבר מצויה רבנן אמרי כבר הבר מצויה
ועונת הגשמים עברה ועדיין השרב לא בא" ואם כי המד"ר לא גלה לנו יום
שבה רוחה למקום מנו הוצבה, אך זאת נראה מדברי שני הדורשים יחד —
כי כנראה לא פליגי רק בענין איכות דרשת מלת כברת ארץ — כי זמן
פטירתה איננו בחודש השון רק בירה ניסן. דרשת הראשון הדורש בשעה
שהארץ הלולה ככברה והבר מצויה גם זאת אך בניסן הנה, כי אחרי הגשמים

(* כנראה לקח צעל הילקוט את הסיפור הזה ונפרט רצינו
צחי עה"ת (פ' שנות) אשר טס ונצארים הדצרים האלה הנכתצים
ובלעטנס והאחרון אונס לא כחד ונאחנו את הצאר אשר ווננו דלה
דלה את הדצרים האלה והוא קפר וו ד ר ט ד ט א (הנויחס לדעת
קלת לר' פנחס צן יאיר) חולם צס' ודרש תדשא אשר לפנינו
(וארשא תרל"ו וגם צהולאת יעללינעק צס' צית הוודרש) לא נוולא
צין רשימת חיי ויוני לידת השצטים "צולון וצניוויין" וכבר העיר גם
החכם יעללינעק על החסרון הזה.

עולם) (9) וביום ההוא ילכו הרבה מאחינו להשתטח על קברה.

* ראובן 8

מ"ק (10) בכפר ראמה (11) בחלק נחלתו אשר בעבר הירדן.

* שמעון 9

מ"ק בעיר מנדו (12) בחבל נחלתו.

הרבים אשר ירדו בירחי החורף עת תחל השמש להפיץ את קרני אורה וחומה על האדמה התבקע הארץ ובמקומות שונים היא חלולה ומלאה נקבים נקבים ככברה. גם סימן מציאת הבר גם הוא יורה באצבע רק על ירח האביב אשר אז כל השדות מלאות בר ובהרבה מקומות כבר הגיע זמנו להתבשל — כי לא יעלה על דעת איש לאמר כי פירוש מציאת בר הוא מציאותו באוצרות ואסמי התבואה — אולם דרשת הרבנן הלא שפתותיהם ברור ימללו „ועונת הגשמים עברה ועדיין השרב לא בא“ ואיך נוכל לפרש על יום י"א חשון עונת הגשמים עברה אשר גם בשנים כתיקונם במאוד רק גשמים מעטים ירדו ארצה — כנודע כי בזיין חשון הוא זמן הרביעה היותר ראשונה — גם המלות „השרב לא בא“ גם הנה תורונה כי רק על ירח ניסן כונתם כי איך נוכל לאמר על ירח חשון — התחלת החורף — אשר בכליין עינים יחכו וישבי ארץ כנען לגשמים מושך ששה ירחים ואשר בזה תלוי כל הצלחתם והשרב עוד לא בא? מלבד זאת נראה מדרשת הז"ל על פסוק ויבן לו בית ולמקנהו עשה סוכות כי יעקב שחה בבית אל ובשכם שתי שנים ויעקב בא בשכם בהתחלת הקיץ ואם כן הגיע לידת בנימין ומיתת רחל בהתחלת הקיץ.

(9) עיין סדה"ד שמביא עוד שתי דעות על שנת פטירתה והם שנות ר"ז ור"ח.

(10) קברי השבטים כלם נו' — מלבד יוסף — אך בס' הישר עה"ת בסופו (וחסה"ד הביאם בשם ס' גא"י) ולעדות לאמיתת המסורה הזאת יועילו לנו דברי הז"ל בירושלמי סוף פ"ק דסוטה, כי כל שבט ושבט בצאתו ממצרים לקח את עצמות ראש שבטו עמו ובבואם לארץ קברום שמה וכלי תפונה נקברו כל אחד בחלק אשר נפל לבניו לנחלה.

(11) היא רמת גלעד אשר בחלק גד סמוך לנחל יבוק והיא היתה עיר מלקט (דברים ד') ובס' יהושע י"ג תקרא בשם רמת המצפה.

(12) השם הזה איננו נו' במקרא ולפ"ד הרח"ג כמור"ש היא עיר

* לוי 10

מ"ק בעיר הנז' אשר היתה ממגרשי ערי הלויים (13).

* יהודה 11

מ"ק בעיר ב ב י א (ו) מול בית לחם יהודה (14).

* יששכר 12

מ"ק בעיר צידון (15).

* זבולן 13

מ"ק בעיר הנז' סמוך לשפת הים כנגן אחד ועל קברו בנוי בית קמץ (16) וגם הישמעאלים יכבדו במאוד את הקבר הזה ואצלם נקרא בשם שיח צדה (אדון עיר צידון) וכל החפץ לבקר את קברו עליו לשלם לאדון הכית אנורות כסף.

מדמנה (יהושע כ"ד ט"ז) ולכן לא נז' יומא ביהושע ט"ז יען כי שם נזכר מדמנה אצל עין ורמון יהושע ט"ז ל"ב.

(13) ראה בהערה הקודמת.

(14) כן הוא בס' הישר ד' קושטאנדינא תפ"ח וכן מובא בסדה"ד בשם גא"י וגם הרב וכו' מוהר"ש בספרו "דאס הייליגע לאנד" מביא זאת בשם ס' הישר ומוסיף לאמרו כי איננה נודעת כעת כאשר באמת לא נמצא שם עיר או כפר כזה מול בית לחם והכפר אשר ממולו נקרא כעת בית גאלא (בית דשאלא) וגם בספרי חז"ל לא נמצא השם הזה אולם בהתוצאות החדשות שלהם הנז' (ווארשא תר"ג ותר"ל) כתוב בעיר בנימין וכו' וכנראה חשב המו"ל לתקן כזה את החסרון הנז' למען נוכל לפרש באחת מערי בנימין אשר מול בית לחם.

(15) המסורה הזאת תוכל להתאמת בדרשת חז"ל על פסוק שמה זבולון בצאתך ויששכר באהליך כי שני האחים האלה הראשון עסק בתורה והשני בפרקמטיא וע"כ — אולי — חפצו בני האחרון כי גם עצמות יששכר ינחו בעיר אשר בחלקם. אולם רושמי הקברים אשר רשמו קבר זבולון בצדון לא הזכירו דבר מהקבר הזה.

(16) נז' במכתב הנוסע וז"ל שם, "צידון) ראיתי רחוק מן העיר רביע מיל קבר זבולון ומתחלה היה בין שני עמודים גדולים ואילן הרובים

* דן 14

מ"ק בעיר אשת אל (17) אשר בגבול נחלתו (18).

* נפתלי 15

מ"ק בעיר קדש (19) אשר בחלק אחוזתו (וכעת תקרא בשם "איל קדם").

* גד 16

מ"ק בראמה אשר בעבר הירדן (20).

* אשר 17

מ"ק בעיר קדש בחלק נפתלי (21).

* יוסף ובניו 18—20

מ"ק סמוך לעיר שכם אצל כפר אל בל אטאו על קברו בניו בית בלי מקורה (כי האיש אשר נדב מכספו לבנות את הבית

וארון הישמעאלים בנה עליו בית עגול למעלה ועל מקום הקבר איצטבא, ועליו בגד שחור ונרות לפניו בכבוד והשנים עמודים עומדים שם אי, מבפנים בניו ונראה מחלון ואחד מחוץ לבית "וכו' וכן" הזכירוהו גם יתר רושמי הקברים אשר היו אחריו.

(17) היא עיר אשתאל הנז' ביהושע ט"ו אשר היתה נחלת מטה בני יהודה אך נתישבה באת בני דן שם י"ט.

(18) הרב בעל כפ"פ פ"י יאבה לשער כי קבורת דן היא במקום הנקרא דנה אל האכס במזרח הר תבור כחצי שעה מאשר כי האכס בל"ע דיין והכתוב אומר על דן דן ידין עמו אך חולשת ההשערה הזאת יבין כל איש.

(19) היא עיר קדש נפתלי בגליל העליון אשר היתה עיר מקלט ומערי הלויים (יהושע כ"א).

(20) ראה הערה 11.

(21) ראה הערה 19.

הזה גוע בטרם נגמר הכנין). על הקבר בנוי ציון אבנים נמוך וטוח כמיה לבן בשני עברי הקבר קבורים לפי המסורה שני בנוי אפרים ומנשה⁽²²⁾ בקצה הבית אשר מצד הפתח עומד עץ גפן אשר בדליותיו וענפיו המסובכים יסכך חלק גדול מהבית.

סמוך להקבר ימצא מעין מים חיים אשר יקרא בשם "עין יעקב" ובצדו עובר מישור גדול ורחב ידים הנפלא למאד בארץ הרים ובקעות הזאת, כי בכל אורך ורוחב המישור הזה לא ימצא אף גל או תל קטן אחד והוא חלקת השדה אשר קנה יעקב אבינו מאת המור אבי שכם וכל הנוסעים לתור את הארץ פה אחד יענו ויגידו כי אין כהמישור הזה בכל ארץ פלשת ובצדק קראה אותו תוח"ק בשם "חלקת השדה" ולו גם לא היתה עיר שכם עתה למולו גם אז היה לאל יד כל איש להכיר את המקום הזה כי הוא הגהו חלקת השדה.

אחינו היהודים העולים לערי ארץ הנליל יעמדו שמה לשפוך שיחם לה', גם השמרונים והמחמדנים יושבי שכם והכפרים אשר סביבה יכבדו ויקדישו את הקבר הזה.

* בנימין 21

מ"ק בירושלם⁽²³⁾ תוב"ב.

(22) על אמיתת הקבר הזה אין כל ספק אחרי כי תוח"ק בעצמה תעיד עליו "ואת עצמות יוסף אשר העלו בני ישראל ממצרים קברו בשכם בחלקת השדה אשר קנה יעקב מאת בני המור אבי שכם" (יהושע כ"ד ל"ב) גם כל רושמי הקברות (בני ברית ושאי"ב) פה אחד יציינו את המקום הזה למ"ק יוסף הצדיק אולם קברות שני בנוי אצלו אין לנו להשען רק על המסורה.

(23) ספר הישר (עה"ת) אשר הוא המקור הראשי לשנים עשר הקברים האלה הכותב "כי את עצמות בנימין קברו בירושלם נגד היבוסים" (כי כנודע ישבו העברים יחד עם היבוסים בעיר הזאת) אולם לדעתנו יש לספק הרבה באמיתתו כי הגה הז"ל יספרו לנו לגזומא "כי קברי מלכות ב"ד וקבר חולדה הנביאה היו בירושלם ולא פינת אותם אדם מעולם" ואת קבר בנימין לא הזכירו וזה לנו אות נאמן כי בימיחם לא ידעו עוד מהמסורה

דינה בת יעקב 22

מ"ק (24) בכפר ארבל (25).

יוכבד וכלותיה צפורה ואלישבע 23—25

מ"ק בפאת מערבית צפונית טבריא (רחוק כשעה וחצי מהעיר 26).

יתרו חותן משה 26

מ"ק (27) בכפר האטון (28) באחד הבתים אשר ליושבי

הזאת וגם קברו איננו נודע לאיש וכל רושמי הקברים (מלבד בעל גא"י) לא הביאוהו.

24) המסורה הזאת נז' בפירוש הרמב"ן עה"ת פרשת וישלח וז"ל "עצמותיה הועלו לא"י עם עצמות שאר השבטים וקברה ידוע בארבל אצל נתאי הארכלי" מובא ג"כ בסי' כפו"פ פ"י וגם בס' גא"י (מובא בסדה"ד כתוב כי ד' שבטים ודינה נקברו בארבל. אולם ברשימות הקברים משנת תתק"ע מביא כי בארבל נמצא רק קבר נתאי הארכלי וקבר דינה בת יעקב הוא במקום אחר רחוק כשתי פרסאות מכפר חטים.

25) שם העיר הזאת איננו נמצא בכה"ק על עיר בא"י אך במושגה ובתלמוד נמצא שם עיר כזאת בערי הגליל וכנראה היתה עיר גדולה (ירו' פאה בי א' תענית ס"ט ב') והיא היתה מולדת נתאי הארכלי.

26) סדה"ד בשם גא"י ושם מובא כי גם בלחה וזלפה קבורות שם אך המסורה הנוכחית לא תמנה אותן בין הקבורים שמה.

27) ברשמה"ק משנת תתק"ע כתוב לאמר "משם (מארבל) הלכתי לכפר חטים וראיתי בצד החרב' קברים יש אומרים קבר יהושע ויש אומרים קבר יתרו וקבר צפניה" א"כ נראה שבזמנו היה ספק על אחד משני הקברים אם הוא קבר יתרו או קבר יהושע (בן פרחיה). אולם המסורה הנוכחית לא תרע דבר מקבר צפניה, אך תגביל בבירור קבר אחד ליתרו והב' ליהושע ב"פ וגם נז' במהנ"ו והוא כותב כי על קברו בנוי בית תפלה לישמעאלים, ובס' זכרון בירושלם.

28) הכפר הזה הוא כשתי שעות בפאת צפונית מערבית טבריא ונודע ע"י המלחמה הגדולה אשר היתה בהחר אשר מומלו לנוסעי הצלב עם השולטאן סאלאדין. וגם בבבלי חגיגה ה' ע"ב נז' רבי יעקב איש כפר חיטיא גם בב"ר פי' ס"ה נז' שם הכפר הזה.

הכפר והחפץ לבוא אל הבית פנימה עליו לשלם לבעל הבית
עשרים פרוטות.

יושבי טבריא הספרדים והאשכנזים יסעו ביום ח' של פסח
לבקר את קברו.

בצלאל בן אורי בן חור 27

מ"ק (29) בכפר ערב צלאל (30) ועליו כיפה.

אהליאב בן אחיסמך 28

מ"ק בכפר אחד רחוק כשתי שעות מצידון (31).

* אלעזר הכהן פנחס בנו ואיתמר אחיו 29—31

מ"ק (32) בכפר עורת א (33) ועליהם בית תפלה
לישמעאלים.

* יהושע בן נון ואביו 32—33

מ"ק בכפר חרס (34) נקעת נקרא "איל חרס" זה

(29) נז' בס' גא"י ד"ד ע"ב אולם כל יתר רושמי הקברים (מלבד
אלה אשר העתיקו דבריו) לא הזכירוהו אך בכ"ז נוכל להוסיף השערה קלה
לקיום המסורה הזאת והיא כי בני דור המדבר לקחו את עצמות האיש הזה
אשר ה' סמך מרוחו עליו וזכה כי ע"י תעשה כל מלאכת המשכן והכניסו
עמם לארץ כאשר עשו לכל ראשי שבטיהם.

(30) כנראה היא עיר ערב הנז' בכמה מקומות במשנה (שבת פ"ט
מ"ו וכו') אשר שם היה מושב ר' חנינא בן דוסא והיא היתה קרובה לציפורי
ואולי נקראה בהזמן האחרון על שם קברו בשם ערב בצלאל להבדילו
מכפר אחר בהשם הזה.

(31) כן היא המסורה השוררת בפי אחינו נקעת, והרבה מאחינו יושבי
ארץ הקדם ונהרו שמה להשתטח על קברו.

(32) המסורה הזאת נז' ג"כ בספורי הקאנדיאמי משנת רל"ג וגם
בס' זכרון בירושלם.

(33) רחוק כשתי שעות דרומית מזרחית משכם והיא גבעת פנחס
הנז' ביהושע כ"ד כ"ג.

(34) מ"ק הנביא הזה לא תשען רק על עמודי המסורה לבד כי

אצל זה ועליהם ציוני אננים. יום פמירתו כ"ז ניסן (35).

כלב בן יפנה 34

מ"ק בהכפר הנז' סמוך לקבר יהושע (36).

שבואל בן גרשום בן משה 35

מ"ק (37) בכפר פמייאס (38) (נקרא כעת בניאס).

עוד נז' באר היטב בכח"ק «וימת יהושע וכו' ויקברו אותו בגבול נחלתו בתמנת סרה אשר בהר אפרים מצפון להר געש» (יהושע כ"ז כ"ט ל') אם אמנם כי כח"ק הודיעו לנו מקום קבורת נביאנו זה גבוליו ומצרויו באותות וסימנים לא יכזבו וגם בימי בעלי התלמוד נודע מקום קבורתו באר היטב רק נפלגו על אדות שם המקום ההוא. מהם אמרו כי שם העצם של המקום ההוא הוא סרה ורק מאשר נקבר בו יהושע אשר העמיד החמה שונה שם המקום לשם חרס ומהם יאמרו כי שמו העצמי הוא תמנת חרס והשם סרה נוסף לו מסיבת מוזג אדמתו (ב"ב) בכ"ז נשתרגו בהזמן האחרון מסורות והודעות שונות כן בהמסורה המסורה בפי אהינו וכן בהמסורה השוררת בפי שאר העמים מהם (כמו הקאנדיאטי, זכרון בירושלם, גם מסורת הנוצרים) יגבילוה בהכפר חרס ומהם (ועמהם תחזיק המסורה אשר להשמרונים) יציבו לו יד בהכפר עוורתא הנז'. אולם להמחמדינים עוד מסורה שלישית קדומה אשר תראה את קברו בהכפר איל מומיא במהוז טראבלוס (התוגרמית) ומעל פתח הבית כתוב «פה קבר השיך (האדון או הזקן) העבד העני יהושע».

(פאלאסטינא צייטשריפט באנד 2).

(35) מגילת תענית מ"א.

(36) המסורה הזאת נז' בסיפורי הקאנדיאטי אך שאר רושמי הקברים לא הביאוה, ובאמת תמוה מאד כי הלא כלב בן יפנה שאל בעצמו מאת יהושע כי יתן לו את העיר חברון לנחלה כנז' ביהושע (י"ד) ובשופטים (א') וכנראה מהמשך דברי הכתובים היה כלב שבע רצון במאד מוחבל הארץ אשר ניתנה לו ומדוע יקברוהו בנחלת אחרים? האומנם כי יש עוד פנים לאמר כי כלב אשר הוא עם יהושע חברים נבדלו מעצת יתר המרגלים אשר הביאו דבת הארץ רעה כאזני אחיהם ורק המה השנים זכו לבוא בארץ ע"כ אולי הפץ כלב להיות גם במותו חבר להרע הנאמן הלוה.

(37) גא"י.

(38) העיר הזאת היא בקצה גבול הצפוני של א"י סמוך למוצא מי

עתניאל בן קנת 36

מ"ק כמערה אשר בתוך חצר אשר לישמעאל אחד מקצה העיר חברון ועל כל החפץ לבוא פנימה עליו לשלם אנורות כסף.

שמגר בן ענת 37

מ"ק 89) בכפר ת בני ת ועליו כיפה.

* דבורה ברק חבר הקני ואשתו 41—38

מ"ק 40) סמוך לכפר "איל קדס" 41) (קדש נפתלי).

* עלי הכהן 42

יום פטירתו יוד אייר 42).

שמואל הנביא ואביו 43) ואמו 45—43

מ"ק בהכפר נעבי סמואל מצפון ירושלם (רחוק כשלוש שעות מהעיר).

יום פטירתו הוא כ"ח אייר 44) או כ"ט בו, וע"כ אלה

הירדן ושמה העצמי היה ליש אך בני דן אשר לכדוה קראוה בשם "דן" אביהם ובימי הבית השני תחת ממשלת הרומים נקרא בשם פאמיאס.

39) שבחי ירושלם ובס' גא"י כתוב כי קברו הוא בכפר הבין.

40) גא"י ומובא גם בסד"ד וברשה"ק כתוב כי מצא קבר של ברק

בן אבינועם למטה מעט מן קבר עובדיה הנביא (ראה עובדיה).

41) ראה הערה 18.

42) מגילת תענית מאמר אחרון.

43) בציוני הקברים אשר בס"ס שער הגלגולים להרח"ו כתוב כי

אלקנה אבי שמואל קבור בעמק אחד הסמוך לעיר צפת תו"ב.

44) הדעה האחרונה מובאת במג"ת מ"א אולם בה"ג (סי"ח) מובא

היום הכ"ח ליום פטירתו (ואחריו נמשכו הטור והש"ע או"ח סי' תקפ"א וכל

הפוסקים) וגם הוא לקח את דבריו מהמאמר במג"ת הנז' ומראה היתה

הגירסא אחרת במג"ת אשר לפניו.

מאחינו אשר יאבו להשתטח על קברו ביום פטירתו ילכו ביום כ"ח עם ביאת השמש וילינו שמה הלילה לצאת ידי שתי הדעות הנז' וילמדו⁴⁵) ויתפללו שמה בכני ותחנונים.

מ"ק נביא ד' זה אמנם יצינו לנו כה"ק (ש"א כ"ח י"ג) ויקברו אותו ברמה" וכו' אולם אם הכפר הנקרא כעת "נעבי סמואל" הוא המקום הנקרא בכה"ק "רמה" נפלגו המאפאגראפון בדעותיהם והקורא ימצאם כולם במאמר רמה או נעבי שמואל לה' ק' שיק בספרנו זה.

גם המחמדנים יכבדו כמאוד את המקום הזה והם בנו על מקום קבורתו בית תפלה עם מגדל כראשו אשר בו יתפללו יושבי הכפר ועתה על כל אחד מאחינו החפץ לבוא אל הבית פנימה (בכהיום הנז') עליו לשלם לזקן הכפר פיאסטער אחד⁴⁶).

46 אבנר בן נר

מ"ק בחברון⁴⁷) נבית גדול העומד באמצע העיר וכל החפץ להשתטח על קברו יאלץ לשלם א' פיאסטער.

47 יואב בן צרויה

מ"ק סמוך לקבר הנז'⁴⁸).

48 רות המאביה

מ"ק רחוק מעיר חברון⁴⁹) (איזה רגעים) (מקום שמה העיר לפנים) ועל קברה בנין הרב.

45) עניני הלימוד הם מאמרים מכה"ק ודברי הכז"ל ומחזהר המדברים ממעלת הנביא הזה והלימוד הזה נדפס ביחד עם שאר למורים על קה"צ בשנת תס"ח (אמשטרדם) ונקוב בשם האדרות הקדושות.

46) ראה למעלה מנהגי אחינו באה"ק ערך אייר בסופו.

47) כפ"פ פ' י"א גא"י ומובא גם בסדה"ד.

48) גא"י ומובא גם בסדה"ד.

49) המסורה הזאת שולמת רק בפי העם.

ישי אבי דוד 49

מ"ק בבנין החרב (50) אשר על הקבר הנז'.

* דוד המלך וזרעו אחריו 50

מ"ק במקצוע מערבית (51) דרומית של הר ציון כעת עומד על המקום הזה — אשר הוא סמוך לשער ציון מחוץ לעיר — בית תפלה לישמעאלים ואיזה בתים מסביבו ואין רשות לאיש לבוא אל המערות פנימה. אחינו אשר יאבו לבקר את המקום הזה עליהם לשלם חצי פיאסטער.

נתן הנביא וגד החוזה 51—52

מ"ק (52) בכפר חל חול (58).

אמנון בן דוד 53

מ"ק לא רחוק מעה"ק עכו (54) ועליו בנין נאה.

חושי הארכי 54

מ"ק (55) בכפר ירכא (56).

(50) נז' במכתבי הרע"ב צד 212.

(51) הכתובים במ"א (בי י' ו"א מ"ג מ"ו כ"א) יעידו כי מלכי בית דוד נקברו בעיר דוד (ציון) ועל אמותת מקומה הנוכחי נוכל להשען על המסורה אשר שנותיה הנודעות לנו יגיעו לתשע מאות שנה. ראה בס' אבני זכרון בחלק רשימות המצבות צד 37 (ווילנא תרל"ב) ובמסעות הנוסע בנימין ממודיאל.

(52) ברישה"ק כתוב לאמר „הגיענו לקבר ר"א ומשם הלכנו ומצאנו קברו לקבר של נתן הנביא ועליו בית מסגד" וכן נזכר בשאר רושמי הקברים.

(53) המקום הזה הוא רחוק כשתי שעות מעה"ק חברון ת"ו בדרך העולה ירושלימה ונז' ביהושע ט"ו.

(54) גא"י ומובא גם בסדח"ד.

(55) גא"י ומובא גם בסדח"ד.

(56) לא נודע כעת אך כנראה היה בארץ הגליל.

עדינו העצני 55

מ"ק בעה"ק צפת"ו 57) בגובה העיר למזרח והוא כעת
מקום מחצב אבנים.

יהודיע 56

מ"ק כמורד ההר אשר בצפון 58) עה"ק צפת סמוך להנהר
הנקרא כראל (אשר עליו עומדים בתי רחים של מים) ומעל
הקבר אבן גדולה אשר ארכה וכן רחבה יגיע קרוב לעשר אמות.

בניהו בנו 57

מ"ק 59) בכפר עין גב לין 60) סמוך להדרך ועליו גל
אבנים.

אביה בן ירבעם 58

מ"ק 61) בכפר ראמה בקבר של חרם.

עובדיה הנביא (הראשון) אשר היה בימי אחאב) 59

מ"ק 62) לצפון כפר ברעם 63).

57) מובא בס"ס שעה"ג.

58) שם שם.

59) גא"י ובס"ס שעה"ג ובהמכתבים אשר בס' שבחי האר"י.

60) רחוק כשלוש שעות מעה"ק צפת.

61) גא"י ומובא גם בסדה"ד.

62) המסורה הזאת נו' גם ברשה"ק אך גם שם לא נגבל מקום

הקבר בדיוק רק כי הוא לא רחוק מעיר קיסמא והוא לפניו מקבר ר"ש
הטופא (לא נודע כעת) ובעת הזאת עמד על הקבר מצבת אבן שיש ועליה
היה הקוק, זה קבר עובדיה הנביא הירא את השם מנעוריו שנפטר בשנת
תק"ע ליציאת מצרים" התואר "הירא את השם מנעוריו" יתן אותותיו אותות
כי על הראשון ירמוז וגם במהנ"ו כתוב "כי קבר עובדיה הוא בכפר ברעם
ומרוב גדול (מסביבו) וציון ומתחתיו המערה" ובגא"י (בסופו) כתוב כי קברו
הוא באחלב (גוש חלב) ושם כתוב ג"כ כי הוא אשר כלכל ד' מאות נביאים.

63) ראה הערה 93.

אלישע בן יהושפט 60

מ"ק בכפר שמריא (64) (היא שמרון).

עדר הנביא 61

מ"ק (65) בכפר פאמיאס (66).

* חולדה הנביאה 62

מ"ק בעה"ק ירושלם (67) ת"ו.

ישעיה הנביא 63

מ"ק לפי (68) המסורה באחת הישערים אשר למקום המקדש.

יונה בן אמיתי 64

מ"ק בכפר (69) בנה (רחוק מיל מכפר כיט) בראש ההר

ועליו שתי כיפות.

(64) כן הוא לדעת הרבה מרושמי הקברים, אולם בגא"י כתוב כי

קברו הוא בראש הר הכרמל.

(65) נז' גם ברשה"ק וגם בס' גא"י.

(66) ראה למעלה הערה 36.

(67) כן דעת הז"ל בטאמרם קברי מלכות בית דוד וחולדה הנביאה

היו בירושלם ולא פינה אותם אדם מעולם! אולם המסורה תראה לנו מ"ק

בראש הר הזתים (במקום אשר הנוצרים יראו את קבר פאלאגא) ומסורה

הזאת נז' בס' כפ"פ ד' י"ח ע"א (בערלון תר"א) וגם במהנ"ו והאחרון מוסיף

"כי קברה הוא תוך בירה יפה בקבר של שיש גם שם צריך לפרוע לשומר

ישמעאל ליכנס ד' ד' ר' ה' ולפרוע שמן להדליק בו שם דולק נרות תמיד."

(68) והנוסעים הקראים אשר נסעו יסמנו מ"ק בהחצר אשר מצפון

העיר — רחוק כחמש רגעים משער שכם — הנקוב בפי המסורה בשם

"הצר המטרה" (גנזי ישראל בס"ט פ"ט ח"א צד 14) והגדה נוצרית משנות

מאות הראשונות לספירתם תכנה את קבר זכריה ויד אבשלום אשר ברגלי

הר הזתים בשם קברי ישעיה וחזקיה.

(69) נז' במהנ"ו והוא כתב: רחוק כמו מיל על ראש הר גבוה בכפר

אחד ובית גדול ומכובד בנוי על ציונו והוא ביד הישמעאליים וצריך לפרוע

* הכהנים לבית חזר 65

מ"ק במערה אשר לרגלי הר הזיתים נשען לקבר זכריה
הנביא (70) ועליה בנין נחמד חצוב בסלע ההר.

חבקוק הנביא 66

מ"ק (71) בכפר יאקו (72) ועליו גל אננים וסמוך לקברו
באר מים חיים.

ד' או ה' דרים לשומר גם להניח שמן למאור. אולם במכתבי הנוסעים
הקראים נז' כי בלכתם לחברון — אחרי אשר כבר עברו את מעין ברק —
ראו מרחוק על הר גבוה ותלול קבורת יונה הנביא והמחמדים בנו עליו
בית תפלה ולא הניחו ליהודים להשתטח עליו בעד כל חוק וע"כ לא הלכו
לשם. גנזי ישראל צד 16).

(70) הבנין הזה נקרא עד כעת בפי נוסעי אחינו בשם "בית החפשית"
(ד"ה ב' כ"ו ב"א) ובפי תרי הארץ שאינם בני ברית בשם קבר "סאט יאקאבוס"
אולם לפני איזה שנים מצאו התרים כתובת חרותה בהמשקוף מעל החלונות
אשר תודיע כי המקום הזה היה מקום קבורת כהנים ממושפחת בני "חזר"
(דח"י א' כ"ד ט"ו) וזה נוסח הכתובת החרותה שם בכתב אשור ישן "זה
קבר ונהפוש (?) דל (?) א לעזר חניה יועזר יהודה שמעון
יוחנן בני יוסף בן עזר . . . . . ואל עזר בני חניה . . .
מבני "חזר".

(71) ברשה"ק נזכר הקבר הזה אך שם כתוב בהכפר חקוק (כלשון
הכתוב) ובעל הכפוש"פ (פי י"א) מזכירו ג"כ וזומנו היה שם בה"כ ברצפה
ישן נושן וכן נז' בסופורי הקאנדיאטי וזומנו היה על הקבר מצבה אחת כמו
מגדל קטן ועליה חקוק "חבקוק הנביא" ובמהג"ו מזכירו ג"כ וכתב כי על
קברו ציון נאה ובית בנוי על ציונו וכס' זכרון בירושלם. אולם במהג"ו
מפלארעניץ (הנדפס בספרנו זה) כתוב (בטעות) כי קבר חבקוק בראש הר
הזיתים.

(72) המקום הזה רחוק כשעה ומהצה לפאת דרומית מערבית לעה"ק
צפת"ו והוא חקוק הנז' ביהושע י"ט בגבול נחלת מטה בני נפתלי.

נחום האלקושי 67

מ"ק 73) בכפר תנחום 74).

עמוס הנביא 68

מ"ק 75) בעיר תקו ע.

יואל בן פתואל הנביא 69

מ"ק בבקעה 76) אחת רחוק כמאתים אמה לצפון גו'ש

חל ב.

זכריה הנביא (בן יהוידה הכהן) 70

מ"ק ברגלי הר 77) הזתים בתוך מערה ועליו בנין מרובע

73) נז' בס"ס שעה"ג וברשימות הקברים שאחריו.

74) הכפר הזה רחוק כשלוש שעות מטבריה, ונורע הוא בכל ספרי

המסע החדשים.

75) זכרון הקבר הזה נז' אך במכתב של ר' יצחק ב"ר מאיר לטיף (הנמצא בכת"י בפארמא ונדפס בס' אוצר טוב הנז' צד 38) וכל רושמי ומצייני הק' זולתו לא הזכירוהו. וגם במכתב הזה לא נז' מקום הקבר רק ענין אחד מקבר הנביא הזה מה ששמע מפי זקן אחד הנודע לאיש אמונים ומדבר ממנו כמדובר נודע לכל וע"כ שערתי אני כי מ"ק הנביא הזה הוא בתקוע עיר מולדתו כאשר עה"ר בקשו בימים האלה להקבר בעיר מולדתם. ואשר יחזק עוד השערתי זאת היא כי עיר תקוע הרהוקה כשלוש שעות לדרום ירושלם (בערך שעה אחת מהאניראנקענבערג) היא כעת שממה ועזובה מאין אדם, רק הערבים יטמנו לפעמים בהרבותיה מספוא לחמוריהם וגמליהם. ושמומותה זאת היתה נסבה כי נשכה זכרון קבר הנביא הזה מכל דורשי רשומות. וזאת שנית כי במכתב הר"ר לטיף הנז' נז' בקברו של עמוס הנביא רואים הגלחים אשר שם בעוונות מאור גדול על קברו בלילה ואם יגשו קרוב לקברו להסתכל בדבר בחשך ידמו לא ראו אור" ובזכרונות ימי הבינים נז' כי בעיר הנז' היה בית תפלה לנוצרים וכוכרים רבים מצאו מקלט למו שם וגם כעת נראה עוד בין הרבות הבנינים שרידי בית תפלה נוצרי.

76) ס"ס שעה"ג.

77) הבנין העומד על הקבר הוא: לדעת כל החוקרים מלאכת

אמני הרומיים, וגם אם נאבה להקדים זמן בנינו, לא נוכל להקדימו יותר

הנחצב מסלע ההר יפה ומהודר בחצאי עמודים ופטורי ציצים
ופרחים ומלמעלה מתקצר ועולה בתבנית פיראמיד.

צפניה הנביא 71

מ"ק 78) בכבר צפית א או צפנת.

* חגי ומלאכי 72—73

מ"ק במערה אשר בה תאים וכוכים הרבה בראש הר
הזתים (79).

* מלכי בית חשמונאי 74

מ"ק 80) בכפר מודיעית (81).

מומי ממשלת הורדוס; בכל זאת אין לאל ידי הדבר הזה לשרש את המסורה
הזאת מעיקרה. כי נוכל לאמר כי בימי הורדוס או סמוך לו נבנה הבנין
הזה על המקום אשר היה נודע אז לקבר זכריה הנביא, אולם כבר הבאנו
למעלה כי בהמאות הראשונות להמספר הרגיל נקרא הקבר הזה והסמוך לו
בפי הנוסעים בשם "קברי ישעיהו והזקיה" וע"כ גם המסורה הזאת לא על
עמודים חזקים ונאמנים תשען.

78) זכרון הקבר הזה נו' גם במכתב הרי"צ לטיף הנז' אך גם פה
איננו מזכיר מקום הקבר רק מספר בשם בהוראה חד גה מדוטוב
כי "בקברו של צפניה הנביא ענן כבד תמיד עליו ואם יעמדו שם זה מקצה
מזה מהקבר לא יראה האחד את חברו." וברשה"ק כתוב כי קבר צפניה הוא
בהכפר היטם (באחד מושגי הקברים הנמצאים שם ראה למעלה ערך יתרו).
ובס' גא"י כתוב כי קברו הוא בכפר ליפתא אשר בראש הר הלבנון.

79) נו' במכתבו הרע"ב צד 218 אך הוא יקרא אותה בשם מערת
חגי לבד וכן במהנ"ו נקראה המערה הזאת בשם מערת חגי אך הוא יוסף
כי בתמורה העליונה הוא קבר חגי ובהמערות התחתונות קברי תלמידיו
וגם במהנ"ו מפלארענץ מזכיר אך חגי בלבד אולם הנוסעים הקראים מזכירים
ג"כ שם מלאכי אך כנראה על אדני שוא הטבעו יען הם מונים בהמערות
הזאת גם קבר זכריה.

80) חשמונאים א' ב' מ' ו"ג ובגא"י (בראשו) כתוב כי קברי שני
בני מתתיהו הם בעכו תחת להשער הנקרא שער החשמונאים.

81) הקדמונים אבו להגביל את המקום הזה בין אבו גאש (קרית

שמעון הצדיק 75

מ"ק במערה מצפון לירושלם (82) (רחוק כעשרים רגעים מהעיר) בצד הדרך העולה שכמה וכו' באר מים וכעת המערה הזאת והכר אשר סביבה היא אחוזת אחינו יושבי עיה"ק. יום פטירתו הוא כ"ח תשרי ואז וכ"כ ביום ח"י אייר (83) (ל"ג בעומר) ילכו הרבה מאחינו להתפלל על קברו.

אנטיגנוס איש סוכו 76

מ"ק בחר אחד אשר בהדרך העולה מצפת לעין גבלין למעלה מהמקום הנקרא חארת איל קראת ועליו אין כל ציון (84).

יוסי בן יעוזר איש צרידה ויוסי בן יוחנן 77—78
מ"ק במערה אחת אשר באחת הגנות אשר בפאת מזרח הדרך העולה מכפר דהריאה לנחל כראל (85).

יהושע בן פרחיה 79

מ"ק בכפר חאטון במערה קטנה.

יערים) ובין דילב סמוך לכפר סאבא ונוסע אחד בסוף המאה הטי"ז למספרם מצא עוד שם שירידי בנינים. אולם התרים האחרונים הראו בראיות כי מקומה הוא בקרבת העיר ראמולא בפאת צפונית מזרחית אשר שם ימצאו עוד הרבות נושנות ונקראו כעת בשם איל מעדין. אולם מאמר תז"ל בבבלי (פסחים דף צ"ג ע"ב) כי ממוריעים לירושלם מהלך ט"ו מיל שהוא בערך ה' שעות יחזק את הרעה הראשונה.

(82) המסורה הזאת נז' במהנ"ו בפלארענין, אולם לפלא כי הרע"ב אשר תאר במכתביו לבני משפחתו את הקברים אשר בסביבות המקום הזה לא מנה בתוכם את קבר שמעון הצדיק, ובמאמרנו מנהגי אחינו וכו' הזכרנו כי בשנת תס"ח נרפס באמ"ד קונטרס הכולל לימוד על קבר שמעון הצדיק. (83) בבלי יומא דף ל"ט ע"ב וראה למעלה מנהגי אחינו באח"ק

ערך ל"ג בעומר וערך תשרי.

(84) נז' בס"ס שעה"ג.

(85) שם שם.

וביום אחרון של פסח ילכו הרבה מאחינו יושבי עה"ק
טבריא לבקר את קברו (86).

* נתאי הארבלי 80

מ"ק (87) בכפר אה ב ל (88).

סנהדרי גדולה 81

מ"ק רחוק ממערת שמעון הצדיק כחצי שעה מצפון
לירושלם במערה אחת בעלת כוכין הרבה (89).

סנהדרי קטנה 82

מ"ק במערה אחת בעלת כוכין הרבה הנשענת למערת
שמעון הצדיק (90).

* כלבא שבוע 83

מ"ק העשיר והאוהב עמו הזה הוא — לפי המסורה השומה
בפי אחינו — במערה אחת בעלת תאים וכוכים הרבה מצפון

(86) ראה למעלה ערך יתרו.

(87) נז' ברשה"ק ואז היה על הקבר ציון נאה מאד וחפץ הקדמונים
להקבר בערי מולדתם יחזק את המסורה הזאת.

(88) ראה למעלה ערך דינה.

(89) במהנ"ו נז' כי "בהזרה (בקבר שמואל הנביא) ראיתי מערת
"סנהדרין רחוקה מירושלם ב' מילין והיא מערה לת פתח גדול ובתוכה
"כוכין מוג' צדדית ובאמצע פתח קטן ושם מערה אחת נמצאת ד' כוכין
"והם מלבד א' שהיא למטה וכלם נחצבות בהר אחד" ומתכונת דרכו ואורח
המקום נראה כי על המערה הזאת אשר בשם מערת סנהדרי גדולה תקרא
בפי המסורה ירמוז.

(90) במכתבי הרע"ב כתוב לאמר "וכן מערת שב ע ים הזקנים
אשר היא רחוקה מירושלם כאלפים אמה או כעט יותר היא כפוארת
ביותר.

לירושלם⁹¹) (רחוק כעשרה רגעים מהעיר) על דרך העולה שכמה.

91) בפי תרי הארץ חוקרי קדמוניות תקרא מערת הקבר הזאת — וכ"כ בפי כל ילידי הארץ — בשם קברי המלכים ולדעתם היא קבורת משפחת הילני מלכת אדיעבנא אשר היא ובניה באו לחסות בצל כנפי דת יהודית ואמנם עדים נאמנים יתנו עדותם בעד המסורה הזאת, הא' הוא הסיפר יוסף הכהן (פלאוויוס) אשר כתב בספרו (מ"ה, ס"ה, פ"ה, ב' ובשאר מקומות מספרו זה) את מראה ותכונת הקבר אשר הצבה לה הילני הנז' בפאת צפון עה"ק ירושלם ומראה בתאר הבנין ומרחקו מחומת העיר אשר תאר והגביל לנו הסיפר הזה וראה לנו בעליל כי על המערה הזאת — מערת כלבא שבוע או קברי המלכים — כיון בדבריו, הכ' הוא הנוצרי היראנימוס אשר כתב בתחילת המאה הרביעית להמספר הנהוג — ועמו הרבה נוסעים אשר היו אחריו — כי נבואו לירושלם (דרך שער שכם) מצא בצד שמאל הדרך קבר הילני המלכה ומשפחתה ובזמנו עמדו עוד המגדלים — אשר היוספון הזכירה — מעל חצר המערה, וע"כ מאשר כי אין להרהר באמינות המסורה הזאת ע"כ נדמה כי לא נשגה במשפטינו אם ניהד את שתי המסורות הנז' יחד והוא כי כלבא שבוע (גם ממאמר הז'ל בגיטון נראה ברור כי השם הזה היה רק שם משאל או שם כנוי אולם לא שמו העצמי והפרטי) היה בן הילני המלכה (מונכז או איצאטעס) ואולי גם רגשי כבוד הלאומי ונטיה למלחמה אשר קיננו בלב ר' עקיבא התנו — וכמעט נגד רצון הרבה מהכמי זמנו וחריו — באו לו בהשתדלות ופעולת רעיתו אשר היתה חומר מוגזע המלכים ומושלי ארץ, ויש עוד להרחיב הדבור בהענין הנוכחי אך אין פה המקום רק זאת נעיר עוד כי מסורת אחינו זאת אשר תקרא את הקבר הזה בשם "כלבא שבוע" אמנם לא תמצא בזכרונות הקברים הקדומים ורק פעם אחת ראינו זכרה בסיפור מוסע מהתחלת המאה החמישית לאלף הנוכחי למספר אחינו (נגזו ישראל בס"ט פ"ט), אך בכז' יהזיקו אחינו כמאוד במעוז המסורה הזאת ובשנת תרכ"ז כאשר היה ה' דע אלצי בירושלם וחפר גם בהמערה הזאת עמדו אחינו נגדו בכל עוז לבלי יחפור שמה ובאחרונה כאשר הפצם לא הצליח והאדון הנז' הוציא בחפרו הרבה עצמות אדם מהרו אחינו ללקטם ולקברם בכבוד גדול במקומם (ראה בהלבנון שנה ראשונה) וגם כשנה העברה (תר"מ) כאשר קמה המערה וכל אשר בה לאחזה לאשה אחת מבנות צרפת ובפקודתה לתקן וליפית את הבנין מבפנים הושלכו עוד הפעם עצמות רבות ויקברום אחינו עוד הפעם בכבוד גדול בכבר הנשען למערת שמועין הצדיק.

חוני המעגל ואשתו ואבא חלקיה וחנן הנחבא

נכדיו 84—87

מ"ק 92) הראשון בכפר ברעם (פרעם) 93) באחת המערות אשר בתחתית הכפר ובהמערה הסמוכה לה קבורת השנים האחרונים.

רבי יוחנן בן זכאי 88

מ"ק בעה"ק טבריא תוב"ב סמוך לשער העיר ועליהם ציוני אבנים גדולות 94).

שמעיה ואבטליון 89—90

מ"ק 95) בנוש חלב 96).

92) המסורה הזאת נז' ברשה"ק ח"ל „והלכתי אני לבדו וראש גולה לכפר ברעם וקרוב לעיר מצאנו קבר חוני המעגל ושל אשתו ובניו קבועים בציונים אולם בס' ז"ב ד"כ לא נזכרה אשתו ובמקום בניו מונה הוא שמות נכדיו אבא חלקיה וחנן הנחבא ובעקבותיו הלכו גם יתר רושמי הקברים ובס' גא"י כתוב כי קברי נכדיו הם במערה בתוך מערה אשר אצל הכרמים ושם קבורים ג"כ ר"י בר אילעי ושבעים תלמידיו ע"ה.

93) בהדרך העולה ישר מצפת לבנייאס (ראה למעלה הערה 19) אחרי כלות הררי צפת נמצאה בקעה אחת אשר תקרא בשם וואידי פירעם (בעאדיקער פאלאשטינא 391) ואולי עמדה שמה בימי קדם גם העיר פרעם.

94) נז' במהנ"י והמסורה הנוכחית תראה מסביבו גם קברי חמשת תלמידיו אך כאשר נזכיר להלן, ימצאו קבריהם בסביבות עה"ק צפת.

95) נז' ברשה"ק וכמהנ"י ובגא"י וכו' כתוב כי שם קבור ג"כ רבי יצחק ורמבה"ג וכן הביאם בשמו בעל סדה"ד.

96) היא העיר אהלב הנז' בשופטים (א' ל"א) ובה היה גדל שמן הרבה מאד (מנחות פ"ה ע"ב) וביוספון הרומיים תקרא בשם גיאסאלא והיא היתה מולדת יוחנן בן לוי אשר קנה לו שם במצור ירושלם וכעת תקרא בשם דזיס רחוקה שתי שעות לפאת צפונית מערבית צפת.

* הלל ואיזה מתלמידיו 91

מ"ק במערה אחת במורד ההר אשר כפר מירון עומד (97)
עליו סמוך לקבר הרשב"י ז"ל ובה איזה כוכין.
משני צדי פתח המערה מונחים שני אבני מצבת גדולים
אשר לפי המסורה הם קברי משרתיו.

* שמאי 92

מ"ק במערה אחת בהר אשר מול ההר הנז' (98) ומעל

(97) נז' ברשה"ק ובעת ההיא היו שם ששה בארות מלאות מים טובים
ולא יכלו להודיע מוצא המים וז"ל „ולמטה מן ההר מוצאנו קברי הלל ושמאי ושם
ל"ו קברים ועליהם כיפה כמון כסוי שיש בבית כעין אילנות אשר יש בו ו' בארים
(וכנראה כונתו במלת ועליהם על כל אחד מהם) וכן נז' גם בס' בפ"פ פי"א
וכנז' הקבר הזה והבא אחריו במכתב הר"מ לטיף הנז' והוא עוד יוסף כי
בעת העצר השמים מותת מטר על הארץ ולכו יושבי צפת להתפלל על קברם
ומיד יענו. אולם אם ימוצא בין הנאספים אשה נדה לא תקבל תפלתם וע"כ
יכריזו מקודם כי כל אשה דוה לא תבוא אל המערה. וגם בעת יזהרו הנשים
אשר בנדת דותן הנן לבלי לגשת אל קבריהם וז"ל המודיע הנז' ספר לי
זקן זה והעיד בדבריו בחורים מספניא קבורת הלל ושמאי בשני בצורת הלכו
אנשים ונשים והתפללו תוך המערה ושמע ד' ויענם במים ותמלאו תחלה
אבנים ויש להם קיבול במערה (ראה שמאי) וישתו אחר יתקשרו שמים בעבים
ימטיר והארץ תתן את יכולה ונסו אם נדה ביניהם לא יעתר להם ע"כ
אומר כל שהוא יוצא מכאן יחזרו ויתקבלו" גם במהנז' נז' שני הקברים
האלה גם הוא יספר מבורות המים אשר בתוך המערה ועוד מוסף לספר
כי אם יבואו היהודים להתפלל יעלו המים עד פי הבאר וישפכו לארץ וגם
כאשר יבואו המתפללים ודליקו את גרותיהם אם אשה נדה ביניהם מיד
תכבנה הנרות. מספר הארונות אשר הוא מונח תוך המערה היו י"ח ושל
הלל כנגד הפתח ומהוץ למערה שתי ארונות אבן חלולים (שלו ושל אשתו)
וכתלי הבנין הם מאבן אחת (חצובים מסלע ההר) ואבנים אשר עליהם הגג
ארכה שש אמות ורחבה ד' אמות ועביה חצי אמה לא ישוער איך הושמה
האבן ההיא בידו אדם עכ"ל.

(98) ראה הערה הקודמת.

המערה נמצאות גלות אבן⁹⁹ אשר רשמי הזקנה יראו על פניהן
וכנראה נעשו לקיבוץ מי הגשמים אשר נוכחן ירדו לאחת
הבארות.

יונתן בן עזיאל 93

מ"ק¹⁰⁰ בכפר עמוקה¹⁰¹ ועליו בנין (ציון) מאבני
מחצב.

* רבי יהודה בן בבא 94

מ"ק בין אושא לשפרעם¹⁰² רחוק י"ג שעות למזרח
חיפא.

רבי נחוניא בן הקנה 95

מ"ק תחת סלע אחד גבוה אשר במזרח הדרך ההולך מצפת
לכפר דהריאה¹⁰³ (סמוך להנחל אשר עליו עומדים בתי
רחיצ של מים).

99) המסורה המסורה בפי המון העם כעת כי בהגלות האלה רחצה
כלתו של שמאי את ילדיה.

100) נזכר גם ברשה"ק אך שם כחוב בטעות שם הכפר עמינו וז"ל
"ומשם (מכרעם) באנו לכפר עמינו (עמוקה) ומצאנו שם קבר יונתן בן עזיאל
וועליו אלון גדול והישמעאלים מביאין עליו שמן ומדליקין נר לכבודו גם
נודרים שם נדרים לכבודו". ובמהניו וז"ל כי על הקבר עמד אילן של
שוריקא לא תמצא כמוהו כעוביו וכרוחב ענפיו ופיו. ובגא"י והוא מוסף כי
במקום הזה נקבר עוד צדיק אחד הנ' "דמן מוקרם".

101) הכפר הזה רחוק כחמישה שעות בצפון צפת בהעמק ההולך
לעיר קדש ונו' בבבלי תענית (כ"א א') בשם כפר עמוקה ולדעת הרר"ש
הוא בית העמק הנז' ביהושע י"ט כ"ז בגבול נחלת מטה בני אשר.

102) מסורת הקבר הזה בין הקברים אשר על ארני מאמרי הז"ל
הטבעו ימנה, כי בן אמרו חז"ל בבבלי סנהדרין (י"ג ע"ב) כי הוא נהרג
מאת המלכות בהמקום הזה על הרהיבו עוז בנפשו לסמוך חמישה מחכמי
הזמן נגד גזירתה וכלי תפונה נקבר במקום הזה וכן מובא קברו בס' גא"י.
103) נז' בסמני הקברים אשר בס' ס' שער הגלגולים להר"ח.

(ירושלם תרכ"ח).

אדמון 96

מ"ק בין הסלעים אשר בהר הסמוך לכפר ח' ו ק א ב אצל
המסילה העוברת עליו לכפר עוקבי (104).

עקביא בן מהללאל 97

מ"ק בין סלעי ההר (105) אשר בבקעה קטנה הסמוך לקבר
אדמון הנז'.

* רבן גמליאל 98

מ"ק (106) ביבנה (107) ועליו כיפה גדולה.

רבי יהושע בן חנניא 99

מ"ק בשיפולי בה"ק של צפת ועליו בנין קטן מרובע
וכיפה עליו ומערת הקבר הוא בצפון הבית (108).

(104) נז' בס"ס שער הגלגולים להר"ח.

(105) נז' בס"ס שעה"ג להר"ח.

(106) נז' בס' כפ"פ פי"א והוא מביא ראייה כי הוא הזקן (זקנו של

רבינו הקדוש) אשר במקום דירתו היה ביבנה כנז' בבבלי (פסחים מ"ט ע"א)
ובזמנו היה בנין נאה מאד על קברו.

(107) נז' בבבלי (ר"ה כ"ח ע"א) רהוקה כשעה צפונית מערבית

מעקרון.

(108) הקבר הזה נקרא בפי יושבי צפת מאז ער היום בשם קבר

„הו"שע בן באר" וגם במהנז' נקוב הקבר הזה בשם קבר „הושע בן
באר" והוא מספר כי „הבית אשר על הקבר נבנה מאת פקיד הקראים
(מאלים) בדמשק ונר דולק תמיד על הקבר מנדבת הבאים להשתטח שם
ובחמיערה אשר כנגדה קבורת בארי אביו" וגם בפי גא"י (מובא בסדה"ד)
כתוב כי בהמקום הזה נקבר הושע בן בארי והסדה"ד מביא בשם ש"ק אשר
קיבל מזקני סאלונקי „שקבלה אצלם שהושע הנביא מת בבבל וצוה לפני
„מיתו שיקברוהו בא"י ולפי שהדרך היה ארוך ומסוכן צוה שישמורוהו תוך
„הארון תכף אחר מותו ויקשרו הארון על הגמל ויניחוהו שולך לו מאליו
„ובמקום שינוח הגמל שם תהיה קבורתו וכן עשו והגמל הלך בלי שום נזק
„ומוקש עד גליל העליון הוא צפת במקום בית החיים של ישראל וע"פ

רבי אליעזר בן עזריה 100

מ"ק סמוך לכפר על ט א ממול האילון העומד על קבר
ר"א בן הורקנוס (109).

רבי אליעזר בן הורקנוס 101

מ"ק סמוך לכפר על ט א מחוץ לקבר של ר"א בן
ערך (110).

רבי אליעזר בן יעקב 102

מ"ק בכפר לוד (111).

המכתב שהיה בארון הכירותו היהודים ויקברוהו שם בכבוד. והנה אם כי כל איש יבין כי הסיפור הזה אך בקהל ההגדה יחד כבודו בכ"ז כנראה קורט של אמת נמצא בו, והוא כי הושע מת בחו"ל (אך תחת כבל צריך להיות אשור) כי בן דעת חז"ל (ילקוט שמעוני ס' הושע) כי בארי אבי הושע הוא בארי נשוא הראובני אשר הגלה עם הגולים אשר הגלה הגלת פלאסר מלך אשור (ד"ה א' ה' ו') וע"כ יבין כל איש כי המסורה אשר תקרא את הקבר הזה בשם קבר הושע בן בארי מסורה שוא הנח, וכן אמנם גלה האר"י כי המקום הזה הוא קבר ר' יהושע התנא, אך העם טעה וקראחו בשם קבר הושע בן בארי (ראה בס"ס שעה"ג) ושם אמנם לא פרש מי הוא התנא ר' יהושע אך בס' אהבת ציון דף כ"ט כתוב בשם האר"י כי ר' יהושע זה הוא ר' יהושע בן חנניה וכנראה הצדק אתו יען כי גם שאר תלמידיו ריב"ז קבורים לפי המסורה בסביבות צפת (ראה נומער 101 ונומר 103) וכו'.

(109) נו' ברשה"ק ובמה"נו ובס' גא"י. ובעת ההוא היה על קברו אילן גדול וסביבו בנין כעין רחים.

(110) נו' ברשה"ק (אך שם כתוב ר"א סתם) ושם יסופר כי מעל הקבר עומדים שני אילנות ואין שום אדם רשאי ליטול מהם אפילו עלה והוא קבור במערה בתוך הקרקע ועליו בנוי כמין אולם ונפל ממנו אבן אחת ועלה משרוש המקום ומלא את המקום ויצא ממקום אחר ענף אחד וסיכב כל הקבר שלא תוכל ליפול עוד ממנו שום אבן בעולם ומביאין הישמעאלים שם שמן להדליק ודבר גדול ומופלא הוא" ובמה"נו והוא מוסף לפרש ר"א בן הורקנוס וגם הוא מספר ממנו ספור נפלא כהנ"ו וגם בס' גא"י נזכרה המסורה הזאת.

(111) שם, אך הכפר הזה איננו עיר לוד הסמוכה ליפו רק כפר אחד בארץ הגליל לא רחוק מכפר חנניא.

רבי אליעזר בן ערך 103

מ"ק סמוך לכפר על מא (112).

רבי עקיבא ואשתו 104—105

מ"ק באמצע מורד ההר אשר מול עיר טבריא ועליו ציון
אננים וסמוך לו קבר אשתו במערה קטנה (113).

רבי יהודה בן תימא 106

מ"ק (114) בכפר סילתא.

* רבי יהודה הנשיא (רבה"ק) 107

מ"ק (115) בעיר ציפורי (116).

(112) שם ובגא"י.

(113) המסורה הזאת אמנם נז' במכתב הרב של"ה זצ"ל (שומר ציון
הנאמן ש' תר"ג נומער קמ"א) ומאז ועד היום כונה כל רושמי הקברים
אך בכ"ז נעיר כי במסכת שמוחות איתא כי ר"ע נהרג בקסריא (היא צעזוארעא
פאלאסטינא, אשר מקומה על הדרך העולה מיפו לעכו וכנודע נקברו כל
הרוגי מלכות במקומם והסדה"ד מביא בשם ס' שנות היום כי ר"ע נהרג
ביום הכיפורים והחזירוהו לבית הסוהר ומינו שוטרים עליו כדי שלא יקברו
אותו עד מוצאי יוה"כ (כו' וגם מזה נראה קצת שר"ע נקבר בהמקום אשר
נהרג הוא קסריא.

(114) נז' ברשה"ק ובמהנ"י כתוב כי קברו הוא למעלה (מכפר
עלמא) אצל ההר באמצע הדרך ועליו ציון בנוי וסתום ומוסיף לספר כי
למעלה אצל ההר יש מערה גדולה ומערה לפנים ממערה ששם היו קבורים
תלמידיו וכן הוא בס' גא"י.

(115) כתובות (ד' ק"ג) ונז' גם בס' כפ"פ פ' י"א ובזמנו היה על
פיה דלת לוח אבן ובסיפורי הקאנדיאטי נז' כי פתח המערה הוא מאבן
שיש ובה הקוק "רבינו הקדוש" ועל המצבה חרות "ר' יהודה הנשיא".
(116) העיר הזאת עומדת כהר רחוקה כשתי שעות בצפון הר הבור.

יום פטירתו עש"ק (117) שנת קנ"ה (118) לחורבן הבית
(נ' אלפים תתקפ"ה).

ר' חלפתא 108

מ"ק סמוך לצפת (119) באחת הישדות.

ר' שמעון בן חלפתא 109

מ"ק לא רחוק (120) מקבר אביו.

ר' חוצפית 110

מ"ק בצפון עה"ק צפת סמוך להנהר הנקרא כראל וסמוך
לו מחצב אבנים (לא רחוק מקבר עדינו העצני) (121).

ר' דוסא בן הרכינס 111

מ"ק במערה (122) אחת אשר אצל המעין הנקרא עין איל
דיד (מעין החדש) לדרום עה"ק צפת (לדרום המנדל).

ר' חנינא בן הרכינס 112

מ"ק במערה אחת בעה"ק צפת (123).

(117) בית רבי ובתולדות רבה"ק הנדפס בהמשניות דפוס ווארשא
ומקורו בהספור המובא בירושלמי.

(118) שם שם.

(119) נז' ברשה"ק ובמהנ"ז נז' כי קברו הוא סמוך לכפר ענן הרחוק
מהלך יום מצפת (אך שם כתוב במעות ר' אבא חלפתא).

(120) שם שם.

(121) סמני הקברים אשר בס"ס שעה"ג לתרה"ו.

(122) שם שם.

(123) שם שם.

ר' בנימין בר יפת 113

מ"ק בהבקה הסמוכה להרחוב הנקרא מ' ד אן אשר
בעיר הקודש צפת 124) (בפאת דרום העיר סמוך לבית תפלת
ישמעאלים).

בנימין הצדיק 114

מ"ק תחת גל אחד אשר בדרום עה"ק צפת 125) (אחר
תום רחובות הישמעאלים).

* ר' יוסי (בן פדת) בן קיסמא 115

מ"ק בכפר קיסמא 126).

(124) שם שם.

(125) שם שם.

(126) ברשה"ק כתוב „מוצאנו על הדרך (בלכתו מוצפת לגוש חלב)
עיר ששמה קיסמא ומוצאנו שם קברו של ר' יוסי בן פדת ועל שם העיר
נקרא בן קיסמא משם עלינו לכפר מירון ומוצאנו קברו של ר' אלעזר בן
קיסמא אולם בס' גא"י כתוב כי קבר רבי יוסי בן קיסמא הוא בכפר מירון
וחכמינו ז"ל גם הם יספרו לנו בבבלי (סנהדרין צ"ח ב') כי ריב"ק נקבר
בארץ ישראל אך לא פירשו איה מקום קברו ומאשר כי הערים קיסמא ומירון
אינן רחוקות זו מזו הלא עלינו ליתן אמון יותר להדעה הראשונה באשר
כי היא היתה עיר מולדתו כנראה מדברי רשה"ק אשר הבאנו (מלבד אשר
גם בל"ז דברי הראשון יותר מוחזקים ונאמנים אצלנו) והנה השם ר' י בן
פדת ור"א בן קיסמא אינם נודעים בשמות רבותינו בעלי המשנה
והתלמוד וע"כ נשער כי טעות קטן נפל בהעתקת כתב רשה"ק (והשם פדת
נתחלף לו להמעתיק משורה לשורה) ותחת אשר היה צריך לכתוב ר"י בן
קיסמא ור"א בן פדת (אשר היה בימי רבי ונז' בבבלי כתב ר"י בן פדת
ור"א בן קיסמא ואולי הוליד הטעות הזה עוד טעות אחר כי מהעתקה הזאת
נשרש בפ"י החמון כי במירון קבור ר"א בן קיסמא ובעל גא"י אשר אסף
וכתב כל זכרונות הקברים על ספר בידעי כי לא נמצא בחז"ל איש אשר
שמו ר"א בן קיסמא תקן מודעתו ר"י בן קיסמא אבל באמת קבר ריב"ק הוא
בעיר קיסמא *) אשר הזכרנו.

(* חס יתקעש איש לכתוב את הנוקרה הזאת ונהוסופר 3333

ר' אליעזר (בן קיסמא) בן פדת 116

מ"ק בכפר מוראן (127).

ר' מאיר (בעל הנס) (128) 117

מ"ק בפאת מערבית צפונית טבריא (129) רחוק כארבעים

(127) ראה ההערה הקודמת.

(128) הראשון אשר הוסיף את התואר בעל הנס להחנא ר"מ (תלמיד אב"א) אשר נהיה למלה בפי כל אחינו ואשר ברור האחרון נקבע שמו על קפות הצדקה בבתי הכנסיות ומעית א"י בארץ רוסיא ופולין, היא הרב בעל אגרת מספרת יחוסתא דצדוקיא, אשר נדפסה בראשונה בפני עצמה ואח"כ ביחד עם הספר גא"י או אגרת הקודש אשר שם כתוב כי בנוש חלב נקבר גם ר"מ בעל הנס אצל שמעיה ואבטליון (כלי תפונה על אודות הנס אשר קרה לשומר בית הזונות על ידו אשר אמר אלהא דמאיר ענני, מסופר בע"ז). ואחריו נמשכו בעל זכרון בירושלם, שבחי ירושלם, חבת ירושלם ועל היסוד הזה בנה גם הרב בעל מדרש תלפיות (בע"מ סי' שבט מוסר) את בניני קבלתו (אות א' ענף אברה ומציאה) כי כל מי שמאבד איזה דבר אם ינדור שמן רק תומ"י (תכף ומיד) ואחריו נמשך גם הרב המביא לדפוס ס' "בתר שם טוב" אשר גם הוא הביא את ענין הזה (ח"ב ד' כ"ב ע"ב) בקצת שנוי אולם כל הקודמים לו לא ידעו דבר מהשם התואר הזה (ראה מכתב הח' המנוח שי"ר זלה"ה במכ"ע ישורון ש"ו ח"א צד 55 והלאה ובהערותנו הסמוכה).

(129) בדבר המסורה הזאת עלינו לפקפק הרבה ולע"כ נביא בראשונה את כל המקומות המדברים מקבורת ר"מ ופטירתו ואח"כ נחזה את דעתנו על תוצאות החקירה הזאת ביד הבקרת הטובה עלינו.

בירושלמי סוף כלאים איתא ר"מ אידמיך באסיא (חול) והוא בארץ אויען הקטנה (וראה מאמר חז"ל בבבלי ב"ב ג"ו ע"א ומובא בתו' יבמות

ע"ז כי כל גדולי רוני הלכו לקצרו ולהספידו חף חנו כאמר לו כי צאורו כל גדולי רוני אשר היו צח"י (כי צעת ההיא כצר עומדה ח"י תחת עונשלת רוני) ולחנם האריך הרב צקדה"ד ז"ל צציטול הסתירה הזאת.

רגעים מהעיר בשיפולי ההר סמוך לים כנרת ועל קברו בנויים
כעת שני בתי מדרשים א' לספרדים וא' לאשכנזים.
ביום י"ד אייר (פ"ש) ילכו יושבי מבריא וכל הנמצאים
בהעיר הזאת להשתטח על קברו.

קט"ו ע"א ואולי בלכתו לשם לעבר שנים כנ"ו במגילה י"ח ע"ב) אמר להון
אמרו לבני ארעא דישראל הא משיחון דרכון (כדי שישתדלו לעלותו לא"י)
ואעפ"כ (אם כי כנה עצמו בשם משיח ה' וגם יכול להיות כי יעלוהו לארץ
בכ"ז פקד) יהיבו ערסאי על כף ימא דכתיב כי היא על ימים יסדה וכי
(הרי שהוף הים יש לו מעלה וחשיבות על יתר הניקומות) הנה שפתי חז"ל
ברור מללו כי ר"מ התנא תלמוד אב"א מת ונקבר באסיא שהיא חו"ל לא
נמצא בשום מקום כי העלוהו לארץ. וסבוב ר' פתחיה (אשר סבב ארצות
ומדינות בסוף האלף החמישי) כתב לאמר „ובא (ר"ש חנ"ו אחרי עזבו את
נהרדעי) לעיר מולי ושם קברו של ר' מאיר חנקי הוא ר' מאיר דמתני'
ויש לפני העיר אצל הנהר שדה ובאותו השדה יש הקבר והנה
הפרת (נהר פרת) רבה לעלות על קברו ולקחו מן הממון שגודרים היהודים
וישמעאלים ובנו עיר עליו סביב לקברו ומגדלים בתוך המים ובית יפה על
קברו וישמעאלים קורין אותו הנק מפני שפעם אחת בא הפחה וחמר אבן
אחד במעלות שעילין בו לקברו ובלילה בא אליו ר' מאיר בתלום ואמר לו
למה גזלת אבן שלי וכי אינך יודע שצדיק ואהוב למקום אני, אז ביקש
ממנו מחילה למחר נשא האבן על כתפו לעין כל והחזיר את האבן למקומה
ואמר רשעתי שגזלתי אדוני הצדיק ויראים ממנו הישמעאלים ומשתחויים
שם על קברו ונתנין לו מתנות ונדרים אם יחזרו בשלום נותנין כך וכך“.

ברשה"ק (אשר היה סמוך להזמן חנ"ו) כותב כי בבואם למבריא
(מבית שאן) מוצא על פני הדרך קבר של ר"מ ולמטה מעט כתוב כי קבר
ר"מ הוא בנברתא.

במהנ"ו כתוב לאמר וקרוב לשם (אצל מקום תחנותם) על שפת ים
כנרת) יש ציון של אבנים זקוף במושור ושם מתקבצים להתפלל ערב ובקר
אומרים כי שם נקבר א' ששמו ר' מאיר שנשבע שלא ישב עד כי יבוא
שילה ונקבר מעומד ואיננו סתם ר"מ דמתני' תי'ן סמוך לחמי
מבריא בשפוע החר קבר ר' ירמיה ציונו מעט אבנים שחורות“.

גם המסורות אשר על ברכי האר"י ותלמידיו נולדו גם הנה לא
תתאמנה יחד בס' גא"י ווארשא תרל"ד (נקוב בשם „אגרת הקודש“) ד"ת ע"א
כתוב „גוש סלב (גוש חלב) שם קבר ר' יצחק גוש סלב ושמועיה ואבמליון

* ר' שמעון בן יוחאי ור"א בנו 118—119

מ"ק בכפר מירון הסמוך לעה"ק צפת 130).

ור' מאיר בעל הנס" ובאותו הדף ע"ב כותב כי קברו הוא בטבריא וז"ל
„ומדרום העיר (טבריא) על דרך הכי טבריא קבר ר' מאיר תלמיד אלישע"
ובסימני הקברים אשר בכ"ס שעה"ג לחרה"ו נו' כי בדרום טבריא סמוך
להמרחצאות החמין קבורים הרבה צדיקים רחוקים זמ"ו ובניהם ר' מאיר
(לא פרש איזה ר' מאיר) ור' ירמיה וכו' ונלע"ר כי הורה לי מירון ז"ל על
ר' מאיר שהוא קבור מעומד כמו שאומרים בני אדם" ובעקבות הלכו גם
יתר מצייני הקברים כה"ר בעל זכרון ירושלם ושבח ירושלם אשר שניהם
ציינו את מקום קבורת ר"מ בשני מקומות הנז'.

ובכל האמור נוכל לשפוט משרים כי קבר ר"מ התנא הוא בחו"ל
(כאשר נראה בעליל בהירושלמי אשר הבאנו) וכאשר מצא עוד אותו
המסכת ר' פתחיה כנז, אולם גם בסביבות עה"ק טבריא קבור איש אחר בשם
ר"מ (כנראה ברור מרשה"ק) אך איננו ר"מ התנא (כמפורש יוצא מפי הנוסע
רפ"ב) אשר הבאנו) ואשר עליו תאמר המסורה כי נשבע אשר לא ישב עד
כי יבוא שילה וע"כ קברוהו מעומד (כנז' במהנז' ובס"ס שעה"ג הנז') *
אולם בגוש חלב לא נקבר איש בשם ר"מ (בעה"ג) וזה האות כי שלשה
מצייני הקברים ה"ה רשה"ק והרב בעל כפ"פ והנוסע אשר כלם הזכירו
הקברים אשר בגוש חלב וקבר ר"מ בעה"ג לא מנו בתוכם רק סי' גא"ו (אשר
לדעתנו הנהו מורכב משני מכתבים שונים) הוא הראשון אשר הוסיף למנות
קבר ר"מ בעה"ג בגוש חלב וגם בסביבות טבריא מנה קבר ר"מ ועוד הוסיף
מדעתו תלמיד אלישע בן אבויה והוא הביא את כל הבאים אחריו במכונה
לא ידעו שחרה.

130) שני הקברים האלה בין הקברים אשר אין לנו כל ספק
באמיתתם יחד כבודם, כי במד"ר קהלת על פסוק תן חלק לשבעה כתוב
מפורש כי ר"א בר"ש מת בגוש חלב ובר"ש אביו בהלום לבני מירון ואמר
להם „עין ימון אחר יש לי ומדוע לא תביאו אותי אצלו" מיד הלכו בני
מירון להביאו ולקברו אצל אביו אך בני גוש חלב יצאו לקראתם וגרשו אותם
(יען לא אבו כי הצדיק הוזה ינוח במקום אחר) ורק בערב יוה"ב כאשר בני

(* עוד לנו נזכר בני הוא ר"ע הזה הקצור פה (חלל
הווי עזריא) אך כזר כתרצה הערתינו זאת הרצה וע"כ נחסוך
את הערתינו זאת (אשר על ידה יצא עוד יותר על נכון שם
התאר „צעה"ג) נעת ונלח צהוצרת הצלה א"ה.

יום פטירתו ח"י אייר (ל"ג בעומר) (131)

ר' פנחס בן יאיר 120

מ"ק (132) בכפר ברעם (133).

* ר' נתן הבבלי 121

מ"ק תחת אבן אחד גדול ורחב אשר בצד שמאל הדרך העולה מצפת לכפר גוש חלב (134) (רחוק כששמה אמות מהנחל כראל).

גוש חלב היו מרודים בכבוד היום הצליח לבני מירון ליקח את גוית ר"א משם ולקברו אצל אביו. ומעתה היא לא בא עוד רשב"י בחלוס לבני מירון (*). כזה תוכן הסיפור המובא במדרש בקצת אריכות, והספור הזה בעצמו (רק כאיזה שנויים) נז' גם בבבלי בבא מציעא וגם שם כתוב מפורש כי ר"א נקבר אצל אביו במערה (רק במקום גוש חלב חשב התלמוד עכברא ובעיוהכ"פ שדרו רבנן לבני מירון להביאו למערת אביו. אולם בכפ"פ פ' י"א ב' הגרסא שדרו רבנן לבני מירון וגם בכל מסורות וציוני הקברים אין חולק על הקבר הזה ונז' ברשה"ק, כפ"פ (פי"א) ובמהנ"ה, גא"י וכו'.

(131) נז' בווהר פ' שמוני והאזינו, ומאשר כי ביום הזה גלה לתלמידיו את האיררות (רבה וזוטא) אשר היו ספונים וטכונים עד כה, לכן יקרא היום הזה בשם הלולא דרשב"י.

(132) רשה"ק ושם נז' עוד כי עליו עמד ציון גדול כמו רחים ובתוכם עומד מלמעלה בית הכנסת יפה מאד וביתלים קיימין ושם מצאנו אסקופה שבה היה בית המדרש ונז' גם במהנ"ה.

(133) ראה הערה 93.

(134) נז' בס"ס שעה"ג להרח"ו והתואר „הבבלי“ גם הוא יורה כי

(* לפלא על עין הצדלח של הרה"ג כוהנר"ר טי"ר זלה"ה אשר אצה להציא רחיה (צנוכהצו הנדפס צנוכ"ע ישורון ט"ו ח"א לד 67) ושהודרש הזה כי קצורת ר"א הוא צגוש חלב, אך כנראה לא לא עין סח' הכז' צוודרש עלמו רק קנוך על דצרי הודרש הווצח"ן צהערוך אשר שם וווצא רק התחלת הסיפור כי ר"ש וות צגוש חלב והסניכה הזאת הציאתו לידי טענות.

* לויטס איש יבנה 122

מ"ק ביבנה (135).

יונתן בן הרכינס ור' יצחק בן אלישיב 123—124

מ"ק שניהם באמצע ההר אשר בין הכפר עין זיתון לכפר
גברייתין בקבר אחד (136).

נחמיה העמסוני 125

מ"ק בכפר כנס פא רדי (כמערב צפת) במערה (137).

רבי יוחנן בן ברוקה 126

מ"ק בראש ההר אשר בהדרך העולה מצפת לגוש חלב
(אחרי אשר כבר כלה נחל הכראל ונכחו יכולים לירד גם לכפר
עין זיתון (138).

בן הא הא 127

מ"ק תחת סלע אחד קמן ונמוך אשר באמצע הדרך (רחוק
מהדרך כעשר אמות) אשר בין הכראל לקיר איל שיד (בהדרך
העולה מצפת לגוש חלב) (139).

ר' שמעון בן מנסיא 128

מ"ק בין סלעי ההר אשר בפאת מערב הדרך העולה מצפת
לגוש חלב (סמוך לו מחצב אבנים) (140).

בא"י היה אולם בס' גא"י כתוב כי בפומבדיתא מצא קבר ר' נתן (סתם)
ובמ"ב כתוב כי מצא קבר ר' נתן בפומיא.

(135) נז' בס"ס שעה"ג להרח"ו.

(136) שם שם.

(137) שם שם.

(138) שם שם.

(139) שם שם.

(140) שם שם.

ר' יוחנן הסנדלר 129

מ"ק בכפר מירון (141) סמוך לקבר הרשב"י ז"ל ואלה
ההולכים לבקר את קבר הרשב"י לא ימנעו מלבקר את קברו.

ר' יהודה בר עלאי 130

מ"ק סמוך לכפר עין זיתון (142).

ר' גמליאל ור' שמעון (בני רבינו הקדוש) 131—132

מ"ק במערות מיוחדות (סמוכות) הרחוקות כחצי שעה
מצפורי בפאת מזרחית צפונית (143).

ר' חייא יהודה ויחזקיה בניו 133—135

מ"ק במורד ההר אשר מול עה"ק טבריא תוב"ב (144).

* רב הונא 136

מ"ק סמוך לעה"ק טבריא (145) תוב"ב אצל קבר ר' חייא הנו'.

ר' אליעזר איש ברתותא 137

מ"ק בכפר ברתאתא (146) (ברתותא).

(141) נז' בס' כפו"פ פי"א.

(142) נז' במהנ"ו ובגא"י וכו'. והכפר הזה רחוק אך כשלושים רגעים

מועה"ק צפת"ו.

(143) כפו"פ פי"א.

(144) גם על הקבר הזה אין כל ספק ועל אמתתו יעידו חברי חז"ל

בבבלי מ"ק דף כ"ה ע"א כי שם מובא כי בעת אשר העלו את ארונו של
ר' הונא לקברו ויצאו לקראתו ר' אמי ור' אסי (אשר מקומם היה בטבריא
כנז' בברכות ד"ה ע"א) ור' הונא נקבר אצל ר' חייא וכן נראה מירושלמי
סוף כלאים כי ר' חייא היה בטבריא וגם נז' המסורה הזאת במהנ"ו ובשאר
רושמי הקברים וכן נודע קברו עד היום הזה

(145) ראה הערה הקודמת.

(146) גא"י.

אבא שאול ואשתו 138—139

מ"ק בכפר בריא (147) הסמוך לעה"ק צפת.

נחום איש גמזו 140

מ"ק בכפר רפאדה (148) ועליו מצבת אבן.

ר' בנאה 141

מ"ק במערה אחת אשר במורד ההר (149) הסמוך לביר איל
שיך (בדרך העולה מצפת לגוש חלב).

* ר' יוחנן 142

מ"ק בפאת מערב עה"ק טבריא (150) תו"ב (סמוך לקבר
הרמב"ם).

* ריש לקיש 143

מ"ק רחוק איזה דגעים מקבר ר' יוחנן חבירו (150).

(147) גא"י אולם בס"ס שעה"ג כתוב כי האר"י ז"ל לא הודה בזה
ואמר כי שם קבור צדיק אחר אך תלמידו הר"ן שכת שמו ובכ"ז יחזיקו
אחינו יושבי צפת במעוז המסורה הזאת ולעתים ידועות ילכו להשתטח על
קברו (ראה למעלה במאמר מנהגי אחינו וכו').

(148) גא"י ואחריו נמשכו יתר מצייני הקברים וחרב בעל סדה"ד
והוא עוד מוסף כי מתחתיו מערה והיא קבר ר' ישמעאל ע"ה אולם בס"ס
שעה"ג כתיב כי קברו הוא בדרום עה"ק צפת סמוך לקבר בנימין הצדיק
אשר הזכרנו.

(149) נז' בס"ס שעה"ג.

(150) שני הקברים האלה מוכחים גם בתלמוד כי בבבלי מ"ק כ"ה
ב' איתא כי נח נפשיה דרבי יוחנן יתיב ר' אמי שבעה ושליש ור' אמי
הי' בטבריא כנודע וריש לקיש מת בסובתו רק זמן קטן קודם לו כנז' בב"מ
דף פ"ד ע"א.

ר' יצחק נפחא 144

מ"ק סמוך לפתח שער החצר אשר על קבר הרשב"י
מכפנים (151).

* ר' אמי ור' אסי 145—146

מ"ק סמוך לעה"ק מטבריא (152) סמוך לקבר ריב"ז ועל
קברם שני עמודים גדולים.

ר' כרוספדאי 147

מ"ק במערה אחת בהחר אשר בימין הדרך העולה לכפר
קאמיאה (153) (בסביבות עה"ק צפת).

ר' יוסי דמן יוקרת ובנו 148—149

מ"ק אצל הדרך העולה מצפת למירון (154) רחוק כשעה
מהעיר ועליו גל אבנים מרובע נמוך והחמון קוראים לו קבר צדיק
התאנים.

(151) כן היא המסורה השררת בפי יושבי צפת כעת אך המסורה
הזאת צעירה לימים מאד הנה כי בס"ס שעה"ג כתוב לאמר "מחוץ למבריא
כנגד כותל הצפוני של החומה וקרוב אליו יש שם כמו שנים או שלשה
כוכין ואיורים כי הם קברו צדיקים ואיני זוכר מה שאומרים העולם ונלע"ד
שאומרים שר' יצחק נפחא אחד מהם והידה לי מורו שהם קברו צדיקים
ונלע"ד יש"ל שהוא כמו שאומרים בני אדם" א"לם בס' גא"י כתוב כי קברו
הוא בעיר נפחא (סמוך לבבל הישנה) וסמוך לקברו עמד עוד בית הכנסת
שלו. ובדף ה' א' כותב כי קברו הוא בחיפה על בית החיים סמוך לקבר
אברמי דמן חיפה וגם הנוסע ר"ב מטודילא כותב כי מצא קברו בעיר נפחא
כהרעה הראשונה של גא"י הנז'. מכל אלה נוכל לשפוט על רפיון וחולשת
ארבעת המסורות האלה יחד.

(152) לחיזוק המסורה הזאת יועיל מאמר חז"ל בבבלי (ברכות דף
ה' ע"א) רב אמי ורב אסי אע"ג דהווי להו תליסר בי כנישתא בטבריא וכו'.

(153) נז' ברש"ק וגם בס"ס שעה"ג.

(154) ובמהנ"ז כתוב כי במקום הזה נקבר אך בנו לבד (הוא אשר

רב ענן 150

מ"ק מתחת לשער עה"ק טבריא (155) ועליו עמוד אבן
הארוך כחמשה רגל.

ר' שמעון הטופא 151

מ"ק סמוך לעיר קיסמא (156) מחוץ לקבר עובדיה הנביא.

* ר' זירא 152

מ"ק מחוץ לעיר ארבאל (157).

ר' חננאל 153

מ"ק בפאת מערב עה"ק טבריא (158) סמוך לקבר ר' יוחנן.

* רב כהנא 154

מ"ק רחוק כעשרים (159) רגעים מעה"ק טבריא בפאת
מערבית צפונית סמוך לים כנרת.

אמר לתאנה שתוצא פירותיה בטרם עתן כנז'. אולם בס"ם שעה"ג כתוב כי
במקום הזה נקבר ר"י אביו ומוסיף והוא כמו שאומרים העולם.

(155) כן תשרר כעת המסורה בפנות יושבי עה"ק, אך רוב רושמי
ומצייני הקברים לא הזכירוהו.

(156) רשה"ק.

(157) המסורה הזאת אמנם כבירת ימים הנה כי זכרונה נמצא
ברשה"ק, והוא כותב כי בזמנו לא היה על הקבר כל ציון כי נפל, ובגא"י
והבאים אחריו, ולישבה עם מאמר הד"ל במגילה ו' א' ומ"ק כ"ה ב' כי במות
ר' זירא פתח עליו ההוא ספרדא ארץ שנער וכו' אוי גא לה אמרה רקת
(טבריא) כי אברה בלי חמדתה, מוכרחים אנו לדחוק ולפרש כי ר' זירא בלה
שארית ימיו בטבריא ובה מות, אך — מאיזה טעם לא נודע לנו — פקד
כי יקברוהו במקום הזה.

(158) נז' בס"ם שעה"ג.

(159) שם.

ר' דימי (מנהרדעא) 155

מ"ק בכפר אבנית (160) באחת המערות (בהכוך אשר לצד דרום).

* ר' ירמיה 156

מ"ק לא רחוק מעה"ק טבריא (161) סמוך לקבר ר' כהנא הגז' ועליו גל אבנים נמוך.

ר' ינאי 157

מ"ק סמוך לכפר עכברא (162) (לפאת דרום עה"ק צפת) במערה אשר בין הכרמים ועל פיה נובע מעין מים להשקות את הכרמים (פתח המערה צר במאוד והקבר הוא במזרח המערה).

ר' זריקא ר' סמא ואושיעא (זעירא דמן חבריא) 160—158
מ"ק במערה אשר בסלע החר נגד הכפר חוקאב (163).

רב צמח גאון 161

מ"ק בעה"ק טבריא (164) תו"ב אצל המקום אשר לפי המסורה קבורים שם הסנהדרין (אשר היו בטבריא אחרי אשר הגלו מצפורי).

160) שם שם, והשם התואר מנהרדעא הנוסף לו על שמו גם הוא יורה כי בא"י היה.

161) שם שם, ולדעתו הוא סתם ר' ירמיה בעל האבעיות אשר אפקוהו מבי מדרשא וגז' גם בסי' גא"י ולחזק את המסורה הזאת נוכל להביא מאמר הז"ל בבבלי (נדרים ע"ה) כי ר' ירמיה היה בסוף ימיו בא"י וגם מאמר הירושלמי פ"ב דכלאים „ר' ירמיה מפקד אלכשוני וכו' יהבון מסאמי ברגלי וחוטרא בירי ויהבוני על סטרא אין אתי משיחא אנא מעתד.”

162) גא"י ושם כתוב כי גם ר' דסתאי ור' נתוראי קבורים עמו במערה הזאת אולם בס"ס שעה"ג מביא ג"כ המסורה הזאת וכותב כי רק ר' ינאי לבדו נקבר שם (ולא השנים הנזכרים).

463) נז' בס"ס שעה"ג.

164) גא"י מובא בשמו גם בסדה"ד והוא מוסיף כי לא נודע על איזה רב צמח כיון.

הר"ש משאנץ 162

מ"ק בחר הכרמל (165).

ר' יוסף ארמלי בן רבינו יחיאל מפאריז 163

מ"ק בעכו אצל ההר (166).

רבינו יעקב בן רבינו שמעון בעל התוספות 164

מ"ק בעכו (167) אצל ההר.

הרמב"ם ואביו 165—166

מ"ק בעה"ק טבריא (168) תו"ב סמוך לקבר ועליו ציון

אבנים מסויד.

יום פטירתו ליל ב' כ"ו טבת (169) ה"א כ"ה.

* הרמב"ן 167.

מ"ק בעה"ק חברון (170) תו"ב נשען למדרגות החיצונות

אשר לבנין מערת המכפלה.

(165) גא"י וגם ביוחסין (ווארשא תרל"ו) צד 148.

(166) גא"י.

(167) שם.

(168) נז' ביוחסין (בהגחה) צד 148 יעוין שם הסיפור באורך וגם

בס' גא"י.

(169) שה"ג ח"א.

(170) הרמב"ן בעצמו כותב במכתבו לבנו (הנדפס בס"ס שער הגמול)

„כי הוא הולך לחברון להצוב לו שם קבר". וגם בס' שבחי ירושלם (דף ד')

כתוב „יקבלה מזקני שער שסמוך למערת המכפלה מבחוץ הוא קבר הרמב"ן

ז"ל" ואחריו נמשכו גם רושמי הקברים וכן יראו גם היום את קברו

במקום הזה. אולם בס' גא"י כתוב כי קברו בעיר עכו אצל ההר ולדעת קצת

מת בעכו ועצמותיו הובלו לקבורה בחיפה אצל קבר הר"ר יחיאל מפאריז

(אולי צריך להיות הר"ש משאנץ כי רי"ה מפאריז שב מורושלם בהזרה

לארץ צרפת.

* הר"ע ברטנורא 168

מ"ק במערה קמנה אשר לרגלי הר הזתים (171) סמוך
לכפר סילוואן מנגד למערת מי השלוח ועל פתח המערה חקוק
"עובדיה".

הרב יוסף סאראגוסי (רבו של הרדב"ג) 169
מ"ק בכפר עין זיתון (172) סמוך לעה"ק צפתו"ב.

* הר"י בירב 170

מ"ק בעה"ק צפתו"ב (173).
יום פטירתו ליל ש"ק ר"ח אייר (174) שנת ש"מ.

* הר' דוד ז'ן זמרא (הרדב"ג) 171

מ"ק בעה"ק צפתו"ב (175).

* הרא"מ אלשיך 172

מ"ק בבית מועד לכל חי אשר בעה"ק צפת תו"ב במערה.

* הר' יצחק לוריא (האר"י) 173

מ"ק בעה"ק צפת בבית מועד לכל חי ועליו ציון אבן גדול
וזה נוסח מצבתו:

המקובל האלקי הקדוש רבינו
יצחק לוריא אשכנזי ז"ל.

יום פטירתו ה' אב שנת של"ג.

(171) גא"י וגם בס' גמ פשוט מוכא בשמו בשח"ג ח"א.

(172) גא"י.

(173) שח"ג ח"א.

(174) שם שם.

(175) שח"ג ח"א.

* הר' יוסף קארו 174

מ"ק סמוך לקבר הגז'.

זוה נוסח מצבתו :

הר' יוסף קארו בעל הש"ע

יום פטירתו יום ה' י"ג ניסן 176) של"ה.

* הר' שלמה אלקאביץ (מחבר פזמון "לכה דודי" 175

מ"ק בעה"ק צפתו"ב.

הר' משה בן האר"י 176

מ"ק בבית החיים אשר בעה"ק צפת מימין קבר אביו הרב

זל"ה.

* הר' משה מטראני (המכ"ט) 177

מ"ק בעה"ק צפתו"ב (177).

יום פטירתו אחרון של פסח 178) כ"ג ניסן שמ"ה.

הר' יוסף מטראני (בנו של הרב הגז') 178

מ"ק בעה"ק צפתו"ב. נפטר שנת שצ"ט.

הר' טוביה הלוי (בעל חן טוב) 179

מ"ק בבית החיים אשר בעה"ק צפת.

הר' משה נאגרה (אבי המשורר ר"י נאגרה) ובנו ובן בנו

180—182

מ"ק בעיר עזה 179) (גזה).

שנת פטירתו שמ"ה לפ"ק.

176) שה"ג ח"א.

177) שם שם.

178) שם שם.

179) תבואת הארץ ה' מעשה הארץ.

* הר' המקובל משה קורדיוירי 183

מ"ק בעה"ק צפתו"ב סמוך לקבר האר"י זלה"ה.
שנת פטירתו הש"ל 180).

* הר' מנחם די לואנזנו (בעל שתי ידות) 184

מ"ק ברגלי הר הזתים אשר על פני ירושלם עה"ק (181).

* הר' ישעיה הלוי הורוויטץ (השל"ה) 185

מ"ק בעה"ק טבריא (182) תו"ב סמוך לקבר ר' יוחנן בן
זכאי ועליו ציון אבנים.

* הר' שלמה מאנוש 186

מ"ק בעה"ק צפתו"ב (183).

* הר' יעקב אבולעפיא 187

מ"ק בכית החיים אשר בעה"ק צפת.

* הר' משה וויטאל 188

מ"ק בכית החיים אשר בעה"ק צפת.

(180) שה"ג ח"א.

(181) אבן שמואל צד 109.

(182) שה"ג ח"א.

(183) שערי ירושלם שער ה' ולדעתנו הוא הגאון ר' מאנוש הנז'
במכתב השל"ה זלה"ה (הנכתב במכ"ע שומר ציון הנאמן ש' תרי"ג נומער
קכ"א) אשר היה כנראה רב למקהלת אישכנזים בעה"ק ירושלם מרם ביאת
השל"ה ובלי תפונה היה גם הוא בחברת הכורחים עם השל"ה מירושלם
לערי הגליל ברישעת איבאן פארוך מושל העיר (בשנת שפ"ח).

* הר' אהרן בן היים (בעל קרבן אהרן) 189

מ"ק בשיפולי הר הזתים (184).

שנת פטירתו שצ"ב לפ"ק.

* הר' שמואל בן הר' דוד טרדיא 190

מ"ק ברגלי הר הזתים (185).

וזה נוסח מצבתו:

"ציון קבורת הישיש החכם כמוהר"ר ר' שמואל

בן כמהור"ר דוד טרדיא זל"ה שנפטר י"ט

לחודש השון שנת ת"ג לפ"ק תנצבה."

הר' אברהם אזולאי (בעל חסד לאברהם) 191

מ"ק בעה"ק חברון תו"ב בבית מועד לכל חי ועל קברו

מצבת אבן ועליה אין אמר ואין דברים.

יום פטירתו ע"ש פ' חיי שרה שנת ת"ד (186).

ר"י החסיד 192

מ"ק במערה אחת קטנה ומרובעת במורד הר הזתים (187).

(184) מאמר רגלא דאמוראים במכ"ע הבכורים ש"א.

(185) שח"ג ח"א.

(186) ש"ס.

(187) הרב הזה בא בחברת איזה מרבני אשכנז בשנת ת"ק (בערך)

לעה"ק ירושלים והחל ליסד מהדש ישוב האשכנזים פעה"ק והוא קנה את

הצר בהכנ"ס הנודע עוד כעת בשם "חורבת רי"ח" אך מחשבתו לא הצליחה

בירו ואהרו ימים מעטים שחל"ת ויתר הדברים. אודותיו ראה בספר אבן נגף

לה"ח כתנאי ז"ל בהשחר שנה ד'.

האשה ביילא אשת הגאון בעל הסמ"ע זלה"ה 193
מ"ק ברגלי הר הזתים 188) בתוך ד' אמות של קבר
זכריה הנביא.

הר' יונתן גלאנטי 194

מ"ק בבית החיים אשר בעה"ק צפת.

רבינו קלונומוס ז"ל (בעה"ג) 195

מ"ק בנחל קדרון לרגלי הר הזתים סמוך לכפר סילווא
ועל קברו גל אבנים גדול 189).

מהר"מ גאלאנטי 196

מ"ק ברגלי הר הזתים בעה"ק ירושלם תו"ב.
יום פטירתו א"ך שנט שנת תמ"ט 190).

188) כן כותב בנה ה"ר יוזפא בהקדמתו לס' דו"פ על יו"ד זמובא
בשה"ג ח"א ערך ולק והוא מוסיף כי בזמננו לא נודע מקום קבורתה כי
בשנת תפ"ט נקבר שם הר"א יצחק זמאז ועד עתה נתמלא המקום הזה.
189) הגדה מסורה בפי העם הספר לנו כי הרב הזה החיה בפעולת
השמות גוית נוצרו מת יען העלילו על היהודים שהם הרגוהו ומאשר כי חלל
את השבת בכתיבתו את השמות (כי בש"ק קרה המקרה) לכן צוה לפני
מתו כי לא יעשו לו כמותו הכבוד היאות לו, ומשך מאה שנים משנת
פטירתו ישליך כל איש יהודי אשר יעבור דרך קברו אכן עליו למען יכופר
לו עונו (ראה הגדת א"י בס' אריאל לה"ה שולמאן ובירושלמה לה"ה דר'
פראנקעל). אולם מי הוא רבינו קלונומוס זה לא נודע אף לאחד ממוציני
הקברים מהשלשה ר"ק אשר הזכיר הרב ב' שה"ג לא היה אף אחד מהם
באה"ק וגם זמן המקרה הזה לא נידע ברור לאיש ונעלם גם מפי הזקנים
שבדורו, וע"כ נשער אנחנו כי הר"ק הזה חי עוד לפני של"ב שנה והוא היה
אחד מגדולי (או ראש) הוישיבה אשר היתה בעת ההיא פעה"ק וחתומתו
נמצאה על הסכמות פטור מכיס לת"ה אשר נתחדשה בשנת הש"ח לבר'
והוא נקרא שם בשם "ק ל נ ו מ ו ס ב כ ה ר י ע ק ב ז"ל" וחתומתו
היא הראשונה בין יתר החתימות הנמצאות שם.
(190) שה"ג ח"א.

הר' אהרן פארדו (פרנס העדה בימי הר"מ האגיו) 197

מ"ק בשיפולי הר הזתים (191)

וזה נוסח מצבתו:

”זה קבר הפרנס אהרן פארדו נ”ע.”

.....
.....

ר' מאיר פאפירש 198

מ"ק במורד הר הזתים.

שנת פטירתו תכ"ב לפ"ק (192).

הר' יהודה ליב (זקנו של הר"ר חכם צבי בעל שער אפרים) 199

מ"ק בעה"ק צפתו"ב (193).

הר' צמח נרבוני (רבו של בכנה"ג) 200

מ"ק בשיפולי הר הזתים (194).

הר' אליעזר ז'ן ארחי 201

מ"ק בעה"ק חברון (195) תו"ב במערה אחת עם הרב חסד

לאברהם.

הר' אברהם יצחקי (ראש רבני ירושלם ומחבר ספר זרע

אברהם) 202

מ"ק ברגלי הר הזתים סמוך לקבר זכריה הנביא.

(191) תבואת הארץ.

(192) שה"ג ח"א.

(193) תבואת הארץ ח' מעשה הארץ.

(194) שה"ג ח"א.

(195) שה"ג ח"א.

יום פטירתו יום ו' י"ג סיון שנת תפ"ט.

וזה נוסח מצבתו.

"מורינו ורבינו הודינו והדרינו מופת
הדור בוצינא קדישא הרב הגדול
כמהור"ר אברהם יצחקי זללה"ה."

הר' מררכי הלוי (מרבני מצרים בעל דרכי נועם) 203

מ"ק ברגלי הר הזתים (196) וכפי המסורה סמוך לקבר
הר"ע ברטנורא.

הר' שלמה עבדלה (רב ור"מ בירושלם) 204

מ"ק בשיפולי הר הזתים.

שנת פטירתו תצ"ה לפ"ק.

וזה נוסח מצבתו:

"ציון הרב הכולל כמהור"ר רפאל שלמה עבדלה."

הר' משה חאגיז (רב ור"מ בירושלם) 205

מ"ק בעיר צדון (197).

הר' חזקיה די סילוה (ראש הרבנים פעה"ק ובעל פרי

חדש) 206

מ"ק במורד הר הזתים סמוך למצבת זכרון יד אבשלום.

(196) שם שם, ובסוף ימיו היה ראש הרבנים (ראשון לציון) פעה"ק
ואצל רושמי הקברים האחרונים נודע הקבר הזה בשם קבר "המרדכי" (סתם).
(197) הרב הזה אשר היה רב ימים רבים פעה"ק בחר לו לשבת,
אחרי שובו משליחות מצוה בערי אירופא, את העה"ק צפת ובסוכת מחלתו
נסע את"כ לבאירות (כאירוטה) להתרפאות ושם יצאה נשמתו לאור באור

זוה נוסח מצבתו:

"זה קבר של הרב כמהר"ר חזקיה
די סילוה נ"ע."

שנת פטירתו הת"ק לברי'.

האשה חנה אלמנת הר' בעל פרי חדש 207

מ"ק על הר הזתים (אצל קבר בעלה).
זוה נוסח מצבתה:

"זה קבר חנה אלמנת
של הרב חזקיה די סילוה."

הר' אליהו די ווידאש (בעל ראשית חכמה) 208

מ"ק בבית מועד לכל חי אשר בעה"ק חברון (198) תו"ב
ועליו מצבת אבן גדולה אשר לא נחרת עליה כל כתובת.

הר' ישראל זאבי (רב בעה"ק חברון תוב"ב) 209

מ"ק בעה"ק חברון תו"ב.

עת פטירתו בחודש אייר שנת תצ"א (199).

החיים ואחינו יושבי צפת לקחו את גויתו ויקברוה בצדון (העיר מא"י היותר
קרובה אליה).

198) אצל קבר הרב הזה יראו אחינו יושבי חברון את קבר הרב
בעל מתנות כהונה וכן מוכתרת המסורה הזאת גם בס' קורא הדורות
וגם ה"ח ציוני זהר כי קברו היא באה"ק אך בעה"ק ירושלים. אולם כבר
הראה לדאת ה"ח רייפמאן במכתבו אשר בראש ספר גנוי ישראל בס' פט"ב
כי קבורת הרב הזה היא בעיר שעברישין (פולין הרוסית) עיר מולדתו ועוד
נמצא עד היום הכתובת על אבן קברה וכן מפורש גם בס' אורי וישעי
לנכד הרב כי קבורת זקנו (בעל מ"ס) היא העיר שעברישין הנז'.

(199) שה"ג ח"א.

הר' שלמה עמאר (חברו של הרב אור החיים) 210

מ"ק בשפוע הר הזתים.

שנת פטירתו 200) תצ"ח לפ"ק.

הר' חיים אבולעפיא (הזקן) 211

מ"ק בשיפולי הר הזתים (201).

הר' יונה נבון (אחד מרבני הדור בעה"ק ירושלם בעל ספר

נחפה בכסף) 212

מ"ק במורד הר הזתים.

וזה חקוק על לוח מצבתו:

"קברת ארץ חפץ כלל גדול בתורה לעשרת צבי

ולצפירת תפארה נחפה בכסף הרב הכולל בנן

של קדושים זיוה והדרה כמהר"ר יונה נבון תחי

נצב"ה. והיתה מנוחתו בח' שבט תק"ב ליצירה."

הר' אליעזר ברודא (רב באמ"ד בעל מעשה רוקח) 213

מ"ק בבית מועד לכל חי אשר בעה"ק צפתו"ב.

יום פטירתו חוהמ"ס שנת תק"ב (202).

הר' יעקב ווילנא (אבי הרב המקובל הנודע חיים ירוחם

ווילנא) 214

מ"ק בשיפולי הר הזתים ממול מצבת יד אבשלום תחת

עץ זית אחד ועל אבן קברו לא נחרת כל כתובת (203).

200 שם שם.

(201) מצבת הרב הזה נתגלגלה ממקומה נתפרדה ונטבעה עמוק

בעומק האדמה עד כי אי אפשר להוציאה ולהעתיק את החרות עליה וגם

בשהיג ח"א נז' כי נקבר בירושלם אך יום פטירתו נעלם ממונו כנראה.

(202) תבואת הארץ ה' מעשה הארץ דף מ"ט.

(203) בתקוני הזהר אשר נדפס בקושטאנדינא בשנת ת"ק נדפס

ה"ר חיים ז'ן עטר (בעל אור החיים) 215

מ"ק בשיפולי הר הזתים סמוך לקבר הרב בעל פרי חדש.
וזה נוסח מצבתו:

"ציון נברשתא דדהבא. ההר חמד אלקים
אבן יקרה. ושיחה קלה שלו אלקים חשבה לטובה
והארץ האירה מכבודו כאשר יאירו שבעת
הנרות. ורבה וקנה היא העולה עמו וקרא
שמה חפצי בה. מוצא לאור כל תעלומה הוא
זיוה הוא הדרה ה"ה הרב המופלא וכבוד
ה' מלא המקובל אלקי חסידא קדישא כמוהר"ר
חיים ז'ן עטר ז"ל נתבקש בישיבה של מעלה. יום
ט"ו לח' תמוז שנת התק"ג להנות מזיו השכינה.
הוא המחבר ספר חפץ ה', וס' פרי תאר, וס' אור
חיים, וס' ראשון לציון."

אלמנת הרב בעל אור החיים 216

מ"ק בשפולי הר הזתים (אצל קבר בעלה).
וזה נוסח מצבתה:

ציון

רבת המעלה והתפארת בטח בה לב בעלה
אשה יראת ה' היא המהוללה כבודה בת מלך
פנימה היא העלה על כל מעלה ובהוד וביופי
ובצדק היא כלולה פיה פתחה בחכמה ותורת
חסד על לשונה גזע היחס והמעלה הלא היא

הגהות מהרב הזה וגם מכנו והראשונות מסומנות בהמלה "ימין" (ר"ת יעקב
מווילנא ירושלמי גר"ו) וזוה נראה כי בשנת ת"ק היה עוד הרב בחיים חיתו.

הרבנית יעלת חן מרת פאצוניא אלמנית
מוריננו ורבינו הרב הקדוש חסידא קדישא
כמוהר"ר חיים ז'ן עטר זלה"ה בת הגביר
החכם השר המרומם כמוה"ו משה אב
ז'ן עטר זלה"ה.

האשה אסתר אלמנת הרב הנז' 217

מ"ק בשפולי הר הזתים (אצל קבר הנז').
וזה נוסח מצבתה:

ציון

אשת חיל כאסתר בת אביחיל אשת חיל תתמוך
כבוד רבת המעלה יעלת חן וכלילת יופי
הרבנית בת מלך מאסתר אלמנית הרב
המופלא וכבוד ה' מלא כמוהר"ר חיים ז'ן
עטר תנצב"ה בתו של החכם כמה"ר
מאיר כפאס נ"ע מנוחתה היתה ביום
תשעה ועשרים לחודש מנחם מ"ש שנת
התק"ט ליצירה.

ה"ר משה חיים לוצאטו 218

מ"ק בעה"ק טבריא תו"ב. קברו לא נודע כעת.
יום פטירתו (204) ביום כ"ו אייר שנת תק"ו (הוא וכב"ב
מתו במגפה בעכו).

ה"ר אברהם רוזאנים (מלפנים רב בקונשטאנדינא) 219

מ"ק ברגלי הר הזתים (205).

(204) צמח דוד ובמכ"ע הבכורים ש"א מאמר רגלא דאמוראה.
205 שחי"ג ח"א.

וזה נוסח מצבתו :

“ציון המוכתר בכתר של תורה איש צדיק תמים
אשרי אדם מצא חכמה ויניחיהו בגן עדן ושם
שם לו כי שם חלקת מחוקק ספון עין לא ראתה
מעיני כל חי נעלמה זאת היתה לו אשרי תמימי
דרך כך היא דרכה של תורה. תורת ה' תמימה
צרור הכסף לקח בידו וילך לו את דרך עין החיים
אל המנוחה ואל הנחלה להשת' (להשתשע) בנחלת ה'
להודות ולהלל ושם תהלל כל הנשמה. חלקו וגורלו
מה טוב ומה נעים מה שאין הפה יכולה לספר כמה
וכמה טובה כפולה נחלה ויהיו לנש' שלשלת
היוחסין וגוי קדוש בגן של קדושים הרב המובהק
כמוהר"ר אברהם רוזאנים זלה"ה נפטר לב"ע
יום ח"י לחודש חשון שנת התק"ד.”

ה"ר ישראל יעקב אלגזי (בעל ס' שמע יעקב) 220

מ"ק בשפולי הר הזתים.

וזה נוסח מצבתו :

“ציון קבורת מושל יראת אלקים הוא הקדוש
שלשלת יוחסין ה"ה ר"מ (ריש מתא) ור"מ (וריש
מתיבתא) כמוהר"ר ישראל יעקב אלגזי ז"ל בעל
שמע יעקב וש"י (וישארית יעקב) ונאות יעקב אמת
ליעקב נתבקש בישיבה של מעלה יום ואו תמוז
שנת התק"ו.”

ה"ר ניסים חיים משה מזרחי (ראש הרבנים פעה"ק ובעל

אדמת קודש) 221

מ"ק במורד הר הזתים.

וזאת החרות על אבן קברו:

"מצבת ריש מתא וריש מתיבתא ענותנותן כהלל
הרב המופלא כמוהר"ר ניסים חיים משה מזרחי
זלה"ה ותנצב"ה ויום פטירתו בעוה"ר היתה ביום
ארבעה לח' תמוז מ"ש התק"ט."

הרב אפרים נבון (בן הר"י נבון) 222

מ"ק במורד הר הזתים.

וזה נוסח מצבתו:

"ציון היא קברת ארץ, המאיר לארץ, לעטרת
צבי הרב המובהק זר"ק (זרע קודש) כמוהר"ר
אפרים נבון תנצב"ה, והיתה מנוחתו כבוד
יום ה' לח' אייר שני התקט"ו."

ה"ר אברהם גרשון קוטבר (גיסו של הכעש"ט).

מ"ק בשפולי הר הזתים.

מצבתו נהיתה בשנים האחרונות לשלל לשני העת (206).

ה"ר אליעזר אשכנזי 223

מ"ק בשפולי הר הזתים.

וזאת החרות על מצבתו:

(206) זמן פטירתו לא נוכל לדעת בדיוק אך זאת נודע כי נפטר
קודם שנת תקכ"ו כי במכתבים הנמצאים אצנו אשר ערכו קהל אשכנזים
פע"ק לגבאי הכולל במועץ נמצא בהראשון הנכתב בשנת תקי"ו חתימות
הרב הזה. ובהשני הנכתב בשנת תקכ"ג חתום בן הרב בראש החתומים
כותב על אביו "זלה"ה" (מזה נראה שכבר עזב אביו את ארץ החיים
לפני שתי שנים בערך).

"ישיבתו כבוד חכמים ינחלו מעשה ידיו להתפאר
זה שמו אשר יקרא לו הוא דמשק אליעזר אשכנזי
נ"ע נפטר יום ר"ח טבת ש' תקכ"א.

ה"ר חיים אבולעפיא (מיסד ישוב אחינו בעה"ק טבריא בפעם
האחרונה) 224

מ"ק בכית החיים אשר בעה"ק טבריא תו"ב והכתובת אשר
היתה על מצבתו נהיתה לשלל לשני העת.

ה"ר אהרן רוזאנים (פקיד העיר) 225

מ"ק במורד הר הזתים (207).

וזה החרות על אבן קברו:

"והאבן הזאת אשר שמתי מצבה לעדות כי
באהרן בחר ה' זה היום אשר קויתי בת
קול יוצאת בבתי קברי קומי אורי כי פרח מטה
אהרן ותצא מן המקום לחזות בנועם ה' וכי
ישאל בנך מחר לאמר מי האיש הלזה אהרן בחיר ה'
עדין בחותמיו זכין לו רב וגדול ליהודים החכם
הש' (השלם) דיין המ' (המצויין) זרע קדש כמוהר"ר
אהרן רוזאנים תנצב"ה נפטר יום יוד לחד' כסלו
שני התק"ך".

ה"ר יצחק זרחיה אזולאי (אבי הרב חיד"א) 226

מ"ק בשפוע הר הזתים.

שנת פטירתו תקכ"ה.

(207) על אודות ענין המשרה הזאת נדבר באחת החוברת הבאות
עת נסיף מלתינו על "מצב העדה והנהגתה פנימה וניהוסה להמושלח ושרי
העיר".

ה"ר יהודה נבון (ראש הרבנים פעה"ק ובעל קרית מלך

רב) 227

מ"ק במורד הר הזתים.

וזה נוסח מצבתו:

"ציון הרב המופלא כמוהר"ר יהודה נבון ז"ל
בעל קרית מלך רב יום כ"א לח' שבט משני תקכ"א."

ה"ר נתן בורגיל (מרבני טונים ובעל חק נתן על הש"ס) 228

מ"ק על הר הזתים.

וזאת החקוק על מצבת קברו:

מ"ק הרב המחבר חק נתן בורגיל ז"ל

נפטר יום כ"ה ח' חשוון שנת תקכ"ו.

ה"ר אברהם בכר שמואל מיוחס (בעל ידיו הארץ) 229

מ"ק על הר הזתים

וזאת החקוק על קברו:

"קברת ארץ אחד המיוחד פרוש מאהבה בעל
שדה הארץ ציון מאור עינים המדוכה ביסורין
בעל דגלו אהבה אחד בארץ מצבת המאור הגדול
שקדן בתורה בעל מאור הקטן להאיר על הארץ
גניזת קדש הוא הקדוש המקובל האלקי בעל
זרע הארץ ה"ה הרב הכולל כמוהר"ר אברהם
בכר שמואל מיוחס נפשו בטוב תלין וזרעו ירש
ארץ והיתה מנוחתו יום כ"ט לחדי' כסליו התקכ"ח.

ה"ר יוסף ז' גוייה 230

מ"ק על הר הזתים.

וזה נוסח מצבתו :

"מצבת החכם השלם הדיין המצוין
כמהר"ר יוסף ׳ן גויה נפטר יום
ג' לח' אב ש' התקכ"ח".

ה"ר יעקב אשכנזי 281

מ"ק על הר הזתים.

וזה נוסח מצבתו :

"ציון היא קברת ארץ אחד המיוחד קדוש יאמר
לו אין גומרין עליו את ההלל ענותן כהלל הרב
המובהק מאיר כברק כמהר"ר יעקב אשכנזי
תנצב"ה נפ' יום כ"ג תשרי ש' התקכ"ט".

ה"ר שמואל מיוחס בכר שמואל (בעל פרי האדמה) 282

מ"ק במורד הר הזתים.

וזה נוסח מצבתו :

"ציון חדל מעפר דל. עפר מן האדמה צעקה דל.
יחוס על דל. ויהי' לו מזבח אדמה מעוז לדל חונן דל.
ולא ישחית את פרי האדמה והשביע בצחצחות נפש דל
באורות טל. והשקה את כל בני האדמה משכיל אל דל.
יחיה בטל ויעמוד לקץ הימין חי על האדמה ועל כל הארץ
הי' טל ושחקים יערפו טל ונתברכו כל משפחות האדמה
בהדברי שפתי דל. עני ודל כדל שואל מיוחס בכר
שמואל נח נפשיה דמוריננו ורבינו ביום כ"ב מנחם
מש' התקל"א תנצב"ה".

ה"ר רפאל משה בולה 233

מ"ק בשפולי הר הזתים.

וזה נוסח מצבתו:

"ציון הרב המופלא כמוהר"ר רפאל משה
בולה ז"ל בעל גט מקושר יום זך לח' אדר
ש' התקל"ג."

ה"ר חיים רפאל אברהם בן אשר וראש הרבנים פעה"ק 234

מ"ק על הר הזתים.

וזה נוסח מצבתו:

"מצבת קבורת אריץ אחד המיוחד עיר וקדיש
וקדושה ראשונה ראשון לציון ממנו יסד ממנו
פנה הוא הראש ר' מור"מ הרב המובהק המקובל
האלקי דומה למלאך ה' צבאות כמהר"ר חיים
רפאל אברהם בן אשר תנצב"ה מנוחתו נכונה
נתבקש בישיבה של מעלה ביום א' לח' אב
ש' התקל"ד ליצירה.

ה"ר רפאל אלעזר נחמיאש 235

מ"ק בשפולי הר הזתים.

וזה נוסח מצבתו:

"ציון קברת גבר הוקם על אור נערב היינו
צדיק היינו עובד אלהים בשמרם עקב רב נודע
בשערים בספריו המאירים נאה דורש זה שמו אשר
יקראו ס' אוזן רב ושני בקדש שואל ומשיב הלך ורב
9

ה"ה הרב המופלא כמוהר"ר רפאל אלעזר נאחמיאש
זצוק"ל והיתה מנוחתו ג' לח' אלול ש' התקל"ח.

ה"ר יצחק הכהן ראפאפורט (ראש רבני ירושלם ובעל ספר

בתי כהונה) 236

מ"ק על הר הזתים.

וזה נוסח מצבתו:

"קבר של המאור הגדול הרב המופלא
מר קשישא כמוהר"ר יצחק הכהן זלה"ה תנצב"ה.

ה"ר חיים דוד עמאר (בעל תפלה לדוד) 237

מ"ק על הר הזתים.

וזה נוסח מצבתו:

"ציון מצבת קברת ארץ אשר בריתי

לי אני הצעיר חיים דוד עמאר

אזכה לקום בטל תחיה (208).

נלב"ע יום י"ב סיון ש' התקל"ח. (209)

ה"ר גדליה חיון 238

(רב למקהלת חסידי בית אל פעה"ק ובעל מד"ש תלפיות כת"ס).

מ"ק במורד הר הזתים.

וזה נוסח מצבתו:

"לנפש הודיע אחריו גודל אהבת היראה

על כל דבר קשה יאמר עליה זו היא פירושא

(208) ראה מאמר מנהגי אחינו וכו' ח' ענינים נפרדים.

(209) השורה הזאת נחרתה כמוכנ אחרי אשר הרב כבר עזב את

ארץ החיים.

ריבה וקיבץ פועלים לתורה, כל היום וכל הלילה על התורה ועל העבודה, היה הרב הכולל המקובל האלקי הקי כמוהר"ר גדליא חיון תנצב"ה.

ה"ר חיים די לה רוזה (בעל תורת חיים) 239
מ"ק על הר הזתים.

וזה נוסח מצבתו:

"ציון חסידה קדישה המקובל האלקי
כמהר"ר חיים די לה רוזה זלה"ה נח נפשיה
יום ו' חשוון לשי' התקמ"ו.

ה"ר שלום שערעבי 240

מ"ק במורד הר הזתים.

וזה נוסח מצבתו:

"קבר איש האלקים קדוש הוא השקדן בתורה הרב
החסיד המקובל האלקי בוצינא קדישא כמהר"ר
שלום מזרחי דידיע שרעבי זלה"ה נח נפשי' יום
עשרה לח' שבט ש' מ'ני'ח'ת'ו כ'בי'וד (תקמ"ט) לפ"ג."

ה"ר שלמה מלכו (בעל שמן המר) 241

מ"ק בשפולי הר הזתים (210).

וזאת חקוק על קברו:

"נהר קבר קבורת ארץ קדוש אלהים החה"ש והכו'
(והכולל) הקי המקוי' האלקי השקדן בתורה נ"ז ב'י' (נעים

210) בידינו נמוצא קובץ מכתבים אשר נשלחו מחו"ר עה"ק ירושלם לרב ומקובל אחד כמר שלמה מלכו כיתושבי אומיר, אשר בסוף ימיו עלה לשכון כבוד באה"ק ולדעתנו אחד הנהו עם הר"ש מלכו הזה וכנראה מדבריו המכתבים עלה הרב הזה באה"ק לערך בשנת תקל"ט.

זמירות בישראל) (211) כמה"ר שלמה מלכו ז"ל בעל ג' שמנים
שמן משחת קדש, ושמן זית זך, ושמן המר, נח נפשיה
יום ו' מרחשון משנת קדש מרחם מ'ש'ה"ר לפ"ה
(תקמ"ה).

ה"ר הגביר כמ"ר חיים אברהם שאול 242

מ"ק במורד הר הזתים.

וזה נוסח מצבתו:

בהוד קברת ארץ המנוחה והנחלה גבעת
שאול עודנו באבו המלך במסיכו קראו רבובא
ברוד ה' ברוך אבא אבא שאול ה"ז (אולי הוא הוד זיו)
והדר הארז אשר בלבנון מגן גבור הוא מגן
שאול, איש החסד והרחמים הוא הגביר המרום
אוהב התורה ולומדיה ע"ח הוא למחזיקים בה ותומכי
כמוה"ר חיים אברהם שאול תנצב"ה. ויעל הכורת
לקחת את שאול יום א"ך אב ש' ר'א'ש"רן לציון והיתה מ"כ
(מנוחתו כבוד) עם קדושי אשר בארץ הגם שאול
(תקנ"ז לפ"ק).

ה"ר יו"ט דאנון (ראש הרבנים פעה"ק ובעל כבוד יו"ט) 243

מ"ק במעלה הר הזתים.

וזה נוסח מצבתו:

זאת מנוחת עד ישקיף ויראה משמים
זאת המצבה אשר כריתי לי בעה"ק ירושלם
זאת מאת איש צעיר אשר ישא את שמו יו"ט

(211) כי הוא היה הון ושליח צבור קבוע.

דאנון ס"ט דיין ממתא אזמיר ובחר עוד בירושלם
שנת פמירתו תקפ"ב.

ה"ר ב' שמחת יו"ט 244

מ"ק במעלה הר הזתים.

וזה נוסח מצבתו:

ציון מורינו הרב שמחת יו"ט וס'
הלכות יו"ט וקול זמ' (?) וקונטרס
ג' ספרים נפתחים פעל ועשה ציצים ופרחים
בו נקבר ארון אלקים ביום ב' אדר א' ש' התקס"ב
זיע"א.

ה"ר משה יוסף מרדכי בן ה"ר רפאל מיוחס 245

(בעל שער המים)

מ"ק בשפולי הר הזתים.

וזה נוסח מצבתו:

ציון המנוח איש צעיר מתושבי עה"ק ירושלם תר"ב
משה יוסף מרדכי בן מורינו הרב רפאל מיוחס תנצב"ה
נפשו בטוב תלין וזרעו יירש ארץ מחיה מתים
יחיהו בטל תחיה נח נפשו דמרינו הרב בעל ס' שער
המים וברכות מים ומים שאל ופני המים בי"ג
תשרי שנת ר"יש'ר"י"ס' (תקס"ו) יעלזו לפ"ק.

ה"ר דוד שלמה אב"ד דק"ק סראקי (בעל לכושי שרד) 246

מ"ק באחת המערות אשר בבית החיים פעה"ק צפת תר"ב

(במערה אחת עם הראב"ד דק"ק וואלאטשיסק).

וזה נוסח מצבתו הישנה אשר נמצאה שקועה בארץ:

פ"נ הרה"ג ר' דוד שלמה בר' אביגדור
שנת תק"ע כ"ב מרחשוון

ועתה זה בשלשים שנה הונח אבן גדולה על קברו מחדש
ונחקו עליה הטורים האלו.

פ"נ הרה"ג הגדול הצדיק החסיד ועניו
המפורסם ר' דוד שלמה אב"ד סראקא
בעמ"ח ס' לבושי שרד על יו"ד וא"ח וס' ערבי
נחל על התורה ושו"ת נאות דשא עלה
בסערה השמימה כ"ב מרחשוון שנת תק"ע.

ה"ר יששכר בער אב"ד דק"ק זלאטשוב (בעל בת עיני) 247
מ"ק במערה אחת בבית החיים אשר בעה"ק צפת פתח
המערה למערב והיא תקרא בשם "מערת הרב מזלאטשוב.

ה"ר אריה ליב הלוי וואלטיסקר 248

מ"ק במערה אחת הנקראת על שמן בבית מועד לכל חי
אשר בעה"ק צפת ופתח המערה לפאת דרום והוא בהדרך אשר
בין קבר האר"י ז"ל לקבר הב"י ז"ל (סמוך לקבר הרב בעל לבושי
שרד) ועל ציון קברו יתואר בשם "הרב אהב תורה" (212).

ה"ר רפאל חיים מרדכי סורנאגה (אחד מרבני הדור פעה"ק
ובעל פי שנים) (213) 249

מ"ק במעלה הר הזתים.

(212) שערי ירושלים שער ה' ושם מובא כי כן ציוה לכתוב לפני

מותו.

(213) הספר הזה חבר ביוחד עם חבריו הר"ר מנצור מרוזק ולכן

קראוהו בשם פי שנים.

וזה החרות על קברו :

קברת ארץ אחד המיוחד המאיר לארץ אור הגנוזה
המלך במסיבו עודינו באיבו קראו רבו עלה ראש
הפסגה ויעל הכורת במבחר ימיו הרב המו' (המוכהק)
המדוכה ביסורין כי ה' הוגה המר ונאנח מ"ת (מרכיץ תורה)
בתלמידי אשר הוגה תנצב"ה בג"ע אלדים
בסתר המדרגה מ"ב ביום דך אייר ש' דילפיה נפשי
מ'תירג'ה' (תקע"ג) לפ"ק.

ה"ר חיים אבדק"ק טשערנאוויטץ (בעל באר מים חיים

עה"ת) 250

מ"ק במערה אחת בבית החיים אשר בעה"ק צפת תו"ב
והמערה הזאת תקרא על שמו.
שנת פטירתו תקע"ג.

ה"ר סעדיה (תלמיד הגר"א) 251

מ"ק בשפולי הר הזתים מול מצבת זכרון יד אבשלום.

וזה נוסח מצבתו :

פ"ג הרב הק' כמוהר"ר סעדיה אשכנזי
זלה"ה נפ' כ"ה ח' אב ש' תקע"ג.

ה"ר יקיר איסטרוג גירון (פרנס העדה דק"ק אדריאנופל) 252

מ"ק על הר הזתים.

וזה נוסח מצבתו :

והאבן הזאת אשר שמתי מצבה על קברי אשר כריתי
לי המנוח רצ"ו כמוהר"ר יקיר איסטרוג גירון זצוק"ל

דבר ומנהיג מעי"ת אדרינופיל יע"ה
נפ' כ"ו לח' אייר מש' התקע"ז ליצירה.

ה"ר יעקב קוראל (מבית דינו של הר"י עייש וממלא מקומו

שנה אחת אחריו) 253

מ"ק על הר הזתים.

וזה נוסח מצבתו:

רב תנא הוא כל העם עונים אחריו מקודש כדי
לפקעין לחשוב ופקיע תני תנא תגים (214) (?) עשה
הרב והי' בשבתו בה בארעה עשה זמירות בארץ
הליכות עולם וקרא שמו ס' זמרת הארץ תורת
אמת היתה בפיהו השבע השביע הוא הראש ראשון
לציון מוהר"ר החכם הנדכא ביסורים ה"ש בת"ו
כמוה"ר יעקב קוראל זצוק"ל נתבקש בישיבה של מעלה
יום כ"ח לח' שבט ש' התקע"ח מ"ך (מנוחתו כבוד).

ה"ר יעקב משה עייש (ראש לרבני ירושלם) 254

מ"ק במורד הר הזתים.

וזה נוסח מצבתו:

פק"י גלה כבוד מישראל אל הלקח ארון
האלקי והוא שפט את ישראל בתוככי ירושלם ימים
רבים לדרש אלקי' וזה אשר צוה לכתוב על המצבה לפני
מתו מ"ק החכם יעקב משה עייאש זל"ה עלה לשמים יום כ"ו

(214) אולי צריך להיות תגים ופירושו תגין עשה הרב כלומר דרש

תילי הלכות על כל אות ונקודה שבתי"ק.

לח' טבת ש' ויהו'א' ר'ח'ו'ם' י'כ'פ'ר (תקע"ז) 215 תנצב"ה.

ה"ר אברהם דוב אבדק"ק נאווריש 255

מ"ק בבית החיים אשר בעה"ק צפת כמערה אחת עם הרב בעל לבושי שרד.

ה"ר משה הלוי אבדק"ק אוביניצע 256

מ"ק בבית החיים אשר בעה"ק צפת ממעל למערת הרב מוואלמשיסק.

ה"ר אב"ד דק"ק הוסיקאב 257

מ"ק בבית הקברות אשר בעה"ק צפת כמערה אחת עם הרב בעל לבושי שרד.

ה"ר מנחם מענדיל (תלמיד הגר"א ז"ל) 258

מ"ק בשפולי הר הזתים (סמוך לקבר הרב פרי חדש).

וזה נוסח מצבתו :

זמ"ק (זה מקום קבורת) אור הגנוז המאוה"ג אור ע' (עולם) המאיר

לא' ולדרים ע' באור תורתו חסיד ועניו א"א

(איש אלקים) המקובל הג' המפורסם בדורו מו"ה

מנחם מענדיל זלה"ה אשכנזי אשר איזן וחיקר

ותיקן יסודות באה"ק לתו' וע' וחיבר ז"ס ק' רזא

דהימנותא ועלה בסערה הש' (השמימה) יום א' דר"ח

אדר ש' תקפ"ז לפ"ק תנצב"ה.

215 כאשר נוכחנו לדעת מוצאצי הרב ב"ע (וכן אמנם יוכיח הפרק הקודם) הלך הרב למנוחות בשנת תקע"ז וא"כ נאלץ לאמר כי הפרט אשר על קברו (העולה תקפ"ב) כולל בו גם מספר האלפים ולפ"ק יעלה מכוון תקע"ז.

ה"ר רפאל אברהם שרעבי (בעל דברי שלום) 259

מ"ק במורד הר הזתים.

וזה נוסח מצבתו:

מ"ק הרב החסיד המקובל האלקי רבין חסידי
כמוה"ר רפאל אברהם שלום מזרחי ידיע שרעבי
זל"ה נלב"ע ביום כ"ה לח' כסלו מש' התקפ"ז.

ה"ר שלמה משה סוזין (ראש רבנים פעח"ק) 260

מ"ק במעלה הר הזתים.

וזה נוסח מצבתו:

מ"ק ציון במר תבכה בכי נהרות קבעוה לדורות
אל הלקח ארון האלהים גדול אדונינו ורב. ציון כל
הדרה משה איש האלהים רבן של כל בני הגולה. משיירי
כנסת הגדולה גדול העצה ורב. ציון קרית מועדינו
נהפך לאבל מחולינו נפלה עטרת ראשינו מורינו ורבינו
עמד בפרץ ירושלם רעיא מהימנא אבינו מלכנו המלך
שלמה משה סוזין זל"ה נלב"ע כ"ח כסלו התקצ"ו יתומים
היינו ואין אב מושיע ורב.

ה"ר מרדכי אסיאו (אחד מחכמי סאלוניקי ובעל שו"ת הגיד

מרדכי) 261

מ"ק במעלה הר הזתים.

וזה נוסח מצבתו:

מ"ק נתבקש בישיבה של מעלה הרב המופלא
כמוה"ר מרדכי אסיאו ז"ל נ' יום ט' לח' סיון
בש' התקצ"ח.

ה"ר ישראל (תלמיד הגר"א זל"ה ובעל פאת השולחן) 262

מ"ק בבית החיים אשר בעה"ק מבריא.

יום פטירתו ט' סיון תקצ"ט.

ה"ר פינסר (אחד מרבני הזמן ובעל שם חדש) 263

מ"ק במעלה הר הזתים.

וזה נוסח מצבתו :

קברי אשר כריתילי שם חדש פינסר ס"ט לאחר אי"ו (אריכת

ימיו ושנותיו) נ' לב"ע יום בך לח' אייר שנת תר"א.

ה"ר שמואל חיים בן אסטרובה (בעל שמן המשחה) 264

מ"ק במעלה הר הזתים.

וזה נוסח מצבתו :

מ"ק גדול הדור האחרון הוא הרב המופלא שבסנהדרין

בעוב"י קושטנא יע"א כמה"ר שמואל חיים בן אסטרובה

זצוק"ל פעל וחיבר ס' שמן המשחה נל"ש (נלקח

לשמים) מ"ע (מנוחתו עדן) ו' חשוון ש' התר"ב.

ה"ר יהודה נבון (ראש הרבנים פעה"ק) 265

מ"ק במעלה הר הזתים.

וזה נוסח מצבתו :

ק"ו (קינה והנה) אבן מקיר תזעק בחבליה למלכי

יהודא ושריה על הארץ מתחת איש נבון קל מן

שמיא גודו אילנא. ממיוחד ממנו פנה המלמד לאדם

דעת הן נבון די יאודה ועוד לקרא. הוא זיוה הוא

הודה הוא הדרה עמד בפרץ ירושלם ודעת לנבון
הרב הגדול מבצר עוז ומגדל בין מלכי קדם בן מגדול
יאודה המכונה מורינו לבית נבון, חשך השמש
חשך אפילה כ"ג כסליו קול יללה שנת עליה ריש' (תר"ה)
לפ"ק ובעצבות לב רוח נכאה לב נבון תנצב"ה.

ה"ר חיים אברהם גאגין (בעל חקי חיים ראש לרבני

ירושלם) 266

מ"ק במעלה הר הזתים.

וזה החקוק על מצבתו:

הדור אתם ראו ס"ת גנוז מאור הגולה משיירי
כנה"ג ראש גולת אריאל ראשון לצי"ן גאון ירושלם
מוכתר בכתר מלכות עט"ר מורינו הרב הגדול
רב תנא ירושלמאה, המקובל האלקי חסידא
קדישא, בוצינא קדישא רורף צדקה וחסד ראש
הפשטנים ורבן של חסידים הנפטר בכתר שם
טוב אביר הרועים כמוהר"ר חיים אברהם
גאגין זצוק"ל בע"ס מנחה טהורה וס' חקי חיים
תנצב"ה, נתבקש במתיבתא דרקיע עם בני
עלי ביום כ' לח' אייר ש' התר"ח ליצירה
ישי' עמ"ה"ן (יבוא שלום ינוח על משכבו הולך נכוח).

ה"ר מאיר בנימין דאגון (אחד מבית דינו של הרב הנז' ובעל

באר בשדה) 267

מ"ק במעלה הר הזתים.

זוה נוסח מצבתו :

ראו ס'ת שננגנו צדיק תמים מזכה אה"ר מו"מ
(משנים ומערים) בבכנ"ם ובכ"מ מרבי' תו' בתלמי'
ה"ר המופ' (המופלא) וכבוד ה' מלא כמוהר"ר מאיר
בנימין מנחם דאנון בע"ס באר בשדה נתבקש
ביש"מ (בישיבה של מעלה) ש' תר"ט י' (יום) כ"ז
לחודש חשוון תנצב"ה.

ה"ר פנחס די שיגורה (בע"ס אה"ל ואות הברית) 268

מ"ק כמעלה הר הזתים.

זוה נוסח מצבתו :

מ"ק הרב הק' פנחס קנאה כמוהר"ר
רפאל פנחס די שיגורה ז"ל בע"ס
אה"ל (אות היא לעולם) ואות הברית
מ"כ ה"י אדר א' התרי"א.

ה"ר בנימין מרדכי נבון (אב"ד ובעל בני בנימין) 269

מ"ק כמעלה הר הזתים.

זוה נוסח מצבתו :

אי לך ארץ ארעא דישראל דחסרא גברא רבא
אוי לנו שכך עלתה בימינו הי חסיד הי עניו לן
יאות למכבי לן יאות למספד אל הלקה ארון
האלהים המר ונאנח הנדכה ביסורים קשים
כמוה"ר בנימין מרדכי המכו' (המכונה) גיליבון נבון
זעלה"ה והיתה מ"כ יום חשך ואפילה יום ה' לח' טבת
שנת התרי"ב ליצירה תנצב"ה.

ה"ר יצחק פרחי (מבית דינו של הרב חקי חיים) 270

מ"ק במעלה הר הזתים.

זוה נוסח מצבתו:

מ"ק הרב המזכה את הרבים חזרן במצות

גדל בש"ט (בשם טוב) ונפטי בש"ט רצ"ו ונזב"י (215)

(רודף צדקה וחסד ונעים זמירות בישראל)

כמהר"ר יצחק פרחי ז"ל נח נפשיה ביום ג'

לח' אייר התרי"ג תנצב"ה.

ה"ר שבתי יפה מוועקסנא 271

מ"ק בראש הר הזתים.

זוה נוסח מצבתו:

פ"ג

הרב הגאון מו"ה שבתי יפה מוועקסנא

בהגאון מו"ה אברהם אבלי זצ"ל נלש"מ

ביום זך כסליו התרי"ד לפ"ג תנצב"ה.

ה"ר מיכאל יעקב ישראל 272

(אב"ד פעה"ק ובעל שנות ימין).

מ"ק במעלה הר הזתים.

זוה החקוק על מצבתו:

שנות ראינו רעה כל הקריה הומיה ויבער

ביעקב אש שלהבת יה רב מבבל ורבי מא"י

כמו"ה מיכאל יעקב ישראל זצוק"ל בע"ס שנות ימין

(216) הרב הזה היה שליח צבור וחזן קבוע.

ויד ימין ת"ג (תנוח נפשו) בע"ג אלקים והיתה
מנוחתו כבוד יום ז' לח' אייר ש' התרי"ו תנצב"ה.

ה"ר ברוך מרדכי אב"ד דבאבריסק 273
מ"ק על הר הזתים.

וזה נוסח מצבתו:

מ"ק הרב המאוה"ג החריף השנון חכם ועניו מ"ו
ברוך מרדכי אב"ד דבאבריסק בה"ר אליעזר ליזער
מלעמבריק חתן ה"ר הגאון מה' שמואל זצ"ל אב"ד דק"ק
ווילנא נלש"מ י"ד לחודש אלול ש' ה'כ"רית לפ"ק תנצב"ה.

ה"ר אליהו יהודא דייכעס 274
מ"ק על הר הזתים.

וזה נוסח מצבתו:

על האי שופרא דבלי בעפרא קבכנין ולה
אמרה ציון כי אבדה כלי חמדתה נטע שעשועים
מגזע קדושים וטהורים שר וגדול בתורה פה
המפיק מרגליות וכל הו לא אנים לו בכולא תלמודא
ומדרשות וזו' (וזהר) הק' וראשונים
ואחרונים ומנעוריו זכה ללמוד וללמד תורה ברבים
בח"ל ופה עה"ק עד שקע שמשו באיבו גם היה עצום
כמילי דחסידא דתוה"ק לקיים בכל נפשו ומאודו
וכל פעוליו ברשפי האמת וצדק במס"ג (כמסירת נפש)
הרב הגאון המפורסם בתורתו וצדקתו ועוצם
חריפותו ובקיאותו מוהר"ר אליהו יהודא
דייכעס זי"ע אבד"ק ג"ש (ניישטאדט) שרווינט בן הרב הגאון

צדיק וחסיד מוה' דוד זי"ע אבד"ק אושיאק בנו
של אותו צדיק קדוש עליון מפורסם בדורו הרב
הגאון החסיד איש אלקי מהו' ארי' ליב זי"ע אבד"ק
לידא נתבקש לישיבה של מעלה ביום ב' כ"ד לחודש
שבט שנת תרי"ח ליצירה לפ"ג תנצב"ה.

ה"ר שמואל מדאלהינאב 275

מ"ק על הר הזתים.

וזה נוסח מצבתו:

מצבת אבן ומ"ק

שכרתי בחיים לאו"י (לאורך ימים) ושנים
הקטן שמואל מדאלהינאב הי"ו בעהמ"ח
ס' מנחת שמואל (217) וס' שערי דמעה מהרב
המובהק
נלב"ע יום ד' ג' לחודש מנחם אב שנת תרי"ח
לפ"ק תנצב"ה.

ה"ר יוסף שווארטץ (כעל תבואת הארץ) 276

מ"ק בגובה הר הזתים:

וזה נוסח מצבתו:

מאנה להנחם. כי דודה שב עד דכה פה
בקרן זוית התורה מונחת. חכמה וצדקה
יחד על עפר נחת. מאיר לארץ ולדרים
נתן בינה לתועים. יוסף איננו כי לקח אותו

(217) את הספר הזה חבר הרב אחרי אשר כבר חרת את אבן מצבתו

והשורות הבאות נחרתו על האבן אחרי כותו.

אלדים מעשיו הבריקו כשוהם וצבע מפה שלו
שחר קידש שם שמים בגלוי ובסתר והשיב
מפתיים אחור ה"ה הרב הגדול פטפט
ביצרו וצדיק נשגב כמו"ה יוסף שווארטץ
בהר"ר מנחם ז"ל בעל המחבר ס' דברי יוסף
ותבואת הארץ ופרי תבואה ופרדס
זכר צדיק לברכה שנצחו אראלים את
המצוקים ביום ט' שבט ע"ת פ' די' יו"ן
(תר"ך לפ"ק).

ה"ר שמעון אב"ד דק"ק טאוורעג 277

מ"ק על הר הזתים.

וזה נוסח מצבתו:

פ"ג הרב הנאון והצדיק מוה' שמעון בה"ר זרח
זצ"ל שהי' רב ומורה בעיר טאוורעג ויקובשטאט
ונקרא אל השמים ביום ט' אלול שנת כתר לפ"ק.
תנצב"ה.

ה"ר חיים נסים אבולעפיא (רב ראשון לציון) 278

מ"ק במעלה הר הזתים.

וזה נוסח מצבתו:

ציון מכלל יופי היכל מלך חיים נסים בציון
היא מצבת קבורת אבן בוחן פינת יקרת זר"ק
מצבתה הרפקתא דאורייתא, איש זרוע
החכמה אליו נגלתה, תורתו דיליה היא
ר"ב פעלים מקבצאל, חקיו ומשפטיו עם ישראל

צדקות ה' עשה קים אמרינן לימד אמרינן
דעת ותורה יבקשו מפיהו. תורת חיים
ר"ב קמינא בעל השם עודינו באבו. זה
יעצור בעמי קרא ורבי ויקראו לפניו
אכרך קרו ליה רבי הרובין בין המשפטים
כארי וכלבי, הכרת פניו ענתה בו כי
באור פני מלך חיים ר"ב מפיק לקרייתא
שנא ופירש היגלי מסכתא וספר כתב איש
רבי קרוא חנא (218) ארש צבי תוצאות חיים
ר"ב כיד המלך עושה צדקה גדולה הכנסת
אורחים נפש שוקקה פיתו מצויה כבן
עזאי בשוקי טבריא. דולה ומשקה מים חיים
ר"ב טוב לבית ישראל ולציון יאמר איש
ירושלם, אי חסיד אי עניו שקדשוהו שמים
אוי נא אמרה רקת (219) ערי יאודה וירושלם
הנמצא כמוהו מן החיים, על אשר הם חיים
ר"ב סליק לבי קברי אוי נא לנו כי פנה
הדר יה זיויה ויקריה, עטרת ת"ת
שיבה הוא היה משיירי הגבורים אשר
מעולם מר כאתריה ומר כאתריה, צדיקים
במיתתן קרוים חיים, רב חנ"א ורב
חסידא הרב הגדול עט"ר דלביש מדא
ראשון לציון רב משרשיא הגדיל עצה
ותושיה הורם הנזר והוסר העטרה

(218) הוא ראשי תיבות שמו חיים ניסים א'כולעפוא.

(219) הרב הזה ישב שנים רבות בעה"ק טבריה תוי (רקת).

צרה כמבכירה נגזר מארץ החיים
הוא ר' חיים נסים אבולאפיע
שנת פטירתו תרכ"א לפ"ק.

ה"ר ישעיה בה"ר ישכר בער בארדאקי 279
מ"ק על הר הזתים.

וזה חרות על מצבתו:

יום המאורות נגהם חשכו ומאפליה
שם אראלים נצחו ובמרומים הופיע
שלהבת יהוה על כבוד ישראל כי גלה
אי כבוד אבן השתיה יללת בת ציון תצרח
מר כי נצלה עדיה הדרה וגאונה הורד
פנה זיוה במות ישעיה רועה הנאמן
כל חמדת ירושלם תורה ותושיה רכב
ישראל צדקת ה' עושה בצל שדי חסיה
משים לילות כימים בנגלית וסתריה
מר ליום ח"י מר חשוך ציון תזעק בחבליה
שנת רב להושיע (תרכ"ג) אוה למושב יה הרב
הגאון המקובל צדיק יסו"ע מוה' ישעיה
במהו"ר ישכר בער רוח ה' תניחנו ותהי
נצב"ה זכרו לתחיה.

ה"ר מאיר במוה"ר משה (בעל גשמי טל) 280
מ"ק על הר הזתים.

וזה החקוק על אבן קברו:

פ"ג הרב המופלג מ' מאיר ב"מ ר' משה בעהמח"ס
10*

גשמי טל על מדרש נלב"ע יום א' ט"ז אייר
תרכ"ד תנצב"ה.

ה"ר משה חזן (רב ברומא וקארפו ובעל נחלה לישראל) 281
מ"ק בעיר צידון (220).

ה"ר משה יהודה ליב (בעל תפארת ירושלם) 282
מ"ק בגובה הר הזתים.

וזה החקוק על מצבתו:

פ"ס (פה ספון) הרב הגאון הגדול הצדיק
המפורסם בקצוי תבל, מנעוריו ועד זקנה
נטה שכמו לסבול עול תורה ועבודה ויחדיו
הי' תאומים, משה זכה וזיכה את הרבים
ויהודה גבר באחיו הרביץ תורה והעמיד
תלמידים הרבה, מורי הוראות בישראל
מוהר"ר משה יהודה ליב זצ"ל בהרבני מוה'
בנימין בינוש זצ"ל מילידי ק"ק לינשיטין בפולין
המדינה בעהמ"ס זית רענן ותפארת
ירושלם נלש"מ יום ב' ג' לח' שבט שנת תרכ"ה
תנצב"ה.

ה"ר אברהם בינאן (אחד מחכמי טונים ובעל אהלי יצחק) 283
מ"ק במעלה הר הזתים.

וזה נוסח מצבתו:

הביטו אל צור חוצב אל קבר בעל כנפים ארך האבר
(220) הרב הזה ישב ביפו בימים האחרונים לימי חייו וכפקודת
הרופאים עזב את העיר הזאת והלך לבארות (בעירושה) לשאוף שם אויר
צה ומבריא ושמה נפ' בשם טוב ועצמותיו הובאו לקבורה לאה"ק בעיר
הנוכרת.

ראש לח"ק (להכרות קדושות) בתונם מנהל ומדבר הוי איך
נפל בגבורים

גבר מר בכו אבר על שוד ושבר על פטירת ירא וחרד
תמים במעשיו סי' אברהם בונאן בן הרב הצדיק מוה'
יצחק בונאן חובר ספר אהלי יצחק וי"ג (ויצאה נשמתו)
זמן קדוש כ"ב חשון תרכ"ו.

ה"ר דוד יקותיאל (בעל לדור אמת הנהות על הזהר ויד בזה
פירוש על התקונים) 284

מ"ק במעלה הר הזתים.

וזה נוסח מצבתו :

לדוד אליך ה' נר"ג (נפשי רוחי נשמת) הטח אלי
אזניך ושועתי האזינה זכור עניי ומרודי כי
בדרך כוחי וגופי עונותי צרות רבות סבבוני
כתנורו של עכנאי הנה כי כן אבא רחמנא
יהא רעוא קמך מארי דבנינא דהאי גופא דילי יהי
לי עדנה וחבלים תפיל לי בנעימים הנהגים מזיו
השכינה. הושענא והצליחה נא כהמעתיר המקוה
לחסד אל שפל אנשים דוד יקותיאל כהנא אנא אל
נא לפשעיו שא נא והעליתו לעלה ברה אל הר המר
ואל גבעת הלבונה.

ה"ר יוסף זונדול מסאלאנט 285

מ"ק במעלה הר הזתים.

וזה נוסח מצבתו :

פ"נ ר'

יוסף זונדול ב"ר בנימין בינוש

מסלאנט נלב"ע יום ב' ג' מרחשוון
ש' תרכ"ו.

ה"ר ראובן בכ"ר אברהם (בעל תקוני הנפש) 286
מ"ק במעלה הר הזתים.

וזה נוסח מצבתו:

מ"ק אשר קנה המזכה את הרבים כמוהר"ר
ראובן בכ"ר אברהם בע"ס תקוני הנפש
וסי' דרך ישרה.

ה"ר דוד יצחקי 287

מ"ק במורד הר הזתים.

וזה נוסח מצבתו:

זה קבר של הרב המופלא
מוהר"ר דוד יצחק זלה"ה.

ה"ר נחום אב"ד דק"ק שאדיק 288

מ"ק בראש הר הזתים.

וזה נוסח מצבתו:

פ"ג

איש קדוש וטהור בן שמנה שנה החל לדרוש הוא
הקדיש כל ימיו בתורה ועבודה ובתענית וסיגופים
במס"ג (במסירת נפש) לא פסק פומי' מגירסי' יום וליל
זכה ללמוד וללמד והעמיד תלמידים הרבה הרב המאודה"ג
חריף ובקי סועיה חסיד ועניו כקש"ת מו"ה נחום זצלה"ה
בהרב ר' אברהם ז"ל אשר היה אבדק"ק שאדיק עלה
בסערה השמים יום ד' י"ב מרחשוון שנת תרכ"ו לפ"ק תנצב"ה.

ה"ר חיים דוד חזן 289

מ"ק על הר הזתים.

וזה נוסח מצבתו:

מ"ק

לב נשבר אל הלקח ארון האלהים שמה שיבר
גדע קרן ישראל חמק עבר וגדל המספד בירושלם
לב מלך רבן של כל בני הגולה מרן הגאון הגדול
מפרסם לשם ולתהלה חד בדרא כתר תורה
מאד נעלה ראשון לציון מלך ירושלם לב דוד
ראש גולת אריאל גאון עוזינו חק לישראל
כמוהר"ר חיים דוד חזן זצוק"ל אלוף מגדיאל
תהילתו בירושלם לב האריה בעהמ"ח ספר
תורת זבח וספר נדיב לב אבי יטב לב
לב טהור לב ירושלם שר וגדול נפל ביום ה'
שבט תרכ"ט תנצב"ה.

* ה"ר ידידיה רפאל אבולעפייה 290

מ"ק על הר הזתים.

וזה נוסח מצבתו:

קול נהי נשמע מציון אל הלקח ארון
האלהים יושב בסתר עליון גדול מרבן
פום ממלל רברבן חסידא קדיש פרישא
מבטן ומהריון: הרב המקובל האלקי תורת
אמת היתה בפיהו לילה כיום יעיר בחלי
חזיון איש מכאובות וידוע חולי והוא

מחולל מפשעי" מחלי וכליון כמו"ה ידידיה
רפאל אבולעפייה זצ"ל ויעל השמים יום
שלישי בש' ט"ו סיון בסדר ויהי בנסוע הארון
שנת תרכ"ט.

לוח המפתחות משמות האנשים והערים

ע"פ סדר א"ב.

א.

אבות ואמהות נומ' 1—6

אשתאל 14

אשר בן יעקב 17

אבלאמא 18

ארבאל 22, 40, 153

אלישבע (בת עמינדב) 23

אהליאב בן אחיסמך 28

אלעזר הכהן 29

איתמר הכהן 29

איל האריט 32

איל קדם 38

אלקנה (אבי שמואל) 43

אבנר בן נר 46

אמנון בן דוד 53

אביה בן ירבעם 58

אלישע בן יהושפט 60

אנמיגנוס איש סכו 76

אבא חלקיה 84

אושא 94

אדמון 96

אליעזר בן עזריה 100

אליעזר בן הורקנוס 101

אליעזר בן יעקב 102

- אליעזר בן ערך נומ' 103
אליעזר בן קיסמא 116
אליעזר ברשב"י 118
אליעזר איש ברתותא 138
אבא שאול ואשתו 139
אמי רב 146
אסי רב 146
אבנית 156
אושעיא 159
ארמלי ר"י 169
אלשיך ר"מ 174
אלקאביץ ר"ש 177
אבולעפיא ר"י 189
אהרן בן חיים 191
אזולאי ר"א 193
ארחי'ן ר"א 203
אברהם יצחקי (בעל זרע אברהם) 204
אבולעפיא ר"ח (הזקן) 214
אלמנת הרב אור החיים 219
אלגאזי ר"י 223
אשכנזי ר"א 226
אבולעפיא ר"ח 227
אזולאי יצחק זרחיה 229
אשכנזי ר"י 234
אברהם דוב אב"ד נאווריטש 258
אב"ד דק"ק הוסיקאב 260
אסיאו מרדכי 264
אסטרוגה שמואל חיים 267
אבולעפיא חיים ניסים 281
אבולעפיא ירדני' רפאל 293

ב.

- בית לחם נומ' 7
בית דשאלה ז. 11
בביא 11
בנימין (בן יעקב) 21
בצלאל בן אורי בן חור 27
ברק בן אבינועם 38
בניהו בן יהוידע 57
ברעם 120, 84, 59
בנה 64
בנימין בר יפת 118
בנימין הצדיק 114
בן הא הא 128
ביר איל שיך 128, 142
בדתאתא 138
בריא 139
בנאה 142
בית חזר 65
ברטנורא ר"ע 169, 205
בירב ר"י 172
ביילה אשת הסמ"ע 195
ברודא ר"א 216
בורגיל 231
בולא רפאל משה 236
בווך מרדכי אב"ד דבאבריסק 276
בארדאקי ישעיה 282
בניאן אברהם 286

ג.

- גד (בן יעקב) 16
גד החוזה 51

- גוש חלב נומ' 69, 89, 121, 127, 128, 129, 142
גמליאל 98
גבריותין 124
גמליאל ברבי 132
גלאנטי ר"י 196
גלאנטי ר"מ 198
גויה 'ן ר"י 233
גירון יקיר איסטרוג 255
גאגין חיים אברהם 269

ד.

- דן 14
דנה בת יעקב 22
דבורה הנביאה 38
דוד המלך 50
דהריאה 77, 95
דוסא בן הורכינס 111
דימי (מנהרדעא) 156
דאנון יו"ט 246
דאנון מאיר בנימין 270
דייבעס אליהו יהודה 277
דוד יקותיאל (בעל לדוד אמת) 287
דוד יצחקי 290

ה.

- הלל 91
הונא 137
הר הזתים 198, 202, 204, 211, 218

ו.

- וויטאל ר"מ 190
ווידאש (בעל ראשית חכמה) 210

ווילנא ר"י נומ' 217
וואלטישיסקר אריה ליב 251

ז.

זבולן 13

זכריה הנביא 65, 70, 195, 204

זירא 153

זריקא 159

זמרא ז' ר"ד 173

ח.

חברון 1, 36, 46, 49, 193, 203, 210, 212

חאטון 26, 79

חרם 32

חבר הקני ואשתו 38

חנה (אם שמואל הנביא) 43

חלחול 51

חוישי הארכי 54

חולדה הנביאה 62

חבקוק הנביא 66

חגי הנביא 72

חארת איל קראת 76

חוני המעגל ואשתו 84

חנן הנחבא 84

חיפא 94

חוקאב 96, 159

חלפתא 108

חוצפית 110

חנינא בן הרכינס 112

חייא 134

חננאל 154

- חאניז נומ' 207
חנה (א' בעל פרי חדש) 209
חיים ר"א בן אשר 237
חיון גדליה 201
חיים א"ש 245
חיים אב"ד דק"ק טשערנאוויטץ 253
חזן משה 284
חזן חיים דוד 292

ט.

- טבריא 23, 26, 79, 88, 109, 117, 134, 143, 151, 154, 157
162, 166, 187, 221, 227, 265
טוביא הלוי 181
טרדיא ר"ש 122

יוד

- ירושלם 7, 21, 43, 62, 75, 91, 93, 186
ירדן 8, 16
יהודא (בן יעקב) 11
יששכר (בן יעקב) 12
יוסף (בן יעקב) ובניו 18—20
יוכבד 23
יתרו 26
יהושע בן נון 32
יואב בן צרויה 47
ישי אבי דוד 49
ירכא 54
יהודע 56
ישעיה הנביא 63
יונה בן אמתי 64
יאקוק 66

- יואל בן פתואל 69
יוסי בן יעזר 77
יוסי בן יוחנן 77
יהושע בן פרחיה 29
יוחנן בן זכאי 188, 88
יונתן בן עזיאל 93
יהודה בן בבא 94
יבנה 123, 98
יהושע בן חנניא 99
יהודא בן תימא 106
יהודא הנשיא 107
יוסי בן פדת 115
יונתן בן הרכינס 124
יצחק בן אלישיב 124
יוחנן בן ברוקא 127
יוחנן הסנדלר 130
יהודה בר אלעאי 131
יהודא בר חייא 134
יחזקיה בר חייא 134
יוחנן 143
יצחק נפחא 145
יוסי דמן יוקרת ובנו 149
ירמיה 157
ינאי 158
יעקב בעל התוספות 165
ישעיה הלוי הורוויטץ 187
יהודה החסיד 194
יהודה ליב (בעל שער אפרים) 201
יד אבשלום 208, 217
ישראל זאבי 211

- יששכר בער אבדק"ק זלאטשוב נומ' 250
ישראל (תלמיד הגר"א) 265
יוסף זונדל מסלאנט 288

כ.

- כלב בן יפנה 34
כראל 56, 77, 110, 127, 128
כיט 64
כלבא שבוע 83
כנאספארדי 126
כרוספדאי 148
כהנא 155
כגרת 155
כרמל 163

ל.

- לוי (בן יעקב) 10
לוד 102
לויטס איש יבנה 123
לוריא ר"י 175
לונזאנו ר"מ 186
לוצאטו רמ"ח 221

מ.

- מנדו 9
מלאכי הנביא 72
מלכי בית השמונאי 73
מודיעית 73
מירון 91, 116, 118, 130, 149
מידאן 113
מאיר בעל הנס 117
משה בר מיימון ואביו 166

- משה בר נחמן נומ' 168
מערת המכפלה 168
מי השלוח 169
מטראני ר"ם 179
משה בן האר"י 178
מטראני ר"י 180
מרדכי הלוי (בעל דרכי נועם) 205
מיוחס א"ב שמואל 232
מיוחס ר"ש בכר שמואל 235
מלכו שלמה 244
מיוחס משה י"מ 248
משה הלוי אב"ד אוניניצע 259
מנחם מענדעל (תלמיד הגר"א) 261
מכאל יעקב ישראל 275
מאיר בעל גשמי טל 288
משה יהודה ליב (אב"ד קומנא) 285

נ.

- נפתלי (בן יעקב) 15
נון (אבי יהושע) 32
נעבי שמואל 43
נתן הנביא 51
נחום האלקשי 67
נתאי הארבלי 40
נחוניא בן הקנה 95
נתן הבבלי 121
נחמיה העמסוני 126
נחום איש גמזו 141
נאנארה ר"י 182
נרכוני ר"צ 202
נכון ר"י 215

ניסים חיים משה מזרחי נומ' 224

נבון ר"א 225

נבון ר"י 230

נאחמיאש ר"א 238

נבון יהודה 268

נבון בנימין מרדכי 272

נחום אב"ד דק"ק שאדיק 291

ס.

סנהדרי גדולה 91, 162

סנהדרי קטנה 42

סילתא 106

סמא 159,

סילוואן 169, 197

סאראגוסי ר"י 170

סילוה (בעל פרי חדש) 208

סורנאגה רפאל ח"מ 252

סעדיה (תלמיד הגר"א) 254

סוזן שלמה משה 263

ע.

ערב צלאל 27

עורתא 29

עתניאל בן קנז 36

עלי הכהן 43

עכו 53, 164, 165, 221

עדינו העצני 55

עין גבלין 59, 76

עובדיה הנביא 59, 152

עדו הנביא 61

עמוס הנביא 68

- עמוקה גומ' 93
עוקבי 96
עקביא בן מהללאל 97
עלמא 100, 101, 103
עקיבא ואשתו 104
עין איל זריר 111
עין זיתן 124, 127, 131, 170
ענן 151
עכברא 158
עזה 182
עבדלה ר"ש 206
עמאר שלמה 213
עמר 'ן ר"ח 218
עמאר ח"ד 240
עייש יעקב משה 257

פ.

- פנחס הכהן 29
פמיאס 35, 61
פנחס בן יאיר 120
פארדו ר"א 199
פאפירש ר"מ 200
פינסו (בעל שם חדש) 266
פרחי יצחק 273

צ.

- צידון 12, 207, 284
צפורה (אשת משה) 23
ציון 50
צפת 55, 56, 95, 99, 108, 110, 111, 114, 158, 170, 173, 175
259, 216, 201, 196, 190, 185, 179

צפניה הנביא נומ' 71

צפיתא 71

צפורי 107, 132, 162

צמח גאון 162

ק.

קדש 15, 17

קיסמא 115, 152

קארו ר"י 176

קורדיורי ר"מ 185

קלוגנימוס (בעה"ג) 197

קדרון 197

קוראל יעקב 256

ר.

רחל אמנו 7

ראובן (בן יעקב) 8

ראמה 8, 16, 58

רות האמביה 48

רפאדה 141

ריש לקיש 144

רוזאנים ר"א 222

רוזאנים ר' אהרן 228

ראפפורט יצחק הכהן 238

רוזה די לה חיים 242

ראובן בכר אברהם (ג' תקוני הנפש) 289

ש.

שמעון (בן יעקב) 9

שכס 18, 75, 83

שכואל בן גרשום בן משה 35

שמגר בן ענת 37

- שמואל הנביא נומ' 43
שמאריא 60
שמעון הצדיק 41, 75
שמעיה ואבטליון 89
שמאי 92
שפרעם 94
שמעון בן הלפתא 109
שמעון בן יוחאי 118
שמעון בן מנסיא 129
שמעון ברבי 132
שמעון מטופא 152
שאנץ הר"ש 163
שלמה מאנוש 188
שרעבי שלום 243
שמחת יו"ט בעל 247
שלמה אב"ד דק"ק סראקי 249
שרעבי רפאל אנרהם 262
שיגורה די פנחס 271
שבת יפה מוועקסנא 274
שמואל מדאלהינאב 278
שווארץ יוסף 279
שמעון אב"ד מאוורעג 280

ת.

תבנית 37

תנחום 67

תקוע 68

דובב שפתי ישנים.

א.

מכתב מסע לר' משולם בכמ"ר מנחם מוואלטרס משנת
הרמ"א לב"ע.

המכתב מסע או הספר היומי הזה אשר כתב הח' משולם
בכמ"ר מנחם מוואלטרס איש פלארענצי בלכתו לאה"ק בשנת
הרמ"א היה עד הנה בכתובים בבית הספרים אשר בעיר פלארענץ

Cod. XI. 44 della Laurenziana (comincia a pag. 34.)

והחכם המפואר כמ"ר דוד קאפסאל הי"ו הועיל בטובו
— בהשתדלות ובאמצעות ידידנו הח' המרומם וכו' כמוהר"א
(ד"ר) בערלינער — לשלוח לנו את העתקת המכתב מסע זה
להדפיסו במכ"ע הנוכחי, הח' המעתיק עטר את המכתב הזה בזר
זהב סביב מהערות והארות יקרות בשפת עבר ואיטלקי. להערות
הגדולות שמנו מקום בשולי הדף. אולם בהמקומות אשר אך
תקן והגיה את הכתוב בפנים אותן העמדנו בפנים מוסגרות
בשתי חצאי לבנה עגולות, ובאיזה מקומות הגיה הח' המעתיק
מקום לנו להתגדר בו והתקונים אשר עשינו אנחנו בפנים
מצוינים בשתי חצאי לבנה מרובעות והערות אשר הערנו בביאור
איזה ענינים כתובים בשולי הדף בסימן אות למד ועל אודות
חיי הנוסע משפחתו ומצבו ושאר הדברים הנוגעים לקורות מכתבי
המסע הזה וכתבי הרב נ"ע הכתיח לנו החכם ד"ר בערלינער
לדבר בארוכה בהחוכרת הבע"ל.

תודתינו נתונה בזה להח' המעתיק ולהרא"ב על השתדלותם
ועמלם הרב להרחבת חקירת קורות אה"ק ת"ו.
כן התאמצנו לתרגם את המלות האיטלקיות המובאות
במכתב המסע הזה לעברית ושמנו להן מקום בסוף המכתב בסדר
א"ב למען ירוץ קורא בו. וכן נחלה את פני כל ראשי ופקידי

בתי ספרים, וכן אלה אשר חננם ה' באצר ספרים יקרי הערך, כי אם ימצאו תחת ידם סיפור, מכתב מסע, או איזה ענין הנוגע לקורות ארצנו הקדושה, אשר לא נדפסו עוד, יואילו לכבדני בנוף הספר או בהעתקתו ואנחנו נתן לו מקום במכ"ע זה, ואת שמם הטוב נזכיר לתודה ולברכה בקהל רב.

. . . . יום ב' כ"ח בו (1) ר"ח תמוז ראיתי א' איסולה מצד ימין נק' ניסולי (2) וא' איסולה נק' שינביה (3) ושם ראינו ארבעה אניות גדולות היו באות נגדנו ושנים מהם התפרדו והלכו דרך קאנדיא ושנים מהם באו אלינו. בו ביום שני שעות ביום ראינו כי הב' אניות היו באות נגדנו אחת מאלף ושמונה מאות חביות טאנן והאחרת מאלף ומאתים ראינו כי כסו כל האניות היינו שמו ארמי אינקבירטה (Armi Coverta) כמנהג גם אנחנו עשינו כן וכיסינו כל האניה עם טבלאות וחבלים וכלי משחית והשומרים איש למשמרתו עם ריפארי (ripari) יפים וטובים כמנהג. והי ביום ההוא קאלמה גדולה והי בהיותם קרוב אלינו הבעל שלנו הוציא חוצה הארמי ד' יוריז להראות להם כי הוא ייגובסי [חוסה בצל ממשלת גענובא] כראוי וקרבנו זה אל זה אל מקום אשר יש מצד ימין שני איסולי האחד נקרא קסטילי ייראו והאחרת נקראת לינגוויש בלונגו אדון לבדו והוא תחת רודי [ראדוס], ובהתקרנם אלינו לא הוציאו חוץ שום סימן ובאה אלינו השקטנה עם הנובארדי ולא דברו מאומה, והם התחילו להלחם בנו והיו שניהם מצד אחד באופן כי חשבנו שיהיו קורסאלי קטל אני ונתחזקה המלחמה שנים שעות, אחרי כן קראו אלינו ואמרו אנחנו וויניציאני ואנחנו בעלי

(1) התחלת המכתב מסע הזה חסר כנראה בשני הקובצים אשר מהם הועתק, והירח אשר עליו ירמוז פה הוא ירח יוני משנת רמ"א לפ"ק — ל.

(2) forse Nisiro.

(3) Simi

הארמטה מוויניציא ומדוע לא השפלתם הוילה כראוי
 ובתוך הב' אניות היו חמש מאות איש כולם מלומדי מלחמה
 שהיו אניות מארמטה, ומאה ועשרים בין בוגר ברדילי
 וספינגרדילי וא' ספינגרדילה על הגאביה
 מהספינה גדולה והיו גבוהות מפוסק ומפרופה ומאילנות
 כמו השלנו כהיות כי הם מארמטה ונעשה גבוהות לכתחילה
 אף כי לא היו כל כך גסות כמו השלנו, באניות ההמה לא היו
 כי אם כלי קרב וכלי מלחמה כי אינם נושאות סחורה, והיו
 כשמוע הפאטרון את דבריהם וכי היו וויניציאני ואניות האר-
 מאטה ושם הראש שלהם מ' פידרינו וויניציאני (?) קרא לסופר
 שלנו בפני עדים "היו עדים עלי על מה שאדבר" וכה היו דבריו
 "אתה הוא ראש מוויניציאה, אתה הוא ראש זנב מסגוסי (?)
 ומלסט'י, כי הוויניציאני אינם עושים המעשים הרעים הללו, ואם
 תאמר לא השפלתי הוילה כראוי אתה לא עשית חיובך להראות
 ס' מארקו. ולא דברת עמנו דבר אלא כי באת עלינו כאורב היושב
 לו בסתר והתחלת להלחם בנו, ואף כי הקורסאלי התוגרמים
 והישמעאלים לא נהגו מעולם לבוא על שום אדם אם לא יקראו
 אליו ויבקשו ממנו שישפילו הוילה ואנכי לא הכרתי אותך
 ואף כי הייתי מכיר אתכם הייתי מראה עצמי כאילו לא הייתי
 מכיר כי ידעתם כי אינכם קורסאלי ודתי וויניציאני רוצים
 כי תכף תוציאו הוילה ואתם לא כן עשיתם אבל באתם עלי
 כלסטים, לכן אני מתרה בכם כל נזק וכל תוצאה ואיני רוצה
 להשפיל הוילה מאחר שלא עשיתם חיובכם, ואם תרצו להלחם
 בי גם אני אלחם בכם ואחי נקי מה' ומוויניציאני, כי אתם
 הגורמים ואתם הלסטים, ואם אתם לשלום אני לשלום, אבל
 בשני פנים איני רוצה להשפיל, וכן כתבו דבריו עם עדים כמנהג
 ונעשה הפרוישטא (1) וכשמוע מים' פידרינו
 ייושטיאנו דבריו מהבעל שלנו וכי המרה בו נפל פחד

(1) הפרודישטו כאשר כתוב לקמן (Protesta). — p.

בקרבו פן הבעל שלנו יביאהו לדין רז בוויניציאה וכי יגלה דעתו בקהל, נתרחקו שניהם מעט ממנו והיו רוצים לבא עלינו ללבוש אותנו היינו אי נ ו י ס ט י ר צ י והבעל שלנו חכם גדול הכיר ערמותיהם והוא היה יותר מ ה ר י ד (?) (1) ולבשו האניה קטנה שלהם באופן כי כמעט שלא הלכו במצולת ים ה ס ק י פ ו שלו נשבע בים עביר אכן אחת זרק בו בעל ה ג א י ה שלנו ולולא כי לא רצו לעזוב האניה שלנו כי לא היו שמונים המתלחמים עמם והיו הם חמש מאות כבר האניה קטנה היתה אבודה, וכראות האניה הגדולה ככה באה מצד אחר ונתקרבו זה אל זה והשליכו השלשלאות של ברזל זה לזה באופן שנתקרבו שלשתם יחד והשלנו ביניהם ונתחזקה המלחמה וזרקו אש זה לזה באופן כי שרפו כל ה ו י ל י שלנו ושלחם ומתו ביום ההוא ששים ושלשה מהאניות שלהם ועשרה מהשלנו, והמוכים היו רובם (2) (?) מאד מאד מכל צד וכפרט מהשלחם בהיות כי היו עם רב וגם כי האניות היו יותר קטנות וגם כי י נ ו ב ס י הם יותר מלומדי מלחמה בים שאינם (3) והם הסכימו להמית כלנו למען לא ימצא איש עד יעיד נגדם שלא עשו חיובם להוציא ס' מרקו חוץ כראוי, וכאשר הדת מוכן (?) ונתחזקה המלחמה עד ב' שעות בלילה כי מעולם לא שבתה באופן כי לא נראה כמותה עד היום הזה ויהי לשני שעות כשראו כי לא היו יכולים עלינו בשום פנים וגם כי באניה הגדולה שלחם הי' סוחר אחד יינובסי נקרא מיס' יואני כטיטה והוא הפריד בעל האניות ואמר לנו אין ראוי לעשות ככה, תניח המשא הזה על שכמי ואני אתקן המעות הזה ואעשה פשרה ביניכם, אז קראו לאניה שלנו וקרא לאחיו מהפטרונני [אדון] שלנו שהוא משכיל גדול גם כן.

(1) אולי צ"ל מהיר יד ר"ל מהיר במלאכתו או האותיות יד יתרות

וצ"ל מהיר בלבד sono incerto se dica invece. — ל.

(2) כנראה שצ"ל רבים. — ל.

(3) אולי צ"ל שאין כמוהם. — ל.

נקרא פונקו והיינוכסי הנזכר אמר לו תבוא הנה כי יהי טוב וימאן האישי ללכת ויפצר בו וילך והיו דברים ביניהם ולבסוף נשאר בפשרה כי יתירו השלשלאות של ברזל ואיש מעל אחיו יתפרד ובכורך יראו לעשות פשרה והוא השיב כדברי אחיו כשעשה הפרודי שטא Prodesta ולבסוף התירו השלשלאות אף כי שנים שעות ויותר טרם שיכלו להפרד מעליהם כי היו כל כך קבועים זה בזה, ויהי בלילה הוויניציאני שמו הווילי חדשים והפטרון שלנו לא רצה להשימם כי אמר איני רוצה שיבינו שאני מפחד מהם כי איני משים ווילי חדשים כדי לברוח מהם אף כי אנחנו רוצים להמתין אותם ונראה מה יהיו יכולים לעשות, ובלילה ההוא נתחזקו האנשים ונסו האניה יותר בטוב עם פאלי נייר (?) אשר אין כמוהם לטוב ויהי בכורך הנה ראו כי אנחנו לא שמנו ווילה חדשה ויפג לבס וישלחו את מיסי יואן כששמה הנזכר והסקירבאני ויבואו באניה שלנו, והבעל כשראה כך קרא לכל המוכים והביאם למעלה למען יראה כי הי' לו עם רב ולא נודע להם כי היו מוכים ויכנסו בתוך האניה שלנו ודברו הרבה, ולבסוף בקשו האנשים והסחורה אדיסקריציאני והפטרון השיב כי לא יתן להם אפי' קלפה אחת מכטנים כי היו לנו כטנים לרוב עד אין מספר "כי הקליפה מאחד מהם לא יתן להם" ושבו להם באניה וכולנו היינו עומדים אַרְא מו די סי ל מו ס ק ר (?) מוכנים להלחם. אהרי חצי שעה שלחו הסקפו שלהם באניה קמנה עם שלשלאות רעים ואתם היינוכסי הנזכר ובאו בספינה שלנו ולבסוף אמרו כי שמעו היו באניה יהודים וכי היו רוצים אותם בנוף ובממון ב"מ ח' וכי יניחו האניה וסחוריה והסחורה (?) ללכת לדרכם לשלום, והפטרון השיב כה תחתיו כעשר (?) אתן לכם אפי' שרוך נעל משלהם כי הבטחתי אותם וכאמנתי לא אכזב ומקרה אחד יהיה לכולנו, ולבסוף

1) forse dice (פאלי) e sarebbe la parola italiano pali.

אחרי רוב הדברים שהיו ביניהם הפטרון נתן להם למתנה לא כמוכרה א' חכית יין גר יגו וא' סאקו נוצי לי וא' חתיכת גבינה ועכרו עלינו והשפלנו הוילה למעט (?) [למען] כבודם וה' הי' עזרתה לנו ולא נתן למוט רגלינו כן יושיענו ברחמי לעתיד לבא אכ"ר.

אחרי כן ידענו בודאי כי הוויניציאני ענשו מים' פידריגו יושטיאני הנזכר על הפועל המגונה אשר עשה עשרת אלפים דוך והגבילו אותו מכל גבולי וויניציא והסירו את שכמו מעליו כי אינו יותר ראש מהאניות הנזכרות והפטרון קיבל לנזקיו העשרת אלפים דוך וזה הוא ודאי בלי ספק.

יום ד' לח' 1) מאי רמ"א הגיענו פה רודי והיא מצד ימין והוא על הים ויש לה חוף כמין זה 2) (?) והיא בשפלה ובהר ובראש ההר מצד ימין פשאתה 3) (?) בפנים מה גראן מאיסטרו דרודי והעיר היא יפה והדורה במאד מאד והרוכבים פיריר (?) לבושי מכלול וראיתיו הגראן מאסטרו פנים בפנים אדם ישר כקנה ויפה מאד, והוא מג' [מנזע] צרפת עם זקן ארוך והוא כמו בן חמשים וחמשה שנים וראיתי כל החצר עד חדרו בחברת ה"ר אברהם דאפני (?) אשכנזי העומד עם יהודי אחר נכבד וטוב וראיתי איך התוגרמים חרבו אותה כולה ובפרט ביודיקה וצר שמאל כי לשם היתה המלחמה והשליכו ארצה כל הבתים ממים גליאון דרודי ומה"ר עזריה הרופא ובתים אחרים ונפל החומה סמוך לבית הכנסת ויום אחד לפי דבריהם עלו התוגרמים על החומה יותר מעשרת אלפי איש והשליכו הגראן מאיסטרו מעל החומה וה' בלל אותם והכו איש

1) il 241 dev'essere dell' era ebraica e corrispondente al 1481 dell' era volgare perche cavalieri dell' ospedale non occuparono Rodi che nell' 1310, e la perdettero nel 1422 —

2) nel codice ne e la figura del' porto di Rodi, ma brutissimo e che credo posso lasciarsi senza repontarla.

3) אולי צ"ל "כשאתה" ואחרי מלת מבפנים חסרה מלת "בית" — ל.

באחיו ואיש את קרובו ויפג לבם ה' עזרתה להם, ועתה עשו החומות חדשים וחדשו כל העיר אשר כמותם לא ראיתי ליופי, וגם עשו שני קייס (1) בשבילי (2) החומה הנז' האחד מפה והאחד מפה, והכנסת בנתיים במקום שנעשה אליהם יד, ובקשו היונים מהגראן מאישטרו להסיר הבית הכנסת הנז' ולא אבה שמוע להם כי הגה לא ינום ולא יישן שומר ישראל!

האיסולי מרודי מוקפת ש' מילין והיהודים עומדים בשלום רב ויש עליו האיסולה כמו כרכים משייא ועד רודי שלש מאות מילין.

זה היום י"ו [יום] ו' ב' יוניו רמ"א נסענו מרודי ומצד שמאל רחוק מרודי עשרים מילים ההרים מהתוגרמים בגולפי קסיאליא (3). יום ג' ה' (2) יוניין רמ"א רחוק מרודי ש' מילין, בבוקר היו רוחות חזקות מתלחמים זה עם זה רוחות שונות באופן כי היינו רוצים להשפיל הוילה הגדולה ולא יכולנו אם לא כי הוכרחנו להתוך הבורינה אשר היא מצד שמאל והאניה היתה סוכבת באופן כי חשבנו להטבע בים ב"מ ח'ו וח' היה עזרתה לנו כי הרוחות הלכו להם במשך שעה אחת.

יום ד' ו' בו נסענו בחוף אלסנדריאה ובהיות כי מת הפילומי שלנו כמלחמה והנוק יירי היה מוכה ופצוע והיה שוכב במטה הוכרחנו לעשות נוקיירי אחד מהמלחים והי כהכנסנו בחוף הנז' הספינה נתנה בארץ והאניה חשבה להשבר ותהי צעקה גדולה בספינה ובאו היינובסי מאלסנדריאה לעזור לנו וזרקו האנקורס ואח"כ מכח ארגולי היו רוצים להוציאה חוצה ויחתרו המלחים ונשבר החבל מהארגנולי כי היה גם כמו הזרוע שלי ולבסוף אחרי רוב ההפצר הוציאה אותו חוצה והיינו רחוקים מאלסנדריאה א' מיל ולשם עמדנו בהיות

1) forse significa chiossi piccole strade e la seconda parola va letta forse בשפלי.

2) questa data non e d'Accordo con quelle che seguono.

כי אליסנדריאה היא ב ס פ י א ואינם יכולים האניות הגדולות להתקרב אל העיר, וה' היה עזרתה לנו ויצילנו בפעם ההוא כי היינו בסכנה גדולה, בו ביום ירדתי באליסנדריאה והיא מצד ימין והיא בשפלה ויש הים בתוכה ועליהם מגדלים וא' אגוליי.ה. אותם של רומי אבל אינה כל כל גדולה וכשתכנס בתוך אליסנדריאה סמוך לעיר תמצא א' כרך יפה עם כ"ב מגדלים והחומה עבה " אמות שהולכת ממגדל למגדל והולכות בעיר ככתר והי' סביב לה מצד אחר כי יהי' דבר קטן לשים אותו באיסולה אבל הסולדאנו לא רצה לשים אותה באיסולה בעבור כי מן הצד ההיא הולכים בכרך בהחבא ומעולם לא ראיתי כרך יפה כמוהו והוא חדש משלשה שנים והנהו דרים בתוכה כל לילה ח' מאות מ מ ל י ק י כי כן הדת ונושאים ה מ מ ל י ק י ק פ י ל י (Capelli) אדום בראש עם מקל בידם, וסמוך לכרך הנזכר עשרים מוסקא וכשהגענו לישער בקשו אותנו ומצאו עלינו המעות שלנו אף כי היה תחת כפות רגלינו ולקחו לי לחשבון עשרה למאה, ואחרי כן חזרו לי ט' למאה בהיות כי היהודים אינם פורעים אלא אחד למאה אף כי מצאו אותם עליך [עלי] שלא הגדת [הגדתי] להם ואינם פורעים פרוטה את כל הסחורות אבל הגוים פורעים " למאה ואי אפשר להעלים אותם כי הם מכקשים עד היהודים אפי' הנשים.

הפשתי אליסנדריאה ואת מעשיהם וראיתי כי הם משונים בכל מעשיהם והנשים רואות ואינן נראות כי נושאות מצנפת שחור על פניהם ויש בו נקבים קמנים ונושאים בראשם א' מיטרא ניייר כפולה לכמה כפלים אינקולטה מצוירת ועליו מצנפת לבן שמגיע עד קרסוליה ומכסה על גופה והישמעאלים ג"כ הם לבושים בגדי פשתן ותמיד הם יושבים על היסטורי או על הטאפיטי והולכים בלתי מנעלים ובלתי בתי שוקים בגד פשתן אלא עם אזור (?) בתי שוקיים בגד פשתן לחצי השוק¹⁾, והנשים נושאות מכנסים, והתוגרמים [ר"ל גשי התוגרמים] הולכים אל הספח (הספר) פעם אחת בשבוע.

והאנשים בהיפך כי אינם נושאים מכנסים ואינם רוחצים ראשם אלא שמגלחים ראשם בתער בלתי רחיצת ראש עם א' ספיגה רחוצה מעט במים, והנשים במלוקח (כלקחם) (?) (2) איש הבעלים נותנים מוהר להם ומהיום ההוא והלאה האדם אינו חייב אלא במזונותיה מאכילה ושתייה בלבד אבל כסותה היא היא מעצמה צריכה ללבוש משלה וגם אם תעשה בנים היא חייבת במזונותם וכשהיא הרה האיש אינו רשאי ליגע בה יותר בהיות חטא הוא להם לשפוך זרע לבטלה אפי' בנשיהם ועל כן הם נושאים כ"ג נשים ויש ישמעאלים בשנה אחת יהיו לו עשרים בנים ובנות וכולם רוכבים על החמורים ועל הפרדות כי אינו רשאי שום אדם אפילו ישמעאלי לרכוב על סוס אלא הממליקי לברם והחמורים שלהם בתכלית היופי והטוב (?) ונושאים עליהם ברדילי וסולי כי ראיתי ברדילי מהחמור ששוה יותר מאלפים דו"ק לרוב הפנינים והולאיטי (?) והדימאנטי עם זהב טיראטי משימים עליהם ובפרט מלפניהם בעובי הברדילי והישמעאלים נמשלו כגמלים וכבהמות נדמו, זה כי הגמל הולך בלי ברזלים כך הם בלתי מנעלים, הגמל רובץ ואוכל על הארץ כך הם רובצים ואוכלים על הארץ בלי מפה אלא עם עור אחד אדום, הגמל ישן עם האוכף שלו כך הם ישנים ורובצים על רגליהם על הבגדים שלהם ואינם מפשיטי' הבגדים מעליהם בלילה מעולם וכמו כן עושים היהודים כמו הישמעאלים בכל ארצות מדינות סולדאדי [סולדאנו] ואין להם לא מטה ולא שולחן ולא כסא ולא מנורה ואוכלים ושותים וישנים על הארץ תמיד, וכל מעשיהם בארץ ובהסבה.

אליסנדריאה היא גדולה כמו פירנצה והיא בנויה שופי

1) credo che questa 3 parole siano di piu e vanno Cancellate.

כנראה נפל מעות וערכוב דברים בהשורה הזאת וצ"ל "אלא כגד פשתן עם אזור והבגד פשתן הוא עד חצי השוק". — 5.
 (2) סמן השאלה פה מיותר ורק צריך להגיה "בהלקחן לאיש". — 6.

כולה וחומות העיר גבוהות ויפות אבל העיר חרבה כולה ופרוץ
טרובה על העומד והבתים הם יפים ולכל בית ובית שתמצא או
קורטילי עם לאסטירה (?) לכנים ועם אילן באמצע הקורטילי
והציסטרני בתוך הקורטילי, ובכל בית ובית יש לה
שני ציסטרני האחד בעד המים החדשים והאחת בעד המים
הישנים כי הנילוס עולה בכל שנה בחודש אגשט ומשקה כל
אליסנדריאה והם משקים הציסטרנה הר קציות (הרחציות) [אולי
צ"ל הבריכות] ונכנסים המים בתוכם, כי אליסנדריאה חלולה
תחתיה עכור הציסטרני הנזכרת.

פירות אליסנדריאה הם טיבים מאד והלחם והבשר בזול
ובל מיני עופות, אבל העצים הם יקרים מאד והשמן והרפש
והיין הוא יקר מאד ופורעים מכס גדול כי עם ההוצאות עולה
לפחות כ"ד למאה ופשתן אליסנדריאה יפה מאד ובגדי פשתן
יפים מאד ובזול והפרות בזול ומעולם אין מי גשמים יורדים
באליסנדריאה אלא לפעמים מעט בחורף ולרוב הטל היורד
בארצות ההמה יפרו וירבו הפירות כי לא ראיתי מעולם טל
גדול כמו שם כי יראה כמו מטר וחס השמש ונמס!

בחודש יוניו לולייו אגשמו האויר מאליסנדריאה רע
מאד, וזה כי שולטים שם רוחות הנק' בורי (1) והורג' האנשים
כאילו יהי' דבר ב"מ ח"ו ומעוורים האנשים כי עומדים ה' או ו'
חדשים שאינם רואים כלל ועל הרוב נמצא באליסנדריאה חולי
בעינים ברובם בעבור זה ושירי העיר בזמנים ההם הולכים למקומות
אחרים ואינם דרים באליסנדריאה ובפרט החיצונים שאינם רגילים
באויר הגז' מזיק להם והורג אותם על הרוב 'ש'לשה חדשים,
ואין ראוי לאכול פירות בזמן ההוא ויש שם ג"כ זול גדול
מעופות וזה כי הם עושים עופות בתנורים כי מחממים התנור
ומשימים בתוכם יציאת בקר וסוס ומשימים בהם אלה או אלפים

(1) הוא רוח המזרחי השולט ברוב ערי ארץ הקדם ונדע בפיו הנוסעים
בשם "זאנוס" או "סוראקא" ובפי הערבים בשם "המשיק".

ביצות בנת אחת וכן עושים בכל יום באופן כי בנ' שבועות יוצאים האפרוחים חיים ועושים באופן זה עופות לאין קץ. והסבה כי אל'סנדריאה חריבה כולה, הוא כי קם עליה מלך ציפירי למלחמה ותפש אותה ומלך עליה ג' ימים והסולדאני מלך מצרים נלחם בו והרס ושרף העיר ותפש מלך ציפירי, והמלך מציפירי נדר מס למלך מצרים עשרת אלפים דינרי זהב בכל שנה, ומלך מצרים הניחו לשוב ומהיום ההוא והלאה עד שתפשו ציפירי הוויניציאני⁽¹⁾, הסולדאני קבל מהמלכים שהיו אחר⁽²⁾ המס הנז' מדי שנה בשנה ועל כן היה בדעת הסולדאני לעזור לממלכת ציפירי ושלה בעד בנו מהמלך פירניטי להתחתן בה למען [לא] יתפשו ציפירי ויתנו לו מס ככתחלה, והוויניציאני עתה הסכימו בדבר והם נותנים מס למלך הסולדאני תמורת המלכה והמלכה נשאת מבחין וזה היא ודאי כי כן ספר לי הגראן מאיסטרו מהדית⁽³⁾ מהמלכה הנז' מאל'סנדריאה.

אחרון אחרון חביב יש באל'סנדריאה כמו ששים בעלי בתים יהודים ואין בהם שום קראי ולא שומרוני כי אם רבנים ומנהגם כמנהג הישמעאלים במלבוש ויושבים בבית הכנסת על הארץ ואינם נושאים מנעלים ואינם נכנסים בבית הכנסת במנעלים בלתי כתי שוקים, ויש יהודים שזוכרים (?) שכימיהם היו שם ארבעת אלפים בעלי בתים ועתה נתמעטו כפרי החג, יש להם שתי בתי כנסיות האחד גדול והאחד קטן והקטן מעידים חבל (?) [כל] היהודים כי בנה אותו אליהו הנביא ז"ל ויש כתוכו היכל עם כסא עם נר דלוק תמיד בתוכו, אשר לשם היה מתפלל אליהו הנביא ז"ל ויש לבית הכנסת ההוא שני משמישים שם —

(1) ר"ל עד העת אשר לכדה ממשלת וויניציאה את יושבי אי ציפירי ונשבתו מהיות לעם עור — ל'.

(2) צ"ל אחריו ור"ל אחרי המלך שנלחם עם שלמאן מצרים הנז' — ל'.

(3) אולי צ"ל "מהדיר" זהו מלה ערבית שפירושה בית מקלט

(קאנווענט) — ל'.

האחד ר' יוסף ב"ר ברוך ושם השני ר' חליפא אשר נעשו מעצמם שמשים מביהכנ"ס הנז' בהיות כי אמרו וספרו לי בפיחם כי בשנת רמ"ו בליל צום כפיר נשארו לישן בבהכנ"ס הנז' הם עם שנים אחרים, והי' בחצי הלילה ראו כולם דמות אדם זקן חשוב יושב על כסא והסכימו ללכת לפניו בהכנעה ובהשתחוויה ולשאול אליו איזה דבר, וכאשר נגשו אליו ובהתקרבתם לו נשאו עיניהם ולא ראוהו ואיננו כי לקחו אלהים, וספרו לי כמה נפלאות נראו בבהכנ"ס הנז', וראיתי אני בעיני א' עשרים וארבעה בקלף בד' חתיכות כתיבה גסה כי כמותה לא ראיתי ליופי שכתבה עזרא הסופר וראיתי חתימתו והוא עזבם לעזבון בבית הכנסת ההוא מאליהו הנביא ושם ברכה על האיש אשר יוציאם מביהכנ"ס ההוא, וג"כ ספרים אחרים כתיבת ידו ראיתי בבהכנ"ס הנז' באליסנדריאה ראיתי ד' פונקו (?) (1) גדולים מפראנקי א' יינבסי והקונצלי שלהם ושנים מוויניציאני והקונצלי שלהם והם כולם בדרך אחד מצד ימין כשתכנס לאליסנדריאה ונגדם באמצע הפונקי גדול מהישמעאלים, ג"כ לאמיריאליה יש לו יונה אחת כי כל עוד שרוצה המיראליה [שר אלף] לשלוח הכתב נחוץ לסולדאני משים אותו בפי היונה או יקשיר אותו עליה והיונה נושא אותו במצרים בחלון בבית הסולדאני אשר לחלון עומד שם תמיד שמירה וזהו אמת בודאי כמה שאין ספק בדבר. באליסנדריאה פורעים כל הגוים י"ג דו"ק זהב לכל אחד אשר יכנס בעיר ואין יכול לצאת משם אם לא יפרע והיהודים אינם פורעים מאומה רק צריך לבקש רשות מהאמיר כאשר תצא משם ללכת לפסיורימיני יש לשם דיפסיליה (2) (?) גדולה.

היום יום ג' בערב יוניו רמ"א יצאנו מאליסנדריאה ואני

1) queste due parole sono scritte male, ma mi pare certo debbano legersi banco piuttosto fondaco e fondachi come e scritto piu innanzi.

2) pare fiorentini manca uno.

וחברי רפאל עם חברת מ"ם אנטוניאו הגראן מאשטירו מהמלכה מצפרי כדי ללכת למצרים ורכבנו על החמורים ולקחנו עמנו בחברתינו א' ממילוקי למען ישמרנו בדרך עד רושימו כי לשם תכנס בנילוס, ויהי בהיותנו רחוק מאליסנדריאה כמו ג' מילין הממולוקי הנז' היה לו קשת וחצים וחרב ולנו לא היה דבר וקם עלינו להרגנו כי מצא עלינו עלילות דברים והוכרחנו לתת לו שמונה דו"ק, ג' פרעתי אני עם חברי וה' דו"ק פרע לו מ"ם אנטוניאו הנז' עם ג' חברים וגם היה עמנו א' מוקרו (1) עם גמל כי גם הוא כחש בנו כי הי' נושא את כלינו ואת בגדינו והיה לאגודה אחת עם הממילוקי הנז'.

יום ד' י"ג בו הגענו בירושימו הוא כפר אחד יפה ועזבנו על אם הדרך החמורים אשר רככנו עליהם כחצי העיר כי כן המנהג הישמעלים אינם עושים ברוב (?) שידריכו הפרדים והחמורים לשום אדם אלא כשתגיע במקום תעזוב אותם ותכף כאים אנשים ולוקחים אותם כי הם מופקדים על זה, וירדנו מעל החמורים חוץ לעיר כי אין שום יהודי ולא גוי שיהא רשאי לרכוב בשום עיר אפילו על החמורים, והיהודים נושאים מצנפת ייאלו על ראשם בכל מדינות מלכות סולדאנו, וברושימי השכרנו א' יירמא (?) ללכת בעיר אחת נקרא פואה שהוא רחוק מרושימי ס' מילין ושם נכנסנו בנילוס ויהי רוח גדול ומזבז בנילוס אף כי היינו חולכים נגד המים נשאנו נס והגענו בפואה לב"ג שעות ומצאנו על הנילוס מרושימי עד פואה כל העיירות אשר אכתוב בזה מבחין והם כולם על שפת הנהר מצד ימין ומצד שמאל אבל אינם עיירות חומה והם יותר גדולות שאינם פראטי מטוסקאנה מלבד הכפרים אשר (2) על (נילוס) מאליסנדריאה עד מצרים שהם ש"מ (?) כפרים, ועושים על שפת הנהר הנז' צוקרו ורזי לרוב עד אין מספר, וברושימי טרם תכנס לעיר מחצי מיל נמצא מעין גדול מתמרים ולשם

(1) מוקארו הוא שם ערבי לחמרים וגמלים.

(2) נילוס pare che manca la parola

מתחילים אלו הכרכים בשמותם עד פואה, סא, מוהלֵאמִי,
אייריאה, ברונביל, צינגטיגים, סיסיאה, רמיטר, אסי, רבראי,
מוהל, מאכולי, נקלה, פואה, סאלמון, נקריאה, טרוניאה, אמונוף
אבונטיבה, יוריאוס, פיקליקליב, מירינאר, שאטאנוף, קאליאוב
כולאן, הוא תחלת מצרים ועלה שם הגילום ומאליס נדריאה
עד רושיטיסי מילין.

ויהי בהיותנו על הגילום הדלפיני היו רודפים
המוייני (?) והיו מדלגים מעל המים כי היו בורחים מהם
ודלבו מהם י"ד בירמא (?) שלנו ולשם נשארו כי כלילה
ההוא אכלנו אותם צלי אש בפואה ובתוך הגילום ראיתי בכמה
איליטי נחשים גדולים כמוני וגסים כמוני ויש להם
רגלים קצרים והעור שלהם כל כך קשה כמין קשקשת שאין
אדם יכול להורגם בשום כלי מלחמה אם לא בחורף כשהם
ישנים באיזולה ועומדים פרושים על הארץ ויראה בטנם ואז
זורקים החצים בקשת מעל היירמי (?) בכטנם והורגים אותם
והישמעאלים חותכים ראשו וזנבו אף כי הזנב הוא קצר ואוכלים
את בשרו ואמרו כי טוב הוא מאד מאד למאכל והישמעאלים
קורין אותו אלטמסה ומניח לחיו העליון, ואינו זן עצמו אלא
מדגים אפיליניאו (Plinio) שהיה לועז קורא אותו קוקורדילי
ואמר פיליניאו כי הוא מתגדל עד י"ח פסיעות אבל אני ראיתי
חי ה' גדולים ויותר גדולים ממני וגם רפאל חברי כמו כן ואלו
הנחשים אין להם נקב ואינם יכולים לצאת אלא כי ה' ברא
העוף אחד לכך כמו אווזה ויש לו ראש קטן והביקו (becco)
שלו חד וארוך והוא לבן כולו ויש לו קרן רך בראשו ארוך
פאלמו (palmo) אחד שהוא מרים ומשפיל אותו לבקשתו,
וכשהנחש הגז' הוא צריך להוציא את הצואה מקרבו הוא פותח
פיו ויש לו שנים חדים ככלב ותכה כשהוא פותח פיו באים
מאה מאלו העופות וכל הקודם זכה והעוף הגז' משים צוארו
בתוך פי הנחש ומרים קרנו למען לא ינשוך אותו הנחש הגז'
ואוכל הצואה שלו, וכשהוא מלא והנחש הוא צריך יותר יבוא

עוף אחר ויעשה כמוהו ער שיוציאו כל הצואה מקרבו מגרונו והנחש אינו יכול לחיות בלתי העוף והעוף אינו זן עצמו אלא מהצואה הנז' ושם העוף בלשון ישמעאל עפ"ש ובלשון לעז קורא אותו קוקרדילו פליניאו טירקילו ואף כי ידעתי כי לא יאמינו האנשים השומעים מזה אני נשבעתי חי נפשי להי כי ראיתי מהם הן הנחשים יותר ממאה והן מהעופות יותר מאלף והאמת יעשה דרכו ועם כל זה לא אמנע מלכתוב האמת (מרושיטי עד פואה ס' מיליין).

נשוב למהלכנו, הגענו לפואה ולשם השכרנו יירמא (?) אחת ללכת למצרים ובהיות כי היירמי הנז' הם משרי הארץ שלהם המנהג כי הם לוקחים הסחורה והאנשים זה לזה מי שהוא שר יותר בעל היירמא שלו לוקח האנשים בחזקה והרכוש ומשים ביירמא שלו ותצטרך ללכת עמם על כרחך, וקרה לנו כי השכרנו א' יירמא בשכר שלשים מאיירי עד מצרים וכן נעשה השטר על ידי סופר ישמעאלי כי כן צריך לעשות כי אם לא תעשה שטר כשתגיע במקום ישאלו יותר כפלי כפלים ומכששים התנאי שעשית עמו, ואחר עשותינו השטר ודבר בידינו בא בעל יירמא אחרת והנה בעל היירמא אשר לקחנו ושם כל המלט לים [המטלטלים] שלנו ביירמא שלו (ואמר) יאמר עמי תבואו והי' שואל אלינו י' דו"ק לפני אלי הארץ ולפני האמיר ואמר לו האסטיריקאסה מהמלכה איך הוא עבד בלשון ישמעאל והאמיר הי' יודע כי המלכה היא במצרים לבקשת המלך צוה אל בעל היירמא שיחזיר לנו המטלטלים או שיקח י' מאירי והוכרחנו לתת לו עשרה מאירי יותר, והלכנו במצרים ולשם הגענו י' (יום) א' י"ז יונייו הט"א ובקשתי לראות את מצרים ואת מעשיהם ולבסוף אם הייתי רוצה לכתוב את כבוד עשרה והאנשים אשר בתוכה לא יכול כל הספר הזה ובי נשבעתי כי אם יהיה אפשר לשים רומה, וויניציא, מלאנה פדואה (?) פיורנצא וארבעה עיירות אחרים הנקובים בשם יחד לא יגיעו כיי כולם לסך מהעושר והעם לחצי

מצרים וזהו ודאי כי מצרים הוא חלוק בכ"ד אלפי קוורטירי
עם המצרים הישנה הקוראים אותה הלועזים בביליניאה (1)
אף כי רק דבקו אל הקאירי סמוך לו חצי מיל וכל
קווארטירי יש בתוכו שלשים אלף בעלי בתים כי כבית אחרי
(אחד) עומדים ארבעה ושלשים ב"ב, ומקפת מצרים יותר מפ'
מילין, ואם ישאל השואל בקשת את כל מצרים או מנית (?)
את כל הבתים ואת כל העם הזה ואחיה כמהתל בעיניו, אשיב
כי באלהי השמים הטורצימננו הגדול של מלך אשר שמו עתה
סאג'רינו אך כי הוא ספר לי כל זה באמרו כי בכל לילה
ולילה השרי' הנז' מביאים לפניו ככתוב כל הילודים וכל המתים
בעיר בהיות כי הוא על כולם ואיני רוצה לכתוב הנה סך הילודים
והמתים בעיר בכל יום אך כי יהי' האויר טוב כי אין להאמין
על כן אחריש ואעיד עלי עדים נאמנים שהיו עמי כשספר
לי זה ובפרט ר' רפאל חברי שהיה במעמד וה"ר יוסף ב"ר חזקיה
אשכנזי ואם תשאלני איך היו דברך עם הטורצימאני תדעו
דבותי כי הלכתי לשחר פניו במצות הנגיד בהיות כי הוא מזרע
היהודים והי' הולך במצרים להתגייר שם והוא ספרדי והפריי-
גאנטיני נתן על הארץ ונתפשו כולם וזה למען היות בן
חורין החליף דתו ונעשה מורו ויש לו שבעה לשונות היינו
יהודית ולועזי [איטלקית] ושורקיסקו [טורקי] וגריגו [יווני] ומורו
[ערבי] ואשכנזי וצרפתי, וכל הצר הסולדאני מדברים בלשון
תוגרמה ועשה לי פרופירטי רבים והוא עשה לי הנאות
לרוב שלא פרעתי מעולם טכס מהאכנים טובות שקניתי במצרים
כי פורעים עשרה למאה וגם בירושלם כתב אל הטורצימאני
שם ואליו צוה כי לא יקה מידי מאומה כי היהודים פורעים ג'
דוקאטי לגולגולת.

ונשוב לענין ראשון, מצרים הישנה שקורין אותה בכל
היא חרבה כולה ומעט אנשים דרים בתוכה ויש בתוכה כנסת

(1) בכוציטאה forse.

אליהו הנביא ז"ל כמו שהוא באלים נדריאה ומעבר לנילוס יש
 שלשה אוצרות גדולים בעין פונטה דהימאנטי אשר
 בעין גדול כמותם לא ראיתי מעולם אפילו ברומה והם נבוהים
 מעל האבן הרבה מאד ובראש הפונטה אם תעמוד באמצע לא
 יוכל שום אדם לזרוק אבן חוצה מהפונטה והם בנוים מאבנים
 גדולות עד לא ישוער, וקרוב להם הבית הכנסת של משה רבינו
 ע"ה אשר לשם היו מתפלל ויושב כשהיה הולך לדבר אל פרעה
 והיאור בינם ובין הקיאריו והמקום (?) שהוא נקרא רמו (?) ואמרו
 לי יהודים רבים שנראו לשם ענינים נוראים בכל יום, וחצרות
 יוסף ג"כ סמוכים להם, ואמנם הקיאריו החדש הוא מקיף כמו פ'
 מילין ואין בתוכה חרוב אפילו בית אחד והמשעולים מהעיר
 קצרים מאד וצרים יותר שאינם (?) אותם מוויניציא ונוגעים
 הבתים זה לזה מלמעלה ויש מהם שמכסים הדרכים עם תמרים
 לסבת רוב החום הגדול והנורא אשר שם ולולא זה לא יהיה
 אפשר לחיות שם וגם במצרים תמצא תמיד יותר מעשרת אלפי
 איש המופקדים לזרוק המים בעיר כדי להעמיד העפר ונותנים
 המים הנז' לחזות (1) הרבה, גם בכל רגע תמצא יותר מד' אלף איש
 שנושאים מים מבארות אשר יש להם קנלי מצופים זהב וכסף
 אל דמסקינה ונותנים בעד פליאו (2) (?) אחד לשתות לכל
 אדם בכלים נאים כאשר יחפוץ ואם תרצה לשתות ג"כ תמצא
 מהאנשים שנותנים במתנה לנפש איזה סודו (סולידו Soldo)
 שמת (?) ומוכרים הם מאחרים כי יש להם סימן ובכלל שעה
 ובכל רגע תמצא לשתות עם [וגם] מים ריחניים (3) שמים בתוכם
 אם תחפוץ, ושותים מי הנילוס היינו היאור אשר אין כמותם
 בעולם לטוב ואם ישתה אותם האדם מלא כרסו לעולם לא יזיק
 כי הם מתוקים כדבש ויוצאים מגן עדן, והנשים שם נושאות

*chene
sono*

(1) אולי צ"ל "חביות" הרבה — לי.

2) forse filippo.

(3) ר"ל שיש להם ריח — לי.

המכנסים תחת האנשים כמו באליסנדריאה ונושאות על הפתילים
מהמכנסים אבנים טובות ומרגליות וגם באזן שלהם עשרה או
שמונה חורים ולשם חמין האבנים טובות עם פתיל וגם אינם
נושאים המורי [נשי הערבים] טבעות זהב אלא מכסף ובהם
קושרים אבנים טובות ומרגליות, גם מציירים בשרם במיני
צבעונים שאין המים מסיר אותם לזמן ששה חדשים אף כי הם
הולכים בכל יום אל המרחצאות היינו ש ט ו פ י כי אין בכל
העולם שטופי יפים כמו במצרים ולשם הם עושות התוצאות,
גם האוכף של החמורים שווין הן רב והממילוקי נושאים באוכף
הסוס אבנים טובות ומרגליות הרבה וגם על הרסן דבר לא ישופר
(יסופר) אבל הם נקיים ג"כ מאד בגופם והמורי רוכב נושאים
לכוש בגד לבן (ל י ש ט א ס ו) יפה מאד והממילוקי לובשים
בגדים נקיים אבל הם באכילה חזרים כי אוכלים על הארץ או
על ה ^ט ס א פ י ט י על א' או על כלי אוטונו א לד מס קיני
כלי מפה ובשולחן אינם משימים לא מפה ולא סכין ולא מלח
ואוכלים כולם בכלי אחד גם עבד עם אדוניו ואוכלים עם
האצבעות תמיד קוקלדו רובם וכשהם רוצים לעשות כבוד
לשום אדם מביאים יין זיביבו שהוא גדול מאד יותר
מה מ ל ו ו י ש י א ה אלה פעמים ותצטרך לשתות בי פעמים
טרם שיתנו אליך לאכול שום דבר אלא פירות לכדם סוף דבר
תצטרך לשתות נגד כל המסובין וזה כי כל מי ששותה אומר
לחיצון בכבודך ולוקח פרי ונותן בידו ואומר לחיים ורפואה
ותצטרך לשתות וכל אחד עושה ככה עד שתעמוד בי שעות
טרם שתאכל וכבר שתית בי פעמים וכן שותים גם הם ואם
לא תשתה אתה עושה חרפה גדולה לבעל הבית ולי קרה
הדבר הזה כמה פעמים אף כי ידעתי הדבר הזה קודם עשיתי
תנאי עמהם טרם הלכתי באמרי כי אי אפשר לי לשתות כי
היה לי חולי גדול על גופי באופן כי הצלתי את עצמי מהשתיה
ההיא אף כי רפאל חברי היה ממלא מקומי באופן כי לא היה מכיר
בין ארור המן לברוך מרדכי בלי ספק ולי היה השתיה כדת אין

אונס תל"ח¹). — נשוב לענין ראשון במצרים יש פונדקי גדולים עם רחוב באמצע וסביב לה הכתים היינו מאגאזיני ושנים ושלשה וארבעה פתחים שהם מסוגרים בכל לילה והשמירות עומדים שם תמיד ובתוך הפונדקי הגז' יש כל מיני סחורה והסוחרים והבעלי מלאכות יושבים אל חנותיהם אשר הם קטנים מאד ונושאים מעט מכל סחורה אשר להם וכשתרצה לקנות מהם דבר גדול וסך מה מביאים אותם בהמאגזיני שלו ובתוך המאגזיני תראה פלאות מהסחורות אשר להם כי אין להאמין מבכל פונדקי יש אלף מאגזיני ויותר וג"כ מהיותר קטנים ואי אפשר למצוא שום דבר בעולם שלא תמצא במצרים. הכתים במצרים כשתכנס בהם כהיות כי הדרכים הם קצרים חשוכות אבל כשתהיה בתוכם תראה פלאות מאבני מ"ס א"י ק"י ופ"ר פ"ד"י והכתים מזויפים² (?) זהב טהור עם קורטילי עשויים ממוסא"י ק"י דברים נוראים ורובם דרים למטה.

יום ו' כ"ב יניירמ"א ראיתי הסולדאני פנים בפנים והוא אדם זקן בן פ' שנים והוא ישר כקנה לבווש לבן אדם גדול ויפה מאד והיה רוכב בעיר ויותר מאלפים אנשים ממליקי עמו ואמרו כי נמצא אוצר בעיר והוא הלך לראות, ומי שירצה לראות הסולדאני דבר קטן הוא לראותו כהיות כי יושב בכרך שלו לסולדאני שהוא דבר גדול ויפה כי יש לו כרך בעיר והוא יושב על הכסא יום ב' ויום ה' בפרהסיא לפני הגמון העיר והטורצימאני אצלו והממליקי מפה³ יותר משלש מאות ממלוקי להגין אם יהיה שום אדם שירצה להתרעם מאיזה חמס או גזל שיעשו לו השרים והאדונים שיוכל להתרעם וזהו סבה כי אילי הארץ נשמרים מלעשות דבר שלא כהוגן.

במצרים לא יבא מטר לעולם אלא כי דבר גדול הוא הטל הניתך ארצה בכל יום אל הגנים והפרחים ומצרים הם

(1) תהלה לאל חי forse.

(2) כזופים forse.

(3) ומפה Credo manchi.

בבו לא ק והוא על הנילוס ומשם משקים הגנים ומעל בולק יש מקום שלשם עושים סימנים בקרקע מעלות על מעלות וכשהנילוס עולה הוא מכסה אותם המעלות קצתם ויש להם סימן אם השנה ההיא רבת השבע או ממוצעת או בהפך וזה כי כשהמים עולים ומכסים ששה עשר מעלות ולא יותר היא רעה ביותר וכשהוא מכסה י"ח מעלות היא ממוצעת ואם יעלה כ' מעלות היא בשוכע ואם יעלה עשרים ושנים הם בתכלית השוכע והזול וזה הסימן לא יעבור מעולם שלא יהי' לזול ובכל יום מכריזים במצרים הנילוס עלה כך וכך ואחר שאינו עולה יותר הולך הסולדאני עם עם כבוד ועצום אל המקום ההוא בשירים ובתוף ובכינור והסולדאני בעצמו מתחיל לחתור המקום ההוא ואחרי כן עבדיו והמים יוצאים ומשקים כל מצרים והמים על כל הארץ וזהו למרבה ביציאת אנוס'.

במצרים כמו ח' מאות ב"ב יהודים וג"כ ב"ב קראים וחמישים בעלי בתים שומרונים, וכבר ידעת כי הקראים מקיימים תורה שנכתב והשומרונים הם מחזיקים ג"כ תושבכת בקצת אבל הם עובדים ע"ז והכתיבה שלהם היא משונה מכל הכתיבות ואין להם לא א' ולא ה' ולא ע' ולא צ' ולא ב' ולא ח' כמו שתאמר יעקב אומרים יקוב יצחק אומר יסק והדומה להם והספר תורה שלהם וכל ספריהם הם מהכתיבה שלהם ובכל שנה ושנה עולים על הר גריזים ג' פעמים בשנה ולשם יש להם מזבח⁽¹⁾ ונושאים יונת זהב ונותנים אותה אל המזבח ואינם הולכים לירושלם ואינם דרים בה בהיות כי הם אומרים כי הר גריזים הוא הר ירושלם והם זוכחים כבש אחד ואינם שוכרים (?) אותו ועומדים לכדם ויש להם בית הכנסת לכדם ועושים השבת עד חצי היום ואח"כ מחללים אותו, וגם לקראים יש להם כתיב נסיוות לכדם וליהודים הטובים ששומרים תורה שכתב ותורה שבעל פה שהם כמונו עומדים ג"כ ביחד ויש להם ו' כתיב נסיוות והמלך שם על היהודים ועל הקראים ועל

(1) כזבח certo deavggersi

השמרונים נגיד יהודי אדם נכבד וטוב מדע שמו ר' שלמה ב"ר יוסף ג"ע והוא עשיר ונכבד מאד והוא מהארצות ההם ואביו היה ג"כ נגיד והיה רופא מהסולדאנו וממשלת הנגיד הוא בכל מדינות המלך ובכל מלכותו על היהודים הן בדיני נפשות הן בדיני ממונות ועל דבריו אין להשיב ויש לו ד' שופטים והם אלו בשמותם ר' יעקב ב"ר שמואל כ"ח (?) ר' יעקב אלמאצבויה ר' שמואל בן עקיל ר' אהרן מעפי, ושני סופרים ואלו הם בשמותם ר' יהודה בן ארוכה ר' דוד אלחמר ויש לו בית הסוהר ג"ק (1).

ר' פארישֶלָה רושימי והנגיד הנכבד ביום השני שהייתי במצרים שלח בעדי וכבדני במאד מאד וזה כי בהיות יהודי אחד סרסור גדול מאבנים טובות נקרא ר' משה מריץ דְנוּי לָה רִיאָלָה שמיני (2) לחץ לפניו בהיות כי הרי כמו כ"ב שנים שהיה בביתנו בפיריאנצא ואדו' [ואדוננו] אבינו ע"ה כבד אותו (?) ביותר בנחלה שלנו נק' (3) פולווירו סו זכר את הטובה אשר עשה לו אבינו ע"ה ואמר להנגיד מאבינו ע"ה וממני וכי היינו עשירים אז מיותר ממאה אלף דו"ק ושבח אותנו במאד מאד באופן כי מהיום ההוא וחלאה הוכרחתי לישב אצלו בבית הכנסת בינו ובין השופטים והוכרחתי לאכול עמו כמה וכמה פעמים, ובהיות כי מעלתו כבד אותי לעיני כל ישראל כולם היו מכבדים אותי וקוראים אותי רבים מהנכבדים ובפרט ר' יעקב דָּבְרו היותר עשיר והיותר נכבד ואביו, והיו רואים פני כמלך לאכול ולשתות עמם ברשות הנזיר (4) (?) וזה כי לא יעזו אדם לתת לאכול ולשתות לשום יהודי שכבר כבד אותי הנגיד למען לא יראה כי הוא ירצה להיות גדול כהנגיד להביא לאכול ולשתות בביתו מי שאכל ושתה על שולחן הנגיד

1) abbreviatura *foco chiara*.

(2) שמני pare.

3) abbreviatura non chiara.

(4) הנגיד forse.

וכברו אותי במאד מאד ולא די זה שנתנני לחן בעיני הטורצ'י מאני הגדול מהסולדאנו נקרא טאגרי וורדי שהוא מזרע יהודים כמו שאמרתי וכשנסעתי ממצרים ללכת לירושלם עה"ק תוכב"א הטורצימאני כתב אל הטורצימאני מירושלם והנגיד כתב אל הוויצו (vice) נגיד שלו בעדי כאופן כי לשם קבלתי ג"כ כבוד גדול כאשר אכתוב בעז"ה בעניני ירושלם כי לא פרעתי דבר לטורצימאני כי פורעים היהודים ג' דו"ק לגולגלת והוויצו נגיד נתן לי בית מוכן מלא כל טוב.

הישמעאלים הם רעים וחטאים לה' ואין להם אמונה בדבריהם והם רעים לולא מורא מלכות ואסור ליהודי או לגוים לישא האצבע השני שלן כי יוכל להכירה ב"מ ח"ו להיות ישמעאלי או יהרגו אותו גם אסור להם לעלות על המוסקיאה שלהם ומשהם נכנסים למוסקיאה עושים טבילה וכל מוסקיאה יש לה מעין למען יוכלו לרחוץ ה' פעמים ביום ויש להם חג ביום ו' אבל אינם שומרים החג אלא ב' שעות כל עוד היותם בתפלה שלהם ויש להם שני חגים בשנה ומתענין שלשים יום רצופים פעם אחת בשנה והתענית שלהם כמו התענית של יהודים ועליהם יסד (?) מי שסדר עלינו לשבח שהם משתחווים ל"ה"ב"ל, וזה הה' נגד ה' טבילות שעושיין בכל יום הב' כנגד הב' חגות שיש להם בשנה הל' נגד הל' תענית, אבל היהודים יש נכבדים רבים ובפרט אותם אשר זכרתי והיועצים והעומדים תמיד אצל הנגיד אשר שמם ר' שמואל רבך ור' יעקב בנו ור' יהושע אלחמר ר' צדקה בן עובדי ר' אברהם התלמיד והוא תלמיד (?) ר' משה פיישי לפי דבריו ר' יעקב אלפכיא ר' סוליטאן אינשו ובפרט ר' שמואל רבך ובנו הנז' והוא עשיר גדול ובעל צדקה במאד מאד והמלך אוהב אותו והוא רופא למלך הסולדאני וגם ר' יעקב בנו הולך בדרכי אביו והוא בן ל"ה שנים ורא אלהים וסר מרע אין כמוהם לטוב כמצרים וכברו אותי בביתם ברישות הנגיד כמה פעמים שלשם נשתכר בטוב רפאל חברי וממנו קבלתי לישטא אחת מכל הסחורות הבאים

אל מצרים בכל שנה ושנה שני פעמים שנושאים אותם הגוים
בארץ קרישמיני שהם ג' אלפים וג' מאות מיני סחורה והרוב
מיני בשמים ומיני רפואות.

יצאנו ממצרים יום ד' י' לונניו רמ"א יהו רצון מלפני
הגבורה שיגיענו לירושלם לשלום ואשלם נדרי וחזירני לביתי
לחיים ולשמחה ולשלום, ובו ביום בהיותנו רחוק ממצרים ה'
מילין יש על צד שמאל על אם הדרך א' אגויה¹⁾ קמנה
מאבן אחת וכנגדה גן שעושיין הלוט [באלואם] והוא עשוי
כך כי ראיתי אותו גן יש כמו מאה אילנות קמנים מאד ויש
לה ענפים דקים והפוליה שלה קמנה כמו אותה מהגוסי
אבל היא יותר ירוקה ויותר דקה ויש בגן מעין מים חיים נובעים
אשר מהמים הנז' נותנים אל האילנות עם העפר מהאילנות
בכל יום ויום, והאילנות ההם לא נגדלים אלא בגן ההוא וגם
הישמעאלים להוציא אותם האילנות עם העפר מהאילנות מן
המקום ההוא לשים אותם במקום אחר וכל עוד נותנים מאותם
המים לאילן ישאר חי ורטוב וכל עוד נותנים מים אחרים ויבש
האילן ואף כי נותנים אליו מאותם המים אינם עושים כלסאמו
אלא מעט מזעיר, וכן עושים אותו קליפות מסירין קליפות
מהאילן וחותכין (?) הענפים הקמנים ומשם זב בתוך הכלי
שמשימים תחתיו, והאילנות הנז' אף כי הגן מוקף חומה יש לכל
אילן ה' שמירות ואין אדם בעולם יכול ליגע בהם, וכל הלזש
שלוקמין פעם אחת בשנה מוליכין אותו אל הסולדאנו ואין
איש בעולם יכול ליגע בו לקחת ממנו והסולדאנו גותן ממנו
לאותם היושבים ראשונה במלכות מעט דבר וחי אני כי ראיתי
בבית הטורצימאני הגדול כי היה לו ממנו מעט שנתנו אליו
הסולדאנו שחברו אהת נקרא מאחמד חתך עם גרזן שחיה
חוטב עצים כמעט כל הגודל מרגלו השמאלית ושם על המכה
החיא — משמן הלזש ובג' ימים ישוב ורפא לו והוסר כל סימן

1) forse aguglia.

באופן כי פלא גדול כזה לא ראיתי מימי והשמן ההוא הוא עכור ודמותו כרציני ומי שמביא לוט בטוסקאנה אל תאמן בו כי אי אפשר שיבוא בשום אדם אלא ביד שרים הגדולים ומעט מזעיר.

בו ביום הלכנו עם הטורצימאנו שלי שמו ב"ר [בכר] יוסף ב"ר חזקיה עד עיר אחת גדולה ואינה מוקפת חומה נקרא אלחניקה היא רפידים והיא רחוקה ממצרים ב' מילין ולשם המתינו ארחת ישמעאלים או תוגרמים⁽¹⁾ כדי ללכת לדרכנו לשלום, ושם עשרים בעלי בתים יהודים, יצאנו מאלחניקה יום ו' בבקר י"ב בו עם חבורת ישמעאלים ונגמלים, כשהיו כמו ק"כ ישמעאלים ותוגרמים כעלות השחר כי שם מתחיל המדבר, ויהי בהיותנו רחוק כמו ו' מילין הנקרא ברי אחת ויצא על סוס אורב אחת מהארכי ובראותו כי היינו רבים וחזקים עם קשתות והיינו רוכבים על סוסים ברח לו ובו ביום הלכנו אל עיר אחת כמו אלחניקה הנקרא בילביס היא נושן ושם כמו נ' בעלי בתים יהודים נכבדים ובעלי מלכה⁽²⁾ [מלאכה] והכינו לנו מטה ושולחן וכסא ומנורה בבירה להקדש סמוך לבית הכנסת, יהודי אחד נכבד הנקרא ר' מלמד כהן וה"ר דוד בנו הביא אותי ואת חברי ביום שבת לאכול עמם ה' יגמול להם ככל הטובה אשר עשה לי, ובהיותנו במצרים בימים ההם ראינו בעינינו כי הסול-דאנו ענש למיתה ארבאנו אחת אשר היה ראש מליסטים והפשיטו עורו מעליו והתחילו מהקורסולים⁽²⁾ להפשיטו על בן גם אחיו מהארבו הנז' כדי לעשות נקמה אחיו והיה הולך כמדבר עם ת"ק אנשים רוכבי סוסים ורובי קשת והיו מלסמים כל אדם והוכרחנו לפחד מהם ולעמוד ככילבים ולא נסעה הישרא⁽³⁾

(1) הנוסע יבנה את הערכים בשם ישמעאלים ואת יושבי ארץ מירקיא

כשם תוגרמים — 5.

(2) מהקורסולים .pare.

(3) השיורא .pare.

בשבת ההוא ובא¹ גר [גרנו] (?) ביום השבת בערב הגיע
בבלבים אורחת תוגרמים שהיו ד' מאות איש ויותר רוכבי סוסים
ורובי קשת שהיו הולכים בלא מיין.

יצאנו מבבלבים יום א' י"ג בו עם שני השיירות הנז' ובו
ביום הגענו אל מקום הנקרא חטארה והוא מקום קטן ושם
אינם דרים יהודים ותמיד הלכנו במדבר ובכל הדרך הלכנו עם
העמי מילי לבן בראשנו כדמות הישמעאלים או תוגר ברשות
האדון מהשיירא אף כי הם יודעים שאנחנו יהודים כהיות כי
היהודים והגוים פורעים הרבה קאפרי ר"ל מכס ואף כי אנשי
המקום היו מדברים עמי ו"ל²) היתי יודע ומכין לשונם והיו
מאמינים בהם כהיות כי היתי יושב ואחלי בארץ וכל המעשים
היתי עושה כמעשיהם ואף כי התוגרמים והישמעאלים אמונה
אחת לכולם מ"מ אינם מכינים לשון זה את זה.

יצאנו מחטארה יום ב' י"ד לוליו רמ"א ובאנו במקום הנקרא
סלאריאה וסלאחיאה הוא מקום קטן כמו חטארה ולשם
פרענו הקאפרה כתוגרמים כי הם מופקדים מהסולדאנו ולשמור
המרכבה ויש להם רשות מהמלך לקחת מכל סוס חצי מאיירי
הנקרא ב"י ב"ס (?) שהוא כמו דינר אחד שלנו אבל מהיהודים
והגוים הם לוקחים יותר מהראוי כי הם לסטים גם המה וקרא
אלינו כי אחרי שפרענו הקאפארה ישמעאל אחד הלשין
הטורצימאנו שלנו שהוא יהודי וקמו עלינו כל אנשי המקום
והיו רוצים ממנו שנים דו"ק, והאדון התוגר ראש השיירה קם
כחימה שפוכה ואמר כי האמת כי הוא יהודי וקנתי אותו לעבד
והוא עבדי והצילנו מידם בכח אף כי היה צעקות גדולות ביניהם
והיינו חפשים תהלה לאל חי.

יצאנו מסלאחיאה יום ג' ט"ו בו ובאנו בביררו³

(1) ובה forse.

(2) ולא pare.

(3) עיר ריוואייראר — ק.

דיווא יראר ולשם פרענו המכס כתוגרמים וגם הוא מקום
כמו חמארה וכיבכרו ר"ל באר.

יצאנו מביבררו ריווייראר יום ד' י"ז בו ובאנו בקאטיאה
והוא מקום טוב עם תמרים רבים אשר לא יספרו מרוב ואינה
מוקפת חומה ולשם עומד האמיר ליאה נקרא אמיר ולשם
פרענו המכס כולנו היה מי שהיה וכל גמל וסוס וחמור בהיות
כי האמיר הגז' פורע לסולדאנו בכל שנה ושנה בערב המעבר
הנזכר ובעד התמרים הנזכר' ובעד הרכוש היוצא מהתמרים
שלשים אלף דו"ק זהב לשנה והיה לנו לפורעים יותר משנים
דו"ק ולולא כי אנה ה' לידינו כי הטורצימאנו שלי היה
אוהב גדול לאמיר הגז' ולשם לא פרענו אלא כי אם מאירי
ובהיות כי לא היה לנו מקום ללון בשבת בערב ה' ימים למען
לא נשאר במדבר בשבת עזבנו הקראבאנא ולשם עכבנו
ה' ימים עד השבת, ואנה ה' כי בערב שבת סמוך לכ"ד שעות
באקאראבאנה מתורגמים כולם רובי קשת ולשם נתעכבנו
בלילה ההוא, וה' שלח לנו מזל טוב כן יזכנו ה' לעלות לירושלם
ולשוב אל ביתינו לחיים ולשלום, ובהיות כי האמיר היה אוהב
לה"ד יוסף התורגמן שלנו כאמור שלח שני ממילוקי לדבר לשר
הקאראבאנה למען נלך עמו עד עזה והפקידנו בידו והשר הנכבד
ראש הקאראבאנה השיב כי נלבש התוגר (1) לכן כמנהג התוגרמים
והישמעאלים וכי לא נירא משום אדם כי על ראשו בעזרת
האל יגיענו אל מחוז הפצנו לחיים ולשלום.

יצאנו מקאסטיאה יום א' י"ח לוליו רמ"א עם חבורת
התורגמים הנזכרים ובו ביום הגענו הנקרא באיר דעביר ר"ל באר
עבר והוא מקום קטן אשר לשם באר מים סלמאס מרי.
ובאנו למקום הנקרא סאברי וישם עכבנו עד חצי היום
ובאנו בבקר לעת האוכל במקום הנקרא ארערי וכל אלו המקומות
יש להם מכסים [בתי מכס] לשם נתעכבנו עד ערב עבור החום

הגדול, ויהי בחצי הלילה בא אלי שר המכס ושאל לי בלשון
ישמעאל ואנכי לא ידעתי מה להשיב והשר מהקאראבאנה במהרה
השיב אל תדבר עמו כי אינו מבין לשיונכם כי תיגר הוא ועל
כן לא הרגיש הישמעאל כי אני יהודי.

נסענו משם יום ב' י"ט בו ובאנו למקום הנקרא מלחסיין
והוא מקום קטן ג"כ ולשם עכבנו כל היום סמוך לכ"א שעות
ולשם מכס גדול ובו ביום נסענו גם כן ובאנו למקום עדיש
[עריש] הוא סכות כי סכות בלשון ישמעאל נקרא עדיש
(עריש) וזהו המקום אשר בנה יעקב אבינו, אין לשם אלא בית
אחד קטן הרוב ושם מעין אחד של מים מלוחים, ויהי בלילה
הכנים מפרעה הנמצאים בעפר שהם גסים כמו שני זכובים והם
מעט אדומים ונמצאים מהם הרבה בעבור המדבר ואומרים כי הם
ממיני הכנים שהוכה פרעה וינשכו אותי נשיכות גדולות לולי
כי לנו לימוני בלעז כי כשנסענו ממצרים נשאנו אותם
בעבור זה כי נודע לנו הדבר כי אין תרופה לנישכתם אלא
מהמיץ הלימוני הנז' והמיץ הנז' גורם שלא יפשה הנגע
בבשר האדם ובי נשבעתי כי כל ימי לא היה לי כל כך צער
כמו בלילה ההוא, וגם חברי רפאל הוכה כמוני וגם אחרים
מהתוגרמים מהשיירא שלנו הוכה גם כן כמוני.

יצאנו משם יום ג' כ' בו ובאנו במקום הנקרא עזיקה
והוא הנקרא בלשון ישמעאל עזאן, ושם מצאנו מעט מים
מתוקים והוא מקום קטן כמו סוכות ושם נתעכבנו לאכול בבקר
וישב נפשינו בעבור המים הנז' בהיות כי בכל המדבר לא מצאנו
מים אלא מים מלוחים עד עזה, ושם עמדנו עד הערב ולשם גם
כן מכס במקומות אחרים והוא סמוך לים ד' מילין ולשם
הישמעאלים עושין השמירות עבור הקורסאלי מהיה (מהים)
כי בכל יום תופשים אותם ורובם קורסאלי מרודי, בו ביום
בערב נסענו משם ובאנו בחצי הלילה במקום הנקרא אלחיי
נוס והופוקנדרו (והוא פונדקו) גדול בנוי ולשם לא היה
איש או אשה בהיות כי בלילה הקודם באו ד' דוגיאות

מרודי ותפסו ס' אנשים שהיו עובדים בשיירות גדולות ואלו שהיו באלחיונוס נסו לקולם והלכו בעזה ועזבו כל אשר להם באלחיונוס הנז' והקורסלי הלכו לשם כמו ד' מאות איש לתפוש גם אנשי הפוניקו (1) ולא מצאו אלא כליהם ובגדיהם ויקחו את כל השלל וילכו להם וה' עזרנו כי לא הגענו לשם כי היינו שבויים שם ב"מ ח"ו תל"ח [תחלה לאל ח'].

נסענו מאלחיונוס יום ד' כ"א בו ובאנו בעזה, ויהי בהיותנו סמוך כמו מיל שמענו כי סרְאָנִי שמו בארץ ואין איש יוצא מפתח ביתו והרגו שלשה אנשים סמוך לעזה כמו מיל ולקחו מהם שני גמלים עמוסי סחורה ויהי כשמענו ככה נפל פחד בלבנו ובלב כל השיירא עד שהגענו למקום שאמר אברהם אבינו אל עבדיו שבו לכם פה עם החמור ושם שמענו כי הדרך היה בטוח רק עד עזה וכי לא נצא מעזה עד שיהיה לנו שיירא מד' או ה' אלפי איש, ותל"ח הגענו בעזה בשלום, ויהי כי נסענו בעזה ראינו הפוניקו (2) שקירין אותם אל חיינונים הם המקומות אשר דרים שם השיירות תמורת המחונות שהם קורטי לי גדולים מאד וסביבו עומדים האנשים תחת הוולטימי אשר הם סביב הקורטי לי ראינו כל המקומות ההם מלאים מפה לפה כי כל השיירות אשר הגיעו שם עכבו עבור הכלכול החוא והיה בעזה יותר מז' אלפים איש ועשרת אלפים גמלים שהיו הולכים לדמשק, ועברנו באלחיונוס אחת סמוך ליירוקה ושם שמענו כי כל העיר נבוכה כי הנייפו ר"ל שר הארץ הלך נגד הארבו הנז' לעזור לנייפו מארץ אחרת הנז' ראמולה היא גת בהיות כי הארבי הנז' קמו על גת והציתוה באש ועדיין לא נודע מה יהי' אחרית הדבר ע"כ עכבו שם השיירות הנז'.

עזה קורין אותה הישמעאלים גאזה והיא ארץ טובה ומשובחת ופירותיה משובחים מאד, ושם נמצא להם ויין טוב אף כי הינות אינם עושים אלא היהודים, והיא מקפת ד' מילין ואין

(1) הפינדקו forse.

(2) idem.

לה חומות, והיא סמוכה לים כמו ו' מילין, ובקעה ובהר היא יושבת, ויש בה עם רב כחול אשר על שפת הים, וכמו ס' בעלי בתים יהודים, וכמו כן ד' בעלי בתים שמרונים, והם יושבים בשפוע (1) (?) הארץ ובראש היידיקה הבית מדלילה והיה דר בתוכה שמשון הגבור, וסמוך לשם מעט כמו שמינית מיל בתוך עזה ג"כ ברוב (2) הארץ ראיתי החצר הגדול אשר הפיל בחזקתו ובתקפו, והבתים ההם הם עדיין חרבות ושטמות האמת כי יראה כי החצר ההוא היה דבר גדול לפי מה שיראה עד היום הזה. (ממצרים עד עזה רצ"ח מילין).

כמה מעלות טובות למקום עלינו למען תדעו רבותי הסכנות שיש ממצרים עד עזה ואת אשר הכרחנו לעשות ואת אשר יצטרך לכל אדם לעשות אשר יעבור בדרך ההוא ובקוצר אספרם בהיות כי מגן הלונם (3) עד עזה וג"כ עד סמוך לירושלם הוא כולו מדבר, וצריך לכל אדם שישא על סוסו שנים שקים האחד עם הסקוטי והאחר עם התבן והמספוא וג"כ נודות מים כי בכל הדרך לא תמצא מים מתוקים אלא מים מלוחים וגם צריך שתשא עמך לימוני עבור הכנים אשר הם כתוכים לעיל וצריך שתלך עם שיירא גדולה עבור הלסמים הנמצאים במדבר ההוא, וצריך שתלך לאט לשתי סבות האחת עבור הלסמים הנמצאים במדבר ההוא והעפר והחול אשר שם כי הסוסים נכנסים בו עד ברכיהם והולכים בכבדות, השנית כי עפר עולה ונכנס בפיו האדם ומייבש את גרונו וטמית האיש בצמא, ואם תשתה מן המים המלוחים החמים מביאים על האדם יותר צרה מבראשונה וגם מי שאינו יודע לשון ערבי צריך שילבוש כמו תוגר למען לא יכירו שהוא יהודי או פרקני כי לא יצא כוובל ויפרע מעות לריב אל הכאפרי ר"ל אל מכסם גם בהיות כי תצטרך לישא לבן כראשך כמנהג התוגרמים והישמעאלים סכנה גדולה

(1) אולי צ"ל "בשפוע" החר — ל.

(2) לדעתי צ"ל "בגובה החר" — ל.

(3) אולי צ"ל "הלונם" — ל.

היא פן א ב"מ ח"ו איזה מהשיירא יגיד כי אתה יהודי או גוי
 ואם תנצל מכל אלה תמיד תמצא אורבים בדרך שעומדים
 קבורים תחת העפר עד גרונם ב' או ג' ימים בלתי אכילה ושתייה
 כלל ועיקר ומשימים אבן אחת לפניהם והם רואים אחרים ואחרים
 אינם רואים אותם וכשהם רואים שיירא יותר פחותה משלהם
 יוצאים חוצה וקוראים לחביריהם ורוכבים על סוסים שהם קלים
 כנמרים עם רומחים מקציים בידם עם בדול כראש מזופף⁽¹⁾ (?)
 כל קנה וקנה והם קשים מאד, וגם נושאים מאצי פיראטי
 (mazze ferrate) בידם ופוקליירי (buclieri) עשויים מנייר
 זופת ורוכבים ערומים עם חלוק לבד על בשרם ובלתי בתי
 שוקים ובלתי מנעלים ובלתי ספרוני (sproni) בלע"ז וכאים
 על השיירות כרנע ולוקחים כל אשר להם וכל בגדיהם אשר
 להם והסוסים ג"כ ולפעמים הורגים אותם אבל על הרוב אינם
 הורגים אבל מלסטמים על כן הוא טוב חבורת התוגרמים בעבור כי
 הם כולם רובי קשת והראבי יראים מהם בהיות כי הם ערומים
 ואינם יודעים לזרוק החצים, ושנים תוגרמים יניסו " ישמעאלים.
 גם אם נציל [נצלת] מידם סכנה גדולה הוא מהקורסלי
 והם לועזים כולם והם באים עם סקופייסי (schioppetti)
 וכלי קרב והם מלומדי מלחמה, גם אם תנצל מכל אלו אפילו
 שתלבש בגדי תוגרמים כשתגיע על המכסים אם תעשה דבר
 אפילו אחד שלא כמנהגם תיכה יבינו כי אינך תוגר או ישמעאל,
 והם אורכים תמיד ואם תשאלני מה מנהגם ומה לעשות, צריך
 כשתגיע במקומות ההם תכה תכה תוציא מנעליך ותשב על
 הארץ ורגליך כפופים תחתיך ושלא תוציא כלל רגליך חוצה
 ושלא תעמוד על רגליך כלל, ולאכול בארץ ושלא יפול מהלחם
 כל שהוא בארץ שלא תלקט אותו, ושלא תאכל עד שתשים
 הלחם על ראשך, וליתן אל המסובין ככל (מכל) מה שתאכל
 אפי' שאינם אוכלים עמך ושלא תפשיט מעולם הכנדים מעליך

(1) ר"ל הטבול או משוח בזפת — ל.

ובהם תישן בלילה, וגם כשנותנים אליך איזה דבר אכילה חוש (תושיט) את ירך עם מעט הכנעה.

גם כשתלך לצרכיך השמר שלא תגביה את כנדיך, גם כשתעשה מי רגלים תכפוף את עצמך על הארץ עד שתיה עם האבר סמוך לארץ שלשה אצבעות ועשה צרכיך כי אם תפול מפה אחת על הרגלים או על הכנדים אומרים כי טמא אתה וצריך שתקח אבן להתגרר האבר בו או שתרחוץ אותו במים תכף, ולא תלך אצל שום אדם עם המנעלים ולא תדבר עם שום אדם אם לא תשב ורגליך כפופים תחתך, גם אם לא יהיה אליך אלא לחם וכוס אחד יין ויבוא אחר ויקחני ויאכל וישתה תניח לו לעשות כי אפילו מלפני השרים יקחו ואין להשיב ולדבר דבר.

גם מנהגם כשהם יושבים לאכול יושבים בעגול וכולם אוכלים בכלי אחד והעבד עם אדוניו ומשימים הידים בתוך הקערה תמורת תרווד (?) (1) ואינם משימים לפניהם לא מפה ולא סכין ולא מלח ואינם מקנחים ירך (ידיהם) מעולם אלא לאחר אכילה תקף רוחצים את ידיהם עד חצי הזרוע, ויש מהם שיש לו עפר לבן דק והוא ריחני מאד קורין אותו בלשון ישמעאל **רַחַנִי** א ומשימים מים עליהם ורוחצים ידיהם עם העפר הנזכר, גם מנהגם שלא לתת מספוא לחמורים ולא שום דבר לשתות אם לא יתנו כל בני החבורה יחד בהיות כי הוא עון גדול בדתם כי כשהסוסים או החמורים האחרים רואים את האחד אוכל כולם הם מצטערים שאינם אוכלים גם הם וזה צער בעלי חיים, לכן צריך לכל אדם שיהא זהיר מאד שלא יעבור על שום אחד מאלו הענינים פן ב"מ ח"ו יבינו כי אתה יהודי או פרנקי ואוי למזלו למי שיפול ברשת אלו ואף כי תנצל בכל אלו לעולם יקרה כי הסוסים שתרכב עליהם ימותו או

(1) הה' המעתיק חשב את המלה הזאת למלה אימלקית וע"כ הציב אצלה סימן השאלה אך באמת היא מלה תלמודית והוראתה כף וראה במשנה אהלות פ"ב מ"א ופ"ג מ"ג ובערוך ערך תרווד — ל.

כשיגיעו לירושלם כמעט מתים בסבת המים המלוחים ששותים
ובסבת החום הגדול ובסבת החול שיכנס בפיהם ובסבת החול
שנכנסים בו עד הירכים כי בצער גדול הם הולכים. וג"כ בסבת
מיעוט האכילה ורוב הדרך, ע"כ צריך לאדם להיות מאד זריז
במעשיו ולהוסיף חכמה על חכמתו (חכמתו) כדי להציל נפשו
מאלו המקרים הרעים ולהיות תמיד דבק בה' למען הציל אותו
מידם כיר"א.

במדבר סני תמצא חמרים חמרים מעצמות גמלים וסוסים
וחמורים שמתו במדבר כאמור, ובמדבר לא תמצא עשב כלל
וצריך שכל אדם ישא עמו ברזל אחד ארוך עם קאנפנילי
(companelli) בראשו כדי להתקיע אותה בארץ לקשור אותם
אפי' בעשב כי אין שם עשב וצריך שהברזל יהיה ארוך בהיות
כי החול אינו מחזיק הברזל אם לא תניח בארץ ב' אמות כי
לשם הוא קשה מעט.

גם הוכרחנו להתעכב בעזה עבור כי בעינינו (ראינו) כי
הסולדאנו צוה להפשיט עורו לאראבו אחד שהיה לסמים בדרך
וכן עשו ומלאו את עורו תבן להרכיב אותו בעיר על הגמל
ואחיו של האראבו הנזכ' כדי לנקום נקמת אחיו קם עם אחוזת
מרעהו והם עם כבד והולכים אנה ואנה ללסטם אנשים והמלך
שלח אחריו עם רב ולא יכלו לו והתחילו הראבי להתחזק. וגם
לסולדאנו יש לו ממילוקי מעטים וזה כי מלך אסאמפיק
הוא מלך נקרא א¹ן א²ן קם עליו למלחמה ולקח לו
ג' עיירות והרג שלשים אלף ממילוקי וגם הרג לו הרוב ג' יורא
הגדול ר"ל המשנה שלו אשר היה מרעיד כל הארץ וכל
האראבי (1) היו יראים ממנו יותר מהסולדאנו כי היה עושה
בהם שפטים ועתה הם מצאו מקום וזמן לעשות כל אשר יעלה
על לבבם, והאמיר מעזה האמור לעיל הלך לעזור האמיר
מראמולה הוא גת ושלח א' ראשים מאראבי בעזה על רומחים

1) Questi segno non e chiara e potrebbe essere
mucho una lettera cancellata.

והולכים בארץ כאשר ראיתי אני בעיני וי"א שלח בראמולה
והתחזקו האראבי עליו בו ביום אחרי כן באופן כי הרגו בו כל
חבורת הנייפו מעזה שהיו כ"ג אלפי איש ולא הציל מהם
אלא הוא לבדו וכמו מאה איש סוסים⁽¹⁾ אחרים, ולולא כי קמו
אראבי אחרים לעזרתו כי האראבי שונאים זה את זה כבר הגיע
גם הוא לשערי מות, ושם לעזה אבל וחפוי ראש, וכל הדרכים
הם מסוכנים [מסוכנים] מאד מאד ולא ידענו מה נעשה, ה' יהי'
עזרתה לנו.

בעזה יש כמו נ' בעלי בתים בעלי מלאכות וגם בהם
נכבדים ויש להם בית הכנסת יפה קטן וכרמים ושדות ובתים
וכבר התחילו לעשות היין החדש וכבדו אותי ביותר ובפרט ר'
משה ב"ר יהודא ספרדי והוא קבד פה מעט ור' מאיר ספרדי
צורף והוא חותן משה דווילה מארינה ריאלה, והיהודים יושבים
ברום הארץ [ההר] ירימם ה', ובית דלילה ברום הארץ [ההר]
בראש היודיקה ושם עמדנו עד יום ב' כ"ז לוליו רמ"ב (רמ"א)
ובו ביום מצאנו בעזה הנייפו מחברון ר"ל הישר הגדול משם
ועמו דברנו כי היה לו ללכת לחברון והיה לו יותר ממאתים
סוסים ועמו הלכנו לחברון בהיות כי לא היה לנו לחוש מהאראבי
כי כולם אוהבים אותו בהיותו שר מערת המכפלה, כי האראבי
מכבדים אותו המקום יותר משאר אנשים והלכו (והלכנו) עמו
לבטח והגענו שם לשלום, וראיתי מערת המכפלה אשר היא
בטבור הארץ, וזה דמותו⁽²⁾.

חברון היא כמו עזה אבל בשפלה היא יושבת ואין לה
חומות והיא עיר טובה ושמנה, ומקום המערה הוא שדה בחצי
חברון והישמעאלים בנו עליו מוסקיאה כמנהגם, ועשו חומה
על פי המערה ועשו שם חלון קטן שמשם מתפללין היהודים

(1) כנראה כונתו "רוכבים" או אולי חסר פה המלה "עם" וצ"ל
"מאה איש עם סוסים" — ל.

(2) pare che ci dovrebbe essere una figura, ma manca
un che nel frontespizio.

ולשם זורקין מעות ומיני בושם בתוך המערה הנזכר ולשם התפללתי, והישמעאלים מכבדים המקום במאד מאד ונותנים י"ג אלפים לחמים בכל יום לפחות לכבוד אברהם יצחק ועקב ובפרט לכבוד אברהם נותנים לחם ולשונות (בהרדל 1) ועגל רך ומוב כאשר נתן למלאכים, ולכבוד יצחק נותנים ציד ומטעמים כאשר היה אהב, ולכבוד יעקב לחם ונזיד עדישים כאשר נתן לעשו, וזה תדיר בכל יום לא יחסר, ושם דרים כמו פ' 2) בעלי בתים יהודים ולא יותר, ומפיהם שמעתי כי על קבורת אברהם ושרה בתוך המוסקיאה יש א' מגורת זהב עם אכנים טובות ועל קבורת יצחק ויעקב ורבקה ולאח יש מגורת כסף עם אכנים טובות ועל קבורתם יש מגורת זהב ומשי ורקמה, וזה ידעו מפי הנשים שלהם כי הרבה מהם נכנסות בתוך המוסקיאה כי אינם נכרות בסבת המצנפת השחור שנושאות על פניהן ושומרי המערות סוברים כי הם ישמעאלות ומפיהן שמעתי ג"כ כי בכל שנה ושנה יש להמערה הנז' מהכנסה בין הקרקעות על המערה הנז' וכרמים וזיתים ובתים אשר לה כי לא יספרו מרוב אשר נתנו לה הישמעאלים המתים לכפרת נפשם, ומעות מתושבים יותר מה' מאות אלפי דו"ק זהב בכל שנה.

משם יצאנו יום ג' כ"ח לוליו והלכנו בחברת ב' ממילוקי טובים ונכבדים בהיות כי מחברון עד ירושלם לא נמצא שיירא אלא לפעמים קיר שטיאני Cristiani מצ'ינטורי maci-natori כי הקראבאנה אין עולות בירושלים על כן הוכרחנו להתחבר עם אלו השנים, ועמם נתחבר ממזר אחד אשר היה בדעתו להרגנו ששמו היה עלי והוא ישמעאל ושמו נפשינו בכפינו והלכנו, ויהי בערב באנו בדרך אחד נקרא חאל'יב' ושם היה עמנו זה הממזר והלך בכפר בזה הלילה ודבר עם שלשה לסטים אחוזת מרעיו ללסטם אותנו בדרך, ובא זה עלי ודבר על לבנו בערמה באמרו כי נלך עמו עם שני ממילוקי הנז'

1) vedi Midrash.

2) non è chiaro se sia una c o ב' o פ'.

והוא יביא אותנו בדרך עקלתון שלא נפרע קאפרי עד ירושלים והאמינו הממילוקי לדבריו וגם אנחנו כן ונסענו בחצי הלילה וסבב אותנו רחוק מחברון כמו עשרה מילין ושם בית אחד חרוב ושם מערה ושם קבור ישי אבי דוד ואומרים כי המערה היא הולכת עד מערת המכפלה ונהג אותנו זה הארור במקומות אשר לא עבר בהן איש מעולם ביער גדול בהרים, ויהי בחצי היער אמר זה הארור עלי אני רוצה עתה שנים דו"ק כי כן נדרתי לי, השיב חברי הטורצימאנו אנחנו לא נדרנו אליך אלא א' דו"ק זהב מ"מ נתן לך את כל אשר תחפוץ כשנהיה בירושלם, ועתה נתן לך חצי דו"ק כי אין לנו יותר, והמזור היה רוצה לראות מעותינו על כן מצא לנו עלילות דברים, והיה לו קשת וחצים והיה רוכב על סוסיה יפה י י א ג י ט ה giannetta ונפרד ממנו (מאתנו) והיה הולך וקורא בהרים, כשראו הממלוקי ככה הלכו אחריו ודברו על לבו, וזה כי יוסף הטורצימאנו אמר להם (כי שם ה' בפיו) תדעו אם יעשה עמנו רעה זה האיש או שימית אותנו אתם לא תנצלו מכל פנים כי היהודים יודעים את המעשה כי הלכנו עם הג' י פ' מחברון ויבקשו אותנו מידו, והנייפי יודע כי הלכנו עמכם ויבקשו אותנו מידכם ומה תשיבו אליו המתלוקי [הממילוקי] הנכבדים כי לא היה בדעתם להרע אלינו השיבו אליו תראו כי בחיינו הוא אנחנו נמות אתכם, וגם היה להם קשת וחצים והלכו אחרי האיש והחזירוהו אחר וה"ר יוסף הטורצימאני הלך אחריהם בהחפא כדי לשמוע דבריהם ונשארתי אני ורפאל חברי לבדנו בחצי היער, ושמע כי עלי אמר אלוהם הניחו לי לעשות כי יש לי ג' רעים כי דברתי עמהם בלילה ב' א ל' כי ונהרגם ונקח את סוסיהם ואת כל אשר להם וחלק כחלק נאכלו כי עשירים גדולים הם ומי יבקשם מידינו, אז השיבו הממילוקי אל תחשוב כזה כי עלינו לשמור אותם כי אדונינו הג' י פ' מחברון הפקידם אלינו ועלינו למסור דין וחשבון מהם, אז השיב הממזר תאמרו לנייפו כי עזבתם אותם סמוך לירושלם או כי קמו עליהם האראבי והרגום וכי

ברחתם בסוסיהם הטובים ודפו אחריכם בהיות כי הכירו שאתם ממילוקי ולא יכולתם להושיע אותם ואתם נקיים, כל זה שמע יוסף הנז' כי הלך בהחבא אחרי הממילוקי כי יראנו פן יר (1) הממילוקי יאותו לו אחרי רוב הדברים, כראות הממילוקי כי לא היה שמוע לקולם אמרו כבפס (רובם) (2) אתם משנים תבחר או תמות פה כי נהרוג אותך או תבא עמנו כי אין אנו רוצים שתקרא רעיך בהיות כי ידענו כי כל המשא הזאת ישאר עלינו ואם עמנו תבוא אנחנו גשבעים לך בחי מלכנו כי לא נגלה סודך לשום אדם, באופן כי על כרחו חזר, והממילוקי אמרו לנו תניחו לנו ללכת קודם עם זה הארור ואתם תבואו אחרינו סמוכים לנו, והרבה דברים היו ביניהם, והממילוקי שמו אותו בניתיים (בינתים) ביניהם למען לא יוכל לברוח, והלכנו ככה עד אור הבוקר כי הלכנו כלילה לאור הלבנה, ובראותו כי השחר עלה אמר לממילוקי אני רוצה ללכת לעזוב סוסייתי הנה בכפר אחד כי היה רוא לבא לירושלם מפחדו מהממילוקי שלא ילשינו אותו אל האמיר מירושלם והלך לו לאבדון ואנחנו הלכנו במרוצה עד בית לחם ומשם על אם הדרך מצאנו על קבורת רחל מצבת גבוה מאכנים והישמעאלים עשו למעלה מקבורה הנזכר ד' עמודים וכיפה למעלה ומכבדים אותה ומתפללים לשם היהודים והישמעאלים וה' הצילנו מיד השודד והלמטים ההוא ואל הממילוקי נתננו א' דו"ק לכל אחד מהם תמורת הרשע, וגם כן לא פרענו שום קאפרי על ידי הסנוב שעשינו כי ה' קאפרי תמצא מחברון עד ירושלם, ובו ביום הגענו לירושלם עיר הקדש לשלום כי ה' שלח לנו אלו השנים ממילוקי להציל נפשותינו ממות, ומצאנו בדרך ב א ר ב ק ר יותר מעשרת אלפים איש שהיו הולכים נגד ה ר א ב י ואין יוצא ואין בא, ראו רבותי שאם היינו מעכבים יום אחד יותר לא היינו יכולים לעבור והיינו

1) pare di piu essendo irr fine di linea.

2) parola di nessun significato forse deve leggersi

בסכנה גדולה, ברוך הוא וברוך שמו הגדול הגומל לחייבים טובות.

יום ד' כ"ט לוליו רמ"א הגענו לירושלם עה"ק וכשראיתי חורבנה במרירות לב עשיתי קריעה ארוכה טפח ואמרתי התפלה הראויה להתפלל אשר היא בידי בקונטרס קטן, והנה ירושלם אין לה חומות בעונותינו אלא מעט מן הצד אשר נכנסתי לשם ואף כי חרבה כולה בעונותינו יש בה עשרת אלפים בעלי בתים ישמעאלים וכמו ר"ג ב"ב יהודים בית המקדש יובב"א עדיין הוא מוקף חומה, ולצד מזרח שערי רחמים והם מברזל טבועים בארץ כמו ב' אמות והמותר למעלה מהקרקע והם מסוגרים, ובשולי הפתחים הנז' יש קברים מהישמעאלים ועבר (?) מאד [מזה] בנין שלמה המלך ע"ה מבנין הישמעאלים והאבנים הגדולים אשר (אשר) בבית ל"ס דבר גדול להאמין כי כח אדם ישימם במקומם כמו שהם, וסביב למקדש יש וו ל"ט גדולה עם עמודים היינו מבפנים על רצפה גדולה אשר היא תוך ביהמקד' ומקיף הבית המקדש לפי דעתי כמו חצי מיל, ולצד מעריב תוך הרצפה יש מקום גבוה כמו שלש אצבעות ואומרים כי הוא אבן שתיה ולשם כפה גדולה ומכז בכת (ומזוהבת) בתכלית היזפי מרובעת כמו עשרים או אולי כמו שלשים אמה הריבוע האחת והיא גבוה הרבה וכמו אותה הישמעאלים עופרת ואומרים כי הוא בית קדש הקדשים כלי ספק ובשולי הבית קדש הקדשים יש מקום גבוה ב' אמות וחצי, ארבע פימתיו כלם של אבנים לעלות אל המקום ההוא, ושם באר מים חיים ועליו ואצלו בני חכפה והישמעאלים אינם נכנסים בו אם לא יעשו טבילה ה' פעמים וכן אינם נגשים אל אשה משלשה ימים מקודם ולשם שמשים ישמעאלים שעומדים במהרה לרוב, ובתוכה מדליקין שבעה נרות ודעו רבותי כי זה דבר שאין ספק בו כי בכל שנה ושנה כשהיהודים הולכים לבית הכנסת ההוא כליל תשעה באב כל הנרות שבעזרה הם נכבים מאליהן ואינן יכולים לחזור ולהדליקן ולא יכולו, והישמעאלים יודעים מתי הוא תשעה באב

שהם עושים כמעט כיהודים בעבור זה וזהו ברור ומפורסם לכל בלי שום ספק ולצד דרום תוך הבית המקדש יש בית אחד יפה גדול שהוא מכוסה ג"כ עופרת נקרא מדרש שלמה ובתוך המקדש ג"כ יש כמו עשרה אילנות זיתים, ועתה הישמעאלים בונים כתובה במצות המלך מקום בעדו כשרצה לעלות בירושלם, והכתלים מבית המקדש במקום שהיה שבור ושרוף בנו אותו הישמעאלים והוא מקום מוקף כלו (אף כי ער הוא מאד מה ישכנו הישמעאלים נגד הכותלים גבוהים הרבה אף כי אינם גבוהים ככתחלה בעונותינו) (1) ויש לבית המקדש י"ב פתחים אשר מהם ננעלו חמשה, שנים מהם שערי רחמים אשר באחד מהם היו נכנסים החתנים ובאחד האבלים וזם מסוגרים מברזל והם מעל הארץ ארבע אמות ותחת לארץ שני אמות ושלשה פתחים אחרים הם בנויים חומה כי בנו אותם הישמעאלים אבל רישומם ניכר, ולפני כל אלו הפתחים תמצא דרכים רחבים ויפים עשויים או לטה עם בתים מפה ומפה אשר שם היו דרים עולי רגלים ועתה בעונותינו הישמעאלים עושין בהן חנויות מכל מיני סחורה.

כנגד בית המקדש אשר הוא בהר המוריה מקום אשר עקד אברהם אבינו את יצחק בנו כנגד לצד מזרח הר הזתים, ועמק יהושפט בינתים, והעמק הזה מתחיל למעלה מעט לצפוני של בית המקדש והר הזתים עמוק וצר ואח"כ הולך כמתרחב הרבה למעלה לאל ראש הר הזתים [בראש ההר] מערת חולדה הנביאה ולשם היא נזכרת (?) ויש עליה מצבה ובנין גדול מבית מעט הרום וכשארם יורד מעט בשפוע ההר מערת חגי הנביא ושם מנוחתו כבוד, ואצלו כמו ל' פסיעות קבורת חבקוק הנביא ע"ה (?) וזהו כנגד בית המקדש, למטה בעמק נוטה מעט לצד דרום קבורת אבשלום ובנינו מגדל שהוא מאבן אחת חרות מאבן גדולה אשר סביבו והוא עשוי אפונטי דדימאנטי

(1) מלות אלו שבתוך ההסגר אין להם ביאור — ק.

a punte de diamante דבר יפה מאד והוא מגדל גבוה ועומדים סביביו. כל זה הבנין מאבן אחת אף העמודים וסביב למגדל כמה מערות לצדיקים הקבורים שמה לצד דרום יותר מעט מערת זכריה הנביא ע"ה והוא כמו המגדל מאבשלום אל המערה הנז' אבל פי המערה נראית וכפת המגדל הוא משני חתיכות ושם במערה כמה מערות לצדיקים הקבורים שם עם בית מערה (?) תוך הכל מאבן אחת, וגם לקבורת אבשלום כל הישמעאלים העוברים שם זורקין אבן אחת לקבורתו עבור שמרד באביו, ויש בשוליו גל אבנים גדול מאד ובכל שנה מסירים אותו.

לצד דרום הר ציון היא עיר דוד ולמעלה סמוך לקבורת דוד יש כנסיא דס' צר נציס קו (פר נציס קו San Fran- cisco ומקום קבורת דוד הוא בנוי ויש לה פתח גדול של ברזל והישמעאלים מחזיקים המפתח ומכבדים המקום ומתפללים לשם למטה מן ההר תרד כשפוע גיא בן הינום ויורד אל עמק יהושפט ולמעורב המילוא שהוא מישור אחת קרוב לעיר שיוצאים שם לטייל ובפרט היהודים, ובוה הדרך כשתלך לצד מערב כמו מהלך ב' מילין תמצא מערה עם פתח בנוי רחוק מעט מאם הדרך לצד ימין בשתסע מירושלם והפתח הוא מאבן גזית ותכנס בתוכו והוא ממוסך כגלה ויש לשם כמה מערות מערה על מערה דבר יפה מאד אשר שם שנעים סנהדרין ולמקום ההוא התפללתי וכשתלך עוד יותר מהלך ב' מילין תרד בעמק אחר אשר יש שם גשר אבנים גדול אשר במקום ההוא הרג דוד את הפלשתי ואח"כ עליתי בהר גבוה רחוק משם כמו ב' מילין אחרים אשר הוא רחוק מירושלם כמו ו' מילין או מעט יותר והוא הרמה מקום אדוננו שמואל הנביא ע"ה ומרם הגיעי ברמה כמו חצי מיל מצאתי שני ברכות היינו בריכה העליונה ובריכה התחתונה והיו ריקות אין בהם מים, ויחי בעלותי ברמה בגובה ההר ראיתי עיר מכצר עם מגדלים גבוהים הרוסים וכית אחד סגור אשר היהודים מחזיקים אותו והשמש מהכית הכנסת אשר שמו ר' משה ב"ר שמואל פתח לי הכית והוא בית יפה גבוה או ל ת ה

avalta ואח"כ נכנסתי כחדר אחד תוכנית רחב וגדול כמו הראשון או פחות מעט ובבית ההוא סולם אבנים יורד למטה במערה עם פתח ג"כ סגור ולשם בית הכנסת אשר נר תמיד תוקד בו ולשם קבורת אדוננו שמואל הנביא ע"ה ואלקנה אביו וחנה אמו ושני בניו ושם מתקבצים כל היהודים בכל שנה ושנה ובאים גם מבחוץ מבבל ומארם צובא שקורין אותה עתה האליבי ומחמת עזה ומדמשק ומצרים ומכמה שאר מקומות שהחיצונים לכדם הם יותר מאלף איש שבאים שם בכל שנה ושנה בכ"ח ימים לחדש אייר לקונן ולהתפלל במערה ההיא, כי בו ביום היתה נפשו צרורה בצרור החיים ונוהגין כל היהודים החולכים שם לקנות שמן לתת אותו לבית הכנסת ההוא, ואנכי הצעיר אל המקום ההוא התפללתי ולשם עזבתי שמן כמנהג והיה לי בתפילתי קדחת כבד ועצום וזה היה ביציאת לולייו רמ"א גם שם ראיתי מקוה מים היה תחת המערה קטנה סמוך לרמא (לרמא) כשמון¹ מיל אשר שם היתה טובלת הצדקת חנה אם שמואל הרמתי, ובחזרתי לירושלם מיל לצד צפון ראיתי לצד צפון קבורת שמעון הצדיק ושם במערה כמה מערות לצדיקים וחסידים שאין אנו יודעים אותם ובכל סביבות ירושלם יש כמה מערות אשר שם קבורת חסידים וצדיקים רבים עד אין מספר אבל אין אנו [לנו] (אין אלא) אלו הרשומים אשר הם קבלה מפה אל פה מזמנים קדמונים אשר אין לספק בהם בהיות כי הישמעאלים מכבדים כל אלו המקומות ויש להם קבלה עליהם ג"כ כמונו ואומרים הם ליהודים למה לא תלכו לקבר הצדיק פלוני או לקבר הנביא שמו כך, ומאלו הקברים בקשו הישמעאלים כמה פעמים שיהיו סגורים ובקדושה תחת ידם וה' הפיר עצתם ולא אבה שמוע להם כי לא ינום ולא ישן ש"י.

בניני ירושלם הם יפים מאד ואבנים גדולות בה יותר משאר המקומות שראיתי והארץ ארץ זבת חלב ודבש. אע"פ

(1) forse ma saebbe troppogrande destanza כשמונה

(על דעתי צ"ל כשמונית מיל והמעם מובן) — ל.

שהיא על ההרים והיא חריבה ושממה ויש הכל בזול ופירותיה משוכחים ויפים במאד מאד, דבש חרובין והוא טוב מאד והוא די פירם קא טיבו דבש תמרים דבש דבורים, וחטה ושעורה ורימון וכל מיני פירות בתכלית הטוב והיופי, ויש להם שמן זית טוב מאד, אבל הם אינם אוכלים אלא שמן שומשמן כהיות כי הוא משוכח מאד מאד והם הישמעאלים וג"כ היהודים מהמקום חזרים באכילתם כי כולם אוכלים בכלי אחד עם האצבעות בלא מפה כמו שעושים במצרים אבל במלבושיהם נקיים, וגם יש להם חמורים שהאוכף שלהם שוה הון רב מאבנים טובות וזהב שירטו שמים עליו וכמו כן ויותר עושים במצרים — ודתייהם שונות מכל עם כי הם לוקחים עשרים ושלושים נשים בכל אשר יחפוצו ואינם רואים אותם עד תהיה בביתו ונותנים האנשים המוחר לנשים ומן היום ההוא והלאה האישי אינו חייב ליתן לה אלא לאכול, והמלבושים וכל עמיט¹) אחרים שהיא צריכה היא מעצמה עושה, וגם כשהיא הרה הישמעאלים אינם נוגעים אותה עד אחר שתלד שני חדשים כהיות כי עון גדול הוא בדתם לשפוך זרע לבטלה אפי' עם נשיהם, וכל הבנים והבנות היולדים האשה היא חייבת במזונותם ובכסותם, על כן הם כולם זונות מפורסמות וכשאינן רוצות לעמוד עם בעליהן הולכות לגניי פי מהעיר ואומרות כי הבעל אינו נותן טרף לשיניהן ונאמנות הן בדבריהן וצריך שתקף הבעל יתן לה גט כי הישמעאלים נותנים גט כמו היהודים, וכולם אנשים ונשים וטף יהודים כמו הישמעאלים מתנהגים כמדות האלו וישנים לבושים ואלו המתנהגים מתפשטים בכל מלכות הסולדאנו לא בירושלם לבד, וכתבתי אותן הנה כהיות כי שכחתי לכתוב אותן בענין אליסנדריאה ומצרים כי משפט אחד הוא לכולם.

אנכי הייתי חולה בירושלם מיום שהגעתי לשם עד צאתי ללכת בדמשק והגעתי לשערי מות ולולא רחמי ה' כי יהודי

(1) ענינים *parola a me non chiara forse deve dice*

אחד אשכנז נקרא ר' יעקב קולועאני הוא ואשתו וחמותו
 עשו לי כל הצריך למנהגנו אף כי הייתי עומד בבית הנכבד
 הוויצו נגיד כמצות המלך ע"כ כתבו כי כבר ארף⁽¹⁾ (?) (ארך)
 במאד מאד מ"מ לא הייתי יכול לראות בשוליהו כי משונים הם
 וזרים הם לאיש הבריא כ"ש לחולה כמוני, אבל יעקב הנז' ובני
 ביתו לא עזבוני ביום וכלילה והן היו מבשלים בעדי ובעד רפאל
 חברי כי גם הוא היה חולה באופן אחרי רוב הדאימי ועזר ה'
 בכל כולם נתחזקתי מאד, וגם יוסף המורצימאנו הגיע לשערי
 מות ועזבוני אותו חולה ואין לתמוה אל החיצונים שילכו לשם
 שיפלו בחולי אבל הוא לתמוה איך אינם מתים כולם לסכת
 טורח הדרך ורוב החום אשר האדם סובל בדרך וכשתיגע לירושלם
 באים בכל יום הן בקיץ הן בחורף רוחות שונות מארבע פינות
 העולם אשר כמותם לא ראיתי ונכנסים באברי האדם וממיתים
 אותם, ובהיותינו תמיד בכל יום היו מתים אחד או שנים יהודים
 מיתה פתאום והם נקברים בשיפוע בעמק יהושפט אשר שם קבר
 ישראל, וה' היה עוזר לי ולא עזבוני וכל המקומות אשר ראיתי
 בירושלם בשני ימים ראיתי כי קרובים הם הנכבדים היהודים
 הם אלו ר' יוסף דמונטניא אשכנזי והוא הפרנס, ר' יעקב בכ"מ
 (בכמר) משה וואו [וויצו] נגיד, בכ"מ [חכם] עמרם צדקיהו בכ"מ
 עובדיה, שמואל רכבס בכ"מ מרכובי חלפתן רכבס בכ"מ יעקב,
 יוסף בכ"מ עובדיה, אברהם בכ"מ נתן, שמואל ב"ר יוסף, עובדיה
 ב"ר שמואל — אלו הם הדיינים והישישים מירושלם, והמשכילים
 שבהם הם ר' שלון אשכנזי וחוא רב, ר' נתן והוא רב, ושלישה
 או ארבעה רבנים אחרים אשר לא ידעתי את שמותם, והשופטים
 הם אלו שך משה ושך ר"ל שופט, שך שמואל, שך חלפא,
 שך שבליאנו, שך ניסים, וכל אלו הולכים בכל שנה ושנה וכל
 הקהל אחריהם על הר ציון ביום תשעה באב לקונן ולבכות
 ומשם יורדים בעמק יהושפט והולכים על הר הזיתים אשר משם

(1) כבד ארך grave il porestiere o grave il viaggio.

רואים כל בית המקדש וקוננין על חורבן הבית ההוא, והר הזיתים עדיין יש עליו זתים וקורין אותו הישמעאלים כל סיבוב ירושלם והר ציון אלקונן [איל קודם] ר"ל אל קודש בחיות כי כל הארצות ההם קוראים ארץ קדושה, יהיו לרצון מלפני אבינו שבשמים שתוכב"א.

זה היום כ"ו אגשט [אגוסט] רמ"א נסענו מירושלם לשוב לבתינו לשלום יהי רצון שיגיענו למחוז הפצינו לשלום עם ישועת המגן, ובו ביום הלכנו אל עיר אחת חרבה כולה היושבת מעט בשיפוע ההר והיא נוב עיר הכהנים אשר היא רחוק מירושלם כתי (?) אחת שהוא י"ב מילין ושם אכלנו ושם עכבנו עד כי נטה היום עבור החום הגדול ובפרט כי היה לי הקדחת כבד ועצום, ובו ביום נסענו עם כאב גדול בראש אשר לא הייתי יכול לעמוד על הסוס ובחצות הלילה הגענו בעיר אחת נקרא ר א מ ו ל ה היא גת וראמולה היא עיר כמו עזה ואין לה חומות ושם עכבנו מעט עד אור הבוקר כי אל חי יוטם אחד ר"ל פונדיקו (1) במקום אשר החיצון והקרא באני הולכים בדמשק כי הוא על הדרך ממצרים עד דמשק, ויהי ביום בואנו לשם ראיתי אחיו של התוגר אשר הוא עתה מלך של קויטנטינופלי כי ברח מפני אחיו אבל וחפוי ראש וכמו די מאות איש עמו ולא היה לו שוה פרוטה והוא בהור בן כ"ג שנים או קרוב לזה והוא קצר מעט שמן ומטעם המלך הלכו כל שרי ירושלם לכבדו, ובאמת כי היו בגת יותר משלשים אלף איש מלבד אנשי העיר והיו תוקעים טנבו רי בלע"ז אשר היה עגול יותר מד' אמות ואין להם כלי ניגון אלא זה בלבד.

יום ב' כ"ה בו הגענו ביאפו אשר הוא רחוק מגת ו' מילין ויפו הוא מקום חרב כולו והוא על הים והוא בשיפוע במקום גבוה מעט ושם מגדל ישומרת הים והיה [והים] לשם

(1) לדעתי צ"ל "איל חיוגש ר"ל פונדיקי" כמו שכתב למעלה והוא

הוא באי־ספי־אה spiaggia ושם מצאנו הנייפו מירושלם והרגמן
[תורגמן] מהמהלך שדר בירושלם שהלכו לשם ביום שבת
שעבר עם אחוזת מרעהו שהיו כמו ד' מאות איש שהלכו
בחבורת הפלגריני pelegrim ובחבורת בעל הרוג'יא (1)
(?) כי כן הם מחוייבים לעלות בעבור כי כל אחת ואחת
מפלגריני שהולכים אל הסיפולה מהר הגלבוע אשר הוא
בירושלם וקורין אותה הלועזים ג'לזווינו (2) ולמען הכנס אל
המקום הנז' פורעים י"ד דו"ק לגולגולת ועל כן הם מחוייבים
לעשות להם חבורה למען ילכו בטוחים מהראבאני או
מאחרים ובו ביום נכנסתי ברוג'יא מהפלגריני הנז' אשר
בעל הרוג'יא שמו מיס' אגושימיני קמגארינו והעלים
מעני הפליגריני כי אנכי וחברי עברים אף האמינו כולם כי
אנחנו ב"מ ח' גוים סוחרים ואנכי בהיות כי ידעתי כי היו כולם
רשעים אשכנזים וצרפתים וכולם היו גבורים שרים ואדונים על
כן עשיתי להם הנאות לרוב למען אם אחרי כן ידעו כי יהודי
אנכי שלא יעזו להרע לי וכאשר דמיתי כן היה כי אחרי
שישמעו כי יהודי אנכי נשאר מרעידים ועם כל זה מרוב אהבתם
אותי בראשונה לא יכלו לשנות את מעמם.

יום ב' שלשה שעות טרם אור הבוקר עשינו ווילה
ללכת לחוף ברוטה [ביירוט] כי שם היה לבעל הרוג'ייה סחורה
מבשמות [מבשמים] אשר באו מדמשק להוליכן בוויניציא יהי
רצון שנלך בשלוה ויגיענו לביתנו לחיים ולשלום וכן יהי רצון
ונ"א [ונאמר אמן].

יום ה' בבוקר יצ' (?) הגענו בכרוטי וכרוטי היא עיר
קטנה וחרבה כולה ויש לה (sie) והיא על הים ואין לה חומות
והיא קטנה מאד והיא באספי־אה ויש לשם סקו ליי
scoglio הרבה באופן כי לא יכולנו לגשת לבארוטי עד חצי מיל

(1) לדעתי צ"ל „הדוגיא" ופתרונו אניה והיא מלה עברית (כמו

סירת דוגה) במשקל ארמי וכן צ"ל בכל מקום שנו' המלה הזאת.

(2) בלזוינו forse.

והלכנו עם הסקיפו בארץ ושם לא מצאנו הסחורה אשר על
זה חרה לבעל הרוגייה מאד ותכף אחר אכילה רכב המתקני (1)
(?) שלו עם שני חברים ואני וחברי עמם על הפרדות ועל
החמורים ללכת לדמשק ועמנו באו שני ממילוקי והמקרו (2)
מהכמות ר"ל בעל הכמות והלכנו לדמשק בשני ימים וחצי,
והדרכים אין כמותם לרוע בעולם הרים יותר רעים מהאלפי
מבולוניי אלפי Bologna ובפרט בעבור האנשים (2)
צוטולי ciotoli הנמצאים בדרך שהכמות אינן יכולים ללכת
עליהם ולשם הגענו יום א' ג' סיטימ' [סעפטעמבער] רמ"ב (3)
רמ"א).

ודמשק יושבת בבקעה בין שני הרים ואין בכל העולם
דבר יפה כמו דמשק, וסביבותיה ארץ טובה ורחבה, ופירותיה
משובחים בתכלית היופי, ואינה מוקפת חומה, ולפי דעתי היא
מוקפת ט"ז מילין, ובתי העיר יפים במאד מאד, ובכל דבר
כמותיה היא עוברת מצרים וכל שאר העיירות שראיתי עד היום
הזה כי כמותה לא ראיתי מרוב ההירור (4) (sic) והסחורה, ושם
יש הציקה ועושים השארפי והמאירי (2) והבריהם
(?) והציקה היא כחצר אחד עם רצפה גדולה ובחצי הרצפה
מעין אחד נובע עם שני אילנות פרי שיר (2) האחד מפה
והאחד מפה והמעין ביניהם ויש לו שני פתחים גדולים ובפתח
האחרון יש מרחץ אחד גדול היינו שטופה יפה בתכלית היופי
עם אבנים מוסאיקי mosaici ודיסאספרי diaspri דבר
נפלא לראות, וגם בדמשק יש ארבעה בזארי גדולים, האחד
מאבנים טובות ומרגליות, השני מכל מיני בשמים, השלישי מכל
מיני משי, הרביעי מכלים דמשקיפי מנחושת מצופים זהב
וכסף עם פתחים אל הבזארי הנז' ושם עומדים שמירות כיום

(1) כנראה צ"ל „המוקארי“ — ל.

(2) pare di piu.

(3) רמ"א pare errore qui e primnanzi e sempre deve anni.

(4) לדעתי צ"ל ההירור — ל.

ובלילה, וענין נפלא הוא לראות סוחרי העיר ואת סחורתם, וגם יש להם כמו ת"ג בעלי כתים יהודים כולם עשירים ונכבדים וסוחרים כולם, וכראשם יהודי חכם ונכבד וחסיד ר' יוסף הרופא ונעלם שם אביו ממני, ויהודים אחרים רבים ונכבדים אשר לא ידעתי את שמותם, וכבד אותי במאד מאד ר' יוסף הנזכר וגם אחרים מהעיר.

יום ד' ו' בו נסענו משם וחזרנו בכארוטי בלי סחורה והסיבה לא ידעתי ולשם הגענו יום ו' בעלות השחר ה' בו ובלילה ההוא הלכנו לדרכנו לשלום.

יום ז' בחצות הלילה ט' בו היה בא נגדנו ספינה אחת מוויניציא משלש מאות חביות, ובהתקרבה אלינו קרב רב החובל להשומרים מהפרו ביהרגי אשיעמדו בעינים פקוחות לראות ממי היא הספינה הבאה נגדנו, והשומר היה שיכור ואמר אינו דבר רק מגדל אחד שהוא בארץ באופן כי בהתקרבה אלינו צעק רב החובל מהספינה הקטנה שילך לפוייא ולא יכולנו והלבישו¹ זה את זה באופן כי חשבנו ללכת במצולת ים ונשבר חצי הפרובה prua שלנו וגם שלהם ותהי צעקה גדולה ומרה, וה' היה עזרתה לנו כי לא היה רוח חזק ולא הלבשנו זה את זה כל כך בחזקה כי אם ב"מ ח"ו היה רוח חזק לא היה אפשר להציל כי היינו נטבעים בים ח"ו ב"מ.

יום א' י' סיטימבר' רמ"ב הגענו בצפרי וצפרי היא אסולה אחת מקפת ת"ש מילין והיא מלאה כל טוב ופירותיה משובחים ויפים בתכלית היופי והיא מוויניציא, אבל אוירה הוא רע ביותר מרוחות שונות שנמצאים שם תמיד ויש עליה הגמון ועירות יפים, ואלו הם משמותם, פאמגושמא, והיא היפה שבכולם ניקוסיא, לומישו, פאפי, ולמושו, וכאפו הם על הים והיא מצד ימין ומיפו עד צפרי ש' מילין ויש עליה עיר אחרת נק' בסקופיאי.

(1) ראה בתרגום המלות האיטלקית אשר בסוף המאמר אות

יום ב' י"א בו נסענו משם והיה רוח גדול וחזק ליוו נטי
levante מאיסטרו maestro ובו ביום עברנו איזולה אשר
היא מהמלך פירנטי ועליה מבצר חזק נקרא קאשטיל
רוייה ואח"כ מצאנו איסולה נקרא קאפו הצידודוניאה
והוא מהתורגמים והיא בראש הגולפו ריסטאליאה ויש
מהאיסולה דציפרי עד קאפו דצידודוניאה ד' מילין ומקאפו עד
קאשטיל רוייו ב' מילין.

יום ג' י"ב סיטימר' חול המועד של סוכות הגענו לרודי
וכבר ספרתי לעיל מעשה רודי ובנינה ע"כ לא אאריך עתה
בסיפורה ושם עכבנו עד כל יום ד' י"ד בו.

יום ה' ט"ו בו בבוקר יצאנו משם ומצאנו מצד שמאל
איסולה אחת רחוק מרודי ק"ן מילין והיא סוככת ק' מילין ודרים
בה יוונים קורין אותה סקארא פנטו ומצד המורקיאה היא
ביס מידיאוטראנו ¹⁾ שהוא באמצע העולם לפי דברי
המלחים.

יום ו' עברנו איסולה אחת לגוש טאפריאה
(שטאנדיה) והיא רחוקה מסקרפאנטי ק"כ מילין ודרים עליה
יוונים, ובו ביום הגענו בקאנדיאה בשלום וקאנדיאה איסולה
מקפת ת"ש מילין ויש עליה עיירות וכפרים הרבה והיא טובה
ושמנה מלאה כל טוב, ויש לה חוף יפה וגדול מאד ויושבת
בבקעה ובהר מצד שמאל וכנגדה הפרים מהתורגמים וכל מיני
פירות משוכחים ולחם ויינות מלוושיאה ובשר ודגים הכל
בתכלית הטוב, ודרים בה יוונים, ובראש העיר חוף לשער יש
בורגו borgo גדול יפה מאד, ויש בעיר כמו ת"ר בעלי בתים
יהודים, ויש להם בתי כנסיות ארבעה על הדרך כי כל עובר
ושב רואה אותם אמת כי הקהלה עומדת יחד ורובם עושים
הסוכות על הדרך, והם כולם סוחרים ובעלי מלאכה, ופלא הוא
איך אינם נסקלים מהגוים היוונים שהם רשעים גמורים עבור

1) creda voglio dire Mediterraneo.

הכתי כנסיות והסוכות שעושים בדרך, ולמען תדעו את רשעתם דעו נא כי אסור ליהודי כשיקנה איזה דבר מהם שישים ידו על הסחורה או על הפרי מהמוכר כי אם יגע בו יד יצטרך על כרחו לקנות אותו ולתת לו כל מה שישאל.
מרודי עד קנדיאה ש"י מילין.

גם גדול עשה לי השי"ת בו ביום, וזה כי הלכתי בפרד (?) על סקיפו אחד בנמל (?) כדי לדבר אל הבעל מהרוגיא וברצותי לצאת מהסקיפו נשמט הסקיפו תחתי והלכתי במצולות ים תחת המים יותר מעשרה אמות עם כל הבגדים ועם היופיטו¹⁾ משי שלי וחיו בסקרצילך שלי כל הפנינים והאבנים טובות שקניתי במצרים קשורים במעט טאפיטה ונהפכה הסקאספילה ונפלו בפה קווא' (?) בים, ורצה ה' כי בעל הרוגיא ראה כשנפלתי וצוה למלחים שיבואו במהירות להעלותי ומרסקו סקריווגילו היה הראשון כי נשענתי בו ידי ורגלי באופן כי שבת על המים ותפש אותי על יד ימינו והארבעה אחרים היו על הסקיפו והסירו באלף כחות הסרבל מעלי ואחרי כן העלו אותי מהים וה' הצילני, וברוך הוא וברוך שמו הגדול כי באו מים עד נפש, ותכף נכנס בקרבי השפת (השחפת) והקדחת ועמדתי שני ימים ושלושה לילות עם הקדחת ההוא בבית הנכבד ר' יודילה ולמירב (?) ושם היה רופא חכם ונכבד יהודי שמו מים' משה והוא עשיר וחכם וגבור והוא אשכנזי דימים קדמונים ולא עזבני ביום ובלילה ונתן לי רפואות ושכתי לאיתני הראשון.

יום ב' י"ט סיטימבר' רמ"ב יצאנו מקאנדיאה ללכת למורון וגם גדול אחר עשה לי ה' ית' כי הייתי יושב תחת האילן מהרוגיא ולא ידעתי על מה קמתי ותכף תכף נפל טאלייה (?) אחת גדולה מהאילן במקום אשר הייתי ויתמחו כל העם בראותם הפלא הגדול שעשה לי ה' איך עלה בדעתי לקום

1) pare giubbetto.

ולחציל נפשי ממות כי אילו ב"מ ח"ו לא זזתי משם לא היה אפשר לקום ולהנצל מרוב כובד הטאלי (?) הנז' וברוך המפליא לעשות אשר לא נתן כח למשחית לחבל יהי שמו מבורך מעתה ועד עולם, וכו' ביום ראיתי הרי התוגמן מצד ימין מקום הנקרא קאנו (1) (קארפו) ס' וויניציאה רחוק מקאנדיאה ק"פ מילין.

יום ג' כ"ד בו בערב הגענו באיזולה אחת שהיא מצד שמאל מקפת ל' מילין והיא קרובה למורון ב' מילין נקראת ספאיניציאה, ואחר חצי שעה הגענו למורון, ומורון עיר קטנה והיא על הים מצד שמאל והיא באיספיאה spiaggia ויש להם כרך יפה חזק ונורא (?) אחד חוץ לשער בשולי הכרך אשר שם דרים היהודים שלש מאות בעלי בתים ועושים כולם מלאכה וסחורה וכבדו אותי בכיתם ובפרט ר' אברהם כהן בכמ"ר מתתיה כהן צדק ור' אליעזר ור' מתתיה ור' זכריה יצ"ו בניו של ר' אברהם הנז' כולם נכבדים מאד, וגם יש בעיר יהודים אחרים נכבדים ר' אברהם מאקירי ר' מרדכי וונסורה, ר' נתן ובניו, ואחרים רבים זולתם אשר לא ידעתי שמותם, ומורון אינה איסולה אלא היא קיימת (2).

יום ה' כ"ו סיטימ' רמ"ב נסענו ממורון ונכנסנו בסקיפו אחד ללכת אל הרוגיאה, והיינו שלשה אנשים אני ושני גויים, והסקיפו היה קטן, ושני נערים היה מנהיגים אותנו, השני נערים נתנו הרימי זה בהפך זה באופן כי נהפך הסקיפו וכולנו נפלנו במים, ורצה ה' כי כבר הייתי פחטק בידים (3) השמאלית אל הסולם מהגאליאה ולא נכנסתי במים אלא עד הצואר, והאחרים הלכו במצולות ים ויצאו חוצה כי היו יודעים לשוט, ויהי ברצותי לאחוז ביד ימין הסולם מהגאליאה היה באצבע שלי

1) forse St. Vincento.

2) כנראה חסר פה מלת "ארץ" וצ"ל "ארץ קיימת" וכ"כ כותב

הנוסע להלן — ל.

3) parole o me non inteligibile forse deve dire

סמוך לגדול טבעת אחת עם ק א מ י נ ו (קאמיאו) כתכלית היופי
והיה בידי למשכון בעד ששה דו"ק משה פיירו תורגמן
מהנאליאה ויצאה הטבעת מידי ונפל בים והוכרתי לשלם אותה
עשרים דו"ק כמבואר בפסק דין שיש ת"י אשר פסקו שלשה
אלבטרי Arbitri קראט בפשרה יחד, וגם אנכי הייתי
בסכנות מות ברוך פודה ומציל.

בו ביום בהיותינו סמוך לאיסולה אחרת נקרא פרודינו
שהיא מצד והרי התורגמן מצד ימין והיה לנו שירוקי surocelly
ליוונטי levante והי בהיותינו סמוך לשם רדפו אחרינו
ד' אניות קורסארי גרות והיה הקורסארי נקרא פילושינו
(sic) וברחנו באיסולה אחרת הנקרא פורטו ייונקי כי רצו
לתפוש אותנו כהיות כי למים' אגושטינו קונטריו בעל הרוניא
מהפלגריני¹⁾ היה לו בימים קדמונים ריב וקטטה עם מים'
פלושינו הנז' וע"כ פחד ממנו על כן ברחנו ממנו וכמו שאמרת
לעולם התורמן מצד ימין.

זה היום יום ג' אוט' [אקטאבער] רמ"ב הנענו בקורפו
וקורפי היא מצד שמאל והיא על הים והיא דאספיה והיא
איסולה ויש לה בורגו גדול יפה והיא בשפלה ובהר ויש לה
שני קסטייליטי castelletti יפים חזקים מאד זה כנגד זה
ובתחלת הבורגו השוק ומשם באים בוויניציא על הרוב
הסקייבונני schiavoni והבוטרגי והיא מוקפת חומה
ויש בקורפו שלש מאות ב"ב יהודים ויש מהם נכבדים עשירים
והרי הטורקיאנה נגד קורפו רחוקים משם ד' מילין, והרי
הטורקיאנה הולכים עד דוראצו (דוראבו), וכל הטורקיאנה היא
בארץ קיימת וכנגדו עיר קורפו כאמור.

נסענו מקורפו יום ד' ג' אוקט' רמ"ב ללכת אל מחוז
חפצנו לשלום והיינו בגולפו דוונגו (דוויניציא), והי בליל
ב' (2) מ' בו היה רוח סערה גדול וחזק והשפלנו הארמימוני

1) dovrebbe dire.

2) questa data e sbagliata.

והמיוזאנו והלכנו עם הטרקוטי (1) לבדו והיו מאשטירי ליוונטי, ובלילה ההוא עם הטרוקטי לבדו הלכנו מאה וחמשים מילין, ובו ביום עברנו איסולה אחרת הנק' לאסוראשא (לאשורשה) הוא המקום אשר מלך פירנטי עמד בהחבא עם הארמאטה שלו נגד התוגר והיינו סמוך לנגדו "ב מילין" וסמוך לאוטרניטו ב' מילין, ובהיות כי שמש הארטימוני בעצת הנוקירי הרוח גדול הרוח הגדול קרע כל הארטימוני מראשו ועד סופו והמים היו הולכים על הרוגיא מעבר לעבר ונכנסו מים רבים על הרוגיא עד שבאנו כראשה (2) ושם עמדנו ונכנסנו בלילה ההוא בראגושה היא עיר יפה עד מאד אשר כמותה לא ראיתי ליופי ולהידורה, וכמעט אומר שהוא לערך פירנצה, הם הרוגשאני עשירים גדולים וסוחרים, עשירים בתכלית, והם מלובשים כאדונים אבל יהודים אינם הרים בה ומקורפו ער ראנושה שלש מאות מילין, וראנושה היא מצד ימין, והיא חפשית כמו פיורנצה.

יום ה' ד' בו נסענו משם ומצאנו מצד שמאל רחוק מראנושה מ' מילין איסולה למליגה, ומשם והלאה מצד שמאל א' איסולה נקראת לאנושטא וא' מסקייבו והם משועבדים לוויניציא, ובקאנאלי ההוא אשר היא מארץ רגשא (3) כמעט שלא נתננו בסקולי scogli לרוב הרוח והיינו בקאנאלי canale ובהיות כי הרוח לא היה שולט שם כי היינו בקאנאלי רחב מיל' ה' עזרנו כי נקרע כל הטרניקטו וחי נפשי כי הלכתי סמוך לסקוליי חצי אמה ברוך המפליא לעשות.

יום ו' ה' בו עברנו ארץ קיימת והיא מצד ימין ועליה עיר נקרא זארה והיא מסקאבוניא ועברנו עיר אחת ג' כ מצד ימין נקרא אנונה (sic) וכנגדה מצד שמאל איסולה

- 1) deve dire הטרוקטו.
- 2) pare deve dire ברגושה.
- 3) forse vuol dire Ragusei.

אחת נק' ל י ס ה Lissa ועליה עיר נקראת ליסה מוקפת חומה אבל היא קטנה, ובלילה החוא נכנסנו בקנאלי אחד שהוא רחב רביע מיל ואורך ל' מילין אשר מצד ימין ארץ קיימת ומצד שמאל ארצות סקייבו נק' ס' פ י י ר ו א נ י י מ ו ר ח ו ק מ א נ ו נ ה ל' מילין ורחוק מליסה ט' מילין, ובזה המקום דרים מעט אנשים אלא שיש שם על הארץ רחוק מהים חצי מיל א' רומיטוריא או romitoiro נק' ס' פ י י ר ו א נ י י מ ו .

יום ז' ו' אוט' רמ"ב באנו כדי לבוא (?) בעיר קטן יפה אשר היא מצד ימין רחוק מס' פיירו אינחמו ק"ל מילין וקם רוח גדול באופן כי חזרנו בס' פיירו איניימו הנז' ושם עמדנו כל יום ג' ט"ו אוטו' רמ"ב והי טרם אור הבוקר יום ד' עשינו ווילה. והי בחצי היום בהיותינו בקנאלי אחד רחב רביע מיל בקאנפי ספולה, והאנאלי (והקנאלי) אורך ה' מילין ורצו המלחים להפוך הווילה הגדולה והיה רוח הזק והיה מחלוקת ביניהם, מי היה אומר אין עת עתה להפוך אותה בעד הרוח, ומי שאמר בחפך עד כי הסכימו להפוך אותה ולא היו יכולים ונקרע הארטימונו פעם שנית וכמעט שלא נשמט הפוייה poggia והיו כל המלחים ואנחנו וכל הפלגריני אחוזים בפוייה ולא היינו יכולים להחזיק אותה והיינו בסכנה גדולה עד מאד וה' היה עזרתה לנו ויפוזו זרועי ידינו והי שמו מכורך על כל הטובות אשר עשה לנו אמן.

בו ביום בערב והי קולות וברקים וענן כבד על החר והמטר נתך ארצה עם רוח קדים חרישית כי כמוהו לא ראיתי בעולם ובאה עלינו גולפו (sic) אחד בהיותינו סמוך לפולה וכמעט שלא נתגנו בארץ, וה' היה עוזר לנו כי עבר הגרופו gruppo תוך שעה אחת וגם בפעם ההוא סמוך לארץ עשר אמות, ואנכי נשבע כי מפי המלחים שמעתי כי כל עוד היותם על הים לא ראו זמן חזק ורע כמוהו כי גלי הים היו עוברים בכל צד ובכל פינה מהרוגי א' והיתה הולכת תחת המים ואחרי כן נשמט הוצה, וה' הצילנו מהסער ההוא יהי שמו מכורך

לעד, וכמה מעלות טובות למקום עלינו, ולבסוף סמוך לאי
שעה בלילה נכנסנו בחוף פולה ושם זרקנו את האנקורי
בים ולשם עברנו יום ה' ויום ו' עבור הסער הגדול שהיה בים
וה' רצה כי היינו בפורטו כי ביום ה' נטבעה בים אניה אחת
עמוסה ממליוניא המלvasia מד' מאות חביות והיתה
אצלנו ולא היתה יכולה ליכנס בחוף ונטבעה בים והאניה היה
נקרא אלגארי לי ולא הציל מהם אלא אחד שרכב על חבית
אחת והים זרק אותו עם החבית (1) של (על) אניה אחרת, ברוך
פודה ומציל.

ופולה היא עיר קטנה מאד מצד ימין, ויש בחצי העיר
קורטילו אחד שנראה שהוא שחדש שהוא גדול מאד דבר
יפה לראותו ואינם דרים שם יהודים, אבל חוץ לעיר, דבר יפה
לראותן הגנים והפרדסים שיש בתוכה.

יום א' בבוקר י"ד אוטו' רמ"ב באנו לכרך יפה שהוא
מצד ימין רחוק מפירנצו י' מילין נקרא דובניו (2)
(רובניו) ובי ביום הגענו לפירנצו בחצי היום בפחד גדול מרוח
גדול וחזק שהיה שם וברחמי השי"ת הגענו לשם בשלום,
ופירנצו (3) יש לו חוף גדול מאד עשוי כמין זה
ומשלש צדדיו ארץ קיימת עם זיתים ואילנות ופורטו דבר
יפה לראותו ואינו עשוי בכח אדם אלא בטבע, ובתוך החוף
עומדים אלף אניות אם יצטרך, כל כך רחב ועמוק, ופירנצו היא
עיר קטנה יפה מאד והיא מעט בשיפוע והיא מצד ימין, ונמצא
שם מכל אשר ישאל האדם ואין דרים בה יהודים אלא כולם
או רובם וויניציאה [וויניציאני] ושם עמדנו עד כל י"ח אוטו'
רמ"ב לסכת הסער הגדול שהיה בים וגם בחיות כי מסוכן במאד
מאד מפירנצו עד וויניציא לסכת רוב הסקיליי וגם כי יש
מקומות שהמים שפלים במאד מאד ומי שאינו בקי בטוב ינע

1) pare delbadire על.

2) non son chiaro se dica piuttosto col resh.

3) in magne in e la figura.

עם הספינה או עם הרוניא בארץ או באיזה סקוליו ע"כ הוא
אסור לכל אדם בעל רוניא או ספינה להסתלק משם אם לא
יקח אחד פילוטו בפירנצי ועל פיו ישק הספינה והרוניא
בקום (1) (במקום) הראש, ושם לקחנו פילוטו אחד ונסענו
בלילה ההוא ובאנו בשבעה שעות עד סמוך לוויניציא ה' מילין
ושיקר הפורטוייו ובהיות שם הרוח החזיק אותנו טרם
השלכנו האנקורי באופן כי כמעט שלא השלכנו הרוניא
ממיס' פיירו לאנדרו שהיה בפרובה prua ונתרחקה
ממנו מעט היינו בסכנה גדולה ועצומה, ובו ביום באנו בוויניציא
זה היום י"ט אוטו' רמ"ב תל"ח שלווים ושקטים.

מפירנצו עד וויניציאה ק' מילין.

הרי כי מנאפולי עד ירושלם עה"ק כמבואר בזה אלפיים
ושמנה מאות ושבעים ושלושה מילין, מירושלם עד דמשק
מאתים ושמנה מילין, מדמשק עד וויניציא חמשת אלפים ושבע
מאות ושלושה מילין, סך הכל המהלך שעשה ה"ר משולם בכ"מ
מנחם מוולטרה בלכתו לירושלם עה"ק היינו מנאפולי עד
וויניציא חמשת אלפים ושבע מאות ושלושה מילין. ה' ישלח
לנו גואל צדק לגאלנו ויעלנו לירושלם ברעה (2) (כמהרה) עם
כל ישראל חברים ונאמר אמן ואמן סלה ועד.
ברוך רחמנא דסייען.

1) pare debba dire במקום.

2) pare debba dire במהרה.

ב.

רשימת הקברים (משנת רל"ג לב"ע) לנוסע קאנדיאטי (1).

נתן על ידי להרפיוס מאת הרה"ח השליש בחקירת
קדמוניות אומתינו וכו' מוה' משה (ד"ר) שטיינשניידער ה"י.
אמר דניאל יע"ל (2) אלו החדשות סיפר אלי אזרח אחד
קנדיאטי (3) בשנת רל"ג ליצירה והנה דבריו חן בעיני מצאו
וכתבתים על ספר למען ידעו דור אחרון הנה הם לזכרון.
מירושלם עד שכס מ' מילין בעיר שכס קבורים שבעים
זקנים, גם שם נקבר יוסף הצדיק ע"ה, גם שם מערה אחת נקבר
בה פנחס בן אלעזר, מעיר שכס עד הר גריזים וחר עיבל כמו
ב' מילין, וחר גריזים יש בו כרכים וכפרים וישוב נבחר, אכל
הר עיבל הוא מקום שמם וחרב, משכס עד הר אפרים כמו ג'
מילין, בחר אפרים קבורת יהושע בן נון וכלב בן יפונה, מהר

(1) הספר הקטן הזה נמצא בכ"י די רומי 402, ונתקן לבקשתי ע"י
אהובי הנכבד ראש בית אוצר ספרים בפארמא. ה"ה החכם-הגודע בשערים
Pero כמעט יחיד בדורנו בין חכמי הנוצרים המפיץ אור על ספרי וסופרי
אומתינו במכתביו הרבים וע"י העתקותיו הנדפסים ע"י אחרים — רמ"ש.

(2) ר"ת ה' עזרתה לוי תלים צ"ד י"ג, ולפי השערת הישיש הח'
צונקי, באסיפת ספריו הקטנים ח"ג על 209 הוא הרופא ר' דניאל בן שלמה
אשר העתיק כ"י שמים וכתב הערות בשוליהם עיון מה שכתבתי ברשימת
כ"י ליודען עלה 358 — רמ"ש.

(3) הנה לא הגיד לנו שם הקאנדיאטי (איש מאי קאנדיא או קרימח)
אשר סיפר לו הענינים האלה, ולא ארצה להאריך כאן בהשערות אשר
מקומם בהמשך מאמרי על חכמי קאנדיא הנכתב במכתב עתי הנקרא
"Moise" היוצא לאור בקורפו — רמ"ש.

אפרים עד כפר מִיָּנִי מהלך יום וחצי, ובחצי הדרך יש כפר אחד יקראוה הישמעאלים בַּזָּאֵר לֵאמֹר (2) ואין שם יהודי הקבורי (3) מיונה בן אַמְתִּי (נראה שחסר כאן) רחוק שם ג' מילין עיר צִיפּוּרִי שם נקבר רבינו הקדוש הוא ר' יהודה הנשיא, מפתח המערה הוא מאבן שיש חקוק בה "רבנו הקדוש" מעל המצבה קרוב לפתח המערה חקוק על המצבה ר' יהודה נשיאה מציפורי" עד מבריא כמו ו' מילין, במבריא נקבר רמב"ם והרמב"ן, ר' יהושע בן לוי, ר' אברהם א"ע (1) וי"ג אלפים מתלמידים מר' עקיבא, מטבריא רחוק כמו ח' מילין יש מצבה אחת גדולה מאבן אחת כמו מגדל אחד קטן, קרוב למצבה ההיא יש מעיין באר מים חיים וחקוק על המצבה "חבקוק הנביא", מטבריא רחוק כמו י"ב מילין יש מקום נק' מִירוֹנִים יש מערה אחת נקברו בה עשרה זקנים חשובים ובכללם שמאי והלל, מעט רחוק משם יש מערה אחת נקברו בה ר' שמעון בן יוחאי ובנו, ובתוך המקום יש בית הכנסת מר' שמעון בן יוחאי ואין שם מים חיים כלל עד שלא יוכלו לדור שם בני אדם מהעדר המים אך יבאו העברים שלש רגלים לראות קבורת הצדיקים החשובים הנזכרים, וביחוד קבורת רשב"י ויתחננו עם תפילות סליחות ותחנונים לה' ית' שיתן להם הבורת שלהם וכיליהם מים אז יתנו ליהודים לאכול ולשתות כל מעדני מלך, משם רחוק כמו ו' מילין או ז' יש מקום נק' עֵלְמָה [ושם?] כרם אחד ובו מערה קבורים בה ר' יהודה בן תימא ר' אליעזר ערך רבן גמליאל ובכללם הם עשרה, משם עד עיר זִימוּנִי כמו מיל אחד קבורת [קבור?] שם ר' אלעזר בן הורקנוס, על קברו אילן אחד יש לו עלים גדולים שרשיו אינם נראים ולא נודע מאין באו ונעלמו מעיני כל חי, משם עד כפר נַאֲבִי כמו ד' מילין יש בו

(4) אעיר כי הראב"ע בודאי לא נקבר בארץ ישראל, ולפי דעתי לא בא לשם כלל, וזה יבורר במאמר ביוחד על הראב"ע וכפריו בחכמות הלימודיות בלשון אשכנז אשר יודפס בזמן קרוב א"י"ה — רמ"ש.

בית אחד בכפר נאבי יש בו ב' מצבות ר' חנינא בן דוסא (1)
ואשתו, ויש שם ב' אילנות גדולות כמו שנו' לעיל הצל שלהם
מרחוק כמו מיל (2), רחוק מהבית מעט יש בית החיים כלליים
לכל היהודים ושם המצבה מראובן, משם עד הר הכרמל כמו י"ח
מיל, שם הכנסת מאליהו הנביא כשהרג נביאי הבעל, ומעט מעט
רחוק משם יש הכנסת מאברהם אבינו, מטה אהרן בבית הכנסת
ממשה רבנו רחוק ממצרים כמו ו' מילין כשתעבור הנילוס.

(1) ראה מאמרינו «קברי ארץ הצב» ערך חנינא בן דוסא ובו תוכל
לרוא צמאונך בחקירת יתר קברי אבותינו וחכמינו הנז' פה — ל.

תרגום המליץ האיטלקיות אשר באו במכתב הנוסע.

א.

אי	איסולה
דגל	ארמי
מכוסה	אינקובירטה
לבישה ר"ל פקיעה חזקה בכח עד כי	אינוויסמירצי
תכנוס אשה בתוך רעותה	
מקום גבוה	אנוגלי
דבוק	אינקולאטה
	אלדמפלקינה
אבן מתבנית פיראמיד	אנויה
שם איש	ארבאני
אנשי חיל	ארמאטה
איים קטנים	אלעמע

ב.

מין כלי משחית	בונברדי
מין כלי משחית	בונברדילי
שם הספינה	בריגאנטינא
חלק הספינה	בורינה
אוקף	ברדולי
חרטום	ביקו
מין עשב שישמו כן	בוסי
עונות יבשים	בסקוטי
שפת הים	באייספיאה

שוק	בזארי
דרך מחוץ לעיר	בורני

ג.

מין כלי משחית ידוע	גאביה
אבנים ביחד	גרופפא
מארץ יון	גרינו
לשון הים	גולפי
אדון או ראש המקום	גראן מאיסטרי
גלים	גאליאה

ד.

רצון	דיסקאריציאני
מין אבן יפה	דיסאפסרי
השמירה הנאותה כמאכל ומשתה	דיאיטי

ה.

שם אחד מחלקי הספינה	האוגיאה
משוט	הרימי

ו.

יריעת האניה	וילה
-------------	------

ז.

צמוקים	זיבימי
--------	--------

ט.

יריעות צמר הפרושות על הארץ	טאפיטי
----------------------------	--------

ממושך לחומים דקים	טיראטה
מליץ	טורצימני
חבל	טירטו
תוף פשוט מאד	טנבורו
יריעה קטנה	טריקטו
שם אחד ממפרשי האניה	טרינקאטו

י.

ירוק	ייאלו
אניה קטנה	ירמא
בגד	יופיטו
רובע היהודים	יודיקה

ל.

שירות	לישטאטא
רשימה	לישטא
מזרחי	ליוונטרי

מ.

מזרחית צפונית	מאיסטראי
אנשי חיל ידועים	ממלוקי
בית תפלה לישמעאלים	מוסקא
מין מטבע	מאיירי
כלי ברזל	מאציפיסאטי
ים התיכון	מידי אוטראמוס
ערבים	מורו
מין יין	מהמלוושיאה
משכיות אבנים קטנים (מאזאיק)	מוסאייקו

נ.

אנוזים קטנים	נוציל
אחד מראשי מלחים	נוקיירי

ס.

מין כלי משחית	ספינגרדילי
אניה קטנה	סקיפו
מקום שעושים המטבעות	סעקא
סופר	סקירבאני
שק	סאקו
שפת הים	ספייא
מלוחים	סלמאסמירי
קבר	סיפולח
אבנים היוצאים מהים	סקוליי

פ.

מכתב מחאה	פרודיסטא
שיש אדום	פורפדי
עלים	פוליאה
כף יד	פאלמא
בחירה	פרופירטי
שוק	פאנדאחי
אורחים	פלאגריני
אילן בפנים הספינה	פוויא
רב החובל	פילוטו

צ.

בור	צימטרני
בית מעשה המטבעות	ציקה

ק.

חצר	קורטילי
זמן שקט	קאלמח
שודר ים	קורסאלי

מארץ קאטלאניאו	קאטלאני
כפופים	קאקאלאדי
מצנפת	קפילי
רובע	קוורטירי
כופר או מכס	קפרי
מגדל קטן	קאמטיליטי
תעלה	קאנאלי
אבן	קיאטלי
ר.	
מכסה	ריפארי
ש.	
מחצלת קש	שמורי
תנור	שטופי
קני רובה.	שקיפעטי

הצעות נאמנות.

להטבת מצב אה"ק ואחינו היושבים עליה.

כל איש מאחינו — בלי הכדל מדינה וכת — ירגיש מאד — אם מעט ואם רב — בצערן של אחינו חובקי אדמת ציון, גורלם המר עד לבכס ונפשם יגיע, ובעינים כלות יחכו לראות הטבת מצב הארץ הזאת ואחינו היושבים עליה — אשר רק רוח אהבת הלאום הביאם שמה — ולא בדבר שפתים לכד כי גם ברוח עצה וגבורה ובפועל כפים מוכנים המה לבוא לעזרתם, ולא רק אחינו האגודים וקשורים עמם יחד בקשר הדת והלאום, כי גם חלק לא מעט משאר העמים הנאורים אשר באירופא ואמעריקא, גם לכם עליהם ידאב בראותם או בהגיע לאזנם המצב הרע והמר אשר בו יעמדו אחינו תושבי אה"ק, וגם המה יחשבו מחשבות כמה יוכלו להושיע להאנשים האלה תשועה עולמית.

רבות נאמר ונשנה על אודות הענין הזה, וביחוד בהעשר שנים האחרונות: חכמים רבים ונבונים עמלו בהתרת השאלה הזאת אך ידיהם לא עשו תושיה, כי המה עסקו אך בפילפולים וויכוחים על אודות האמצעים כס ישתמשו להגהות מזור הבת ציון ולרפאות שברה ולא נגשו אל המלאכה לעשות — לפחות — אף דבר אחד המוביל ומקרב להטמרה הזאת, וגם אלה ההצעות אשר היו בנויות על יסוד נאמן ונכון גם הנה לא יצאו לאור יומם מסכת פירוד הדעות ואי אחדות אשר מצאה קן למו בלבות אלה אשר עמדו בראש העובדים בעבודה הזאת. כמשך הזמן הזה העוני והמחסור לא טמנו ידם בצלחת רק עמלו ויגעו לדכא עוד יותר תחת רגלם את חית יושבי ציון, הפליאו שני

מלאכי משחית האלה במלאכתם עד כי הצליח בידם להשחית גם כל חלקה טובה ולשרש כל נטע נאמן אשר נמצא זעיר שם זעיר שם אשר בצלם — אולי — מצאו מנוח המדוכאים האלה. אולם אחר כל אלה לא נוכל ליתן צדק לדברת אלה האומרים כי אך לשוא נעמול להפיה רוח חיים באף הישוב הזה ואך לחנם ניגע להזיל דם בעורקיו כי כבר כמת נחשב, לא! בכל לבבינו הננו מנגדים להרעיון הזה, באותות נאמנים נוכל להראות כי עוז בדינו לרפאות מחלת הבת ציון ולהקימה מערש דוי אם אך תתאחדנה יחד דעות רופאיה וימהרו לגשת אל המלאכה ולא תאבד אף רגע בשאלות ותשובות. כי אז עוד תקוה חדשה נשקפה לה לימים יוצרו, ואנחנו ננסה להציע איזה ענינים והצעות אשר על פיהן יוכלו לדעתנו להיטיב מצב העיר הזאת. ההצעות אשר נציע תפרדנה לשתיים: לתקונים וסדרים פנימיים, ר"ל אשר כל אופני התקון והסדר תלוי רק בחפיץ ורצון יושבי אה"ק ובידם בלבד להוציאם לאור, ולתקונים וסדרים חיצוניים, ר"ל אשר אופני הוצאתם לאור לא יוכל להיות מבלי עזרת אחינו ומרחמינו אשר בחו"ל.

תקונים וסדרים פנימיים.

חוק ומשפט מאומת שורר בחכמת כלכלת המדינה כי הוצאת והכנסת עיר ומלוואה תתאחדנה יחד ולא תתפרדנה ובמקום אשר הוצאת כלכלת הבית מרובה, שם גם הכנסת כל איש בעד מלאכת ידו, עבודתו, זמנו, וכשרונו, מרובה, וע"כ נואלו אלה החושבים "כי קשה לישב בעיר אשר לנסכה מן הסבות ההוצאה בה מרובה ומחיר כל דבר יקר במאד, כי כאשר תעלה ההוצאה למעלה תמשוך את ההכנסה אחותה עמה, ובמדה ההיא אשר נשלם לאחרים עבור קנינם מלאכת ידם וכל אשר להם ישלמו המה לנו בעד זמנינו כשרוננו וכל אשר לנו עד כי לא יגיע כל נזק והפסד לאיש מפאת היוקר הטבעי וההוצאה המרובה השוררת בה, ולעומת זה בעיר אשר — לאיזה סבה

שתהיה — הוצאת הבית בה מועטת שם תמעט גם ההכנסה; ותוצאות האדמה כתוצאות כל איש כפועל כפיו או ברוח מבינתו תביאנה אך מחיר קל מאד לבעליהן עד כי לא תהיה לאל ידי ההוצאה המועטת להחדיל אכיון מקרב העיר הזאת, ומצב שתי הערים האל ביחס מעמד הרכוש והקנין של יושביהן במאזנים יעלה יחד ועוד יתרון לראשונה על האחרונה. החוק הזה מאומת וקדום הנהו ועוד באביב ימי שבת ישראל על אדמתו תחת ממשלת בן ישי כבר היה נודע ומקובל החוק הכללי הזה וכן נמצא הגדה בפי חז"ל (ברכות ג' ע"ב) כי כאשר נכנסו חכמי ישראל לשאול את פי מלכם ואדונם עמך ישראל צריכים פרנסה" השיב להם "לכו והתפרנסו זה מזה" (1) וכן הוא אמנם מאז עד היום כל איש הוא אך חוליא אחת מחוליות הטבעיות הקבועות בשלשלת מין האדם כלו, כל איש מחויב לעבוד בעד רעהו ורעהו בעדו ר"ל על כל איש לבור לו ענף אחד מענפי עץ החיים המרובים אשר יטב בעיניו — לפי מצבו כשרונו ותכונות נפשו — בעבודתו ישתעשע ולה יקדיש כל כחות נפשו וזמנו למען יעשה פרי ישוה לו, וממנו תהיה פרנסת ביתו, נמצא כי ריעיו יתנו לו תמורתם מ פ ר י ע נ פ י ע ין ה ח י י מ אשר בחרו למו — או ערכם ומחירם וחשבון מטבעות עוברות לסוחר, ואם יאבו האנשים היושבים יחד כי לא יחסר לאיש מהם דבר מצרכי הזמן המרובים אז עליהם לעשות לחוק

(1) ואם ישאל השואל לאמר הלא חז"ל גם הם השיבו למנעים זמירות ישראל "אין הקומץ משביע את הארי ואין הבור מתמלא מחוליותו" אף אנו נשיב לו כי אם אך נשים עין על המרחב הרב המבדיל בין הזמן בו נאמרו הדברים האלה להעת החיה ועל צעדי ענק אשר צעדו העבודה המלאכה המסחר והרושת המעשה — ועי"ז גם מין האדם בריבוי צרכיו — במשך העת הזאת קדימה אז ישכיל ויראה לדעת כי השאלה הזאת ישא רוח, כי קומצי פרנסה רבים וחוליות עבודה ומלאכות חדשות אשר לא שערום ראשונה נמצאות כעת אשר בכוחם למלאות את באר צרכי החיים המרובים ולהשביע את רעבון הארץ הנוהם לטרף. —

ולא יעבור כי איש מהם יעמול אך להפריא ולשגשג את ענף העבודה והמלאכה אשר לקח לו ולא ישלח ידו לקצץ בנטיעות רעהו, או בדברים יותר מבוארים! אם כל אחד יתאמץ וישתדל בעמל כפיו ובחריצות שכלו להרחיב רק את גבול העבודה, המלאכה המסחר או איזה ענין אשר בחר בו ושאר הענינים והעבודות הדרושות לו לכלכלת ביתו לא יעשם בעצמם רק יניח מקום לרעיו להתגדר כם כי אז חיים נעימים ומאושרים יחיו יחד עלי ארמות.

שני החוקים האלה לא ימצאו קן למו במצב הפרנסה והכלכלה של ישוב אה"ק; המה כחפצם להמציא חית ידם יבקשו לעשות ההיפוך מהחוקים האלה. ראשונה שמו למו לקו כי מקור פרנסתם יהיה צמצום הוצאותיהם, וזאת שנית כי מלבד העבודה והפרנסה אשר בחרו למו עוד ואשר בעצמם גם הרבה משאר מלאכות וצרכי הבית — אשר אך לאל ידם לעשות — אשר היו ראויים להעשות ע"י אחרים, למען לא יאלצו להאציל שכר מלאכתם גם לאחרים, נבאר נא איזה מהענינים אשר עליהם יכוננו דברינו בפרט.

בין כל יושבי אה"ק שורר המנהג כי כל איש יאפה בעצמו לחם ביתו לפי המף, אלה אשר לאל ידם לא יקנו קמח מהשוק — כי אז יפסידו את הרווח המצער אשר ירויחו עושי הקמח — רק יקנו בעצמם חטים, ינקום, יבררום, יטחנום, יכרום בכברה עד כי יצא מהם קמח. כ"כ כל איש אשר ידו משגת מעט יקנה בעצמו ענבים בעת הבציר לעשות יין די צרכו על כל השנה. כל יושבי העיר יכבסו בעצמם כתנותיהם ושמלותיהם וכל כלי ביתם, ומהם יתפרו בעצמם בגדיהם ושלמותיהם, ועוד ועוד ענינים שונים כאלה אשר אין עוד פה המקום והזמן לכאדם ועתה אם יעלה בידינו להגות מן המסילה רק את הענין הראשון אשר הזכרנו הוא אפית הלחם ולהביא תחתיו מנהג חדש כי כל אחינו יושבי עה"ק יקנו לחם אפוי מהאופה כנהוג כעת בכל הערים ובכל המדינות הלא אז מהענין הקטן הזה יוכלו להתפרנס

יותר משתי מאות משפחות ⁽²⁾ ומה רבה הטובה אשר יוכל להביא הדבר הזה למצב המסחר המלאכה והפרנסה הכללית ⁽³⁾ בעירנו

⁽²⁾ והא לכם קוראים נכבדים חשבון הדבר הזה באר היטיב. מספר משפחות אחינו יושבי עיה"ק יערך לשלשה אלפים משפחות ואם נחשוב אופה אחד לחמשים משפחות יעלה מספר האופים בער כל משפחות אחינו ויושבי עיה"ק לששים, להאופים האלה ידרשו עוד ששים אנשים אשר יעזרו על ידם בלישת הבצק ועריכתו וכדומה, במספר הזה ירב גם מספר עישי הקמה בעד האופים האלה אשר עתם לא תרשם אז — כעת רוב גדול מהאופים יקנו הטמים ויעשו בעצמם הקמה הדרוש למלאכתם — לקנות הטמים מהשוק ולעשות קמה ועוד כשלישים אנשים יוכלו לעסוק בהולכת הלחם לבית כל אחד מהבעלי בתים וכדומה ויעלה א"כ מספר אלה אשר ישוגו פרנסתם מהענין החדש הזה ליותר משתי מאות משפחות ואם נעריך ערך הגדלת הוצאת כל משפחה בעד השיגה לחם אפוי טוב לביתה מכלי כל טורח קל בסך ארבעה גרוש לשבוע * מלבד השכר המצער אשר ישולם כעת לחאופה בעד מהיר העצים ומרחתו, אשר השכר הזה כאין הנחו מול העבודות הכבדות האחוזות וכרוכות בעקב הכנת הלחם ואפיתו יעלה חלק כל איש מהעובדים האלה שהסך הכולל אשר יאסף מכל יושבי עירנו לסך ששים גרוש בכל שבוע בערך אשר להסך הזה יוכלו לחיות איש וביתו ובערו יאותו לעבוד גם עבודות קשות כאלו.

⁽³⁾ לאלה אשר רק דאגת פרנסת ביתם תמלא כל הדרי לבבם ודאגת אחרים בלה יגרשו משם לאלה נשיב כי המה לא יפסידו את כל הארבעה גרוש אשר יעלה מחיר לחם ביתם כי אלה שתי מאות משפחות (או לפחות רובם) אשר יהיו מרודים המה נשיהם ובניהם בעבודת הלחם הלא לא יוכלו

* ולטעונן כגד דצרינו לחנוך "כי צרוז הסכים יעלה ציוני החורף ונחיר החטים לנועלה ראש עד כי העניים שארית כוחם יחגרו להכין לנוו חטים על כל יוני החורף או לפחות על ונקלתם וזה יעשו עתה אם יתיקר הטער ציוני החורף כי אז הלא תקצר נפשות יושבי העיר עד דכח" אליו נסיצ כי לאל ידי האופן החדש הזה להנחיל תחצולה להגות גם את האצן כגף הזה ונן הנסלה והוא כי כל צ"צ יעשה חוזה על נושך החורף עם אחד האופים אשר יצטר והאופה ההוא יעשה חוזה עם אחד ונוכיני הקונח אשר הם אם כי יכינו צעלונס חטים די הדרוס לנולחכתם או גם הם יעשו חוזה עם האיכרים וסוחרי חטים כי יתנו לנוו חטים על הנוקח הנהוג צעת הזאת עד ציאת יוני הקליר החדש.

המשפחות האלה יאכלו לחם לשובע וירוויחו מהם גם מוכרי המזון וכל דבר מאכל, יכסו מערומיהם, וירוויחו תופרי הנעלים והכנדים, יכינו למו מעט כלי בית נחוצים ולא ילכו בטל חרשי עץ וברזל, וגם הדלים וחרשים הולכי בטל, אשר כל עסקם הוא לחיות על חשבון אחרים וכדומה, גם גורלם יוטב ע"י השינוי הזה עד כי לא נפריז אם נאמר כי — בחברת הרבה דברים ואופנים כאלה אשר עוד לעשות — כי לאל ידי הדבר הזה לחקיץ את העבודה והמסחר מתרדמתם ולהעמידם על רגלם ומעט מעט — בעזרת התקונים והסדרים החצונים אשר נציע — יוכלו לצעוד בצעדי און קדימה.

אין חפצנו בדברינו אלה לתת חוק ומשפט מוגבל כי מאפית לחם יצמח ישע למצב פרנסת עירנו, אנחנו לקחנו את הענין הזה רק לקראת אשר על פיו ימודו וישקלו יושבי עירנו את תהלוכות וארחות החיים בנוגע לפרנסתם וכלכלת הבית, מהענין הזה הוא דבר אפית הלחם אשר הבאנו למשל יראה כל איש כי לפעמים לא מעשות גם ענין קטן וקל הערך אשר כמוהו כאין הוא בעיני רבים, אם ידי מביני דבר לאשורו יאחזו בו ויתאמצו להגדילו ולהאדירו יערכו ממנו כלי חפץ להצלחתם ולהצלחת רבים מבני גילם, בלי שפת חנף נאמר כי רבים מאחינו בצאתם לערי חו"ל לא ישימו עין ולב על תהלוכות המסחר המלאכה והחרושת המעשה שמה אולי יצליח בידם לנטוע נטעי נעמנים של המסחר האירופאי על אדמת הקודש, יען מה? לא יען כי רוחם זרה לעבודה ומלאכה ועיניהם נשואות אך אל כסף החלוקה, לא! בשנים האחרונות נוכח כמעט כל איש מעירנו לדעת כי היא לא תצלה וכי בהשען על משענת החלוקה לבד נשענים המה על משענת קנה רצוץ כי היא

לעסוק בעצמם בשאר צרכי הבית כתקון ותפירת בגדים בתי רגלים וכדומה ויהיו נאלצים לתת את המלאכה הזאת ע"י אחרים ונשי הבעה"ב אשר תהיינה פנויות מעבודת הלחם תהיה לאל ידם למלאות העבודה הזאת בשכר מלא.

מתמוטטת והולכת, ורק מחוסר רוח נסיון ואומץ הלב לא שתו לכם לזה, ואלה האנשים אשר יצאו לאירופא וחפשו למו ענין אשר יוכלו להתפרנס ממנו בביתם, מחסרון רוח הסבלנות הדרושה להאיש המשתלם בענף מענפי המלאכה והרושת המעשה בארץ נכריה ולהנהיגה אח"כ במדינתו להשתלם בה כל צרכם בשוכם לביתם לא עשו ידיהם תושיה. לא נוכל לכתוד כי המכשול היותר גדול הרובץ על דרך המסחר והרושת המעשה פה הוא חסרון הרוח אשר הזכרנו אשר הוא מפיח רוח חיים באף כל המלאכה המסחר והרושת המעשה. אנחנו הורגלנו לבחר לנו ענין לפרנסתנו אשר כבר קדמנו אחר בו והצלחה ולא נרהיב עוז בנפשנו לחפש ולחקור אולי ימצאו לנו ענינים חדשים לפרנסתנו, ותוצאות הדבר הזה תהיינה כי כאשר יאחזו מספר רב — ומתם אנשים אשר לא ידעו עד מה בטיב הענין הזה — כמאוד בענף אחד מענפי המלאכה והמסחר יחד אז תכבד המשא על הענף הזה אשר מעט מאד לשד שרשו בהארץ הזאת, ייבש ויבול ויפול תחתיו מאין תקומה, ונוסף לזה אלה אשר לא יראו ברכה בעמלם בראשית ימי מלאכתם מאשר כי כל התחלות קשות לא יסבלו בדומיה את אשר נטל עליהם ויתאמצו לחזק ולאמץ את הענין הזה לראות אולי ברכות הימים ירב גם שכר ידם ומלאכתם רק יחליטו כי אין ברכה בדבר הזה וישתדלו לצאת ממנו כאשר לאל ידם, כי הדברים האלה הם בעוכרי כל מסחר ומלאכה פה ועליהם קלענו חצי דברינו הנאמרים למעלה והיה כאשר ישימו אחינו לב לתקן המעוות הזה וגם עליהם ינוח רוח נסיון ואומץ לב אז יהיה לאל ידינו להטיב מעט את מצב המסחר והמלאכה גם בארץ הנשמה הזאת.

נפשנו יודעת מאד כי לחלק גדול מיושבי עיה"ק יהיו דברינו אלה כמו זר ומתם עוד ישחקו וילענו על רעיוננו זה ולא בנקל יוציאו הדבר הזה לפעולת אדם וע"כ גם מראש אמרנו כי אם אך יהיה לאל ידינו להוציא הדבר הזה אך אם רק הרעיון וההרגש הכללי הרצוף בדברינו אלה —

הוא הרעיון אשר השיב מנעים זמירות ישראל לשואליו "עמך ישראל צריכים פרנסה" — יכה שורש מעט מעט בלבנות אחינו יושבי אה"ק גם אז רב לנו כי תקותנו הזקה כי השרש הזה יעשה פרי נחמה, ורוח אומץ לב ונס יונן תמלא לבנות רבים מאחינו, ובדרכים שונגים ינסו להמציא ולהביא ולגלות מקורי עבודה ומסחר חדשים ואם גם ימצאו מכשולים ומעצורים רבים על הדרך הזה בראשית ימי עבודתם אך במשך הזמן ע"י ההכנות והאמצעים אשר יעשו להתכלית הזאת מפאת ממשלתנו הרוממה וכן מפאת חברות שונות החפצים בהטבת מצב הארץ יראו כי לא לריק ייגעו ועמלם לא בתוהו הלך.

ב.

חברות לתמיכת בעלי עבודה ומלאכה בימי חלים.

חברות רבות תמצאינה בעירנו — אשר שמותם ומטרתם מבוארים "כרשימת בהכ"ג והחברות" אשר במכ"ע "ירושלם" — ומטרת מספר לא מעט מהן הוא אך עשות "צדקה וחסד" וכמעט כולן תביאנה תועלת לא מעטה לחבריהן וליושבי עירנו בכלל, אך בכ"ז תחסר בעירנו חברה אשר תתמוך או תגן בכנפיה על מצב המלאכה והמסחר ובעליהן, ונבאר איפה דברינו.

בנוהג שכעולם בערים הגדולות והקטנות כי כל האנשים בעלי מלאכה ועבודה אחת יכוננו למו חברות לבדן אשר מטרתן היא כי מהכסף הנאסף באוצר החברה יתמכו בידי חבריהם בעת יפלו למשכב או יקרה איזה אסון לאחד מהם אשר ימנעהו מעבוד עבודתו לפי הסך אשר הרויח במלאכתו, או קרוב לו. הטוב אשר תביא חברה כזאת רבה מאד בערכתה כי על ידה ינצלו אנשים האלה מלהעמיס עליהם משך ימי חלים עול חובות כבד מאד אשר אח"כ כאשר יעזבו את משכבם וישובו לעבודתם ולמלאכתם לא יוכלו להוציא את ראשם ממנו ולפעמים יכרעו תחתיו מאין אונים; חברה כזאת לא תמצא עוד בעירנו אם כי נחיצתה תגדל פי שבע מנחיצתה בערי חו"ל כי בעל מלאכה

ומסחר פה אך שכר מעט מאד יראה בעמלו עד כי לא יהיה לאל ידו לקמץ מעט ממנו לכלכלת ביתו בימים אשר אין בהם חפץ והיה כי יפול למשכב או יקרהו איזה אסון אשר לא יתנהו לשקוד על מלאכתו וסחר ידו אז יאלצו בני ביתו למכור את סחורת חנותו וגם את כלי אומנותו — אם יכבד עליו חליו — עד כי בשובו לאיתנו לא יהיה לו במה לשוב למלאכתו ולמסחרו ונוסף גם הוא על מספר העניים הבטלנים הרבים ורק אם יוסדו חברת כאשר הזכרנו תהיה לאל ידם להסר את המכשול הזה מדרך המלאכה והמסחר⁽⁴⁾.

חברות כאלה עוד תכולנה להיות לעזר לא מעט לתקון ויסוד איזה מהתקונים והסדרים החצונים אשר נחוץ ליסד פה כאשר נבאר הלאה אי"ה.

ג.

בנוגע לחלוקת כסף הקדשים וסדריה ובדבר שאלת חנוך הבנים לא נביע הפעם מאומה יען כי בענין הראשון נדע נאמנה כי אין לאל ידי כל איש לשנות בה השנוים הדרושים והנאותים מבלי אשר יהרום ויערער יסודותיה עד כי תפול תחתיה ולהדבר הזה לא הגיעה עוד העת ובשום אופן לא נאכה להיות מן אלה המהרסים את הבנין הישן במרם ידעו אם יצליח למו לבנות חדש במקומו ועל אודות האחרון נעיר פה בקצרה לאלה השואלים "מה בצע פה לבעלי מסחר ומלאכה לידע למודים וחכמות חצוניות?" כי כבר הראנו לדעת למדי כי רק ע"י רוח הנסיון ואומץ הלב ישכיל האיש להמציא לו ענפי מסחר ומלאכה חדשים, הרוח הזה לא יוכל לקונן רק בלב האיש אשר השתלם נפשו לפחות בראשי הלמודים היסודיים כחכמת החשבון, גלילות

(4) כאשר נראה כי הרעיון הזה נתקבל ברצון בעיני יושבי עירנו ועומד הנהו לצאת לפעולת אדם נכונים אנחנו להציע במוב"ע הנוכחי את כל פרשת התקנות וההנהגות אשר על פיהן תתיסד ותתנהג החברה הזאת.

הארץ ודברי ימי עולם וכו', וכל איש משכיל ומודה על דבר אמת יבין ויודה לדברינו וע"כ לא נאריך בזה. גם הנחויץ לתקן ולשנות בעניני העדה פנימה וסדרי הנהגתה לא נאמר פה מאומה אחרי כי אין חפצינו במאמרנו זה רק בהנוגע להטבת מצב החומרי של יושבי עירנו.

ד.

תקונים וסדרים חצונים⁽⁵⁾.

על שלשה דברים העולם — החמרי — עומד, על העבודה — בשדה — ועל המלאכה — בחברת הרושת המעשה — ועל המסחר — יאמרו חכמי האקאנאמיע — וכן אמנם לא יספוק כל איש באמתת המשפט הזה כי השלשה אלה המה אבות כל פרנסה וכלכלה, מבלעדם לא תוכל כל עיר ומדינה להתקיים, וכארץ אשר שלש אלה יפרצו וירבו מאד גם עשרה ואשרה כפורחת תעלינה והארץ אשר דל ורזה מצב החוט

(5) מראש נודיע לקוראינו כי כמעט כל הענינים המובאים מעתה במאמרינו זה לא יצורי רעיונינו הם כי רובם כבר נזכרו ונשנו בפי הסופרים אשר דנו בנידון התרת השאלה הזאת במכ"ע שונים. אולם כל קורא מבין יבין כי מן הנמנע הוא לסופר או מו"ל מכ"ע לברוא רעיונות וענינים חדשים בשאלה אשר סופרי ומו"ל מכ"ע רבים יעמלו זה יותר מעשרה שנים בהתרתה. ע"כ רק כמלקט אחרי הקוצרים באנו גם אנחנו לאסוף את כל הענינים ורעיונות אשר הציעו הסופרים אשר לפנינו — ורק זעיר שם הבאנו גם אוזה ענין ורעיון מולדת רוחינו — אשר לאל ידינו לתקן ולחדש פה ואשר להוצאתם לאור דרושה לנו אך אחדות גמורה וחלוטה בין העמלים והעוסקים בהתרת השאלה הזאת, והתעוררת פנימית בלב כל ראשי העדות ומנהלי ומיסדי הברות ומוסדות שונות. לא בין כל העם כלו אשר הדבר הזה יחשב בין הנמנעות — אשר בכל ערו מושבות אחינו, אך בעוד אשר הסופרים הראשונים הציעו רק את הרעיון אשר הולידו ערום כיום הולדו מבלי שום לב על דרכי ואיפני הוצאתו לפעולת אדם עמלנו וחתרנו אנחנו למצוא את האופנים אשר ע"י יהיה לאל ידינו להוציאם לאור ואת הדרכים בהם ילכו העוסקים בדבר הזה לבטח דרכם ולא ינגפו באבני נגף המפוזרים לרוב על דרך והוצאות כל רעיון וענין חדש בהארץ הזאת.

המשולש הזה, גם עשרה ואשרה על עמדו יעמוד ואם נאכה להגדיל ולהאדיר מצב שלש אלה באחת המדינות, עלינו אך לאחזן ולחכרן יחד בחוברת, באופן כי כל אחת מהן תעזור לרעותה ואז מעצמם יפרו וירכו במאד מאד. עתה נבאר נא את האפנים אשר ע"י נוכל להוציא לאור את שלשה הדברים האלה אחד לאחד והדרכים אשר בהם ילכו העוסקים בדבר הוצאתם לאור:

ה.

עבודת בשדה.

כל איש היודע אך מעט בעניני כלכלת המדינה יודה כי עבודת האדמה היא הראשונה במעלה בהענין הזה, היא תוכל למלאות עבודה ידי אנשים הולכי בטל לאלפים, ושכר טוב תעניק לעובדיה הלה עבודתם, וכאם רחמניה תחלוץ שדיה ותניקם משפע חלבה ומתק דבשה, בידה להפוך מדבר שמם לגן עדן וארץ מלחה למקום מושב אנשים כי היא איננה תלויה כ"ב בדעת אחרים כהמלאכה והמסחר בנותיה, כן לא יוכל כל איש לכתד כי אדמת ארץ אבותינו זאת אשר עליה אנו נדונים, דשנה ופריוה במאד הגה, ועובדיה בידים הרוצות יראו משנה ברכה בעמלם, והתיסדות מוצאות באה"ק היא אחת מהדברים הראשים אשר בכוחם להעלות את יושביה על גפי מרומי העושר והאושר. אולם מאשר כי יכבד מאד הוצאת הדבר הזה לאור כן מפאת הכסף הרב הדרוש לזה וכן מפאת השפק אשר ישילו רבים וכן שלמים אם אחינו יושבי אה"ק ראויים ומוכשרים לעבודה הקשה הזאת ומה גם אחרי אשר תוצאת הקולוניות אשר יסדו אחינו בימים אחרונים תסייע את ידי הדבר האחרון וגם בהכרח יעבור זמן לא מעט עד אשר יצא הענין הזה לאור בשלימות ואחינו יוכלו להתישב בהמוצאות האלה ויוציאו לחמם מן הארץ ע"כ ראוי ונכון כי לא כל העוסקים בדבר הטבת מצב אה"ק ישימו אך את הענין הזה נגד עיניהם ורק איזה מהם יקחו בידם

את המלאכה והמסחור בנותיה וגם למו יתנו מקום בנכול התרת
השאלה הנז' בהאופנים והאמצעים אשר נבאר הלאה.
ענין עבודת האדמה הוא דבר אשר בידינו להוציא כעת
בנקל לאור באופן כי לא יגרע מאום מהכסף העצור בידי הוועד
להקמת שם וזכר עולם להשר מו נ ט י פ י ו ר י. כנודע מהתאמצות
החברה הרוממה כי"ח לעזור לאחינו הרצוצים ועשוקים בארץ
רוסיא מלבד העזר החולף עוד עזר קיים והוא להעביר הרבה
מאחינו לערי ארצות הכרית, החכרה הזאת אשר גם הטבת מצב
אה"ק היא אחת מהמטרות אשר לנגד עיניה, תנסה עתה לאחד
את שני הדברים האלה יחד והוא כי תעביר כחמישים משפחות
מאחינו היושבים בנגב רוסיא אשר נאחזו לעבודת האדמה זה
שנים רבות לארצנו ותתן להם אחוזת שדה וכרם אם בנחלת
"מקוה ישראל" או סמוך לה ולכל משפחה או משפחות
מאחינו אלה יספח אחד החניכים מבית הספר לעבודת אדמה,
אשר לה במקוה ישראל למען ילמדון ויבינום את החלופים
השניים הקטנים הנחוצים בדבר העבודה הזאת פה ויורו אותם
מעט מעט את שפת הארץ למען יוכלו להתקרב ולהתחבר את
ילידי הארץ שכניהם, והיה אם אך האבן הפנה הזאת יצליח
והאנשים האלה יראו ברכה בעמלם אז לא נאלץ עוד לעשות
הכנות רבות להרחבת המוצאות האלה כי הרבה מאחינו מרחוק
ומקרוב ינהרו אלינו ובכסף מלא יקחו כבדת ארץ ויתחברו אל
האנשים האלה וגם אחינו היושבים פה אשר כבר הראו בהשנים
האחרונות את אהבתם הרבה לעבודת האדמה וכי הנקל בידם
להקריב את אונם והונם על המזבח הרעיון הזה — כאשר תראה
למדי חברת "פתח תקוה" — גם המה יתאזרו חושים ויכוננו
למו אגודות ויתאחדו אך בקרבת המקום הזה או בשאר מקומות
מוכשרים ומעט מעט יעלה בידינו להפוך הארץ הנשמה הזאת
לגן עדן ואחינו יוציאון לחמם מן הארץ⁽⁶⁾.

(6) על פרטי הענינים והאופנים הנזכרים להדבר הזה לא נמיה אמרים

מלאכה ומסחר

בעלי מלאכה ואומנים רבים ימצאו בעירנו (כאשר בארנו במאמרנו מצב ומספר אהינו פה ותוצאות מחיתם) הרבה יותר מערך המלאכה הנמצאת בעיר עד כי הרבה מהם מוכרחים לעזוב את עירנו ולילך לערי החוף ולארץ מצרים לבקש שם מלאכת יד, וע"כ ברצוננו להרחיב את גבול המלאכה עלינו אך לחברה ולאנדה יחד את המסחר אחותה, למען נוכל להוציא הרבה ממלאכת האומנים פה לערי חו"ל ולכוונן עוד בתי מלאכה חדשים אשר הדברים הנעשים כמו יוכלו להמכר בנקל בערכם הנז' וכראשונה נבאר את אשר עלינו לעשות בדבר הרחבת המלאכות הנהוגות ונמצאות כבר.

(א) כ ל י ע צ י ז י ת. חלק היותר גדול מאומני עירנו — בערך יושבי העיר ובעלי מלאכה אחרים — המה חרשי עץ העושים כלים שונים מעץ הזית היפה ונאה מאד ומוכשר לקבל צחצוח וקלל יפה, וכמעט כל הנוסעים לתור את הארץ יקחו מהכלים האלה אם רב אם מעט. איזה מחרשי הנוצרים פה אשר לאל ידם להכין כלים די והותר מכל המינים הדרושים ולאל ידם ליפות את הנויותיהם במינים ממינים שונים עד כי ימשכו עליהם עיני העוברים יראו ברכה לא מעטת בעמלם כי מהם יקנו רוב הנוסעים ועוד ישלחו ציריהם לכל קצות אירופא ואמעריקא, למקומות הרחצה, ולכל המקומות אשר שם היו שערי מצבה (וועלט אום שמעללונג) לחכור את הסחורות האלה.

הפעם, אחרי כי כאשר אמרנו החובה מוטלת על הכי"ח לעשות את הצעד הראשון בדבר הזה, ולפניה כבר נגלו כל פרטי הקרוי ותעלומות דבר העבודה הזאת בארצנו וכל המתיהם לזה באמצעות מופתים הוהכים ונסיונות מאומתים אשר אספה וקבצה מהעת אשר ידיה כוננו את אחוזת מקוה ישראל אשר לה סמוך ליפו, אך בכ"ז נכונים גם אנחנו לענות לכל שיאל בכל הנוגע לפרטי ענין העבודה הזאת כיד הידיעה הטובה עלינו.

חרשי אחינו פה יוכלו להתחרות את חרשי הנוצרים ומלאכת ידם איננה נופלת בערכה ואיכותה ממלאכת ידי הנוצרים ורק מפאת דל מצבם רב מאד מספר בעלי המלאכה האלה מאחינו החולכים במל מאפס עבודה, ולמען הסיר את המכשול הזה נחוץ כי יוסדו בכל עיר מוסדות וחברות אשר יתעסקו בדבר הזה ר"ל במכירת הכלים אשר יעשו פה מלאכת ידי האומנים האלה. הארץ המוכשרת ביותר להוצאת הדבר הזה לאור היא ארץ בריטניא. בלב יושבי הארץ הזאת תקונן עוד אהבה עזה לאה"ק עד כי יכבדו במאד כל דבר וחפץ הגדל ונעשה בהארץ הזאת, ומלבד זאת מצוינים המה דבריטאנים בנדבת רוחם לעזור לכל דבר טוב ומועיל לחברת האדם ובחפץ לבכם לתמוך בידי אנשים אשר בזיעת אפם יאכו להרויח לחם ביתם כי יוכלו להוציא הפעם זה לאור, וע"כ ימצאו בה כמעט בכל יום באצאר ען מדברים שונים למוכת מוסדות צדקה וחסד ידועות, ועתה אם יעלה בידינו — אשר לא דבר כבד הוא במאוד להוציא לאור — כי בכל הבצארען האל — וגם בחנויות ממכר הגדולות — יוצגו הכלים מלאכת ידי האומנים הנז' אז נוכל להיות סמוך ובטוח כי ימכרו סך רב מהחפצים האלה עד כי נוכל להתחרות את האומנים הנוצרים ונרים את ערך המלאכה החסרה להאומנים פה (7).

הוצאת הדבר הזה לפעולת אדם מוטלת על ראשי וועד "מזכרת משה" והמה יוכלו להוציאו לאור בלי כל עמל מרובה והוצאה יתירה. עליהם רק לבחור מתוכם מספר אנשים אשר יפקחו ויתעסקו בהענין הזה והוועד הפועל הזה ימלא ידי אנשים

(7) איש בריטניא שאב"ב בחמלתו על האומנים העניים האלה קנה מהם במשך ימי החורף העבר מלאכת ידם בערך 300 ל"ש ובהשתדלות שנים ממודעיו בהארץ הזאת נמכרו שמה ועל דברתו — כאשר הודיעו לו מיודעיו אלה — יהיה לאל ידינו למכור מהסחורות האלה בסך כזה אשר לא יאמן כי יסופר אך אם ימצאו אנשים אשר יקדישו זמנם וכוחם למוכת הדבר הזה.

נאמנים הידועים באומן לבכם וחריצות שכלם וידם, וכל עסק ומשלח יד, אשר המה יעסקו אך בהענין הנוכחי, יתורו בכל המכ"ע אחרי כל הבא צאר ען אשר יוקמו בכל ערי ארץ ענג" לאנד וישתדלו בשם הוועד להשיג רשיום להציג הכלים הנזכרים בהכאצארען וכן יתאמצו כי כל הדברים יגיעו אל מחוז חפצם ערוך ומסודר בשלימות כראות, האנשים האלה יבאו על שכרם למען יעשו מלאכתם באמונה וחשק לב כאנשים העושים בשלהם ועליהם אך לסדר בכל שכועיים או חודש ימים את מצב הדבר ככל עניניו לפני הוועד הפרטי או הפועל, והיה כאשר ימצא הרעיון הזה חן בעיני ראשי הוועד ויגמרו אומר להוציא לאור אז עליהם למחר להודיע לפקידם פה להחלטת הוצאתו לאור ולמלאות את ידיו לקנות עצי זית בעד סך כסף ידוע ולתתו לחרשי העץ מעט מעט נגד קבלת המחיר אשר הוציא עליו כי טבע העץ הזה כי לא יוכשר לעשות ממנו כלים על טהרת היופי עד אשר יתיבש בראשונה לפחות איזה ירחים, וחרשי העץ העניים אין לאל ידם להכין עצים די הדרוש, כן יהיה עין ולב האנשים העוסקים בהענין הזה פקוחה בכל בתי חרושת המעשה ובתי מסחר הגדולים לראות אולי יצא לאור כלי חדש או איזה המצאה חדשה מעשה צעצועים מעץ — אז אם אך בידינו לעשות כמתכונתה מעץ — למחר לשלוח איזה מהם לדמות לפקיד הוועד פה למען יעשו גם בעלי המלאכה פה כדמותם וכצלמם ולא יגרע אף דבר אחד מהדברים הדרושים ונמצאים בשארי בתי מסחר גם בהכאצארען וההנויות אשר שם ימצאו למכור הסחורה האלה.

ב) אחרי אשר הענין הזה כבר יכול לפלס נתיב לו בהארץ הזאת ישתדלו ראשי הוועד הנז' להרחיב את גבול מלאכת החלקת ופתוח אם הפנינים אשר גם הוא כלי חפץ הנהו בעד הנוסעים ותרי הארץ ואשר המלאכה הזאת היא כעת אך בידי הנוצרים יושבי בית לחם, ומיד כאשר יורגלו איזה מאחינו בהמלאכה הזאת יוצנו החפצים האלה במקומות ממכר עצי

זית למען ימשכו גם הם עיני הקונים עליהם, ואחרי אשר יצליח בידי הוועד להוציא לאור את הרעיון הזה בארץ ענגלאנד ישתדל להפיצו ולהרחיבו גם ביתר ארצות אירופא ואמעריקא כהאופן האמור ולא נפן כי גם הם לא יעמדו מנגד להדבר הנעלה והנשגב הזה אשר חית אחיהם בני אמונתם החפצים להנות מיגיע כפם בארץ נחלת אבותיהם תלוי בזה.

כ"כ ישתדל הוועד לכונן גם פה חנויות יפות ומפוארות אשר בהנה לא יחסר אף מין אחד מהמינים הנעשים משתי המלאכות האלה יחד, ויושיבו בהנה אנשים נבונים אשר דרכי המסחר ואיזה מהשפות החיות אינן מוזרות למו, למען לא יבכרו גם הנוסעים ותרי הארץ את פני חנויות המסחר של הנוצרים העשירים על פני אחינו העניים, וגם את הדבר הזה יודיעו בכל מכ"ע הגדולים ויתאמצו להרחיב ולהאדיר את שכר החנויות האלה ככל האפשר למען יהיה לאל ידם לקבל בחנות הזה את מלאכת כל אומני אחינו אלה מיד כצאתם מבית המלאכה וישיבו להם כסף מחירם למען יוכלו לצעוד בצעדי און קדימה במלאכתם זאת.

ג) ספרי תורה תפילין ומזוזות.

ספרים רבים ימצאו בעירנו אשר מאפס מלאכה (כי הרבה אנשים יביאו עמם סת"מ וכן ימכרו בחצי המחיר התפילין של אלה הזקנים הבאים בימים אחרי שחל"ח) יתוספו הרבה מהם על מספר מלמדי תינוקות בטלנים ושאר בעלי עבודה ומלאכה, וע"כ מהראוי כי העוסקים בטובת אה"ק לא יעלימו עין גם מהדבר הזה ויתאמצו למכור סך רב מסת"מ מלאכת ידי הסופרים האלה בכל ערי מושבות אחינו בחו"ל, הדרך היותר מוכשר ומתוקן להוצאת הדבר הזה לאור הוא, להשתדל להוציא לפעולת אדם, כי כל מקהלה ממקהלות אחינו באשכנז צרפת בריטניא ואמעריקא, אשר שם נוהג המנהג ליתן לבני העניים הלומדים כבתי הספר והת"ת ביום מלאות להם שלש עשרה

שנה זוג תפילין, תקנה את ערך מספר זוגות התפילין הדרושים לה ממלאכת ידי סופרי אה"ק, ומה גם כי בכל הארצות האל מעטים מאד העוסקים במלאכת שמים זאת, ורוב הסת"מ הנמכרים שם המה מלאכת ידי סופרי רוסיא ופאלען, וכ"כ כל מקהלה וחברה אשר תחפוץ לקנות ס"ת לאחת בתי כנסיותיה תהדר לקנות מלאכת עיה"ק, ומעט מעט יעלה בידינו להרחיב את המסחר הזה ולהאדירו, כי לא נפון כי הרבה מיראי ה' וחושבי שמו הקונים ס"ת ותפילין יקנו יותר טוב מאלה הנעשים פעה"ק, יען כי בזה יחזיקו ויקיימו ישוב אה"ק ומה גם אחרי אשר רוב הסת"מ הנמכרים בארצות האל הם מלאכת ידי סופרי ארץ אחרת אשר גם מוכריהם בעצמם לא יוכלו לערוב ערוכה כי נעשו על טהרת הכשר, ועתה הלא בנפש הפצה יקנו מלאכת ידי יושבי אה"ק אשר לבנם יוכל להיות סמוך ובטוח כי נעשו ביתרון הכשר בזריזות יתירה ועל טהרת הקודש. ההשתדלות הזאת תלויה אך ברצון וחפיץ ראשי רבני ודרשני הקהלות⁸ הראשונים יוכלו להוציא לאור את הענין הראשון בנוגע להתפילין אשר תקנה העדה על חשבונה כאמור והאחרונים לאל ידם

(8) זה כשלושה שנים לפניו חפצו גדולי הרבנים אשר בארץ אונגארן — אשר המה גבאי כולל אונגארן פה — להוציא לאור את הרעיון הזה ויפקרו על הממונים פה כי איזה מצעיו ימים בכוללם ילמדו את המלאכה הזאת ואת מלאכת ידם ישלחו לירי הרבנים אשר המה ימכרו לבני עירם אך מפאת סיבות שונות לא יצא הרעיון הזה לאור והסבה הראשית היתה כי המה חשבו למשפט כי התפילין הנעשים פעה"ק אף משתי עורות, לא יוכלו להמכר בהמחיר אשר סופרי רוס"פ ימכרו תפילין עשויים מעור אחד, והנה בהארץ הזאת יצדק המשפט הזה, יען מוזמן קדמון לא יקחו שמה רק תפילין הנעשים מעור אחד, ותפילין מהמון הזה אמנם לא יוכלו סופרי עירנו למכור בהמקח אשר ימכרום סופרי רוס"פ — בערך 2 פלארין —, אך בארצות אחרות אשר שם יקחו גם תפילין הנעשים משתי עורות, יש לאל ידי סופרי עירנו להתחרות בדבר המחיר את המוכרים בעריהם לארצותם, ומה גם אם יעלה בידינו להוציא לאור את הדבר האמור כי רבני ומטיפי הקהילות וכל בעל בעמיו יעוררו את מוכריהם ובני עירם על הרעיון הנעלה הצפון בענין הזה, אז יבין כל איש כי לא לשוא יהיה עמלנו בהדבר הזה.

להטות במדברותיהם ובדרשותיהם את לב בחירי ונכבדי עדתם אשר על הרוב ישאלו את פיהם בענינים כאלה כי איש איש מהם יעזור להוציא לאור את האופן האחרון, המה יהיו העוזרים להדבר הזה בכח וגבאי הערים והמחוזות המופקדים לאסוף הכסף המורם לטובת העם בציון יושב, המה יבואו לעזרת הדבר הזה ב פו ע ל. לידי כל אחד מהם ישולח מספר ידוע מהחפצים האלה והמה ישתדלו ויתאמצו למכרם ולחפיצם בין בני עירם ועדתם כאשר המה משתדלים לאסוף את כל הכסף הנידר והנידב לטובת יושבי אה"ק, ואם ההצעה הזאת תמצא חן גם בעיני הפקידים והאמרכלים אשר בעי"ת אמ ש ט ר ד ס יע"א וגם המה יתמכו בידה לפחות בראשית ימי צאתה לאור, וגם המה יבואו בקול קורא — בכח המשרה המוסרית אשר על שכמם — לכל אחינו היושבים בארץ אשכנז השפלה, כי יעזרו בכח וכפועל להוצאת הרעיון הזה לאור, אז נוכל להיות סמוך ובטוח כי תוצאות הרעיון הזה תהיינה הרכה יותר טוב מאשר קוינו.

(ד) אתרוגים.

הרעיון הזה לא חדש הנהו, וזה כששה שנים בעת אשר עלתה שאלת אתרוגי קורפו על שולחן יורעי דת ודין החלו הרכה מהסופרים לנבא כי מה עז הזה יוכל לצאת מתוך למצב המסחור בעיה"ק, ובאמת אם כי לא הוחלט איסור אתרוגי קורפו בכ"ז גדל ורחב במאד מהעת הזאת המסחור באתרוגי אה"ק (וגם מספר רב מאחינו בני הערים אשר שם לא הוחזק כלל איסור אתרוגי קורפו, וגם אם יודעים נאמנה כי אין בכח הרבנים להחליט איסורם מפאת הפנים והצדדים המתהפכים אשר בהענין הזה) בכ"ז יהדרו ביותר לקנות אתרוגי אה"ק עד כי מספר האתרוגים היוצאים מפה לחו"ל יעלה משנה לשנה והנקל עוד בדינו להגדיל ולהאדיר את המספר הזה מעלה מעלה באופן האמור בסעיף הקודם, כי רבני ודרשני וראשי כל קהילות אחינו ככל מקומות פזוריהם יחגרו שארית כחם לנטוע את הרעיון

הנכבד הזה על תלמי לבות בני עדתם, כי יהדרו לקנות אך האתרוגים הגדלים באה"ק, אך לא מצד ספק איסור הרובץ על האתרוגים הגדלים בקורפו ובשאר ארצות, (כי מלבד אשר אין לאל ידינו להוציא הדבר הזה לאור כאשר כבר הראנו לדעת, עוד יעמוד כח המנגד הנטוע בלב כל איש לשטן להדבר הזה וכלי תפונה ימצאו הרבה רבנים ודרשנים אשר יאכו להראות גם המה את כחם וגבורתם לשוט ברחבה בים התלמוד והפוסקים וידפיסו ספרים וקונטרסים מנגד לדבר הזה) רק המה יבואו בכח האהבה הלאומית הקבוע עמוק עמוק בלב כל איש מאחינו לארץ נחלת אבותינו, ולא לה אשר אך האהבה הזאת העתיקם מבתי תענוגיהם ותביאם אליה ובעבורה יסבלו עוני ומחסור חולי ומכאוב להכתב לא נמסר כי יהדרו לקנות אתרוגי הארץ הזאת מפאת שלשה הטעמים האלה: (א) מפאת אשר יקר בעינינו כל דבר הגדל ונעשה בהארץ הזאת, (ב) מפאת כי כמו אין כל חישש הרכבה אשר הדבר הזה יוכל להכריע את ההידור החיצוני אשר לאתרוגי קורפו ודומיהם, (ג) והוא העיקר כי בהדבר הזה יקיימו דבר „והארץ הנשמה תעבד“ ויתמכו בידי הרבה מיושביה אשר מטה ידם, ולא נשלה נפשנו בתקות שוא אם נאמין כי חלק היותר גדול מכל עיר ועיר ישמע בדבר קל הערך כזה לקול רבו ומורו ודורשי טובתו ומהם לא יסור⁹) וביותר נקל להוציא

(9) לאות על דברינו אלה נוכל להביא את אשר כבר נעשה הענין הזה ברוב ערי ארץ פאלען הרוסית, בהשתדלות הרב הגאון המרומם אשר הקדיש את כל כחות נפשו קודש לטובת יושבי אה"ק כמהור"ר היום אלעזר וואקס הי"ו ראב"ד דק"ק קאליש יע"א. הרב הזה החל לקנות זה איזה שנים מספר רב מאתרוגי ארצונו, והשתדל למכרם בעירו ובהערים אשר סביבותיה, וגם בספרו אשר חיבר כתב הרבה על אודות הדבר הזה, וגם הרבה מרבני יתר ערי הארץ הזאת תמכו ברעיונו זה בתעודותיהם והסכמותיהם הנדפסות בספרו הנז', עד כי בכל שנה ושנה יעלה במאד מספר האתרוגים אשר הוא לוקח מפה עד כי כעת יראו וימצאו אתרוגים אחרים מלבד אתרוגי אה"ק אך זעיר שם זעיר שם בארץ הזאת, ומפרי הכנסת המסחור היה יבוא רוח

הדבר הזה לאור בארץ רוסיא ואשכנז ובשאר המדינות אשר שם נוהג אסיפת כסף החלוקה בקביעות וע"י גבאים מיוחדים ובאופן אשר הזכרנו בהסעיף הקודם.

עתה נעיר עוד כי אם יראה הוועד העוסק בהענינים האלו, כי כבר הגיע אל מטרתו בדבר הזה וכי מספר לא מעט ממקהלות אחינו נתנו כבר את ידם אליו בדבר הזה, אז יראו לתקן ע"י פקידם פה כי לא כל איש הרוצה ליטול לו את השם "סוחר אתרוגים" יבוא ויטול, לבל יוסב מזה התחרות רבה מהמדה הדרושה עד אשר תפיל ארץ את אישיות המסחר הזה, רק יתאמצו להעריך כי ראשי העוסקים במכירת האתרוגים בחו"ל יקנו רק מידי האנשים אשר בידם יהיה חותם פקיד הוועד פה וכן יהיה על אלה אשר יקחו את המסחר הזה בידם פה לשלם מס קטן אם לפי מספר האתרוגים אשר ישלחו או מס כולל לשנה — כאשר כן יעשו גם ראשי מקהלות אחינו בקורפו ומריעסט — ופרי המס הזה וכן ריוח המסחר יאצר בידי הוועד עד אשר יהיה לאל ידם לקנות בעדו גנות ופרדסים או לנטוע מחדש בסביבות יפו עצי אתרוגים טובים ומחודרים (ובאופן כי יקחו עצים אשר כבר נתנו פרים בשרשם עם העפר אשר בסביבם וישעום בנגותיהם, למען יתנו מיד פרי נחמד והפירות יהיו פטורים מדין ערלה כנודע) ואז אחרי עבור שנות מספר יהיה להוועד גנות ופרדסים אשר יוציאו אתרוגים במספר רב מאד ומסחר הננות האלה יוכלו לנטוע עוד גנות ופרדסים חדשים אשר יכלכלו גם עצי פרי אחרים אשר יביאו ריוח לבעליהם.

ה) בית הרושת המעשה ליון ויון שרף ולשלחם לחו"ל.

גם מהענין הזה אשר כמוהו כאין הוא בעיני מהירי משפט מפאת שתי הסיבות הראשיות המונחות כאבני נגף על דרך

לא מעט לאוצר כולל ווארשא אשר הרב הזה הנהו המפקח עליו. יהו ה' אלקיו עמו ויעל.

הוצאת הרעיון הזה לאור והן הנה: א) המס הגדול הרובץ בכל המדינות על היין הכא מחו"ל, ב) עילולו וקלותו להתקלקל ולהחמיץ בדרך הלוכו כהאקלים החם הזה, גם ממנו לאל ידינו לבנות חומה בצורה להרחבת המסחור והמלאכה פה, ואם אך בסדרים נכונים נגש אל המלאכה, אז גם השתי סיבות הנז' בענן בוקר יחלפו, הראשונה כי אם נכונן את בית חרושת המעשה הזאת בסדר נכון ובכל המכשירים הדרושים לו אז יהיה לאל ידו להתחרות גם את המס הגדול הרובץ על היין הכא מחו"ל, ומה גם אם נשלחתי לאלה המדינות שאין להם בעצמם יין ולפי ערך המס הלא יתיקרו היינות המוכאים לשם מארצות אחרות, וגם את הסכה האחרונה נוכל בנקל להגות מן המסילה בפעולת כח העמ"א (10).

תוצאת הדבר הזה לאור הוא בנקל יותר מתוצאת שאר הדברים הנז', כי להוצאתו נחויץ לנו רק לשלוח לפה איש אחד מכין דבר אשר היה מנהל ומפקד בית חרושת המעשה כזאת באירופא, ואשר ידיו רב לו בחכמת החעמיא למען ידע להלוך נגד המכשולים הרבים אשר יעמדו על דרכו. ידי האיש הזה יכוננו פה בית חרושת המעשה גדולה ומבוארה לכל חוקיה ומיד אחרי אשר כבר יהיה הכל ערוך ומסודר על פי חוקי בית כזה יחל לפעול את פעולתו בעזרת אנשים עולי ימים מאחינו אשר יאבו לעבוד את העבודה הזאת, ולהמצוינים שבחם אשר פקיד

(10) לאות על דברינו אלה נוכל להביא כי בני עדת הטעמ פעל ישלחו זה שנות כוספר יין לארץ אשכנז ומדי שנה שנה ירבו לשלוח וזה האות כי יראו ברכה בעמלם, ומאשר כי פרי הריות הזה לא לאוצר עדתם יובא ע"כ נוכל לשפוט משרים כי קוני היין אם כי רובם על בני העדה הזאת ומנו בב"ז לא בתור תמוכה ועזרה לעדתם יעשו זאת רק בתור משא ומתן פשוט בדרך כל תקונים והמוכרים. גם איזה מולדיו ארצינו שלא מכני העדה הזאת הגרים פה וכיפו ישלחו יינות מפה לארץ אשכנז ולשאר ארצות. גם בארץ יון יעשו בני ארצות אירופא יין למרבה ויביאוהו לארצות מולדתם ועילולו להתחמיץ ולהתקלקל לא יעלה מורך בלבכם כי בנקל יסורו את המעוות הזה באמצעות פעולת החעמיא.

הבית יראה לדעת כי חרוצת שכלם ומבנה גום יכשירם ללימוד המלאכה הזאת ילמד ויראה את המלאכה הזאת לכל פרטיה וסעיפיה (וכן את חלק הלמודי וכן את חלק המעשי אשר בה) למען יהיה לאל ידם לנהל בעצמם את בית הרושת המעשה הזאת — אם המנהל האירופי יאבה או יאלץ לעזוב את משמרתו — או ליסד כדמותה וכצלמה בערים אחרות מערי ארצנו.

עתה עלינו להשיב רק על שתי השאלות אשר תעליגנה על לב כל איש משכיל בקראו את הדברים האלה: (א) אם ימצא די ענבים תאנים ושאר מיני תבואה ופירות אשר מהם נוכל לעשות יין ויין שרף די הדרוש לבית מלאכה כזאת? — (ב) אם נוכל למכור את כל היין והי"ש אשר יעשה או בשפע רב? על שתי השאלות הנכונות האלה נוכל להשיב תשובה מחייבת מבלי אשר ישאר בלבנו כל שרש שפק ותפונה. כל איש יודע כי מצב וטבע אדמת הארץ הזאת — וכיחוד איזה מחוזות ידועות — עלולות להוציא ענבים טובים בשפע רב מאד וגם כעת תוציא ארצנו מידי שנה ושנה ענבים במשקל רב מאד (11) ועוד ימצאו כברות ארץ רבות אשר טבע אדמתם מסוגל ומוכשר לגדל ענבים וכ"ז לא חלו בהם ידי האכרים ועובדי האדמה ואך קוץ ודרדר יעלה עליהם. ועתה מה נקל יהיה לנטוע גפנים במספר רב — בהאופן האמור בסעיף הקודם — ובמשך זמן קטן יהיה בידי הועד כרמים רבים, אשר יוציאו פרי תנובה ומגד תירושים ישמח אלהים ואנשים, ולעומת זה ישנן איזה ארצות באירופא אשר אדמתם לא תצלה למאוס לגדל גפנים וכל היין העולה על שלחן יושביה יובא אליה מארצות אחרות, ואיזה מהן אמנם

(11) כן ימצאו בארצנו מינים ממינים שונים אשר מהם נוכל להוציא י"ש טוב ומוכר ומלבד החרצנים צמוקים ותאנים אשר מהם יעשו פה י"ש זה כמה. אחד מהאשכנזים היושבים ביפו נסה כעת להוציא י"ש מתפוחי זהב (אראנגען) ומלאכתו הצליחה בידו, כי הי"ש הוציא מהם מוכרר וטוב ומעטו כמעט הרום. כ"כ יוציאו מפה בכל שנה סך רב מאד מזרע הדרור לאירופא ואמריקא ובהארץ האחרונה יוציאו ממנו י"ש חזק מאד.

ינדלו ענבים אך לא יספיקו למלאות את מחסור היין הדרוש ליושביה עד כי נוכל להיות סמוך ובטוח כי אם אך יעלה בידינו להוציא לאור פה מיני יינות שונות אשר לא יגרעו בטעמן ריחן ומראיתן מהיין גפן הפשוט הנעשה באירופא, אז נוכל למכור ממנו את כל אשר יהיה מוכן בידינו, ועוד ירכו הקונים לעשות בעשטעללונגען עליהן בטרם יצאו לאור, וכן לא נפון כי גם בהארצות אשר יושביהן לא יצטרכו לקנות יין מחוץ לארץ, גם המה (וביחוד אחינו היושבים שם) יהדרו לקנות ביותר היין הגדל ונעשה בארץ חמדה זאת.

עתה אחרי אשר כלינו לדבר על אודות הדברים והענינים אשר כבר ישנם פה ואשר עלינו אך לחזק אשיותיהם להגדילם להאדירם ולסדרם בסדרים נכונים למען יוכלו לשלוח נטיעותיהם למרחוק ננסה נא להטיף אמרים גם על הדברים והענינים אשר עד הנה לא נראה אף רשמי עקבותיהם פה ובכ"ז לאל ידינו לשתלם פה בעמל ועבודה לא רבה.

ו) בית מלאכת שמן זית זך.

אופן עשית שמן הזית בעירנו הוא באופן פשוט מאד כעשיתו לפני מאות בשנים מבלי כל צירוף וזיכוך, עד כי ימתק רק לחיך האיברים ודלת העם, ושאר יושבי עירנו יקחו אותו רק להאיר, ולאכילה יקחו במקומו את שמן שומשמין הטוב יותר מעט בטעמו וריחו, ובני אירופא היושבים פה יקחו לאכילתם את שמן ארץ צרפת הטוב ומתוק לחיך, ועתה אם יכינו פה בית חרושת המעשה לצירוף וזיכוך השמן זית והשומשמין אשר יהיה נכון ומסודר בכל פרטיו כבתי חרושת המעשה אשר בארץ צרפת, אז לא נפון כי יעלה בידינו להוציא לאור שמן אשר לא נופל יהיה בטעמו וריחו ומראיתו משמן הארץ ההיא ואף שכר רב צפון לנו בהעבודה הזאת, כי ערך מחיר זיתים פה הוא פחות הרבה ממחירם באירופא ויהיה לאל ידינו לשלוח סך רב ממנו לארצות שונות ולמכרם שם במחיר אשר ימכר שם שמן ארץ

צרפת ואיטאליא, והדבר הזה ברור ומבואר לכל מבין והרבות דברים בזה אך למותר הוא, ועל איפני התיסדות בית מלאכה כזאת וכן על יתר השאלות הנופלות בענין הזה והמתיחסות אליו ישפיקו דברינו ותשובותינו אשר דברנו בארוכה בסעיף הקודם בענין עשות יין וי"ש.

ז) בית מלאכה לאריגת בד.

יש לאל ידי בית מלאכה פה למכור את סחורתה ומלאכת ידה פה ובחול^ל, באותו המחיר אשר תמכור בית מלאכה באירופא כי במדה ההיא אשר יעלה שכר הבאת צמר גפן טווי ושאר הדברים אשר בהכרח להביאם מחול^ל במדה הזאת יורד פה שכר האדם הבהמה והמקום אשר ישתמשו ויעזרו להעבודה הזאת ועי"ז תוכל הבית מלאכה אשר פה להתחרות ביחס מחיר הסחורה עם בתי מלאכה בחול^ל (12).

על פי היסוד הזה טוב ונכון במאד יהיה אם ננסה לכונן פה בית חרושת המעשה לעשות בד. בבית המלאכה הזאת יעשה בד מכל המינים וביחוד מן בד הנלקח לתכריכי מטים פה ובחול^ל אשר הסחורה הזאת נוכל למכור בנקל בדרך זה. כנודע ישנם ככל תפוצות אחינו חברות לקבורת מטים הנקובות בשם "חברא קדישא" החברות האלה יתנו מכסף הכנסתם תכריכים לאלה העניים אשר לא נשאר מהם אף הסך המצער מחיר תכריכיהם, ועתה עלינו רק להשתדל להוציא לאור כי ראשי הח"ק תקנה ערך מספר התכריכים הדרוש לה בעד עניי עירה מבית המלאכה אשר יוסד פעה"ק, ובאותו המחיר בעצמו אשר תוציא עבור תכריכים כאלה בעירה. החברות האל מלבד אשר לא יפסידו

(12) לאות על דברינו אלה נוכל להביא כי בעיר בארות (ביירוטה) יסד אחד מאחינו בית מלאכה לעשות פנקסאות משורמטים הנהוגים בבתי המסחר, האיש הזה יביא את הנייר וכל יתר הדברים הדרושים להמלאכה הזאת מאירופא, ובכ"ז ימכור את מלאכת ידו באותו המחיר אשר ימכרו הסוחרים המביאים אותם מבתי המלאכה באירופא וגם הוא יראה ברכה בעמלו.

מזה מאומה כנו' עוד יוכל להגיע עי'ו שכר קטן לאוצרה כי החברות יתנו עם ראשי בית המלאכה פה כי המה לא ימכרו תכריכים לא לאיש פרטי או לאיזה סוחר בעריהם, והיה אם ימצאו איזה אנשים עשירים וכינונים אשר יאבו לקנות תכריכים בעדם מהנעשה ע"י ב"ב ובארץ קדשנו, אז יהיה עליהם לשלם שכר קבוע בעד כל חליפות בגדים האל לאוצר החברה, וביחוד נקל להוציא הדבר הזה לאור בארץ רו"פ. בכל מלוא רוחב הארץ הזאת עובדים תמיד משולחים מגבאי ופקידי הכוללים שמה לאסוף את כל כסף הקדשים אשר ירימו אחינו תרומה לתמיכת יושבי אה"ק והיה אם יפקידו הגבאים על שלוחיהם כי ידברו בשמם את ראשי כל ח"ק בכל עיר ועיר כי יעשו בעשטעלונגען על רצי תכריכים כפי הדרוש להם בכל שנה בעד עניי עירם והח"ק תקבל עליה לשלוח מחירם אך אחרי אשר תגיע הסחורה לידה, לידי גבאי הכולל, ועל פי האופן הזה לא ידרש לנו להוציא הוצאות יתירות על התיקון החדש הזה¹³).

אנחנו נחשוב למשפט כי אף אחת מהחברות האל בהארץ הזאת לא תסרב¹⁴ להדבר הזה, והיה אם אך יעלה בידינו להוציא לאור הרעיון הזה בהאופן המבואר אז לא נפון כי רוב העדות והחברות אשר בשאר הארצות ימהרו לתת את ידן אלינו בדבר הזה ובית מלאכה הזה יוכל למלאות עבודה ומלאכה ידי משפחות רבות מאחינו פה¹⁵).

13) עד הנה נדפס בהחבצלת, וזאת באנו לחוסף על הראשונים.
14) בתור טובת הנאה יקבלו עוד כל החברות אשר יתנו ידן לזה מאת המפקח על הנהגת המסודה הזאת "עפר ארץ ישראל" לפי הערך אשר היו קונים בכל שנה חנם אין כסף.

15) הוצאת הרעיון הזה לאור לא ידרש כסף רב ונקל במאד הנהו שני אורגים ימצאו פה אשר עבדו מקדם כבתי מלאכה גדולים ברוסיה וגם מלאכת ידם אשר יעשו פה לא נופלת היא מערך המלאכה הנעשית בדמשק ושאר ערי סוריא וגם בעיני נוסעי אחינו מכריטאניא מצאה מלאכת ידם רצון, וכבר דברנו עמכם בדבר הרעיון הזה וגם המה אמרו כי הנקל מאד להוציאו לאור ולדבריהם די בעד כל צרכי בית מלאכה הזאת מכונת אחת

ח) בית מלאכת נייר.

שבעה בתי דפוס ימצאו בעירנו אשר כולם יעבדו עבודתם בלי הרף וכמעט כל הספרים הנדפסים ישולחו לערי חו"ל וחלק לא מעט מהם יכורכו פה, גם נייר לכתב ידרש פה בסך רב — הרבה יתר מבעיר אחרת כערכה בארץ הקדם ואולי גם בארץ המערב. — מפאת העדות והחכרות הרבות הנמצאות פה העומדות בחילוף מכתבים תמידי עם מיסדיהם ומחזיקיהם בחו"ל וכן מפאת הכוסף העז הנטוע גם בלב כל איש פרטי — מכלי הברזל דת להודע ממודעיו ומכיריו משלום ומצב עיר התהילות הזאת ולהתחקות גם על כל מקרה קל אשר יקרה ויאתה בה אשר לא יטה אזנו למקרה כזה בעיר אחרת, וכל הסך הרב הזה של הנייר למינהו אשר ידרש פה יובא כלו מאירופא, ועתה מדוע לא נתאמץ ליסד בהארץ הזאת בית חרושת המעשה למלאכת הנייר. החומר הראשי והעקרי בהמלאכה הזאת, הוא בלויי הסחבות, ימצא בארצנו כמדה לא מעטה והמה ישולחו מדי שנה בשנה לערי חו"ל (בשנת 1880 נשלח מיפו יותר מאלף באללעץ בלויית לחו"ל) 16) יתר החומרים המפלים להמלאכה הזאת ימעטו במספרם וערכם ולא יסכבו הוצאה מרובה אשר על

אשר מחירה לא יעלה על חמש מאות פראנק. ולהטוען נגדינו מתוצאת בית חרושת המעשה להמלאכה הזאת אשר ידי השר מונטיפיורי כוננו פה זה כשמונה עשר שנים, נענה כי בעינינו — וכן בעיני כל אלה אשר הרבי ציון אז ומצבה עתה גלוים למו — המענה הזאת מאפע הנה כי רק סיבות ומכשולים הצונים אשר רבצו ביהוד בהנהגת הבית הזה — אך המה שמו קץ לחייה בדמי ימיה.

16) ואם ימעט הסך הזה מדי הדרוש לעבודת בית המלאכה נוכל להשיג עוד כהנה וכהנה, יען כי בעל בית המלאכה הלא יהיה לאל ידו לשלם מעט יותר שכר מאספי בלויי הסחבות מהקונה אותן לשלחן לחו"ל ואז ימצאו עוד הרבה אנשים אשר יעסקו באסיפתן והמה ימצאו די והותר כי בהרבה ערים וכפרים מערי אה"ק לא יאספו כלל הבלויית ועוד כעשר שנים מלפנים לא בקצו גם פע"ק. — (גם החלפה Alfa) הגדלה על פני שדות גדולים רבים בארץ ישראל ואינה מביאה תועלת עתה תוכל להלקח

ידע נאלץ להעלות גם את מחיר הנייר ואם נכונן את בית מלאכה הזאת באחת מערי החוף העומדת על שפת ים התיכון אז גם שני הכחות המנגדים, אשר המה הנותנים חיים באף כל מכונה ובית חרושת המעשה, גם המה לא ירבו לנו הוצאות יתירות כי מחיר פחמי אבן לא גדול הרבה כהערים האל ממחרם ביתר ערי אירופא ומירקיא וגם מים לא יבצר מהן.

לפי החוק אשר הבאנו למעלה (אצל בית מלאכת בד) ובין כל איש כי בית המלאכה הזה יוכל להתקיים ולהביא שכר טוב למיסדיו אם אך מנהל חכם יעמוד בראשו ויפקח על כל עניניו והנהגתו; — לבית המלאכה הזה עוד יתרון על הקודם כן בקלות רוצאתו לאור וקיומו וכן בערך מספר האנשים אשר יאסוף תחת הגלוי, יען כי הוא יעמוד ברשות עצמו, ועצמיותו זאת עוד תתן עוז ועצמה ללחום מלחמת תנופה עם כל המונעים והמפריעים אשר יתיצבו על דרכו לשמן לו, ומלבד האנשים אשר יעבדו בבית המלאכה פנימה עוד יוכלו מספר אנשים לעבוד את העבודות הקודמות והגלויות לעצם המלאכה ככירור בלויי הסחכות למיניהן וכדומה.

לדעתנו אך למותר הוא להרבות ראיות על אפשריות הוצאת הדבר הזה לאור וקיומו, כי האיש אשר דרכי ארצנו נודעות לו לא יטיל אף שפק קל לא בדבר עשיית הנייר ואיכותו ולא בדבר קלות מכירתו מהמעטים אשר בארנו ולא נשלה נפשנו בתקות שוא אם נקוה כי עוד ימעט בית המלאכה מהכין את כל הנייר אשר הסוחרים ידרשו מהם, יען כי בכל ערי ארץ סוריא אין אף בית אחד להמלאכה הזאת, וגם סוחרי הערים האל ימחרו לקנות מיני הנייר הנעשים פה מפאת מעוט הוצאת הבאתם. לא נשאר לנו בלתי אם להעיר עוד פה כי אחרי אשר יתכונן בית המלאכה על מכוננו אז על מנהלי הכית לשום לחוק ולא יעבור

גם היא לעבודת הנייר כאשר עשו באלגזאיר ויעשו גם מסלת ברזל מיוחדת לדבר הזה. ב"ס.

לבלי ימכרו נייר להמדפיסים או להסוחרים הקטנים. או לפחות באותו המחיר עצמו אשר ימכרו לסוחרני נייר, כי כאשר הזכרנו בראשית מאמרנו מטבע ותכונת יושבי הארץ להמציא למו ריוח גם בדברים אשר אינם ממהות מסחרו ומשלח ידיו ועי"ז נוסף לקפח את פרנסת אלה המביאים כעת נייר מחו"ל.

לבתי חרושת המעשה האלה על המיסדים לבחור מקום אשר שם לא רב עוד הישוב מבני עמינו כמו בסביבות עיר גאזו (עזה), שכס, יפו, חיפא וכו' אשר שם ימצאו מים די הדרוש להמלאכה וגם שארי הדברים יהיו שם בזול יותר מבהערים המיושבות כבר בהמון רב מבני עמינו כירושלם, צפת וכו' ולדעתנו טוב לבחור את העיר שכס לבית מלאכה הראשון ואת העיר יפו או חיפה להאחרון ובדבר הזה נביא טובה כפולה להארץ הזאת כי הרבה מיושבי הערים האחרונות היושבים כעת צפופים ודחוקים והאחד ישיג את גבול רעהו עד כי ידכאו את סחר המסחר והמלאכה עד עפר יתאחזו אז במקומות החדשים האל ושם יעשו את מלאכת ידם ויכוננו למו בתי מסחר ומלאכה ועמלם לא לריק יהיה וגם מצב הנשואים בהערים המיושבות יוטב כי גם המה יראו ברכה בעמלם מפאת התמעטות הקאנקורענציא בכל מלאכה ומשלח יד (17).

(ט) בנות בתים.

גם הדבר הזה יוכל להמנות בין הדברים אשר ירימו כמאד את מצב הארץ הדל והשפל ואשר התיסדותם יוכל לצאת על נקלה לאור ובדבר האחרון עוד יתרון לו על הקודמים כי ענינו כבר נודע פה ונוהג הוא זה שנות מספר. כבר יסדו יושבי עי"הק

(17) מספרו ומכתבי מסע לאחינו משנות נואות שעברו נראה כי בחימום ההם גרו יהודים בהרבה מערי אה"ק אשר כעת לא תראה שם אף כף רגל יהודי אחד כהערים עזה, בית שאן, ארכאל, שפרעם, רמלה, שכס, וכו' ובאחת מהחוברות הבאות נדבר על אודות כל הערים אשר שם ישבו אחינו בשנות הבינים ועל העת והסיבה אשר בה ובעבורה התבטל ישובן.

בעצמם חמש חכרות לבנין בתים אשר באמת הביאו טובה לא מעטה להעיר, אך רק בידי שתי הראשונות עלה לכלות את בנין מספר הכתים אשר קבעו בעת הוסדן והאחרות לא תוכלנה להוציא חפצן לפעולת אדם מפאת חוסר כסף אשר החל לשלוט בשנים האחרונות מסיבות שונות בעוצם תקפו בעירנו ולכן מהן שמו קץ לפעולתן בהבתים האחדים אשר בנו בראשית ימי הוסדן והאחרונה תלויה ועומדה בצפיתה לימים טובים מאלה, וע"כ טוב ונחוץ הוא במאד כי העוסקים בדבר המכת מצב הארץ לא יעלימו עין גם מהענין הזה ויתאמצו לבנות בתים רבים מחוץ לחומת ע"ק ובאופן זה, החכרה תבנה בשנה או שנתים סכום בתים ידוע ובמו תושיב אנשים בעלי מלאכה או מסחר אשר ירויחו חית ידם ונמנו במצב „הבינונים“ — אם ע"פ גורל או ע"פ גבול חק אחר אשר יבדיל היחיד — והמה ישלמו בכל שנה חלק העשירי ממחיר הבית — אם בריוח קטן או רק קרן ההוצאה כפי ראות עיני הוועד — עד כי בכלות עשר שנים יקום הבית להם לצמיתות ומהכסף אשר יאסוף הוועד מיושבי הכתים שנה שנה תהיה לאל ידו לבנות בכל שנה החלק העשירי ממנין הכתים אשר בנה בפעם הראשונה וכן יחזור הדבר חלילה עד אשר לא ימצא עוד חפץ בדבר הזה, באופני הבטוחות נוכל לשמש כאיזה מהאמצעים אשר נבאר בסעיף הבא (אצל בתי הלוואה).

בדבר הזה נביא טובה שלישיה להעיר ויושביה: (א) רבים מהיושבים בעת בכתים צרים ונאלחים אשר יסבבו מחלות רבות, יצאו אז מאפלה לאור גדול, ושכר הדירות המרכה לעלות מהעת האחרונה אשר אחינו הנרדפים והנענים החלו להאחו בהארץ הזאת גם הוא על עמדו יעמוד. (ב) כי בכלות העשר שנים והכתים יהיו אחוזת עולם ליושביהם אז במכסת הכסף אשר ישלמו שנה שנה שכר בתי מעונם יוכלו להגדיל ולהאדיר מלאכת ידם ומסחרם למען יראו ברכה בעמלם. (ג) עי"ז ירבה ויעלה גם כמות המלאכה במשך ימי בנין הכתים, והאומנים כהפועלים לא יבשו משברם בלכתם לבקש עבודה ומלאכה.

ו) בית הלואה.

בית הלואה הוא אחד מהדברים הנחוצים לעיר ומלאה עד כי כמעט אין עיר בתכל אשר אין בה בית או בתי הלואה — אם שכוננה הממשלה או בנדבת נדיבי העיר — ובו ישיג כל איש השולח במסחר ידיו ללות כסף בעת הדרוש לו בעד נשך קטן. ואם כה גדלה נחיצתו בערי חו"ל אשר המסחר והמלאכה פורחים שם הלא שבעתים תגדל ותרב תועלת ונחיצת בית כזה בירושלים. ועתה היאומן כי יסופר כי אין עוד גם בית אחד לתכלית הזאת פה (18) וע"כ אם נאכה באמת להרים את מצב המסחר והמלאכה פה ולהפיה כמו רוח חיים, חיים שאין בהם בושה וכלימה — אז עלינו לנטוע את הנטע הזה גם על אדמת ארץ אבותינו וליסד פה בית הלואה אשר אוצרו לא יצער מסך חמשים אלף פראנק ובו ישיג כל איש ללוות כסף בכל עת הדרוש לו בנשך שלשה למאה (ופרי הכסף הזה יהיה אך למלאות הוצאת שכר המפקחים, הסופרים ויתר ההוצאות הנחוצות). הדבר הזה יהיה כאבן הפנה ליסוד כל התקונים והסדרים הפנימים כהחצונים אשר הבאנו בזה. ולמען לא יחרצו מהירי משפט כי מחוסר הבטחון והאמונה ביושבי ירושלים לא יוכל הדבר הזה לצאת לפעולת אדם, ובית הלואה אשר ידי המנוח

(18) הבאנקיערס אשר פה אמנם ילוו כסף לכל איש אשר מסחרו לא עבט אורחתיו ונדוע לאיש ישר הולך, אך המה יקחו שכרם שנים עשר למאה והסך הזה לא יוכל ליתן בלתי אם האיש אשר מסחרו הולך הלוך וגדול וברכה רבה יראה בעמלו, לא רוב סוחריו עמינו אשר רובם וריוחו אך לחמם לנפשם ומסחרם לא ילך בגדולות. גם שלש החברות לגמלות חסדים הנמצאות בעירנו לא תמלאנה את החסרון הזה כי הנה לא תלוינה אך סך מעט ועל שטרות הכולל ותכליתן לעזור רק למקבלי חסדן במעט הכסף שהן מוכרחים להפסיד בחילוף שטרותיהם אצל המלוים כנהוג לא לעזור לאנשים החפצים לכונן למו ענין לפרנסתם ואין להן כל יחס ותחברות עם המוסדה אשר עליה דברנו אנהנו.

דרי' אברהם הכהן יסדו פה יוכיח¹⁹) הננו להציע האופנים והסדרים אשר על פיהם יוכל הבית להוסד ולעמוד על עמדו ימים רבים ולא ירא מסערת המכשולים והמקרים הסוערים לבלעהו.

(א) לא ילוו רק לאיש אשר כבר יש לו בית מסחר או בית מלאכה ואך מחוסר כסף לא יראה ברכה בעמלו ובדעתו להרחיב את גבול מסחרו, או לאנשים אשר חפצם לכוונן למו עסק חדש אשר לא היה נהוג עוד פה, ולא לאנשים שיאבדו ללוות כסף להוצאת ביתם או להשיא את בניהם וכדומה. בהאופן האחרון על הוועד המפקח על המוסדה הזאת לשים עינו ולהתיעץ אם יצליח העסק החדש הזה בעירנו.

(ב) סכום ההלוואה יהיה לא פחות ממאה פראנק ולא יותר מאלף.

(ג) זמן ההלוואה לא ימשך יותר משישה ירחים ואחרי עבור שלשה חדשים מהזמן אשר הושיב הלוח את נשיונו אז לו הזכות להשיג הלואה שנית. השלומים יכולים להיות אם בפעם אחת או סך קבוע בכל שבוע וחודש ולא פחות מארבעה למאה לשבוע ובאופן הזה מחויב הלוח להביא בעצמו לבית ההלוואה את הסך אשר עליו להביא, ואם יעברו ארבעה שבועות או ירחים רצופים ולא השיב הכסף במועדו אז הרשות ביד ראשי הבית לעשות את כל אשר לאל ידם להוציא את כספם מידי הלוח מבלי כל הזמנה בד"י או בד"א.

הדברים אשר מנהלי הבית יקבלו לערבון מהלויים על הכסף אשר יקבלו יהיו אך אלה: (א) שמרי מקנה (קויפשיין) על אחד הבתים או אחוזת שדה אם בפני עצמן או באחת החברות²⁰).

¹⁹) גם בית הלואה הזה לא קלע אל מטרת חפצנו, כי גם מטרתו היתה אך להלוות סכומים קטנים בערבון לכל איש על הוצאת הבית ובכ"ז רק חסרון ידיעת הנהגת בית כזה ורפיון לב מנהליו והעומדים בראשו כרה לו עוד בימי עלומיו קבר.

²⁰) לבלי יחי דברינו אלה לפלא בעיני הקוראים כי מאין להסוחרים

ב) משכנות של כסף וזהב, אבני חפץ וכדומה, ובשני האופנים האלה ילוו רק שלשה רבעי הסך הכתוב בשטרי המקנה או כאשר יעריכו אותם המעריכים, ועוד זאת כי הרשות תהיה בידי הועד למכור את הדברים והחפצים בלי שומת בד"צ וגם הזמנה והתראה בד"י ובד"א עת יאליץ לזה.

ג) סחורות כגדים ושאר סחורות חדשות אשר בידינו למכרם בכל עת לסוחרי העיר ועליהם ילוו אך שני שלישי או רק חצי שווים ובאופן האמור (21).

ד) כתב שעבוד החלוקה בהכולל כנהוג.

ה) שטר ערבות מאחד הסוחרים הבטוחים אשר ישטרותיו ימכרו בנקל בעיר ובאופן כי השטר יכתב ויחתם כמשפט המלכות למען יהיה לאל ידי הועד לגבותו בד"י ובד"א אם יאליץ לזה.

ו) שטר ערבות מחמשה אנשים הגודעים לאנשים נאמנים ובאופן כי תהיה רשות בידי הועד לגבות את החוב מכל אחד מהם גם הוא יכתב ויחתם כמשפט המלכות כנז', בשלשה האופנים האחרונים ילוו הועד את כל הסך המבואר בהשטר.

טמוני הכוללות אשר בירושלים יקבלו עליהם להיות גם מצדם לעזר להועד בכל כחם, והוא כי מלבד כי יטהרו להשיב

הדלים האלה בתים ואחוזות? הננו להעיר כי בעקב החברות לבנין בתים הנז' בסעיף הקודם התאמצו הרבה מאחינו בעמל ויגיעה רבה להיות נמנים באחת מהחברות האלו ומספר רב מהם כבר שלמו את כל חובותיהם להחברה ובתיקם כמה כעת קנין כספם לצמיחתה, וגם החברות אשר עוד לא גמרו את מספר הבתים אשר עליהם לבנות וחבריהם עוד חיבים סך מה לאוצר החברה בכ"ז יש לכל אחד מהחברים סך מסוים באוצר החברה והשטר הנתן לו מאת החברה גם הוא ערבון נאמן על בטחון הכסף.

21) בהסעיף הזה נטיב הרבה להסוחרים הקטנים אשר עה"ר ימכרו בשתי עותותי השנה קיץ וחורף סחורות נפרדות כנהוג והכמה יתנו בערבון ככל אחת מהעמותות האל את הסחורות אשר נשארו בידם מהעת החולפת ובסך הכסף אשר יקבלו יקנו הסחורות הדרושות למו בעת הזאת.

את סכומי החלוקה המשוועבדים להכית במועדם עוד שארית
כחם יחגרו לראות לבלי יאבד מכסף הועד אף גרה אחת.

בהכית הזה ימצאו כלי מלאכה ומכונות קמנות הנחוצות
לכל בעלי עבודה ומלאכה והמה ימכרו לכל אחד מהם בלי ריוח
ובאופן כי ישלמו מחירם בפעם בפעם או בעתים ידועות אשר
יראו ברכה רבה במלאכת ידם, הערבון אשר יתנו האומנים להועד
הוא בחובות קמנות יתנו שטר חוב עליהם כתוב וחתום כמשפט
המלכות ובחובות גדולות יתנו מלבד השטר חוב הנז' עוד שטר
מיוחד כי המכונה וכל אשר לה הוא קנין כסף הועד והחוב עליו
להשיבה לידו בכל עת אשר ידרש ממנו ורק בכלותו לשלם
את חובו יקרעו את השטרות האלה והמכונות ישארו לו לצמיתות.

עתה אחרי אשר אספנו כל התקונים והסדרים הפנימים
והחצונים אשר בידינו לייסד ולתקן פעה"ק ואשר לדעתנו ולדעת
כל מכין דבר לאשורו עז להם להביא טובה רבה ליושביה.
נקרא לכל החפצים באמת בהטבת מצב ארץ נחלתנו זאת כי ישימו
עיניהם ולבם לדברים אלה וכאיש אחד חברים יגשו אל המפעל
הגעלה והנשגב הזה, אשר הטבת מצב אלפי נפשות תלוי בו
ורשות בידכם להוסיף עליהם או לגרוע מהם ולשנותם כטוב
בעיניכם כי לא כבוד וטובת עצמנו היתה כונתנו במאמרנו זה.
ולא פעם ושתיים העברנו אנחנו את כל אופן והצעה מהצעותינו
אלה תחת שבט הבקורת לראות אם באמת יעלה בידינו לשתלו
על האדמה הזאת ועוד יעשה פרי ולא יירא גם מפני שוט שומץ
כי יבוא רק אל תבלו זמן רב בויכוחים ובפולפולים של מה בכך
וכל פניה ונטיה עצמית הלאה תזרו כי לא עת לחשות היא העת
הזאת, העת אשר רכבות אחינו נתונים לבז ולמשסה ומספר
לא מעט מהנענים האלה ישימו פניהם להמלט בחיק ארץ הרת
דתם ולאומתה בתקותם כי בה ימצאו מנוח מכל אויב וחומס
ואם החרש נהדיש גם בעת הזאת ומצאנו עון, כלב טהור
ובהתאחדות גמורה וחלוטה תחישו לקרב אל המלאכה הכבדה הזאת

ואף אם ראשיתה תהיה מצער אחריתה תשגה מאד כי כאשר יראו אחינו כי הושם אבן הפנה לכנין החפץ הזה אז ימהרו גם כל אחינו העומדים כעת מנגד לדבר הזה לעזרתכם באונם והונם כיד ה' הטובה עליהם ובכל אשר תפנו תצליחו. ואנחנו מצדנו הגנו לעמוד על ימינכם לשרתכם בדבר הזה והנלוים עליו ככל אשר תעמיסו עלינו ויהי נועם ה' עליכם ומעשה ידיכם יכונן אמן.

(הערות להצעות נאמנות).

את המאמר הזה (מלבד אשר הוספתי עליו באחרונה) הדפסתי גם כמכ"ע החבצלת היו"ל פה, למען ידעו היושבים בקדש את אשר עליהם לעשות בדבר הטבת מצב המסחור והמלאכה פה לטוב להם ולעניינם, כי באמת מקור פרנסה נפתח פה לכל הרעבים והנענים אם אך ישימו אנשי דעת את לבם לדלות מימיו. אבל גם לאלה הרחוקים מציון תצא תורה מדברינו אלה, כי יראו וידעו כי בידם להקים הריסות ציון ולאמץ ידים רפות לבל תצפינה עיניהם אך אל לחם חסד, ואם אך ימצאו עוזרים וסומכים להם בין אחיהם, אשר ידם תמצא להשכיל להיטיב אז יחיו נפשות לאלפים בחיים חמרים ורוחניים. ועל כן נבקש מאת כל מו"ל מכ"ע מאחינו בארצותם ללשונותם כי גם המה יאספו ויתרגמו את מאמרנו זה או תוכנו לתוך מכ"ע וגם הם יעוררו את לבות ראשי וועד „מזכרת משה" וכן את כל אלה אשר הטבת מצב אה"ק יקר בעיניהם כי יחלו לגשת אל המלאכה להוציא את הדברים האלה לפעולת אדם כי עת לעשות היא העת הזאת.

הרעיון בדבר קניית עצי זית למלאכת חרשי העץ כבר סלל לו מסילות בלכות שני נדיבי לב מאחינו ה"ה ה' אלפרעד מארקוס מבאסטאן כאמעריקא, וה' ב' בירענבוים בלאנדאן, הראשון קנה את הכלים אשר נשארו מהבאצאר אשר היה לפני

שנים אחדות בלאנדאן למוכת הטבת מצב אחינו יושבי אה"ק
וגם קנה כלי עצי זית בסך לא מעט דירעקט מפה — באמצעות
ציר הוועד למזכרת משה — ועוד ידו נטויה לפעול גדולות
ונצורות למונת הרחבת המלאכה הזאת. והאחרון גם הוא בהיותו
פה שם עינו על מצב המלאכה הזאת ועובדיה ובשובו לביתו
עשה כעשטעלונג על סך לא מעט מהכלים האלה והוא מלא
גם אחרי רעיונינו זה וישלח לציר הוועד כלים שונים מלאכת
ידי חרשי עיר מגורו למען יעשו האומנים כמתכנתם ועוד הוסיף
לשלוח למו כל הדברים הדרושים למו להשלמת וליפוי מלאכתם
אשר לא ימצאו פה כלל או ימצאו אך לא מהסוג הטוב והמעולה
למען תוכל מלאכתם להתיצב גם בשערי הערים הגדולות באירופא
ואמעריקא. זכר האנשים הטובים האלה יהי ברוך, ומי יתן ויראו
גם נדיכי לב אחרים ויעשו כמהם, ואז תצמח תשועה נאמנה
להאובדים והנדחים באמת ובצדקה.

לוח השגיאות מהחלק הזה יבא בהספר העתיד לבא.

Jerusalem.

Jahrbuch

zur Beförderung einer wissenschaftlich genauen Kenntniss
des jetzigen und des alten Palästinas.

Herausgegeben

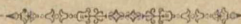
unter Mitwirkung von Fachmännern

im Heiligen Lande und ausserhalb desselben

von

A. M. LUNCZ.

I. Jahrgang, 5640/1 = 1881.

WIEN, 1882.

Buchdruckerei von Georg Brüg in Wien.

(Unter der Leitung von P. Smolensky.)

Das Recht der Uebersetzung aller grössern Aufsätze
in diesem Bande behält sich der Verfasser ausdrücklich vor.

Der übrige Inhalt darf citirt oder übersetzt werden,
jedoch nur mit ausdrücklicher Quellenangabe.

Der Herausgeber.

Vorrede.

In einer Zeit, in der das Interesse am Heiligen Lande von Tag zu Tag wächst, in der die ganze Welt mit den Psalmisten zu sagen scheint: „Vergesse ich dein Jerusalem so werde ich meine Rechte vergessen“, in der in Deutschland und in England besondere Gesellschaften zur Erforschung Palästinas bestehen, die ihre eigenen Vierteljahrschriften herausgeben — in einer solchen Zeit bedarf es gewiss keiner besondern Erklärung eines Unternehmens wie das unseres Jahrbuchs „Jerusalem“, von den wir hiermit den ersten Jahrgang der Oeffentlichkeit übergeben.

Redigirt von einem Einwohner des Heiligen Landes, hat dieses Werk den Vortheil, dass es viele Details bieten kann, die über den Bereich jener in Europa erscheinenden Zeitschriften hinaus liegen, und wird es sich denselben ebenbürtig an die Seite stellen. Indem wir uns daher der Hoffnung hingeben, dass unsere Arbeit sich eines grossen Lesekreises erfreuen wird, bedauern wir nur, dass dieser erste Jahrgang durch unvermeidliche Hindernisse, so spät erscheint.

Künftige Jahrgänge werden wir suchen so schnell als möglich am Anfange des Jahres erscheinen zu lassen, d. h. so bald das nöthige statistische Material zusammengeschafft werden kann, doch wird auch das diesmalige verspätete Erscheinen dem Werth des Bandes nicht viel Abbruch thun, da der grösste Theil des Inhalts von bleibender Bedeutung ist.

Der Redacteur hat sich bemüht, alles Statistische aus den sichersten Quellen zu erlangen und hofft, dass seine begleitenden Anmerkungen diesem Theile wesentlich genützt haben, und dass auch das sonstige Neue, das er geliefert hat, die Leser interessiren wird.

Eine fernere Anzahl von Gelehrten, die für diesem Band noch nichts beigetragen haben, werden die künftigen Jahrgängen mit ihren Arbeiten bereichern. Folgende Herren haben Beiträge bestimmt versprochen: Dr. Jellinek, Dr. M. Güdemann, E. H. Weiss, M. Friedmann (Wien); S. Halberstam (Bilitz); Dr. Zuckermann, Dr. Braun (Breslau); Dr. Bart, Dr. D. Cassel (Berlin); Dr. Auerbach, Montesineus (Amsterdam); Dr. M. Friedlander (London); J. Halevy (Paris) etc. etc. etc.

Wir werden gerne bereit sein auch sonst noch von kompetenter Seite einschlägige Aufsätze anzunehmen resp. zu honoriren. Alle die im Besitze von Handschriften oder Documente sind, welche die Palästina-Wissenschaft in irgend einem ihrer Zweige beleuchten, werden wohl thun, uns dieselben zur Benützung oder Veröffentlichung in spätere Jahrgängen anzuvertrauen. Und so darf ich den hoffen, dass meinem Jahrbuche ein ehrenhafter Platz in der jüdischen Palästina-Literatur zuerkannt werden wird.

Jerusalem, 5642 (1881).

Der Herausgeber
A. M. LUNCZ.

N. B. Alle nicht unterzeichnete Aufsätze und Notizen, sind vom Herausgeber.

Inhaltsverzeichnisse.

Deutscher Theil.

Chronologische Zeittafel	Seite	1— 4
Meteorologische Beobachtungen v. Dr. Chaplin	„	5
Markttage	„	6
Maass-, Gewicht- und Münztabelle	„	7— 9
Geldecours	„	10
Preise der Lebensmittel	„	11— 16
Hospize und Hôtels	„	17
Offizielle Vorsteher der verschiedenen Religionsgesellschaften	„	18— 19
Synagogen	„	20— 24
Gemeinnützige Gesellschaften	„	25— 32
Die jüdische Bevölkerung und ihre Beschäftigungen	„	33— 68
Jahresberichte der Lehr- und Wohlthätigkeits-Anstalten	„	69— 82
Ausdehnung der Stadt Jerusalem und ihre Einwohnerzahl zur Zeit des zweiten Tempels, von Baurath C. Schick	„	83—103
Wachsthum der verschiedenen Synagogen und Wohlthätigkeits-Anstalten	„	104—115
Rückblick über die sanitären Verhältnisse Jerusalems, von Dr. Schwarz, Director des Rothschild'schen Spitals in Jerusalem	„	116—131
Post- und Telegraphenwesen	„	132—137
Pilger-Verkehr	„	138—141
Export und Import	„	142—144

Statistische Tabelle	Seite 145—146
Rama und Nebi Samuel	„ 147—167
Die neuentdeckte Inschrift in Siloah	„ 168—174
Nekrologe	„ 175—183
Ereignisse des Jahres	„ 184—196

Hebräischer Theil.

Religiöse und soziale Gebräuche der Israeliten im Heiligen Lande	Seite 1— 70
Gräber und Grabschriften im Heiligen Lande „	71—165
a) Reisebeschreibung von Florenz nach Jerusalem und zurück im 15. Jahrhundert „	166—219
b) Gräberverzeichniss eines Candiotes aus demselben Jahrhundert (Aus unedirten Handschriften :)	„ 220—227
Rathschläge und Pläne zur Hebung der Lage des Heiligen Landes und seiner Bewohner „	228—242

Chronologische Zeittafel.

Von der Zerstörung Jerusalem's durch Titus bis auf unsere Zeit.

Das Jahr seit der Erschaffung der Welt ist das Jahr 5641:

- 1811 seit Titus Jerusalem eroberte.
1765 „ „ Bar Kochba durch Rabbi Akiba als Messias bezeichnet, zur Ruhe genöthigt wurde.
1751 „ „ Freibeuterkrieg unter Bar Kochba gegen die Römer.
1749 „ „ Bar Kochba erobert Jerusalem.
Julius Severus, von Hadrian geschickt, erstürmt Jerusalem.
1746 „ „ Ende des Bar Kochba.
1566 „ „ Erdbeben und Zerstörung der Stadt Rabbath-Ammon.
1297 „ „ Grosses Erdbeben.
1265 „ „ Der persische König Chosroes II erobert Syrien und Palästina.
1259 „ „ Der byzantinische Kaiser Heraclius erobert diese Provinzen zurück.
1245 „ „ Syrien fällt in die Gewalt der Araber. Damaskus, Jerusalem, Antiochien erobert.

- 1243 seit Verbannung der Israeliten aus Tiberias durch den Sultan Omar.
- 1137 „ „ Aufstand in Palästina (unter der Chalifen Regierung).
- 1136 „ „ Erdbeben.
- 1132 „ „ Grosses Erdbeben.
- 1125 „ „ Grosses Erdbeben.
- 782 „ „ Eroberung Jerusalem's durch die ersten Kreuzfahrer.
- 781 „ „ Balduin I König von Jerusalem.
- 776 „ „ Grosses Erdbeben.
- 767 „ „ Grosses Erdbeben.
- 761 „ „ Grosses Erdbeben.
- 750 „ „ Fulko von Aujou König von Jerusalem.
- 711 „ „ Grosses Erdbeben.
- 694 „ „ Saladin siegt bei Hattin und erobert beinahe ganz Palästina.
- 679 „ „ Grosses Erdbeben.
- 670 „ „ Ungefähr 300 Rabbiner aus Frankreich und England kamen ins heilige Land und bauten Synagogen, wodurch der Rückkehr nach Palästina Vorschub geleistet wurde.
- 652 „ „ Friedrich II erhält von Kamil, Sultan von Aegypten, Jerusalem etc.
- 621 „ „ Die Mongolen unter Hulagu erobern Nord- und Mittel-Syrien.
- 614 „ „ Die jüdische Colonie in Jerusalem wird durch Ramban wieder verstärkt.
- 391 „ „ Jüdische Colonie in Safet gegründet.

- 389 seit Die jüdische Colonie in Jerusalem vermehrt und verstärkt sich durch die Ankunft von Exilirten aus Spanien.
- 331 „ „ Sultan Solimon erbaut die Mauern von Tiberias.
- 295 „ „ Der Mufti schliesst die einzige jüdische Synagoge Jerusalem's.
- 253 „ „ Die Aschkenasim in Jerusalem wurden von der Stadtbehörde so bedrängt, dass sie sich fortflüchten müssten.
- 241 „ „ Pestilenz in Hebron.
- 221 „ „ Tiberias zerstört wurde.
- 191 „ „ Rabbi Jehuda Chassid kam mit einer Anzahl Rabbiner nach Jerusalem und etablirte die Aschkenasim daselbst. Er kaufte das als „Churwe“ noch heute bekannte Synagogengebäude an.
- 160 „ „ Abermalige Vertreibung der Aschkenasim von Jerusalem, worauf das oben erwähnte Grundstück von den Muhamedanern confiscirt wurde.
- 139 „ „ Tiberias wird wieder gebaut und durch die Bemühung des Rabbi Abulafia werden die Israeliten wieder zugelassen.
- 137 „ „ Grosses Erdbeben.
- 123 „ „ Erdbeben in Safat, wodurch die Stadt ganz zerstört wird.
- 82 „ „ Napoleon erobert Jaffa.
- 69 „ „ Pestilenz in ganz Galilaea.

- 59 seit Grösste Theuerung im Lande durch den Krieg zwischen dem Gouverneur von Damascus und dem von Acca.
- 49 „ „ Muhamed Ali Pascha von Aegypten erobert Syrien.
Wiederetablirung der Aschkenasim in Jerusalem, durch die Schüler des Wilner Gaon, seit welcher Zeit dieselben sich hier ununterbrochen erhalten haben.
- 47 „ „ Aufstand der Landbauern gegen die Regierung, wodurch die Israeliten in Jerusalem, Hebron und Safat viel zu leiden hatten.
- 45 „ „ Die Aschkenasim erlangen durch die Gunst der Regierung den Wiederbesitz des einst confiscirten Synagogengebäude „Churwe“ (siehe oben).
- 44 „ „ Erdbeben, wodurch Safat und Tiberias zerstört wurden.
- 43 „ „ Ueberfall der Drusen, durch den die israelitischen Einwohner von Safat und Tiberias sehr zu leiden hatten und verarmten.
- 42 „ „ Ankunft des ersten englischen Consuls in Jerusalem.
- 41 „ „ Durch die Hilfe der Westmächte wird Syrien für die Pforte zurückerobert.
-

Meteorologische Beobachtungen in Jerusalem während des Jahres 1880 von Dr. Th. Chaplin.

Monate	Barometer	Thermometer maximum	Trockener Hygrometer	Feuchtes Hygrometer	Wolke	Regen	Wind									
							Zoll	Tage	N.	N.O.	O.	S.O.	S.	S.W.	W.	N.W.
Januar	27.	543	49.	43.	40.7	4.9	6.154	15	0	3	7	1	1	10	5	4
Februar	"	479	54.1	48.3	44.1	4.7	4.212	12	0	6	5	5	0	6	4	3
März	"	438	61.3	53.	48.3	5.2	6.275	7	3	5	1	3	1	3	7	8
April	"	429	35.9	62.7	54.3	4.6	2.220	6	0	1	0	5	2	10	2	10
Mai	"	472	78.4	70.7	59.4	2.3	.100	1	2	2	3	8	0	2	5	9
Juni	"	453	86.5	79.8	64.4	0.9	.	.	8	3	3	3	0	5	4	4
Juli	"	410	86.5	79.8	66.1	0.3	.	.	3	1	1	0	2	4	7	13
August	"	439	88.3	76.4	61.5	0.7	.	.	8	1	0	3	1	3	5	10
September	"	407	85.5	75.7	64.	1.2	.	.	8	1	5	1	1	3	6	5
October	"	592	85.6	75.	63.	2.2	.400	1	2	1	11	8	3	1	1	5
November	"	580	71.5	64.1	57.6	3.7	.842 $\frac{1}{2}$	5	7	2	6	0	1	4	1	9
Dezember	"	489	52.8	47.9	44.4	4.7	12 475	15	1	5	6	1	3	7	4	4

Im nächsten Jahrgang wird der Herausgeber bemüht sein, auch die meteorologischen Beobachtungen anderer Orte Palästinas, (Jafa, Gaza, Nazareth) etc. zu geben.

Markttage der Städte Palästinas.

Dschinun jeden Dienstag.

Hebron jeden Freitag.

Gaza jeden Freitag.

Jaffa jeden Freitag.

Jerusalem jeden Freitag (und zwar Viehmarkt, auf dem 40—80 Ochsen und Kühe zum Verkauf gebracht werden).

Lydda jeden Montag (und zwar Viehmarkt, auf dem ausser Rindern und Schafen, auch Pferde, Esel, Kameele und Maulthiere verkauft werden; bis 200 Rinder kommen wohl zu Markt).

Ramleh jeden Mittwoch — nur Viehmarkt.

Suck-Elchan jeden Montag (alle Arten Vieh, das sich manchmal bis auf 200 Stück belauft, werden hier verkauft. Auch kommen hier andere Waaren, wie z. B. Beduinenkleider etc. zum Verkauf, und ist dieser Markttag der bedeutendste im ganzen Lande).

Zefat jeden Freitag (und zwar nur Getreidemarkt). (Dieser Markttag ist schon in einer Reisebeschreibung vom Jahre 5282 (1522) die am Ende des Buches „Schabche Jerusalem“ gedruckt ist, erwähnt.

Maass, Gewicht und Münzen-Verzeichniss.

1 Rottel = 12 Ukijeh.

1 Ukijeh*) = 75 Derham (= Drachme).

Es gibt keine kleinere Maassbenennung; die Ukijeh wird aber in $\frac{1}{2}$ $\frac{1}{3}$ $\frac{1}{4}$ u. s. w. getheilt.

1 Zara gebräuchlich bei Oliven und Sesamöhl, beim erstern = 81 Ukijeh und beim letztern = 65.

1 Timnijah circa 8 Rottel. Gewöhnlich nur bei Getreide.

Gewicht.

1 Kantar = 100 Rottel. Kleinere Gewichte sind die oben als Maasse angegebenen Benennungen, mit Ausnahme der zwei letzten.

In den Dörfern wird Getreide nach der Saah $\frac{1}{4}$ Timnijah oder Midda (4 Timnijah) verkauft.

Münzen.

In Palästina, wie auch im ganzen ottomani- schen Reiche, ist ausser der inländischen Münze

---

*) ungefähr 250 Gramm.

auch das Gold- und Silbergepräge aller europäischen Monarchien gangbar. Von Gold sind französische und englische Münzen am häufigsten, und von Silber französische und russische.

Inländische Gold-Münzen.

5 Lirastück. $2\frac{1}{2}$ Lirastück. 2 Lirastück (gewöhnlich nur in Banken und Wechselgeschäftslocalen zu finden).

1 Lirastück = 100 Piaster. (Siehe Coursverzeichnis *) . Auch gibt es $\frac{1}{2}$ und $\frac{1}{4}$ Lira.

Medjidie = 20 Piaster. (S. C. V.)

$\frac{1}{2}$ Medjidie 10 und $\frac{1}{4}$ 5 Piaster.

Altılık (gewöhnlich Wusori genannt)
= 6 Piaster. (S. C. V.)

Beschlik = 5 Piaster. (S. C. V.)

$\frac{1}{2}$ Beschlik = $2\frac{1}{2}$ Piaster.

1 Piaster = 40 Paras.

$\frac{1}{2}$ Piaster = 20 Paras.

$\frac{1}{4}$ Piaster = 10 Paras. Letztere Münze gegenwärtig selten und ungebräuchlich.

Kupfer.

1 Piaster $\frac{1}{2}$ $\frac{1}{4}$ $\frac{1}{8}$ $\frac{1}{40}$.

*) Hier ist nur der Regierungscours angegeben, von dem aber die gewöhnliche Praxis sehr abweicht, wie die Courstabelle zeigt.

Geldcours-Verzeichniss (in Piaster-Rechnung).

Regierungs- Preis	Markt- Preis	Gold
100 =	121 =	1 Türkische Lira.
110 =	133 =	1 Pfund Sterling.
90 =	106 =	1 Napoleon d'or.
92 =	108 =	1 Pul Imperial.
50 =	63 =	1 Dukaten.

Silber.

19 =	$22\frac{3}{4}$ =	Medjidie
16 =	18 =	Silber Rubel
— =	$2\frac{1}{2}$ =	20 Kop.-Stück.
5 =	$5\frac{3}{4}$ =	Altilik.
2 =	$2\frac{7}{8}$ =	Beschlick. (Siehe un- ter Jahres-Chronik).

Kupfer

—	$\frac{1}{4}$ =	1 Piasterstück und in gleichem Verhältniss sind seine kleinere Theile.
---	-----------------	--

Papier.

—	13—14	Rubel.
—	6—7	Mark preussisch.
—	11—12	Oesterreich. Gulden.

Wegen der Seitens der Regierung in grosser Menge geprägten Münzen von geringem Silbergehalt sind Gold und echte Silbermünzen in die Höhe gestiegen und durch den Mangel an Scheidemünzen haben auch erstere einen höhern Werth bekommen. Natürliche Folge hievon aber ist, dass die Marktpreise dieser Münzen sehr schwankend sind und je nach dem grössern Vorrath der einen oder andern Sorte steigen oder fallen sie, wovon die Wechsler häufig zum Nachtheil des Publikums Gebrauch machen.

Abgesehen von den obigen zwei Werthen gibt es in manchen Orten (wie Jaffa, Hebron, Safat etc.) noch einen dritten Werth „Schurk“ genannt, nach welchem jede Münze um 15 Prozent mehr Piaster berechtigt wird, so dass z. B. die Mejidie als etwa 27 Piaster gilt.

Wo dieser Schurkwerth gilt, heisst der oben verzeichnete Marktpreis „Sach“, während an den Orten, in denen „Schurk“ nicht gebräuchlich ist, der Regierungspreis im Gegensatz zum Marktpreis „Sach“ heisst.

Regierungscourse nehmen überall das Gold, nur nach obigem Regierungspreise an.

Preise von Landproducten

und andern Marktartikeln, sowie Arbeitslöhne
während des Jahres 1880. 5363—(1603)

		Piaster	1 Piaster
Weizen	per Saah	60—26	
Gerste	"	33—15	"
Durra	"	36—14	"
Reis	per Rottel	8—9	*
Zwiebel	"	3 ¹ / ₂	"
Knoblauch	"	4	"
Kartoffel	"	8—4	"
Bohnen	"	7	*
Linsen	"	8	*
Gelbe Rüben	"	2	*
Kürbis	"	1 ¹ / ₂	*
Weisse Rüben	"	1 ¹ / ₂	*
Rothe Rüben	"	2 ¹ / ₂	*
Blumenkohl	per Stück	1 ¹ / ₂	*
Tomato	per Rottel	1 ¹ / ₂	*
Trauben	"	3	"
Rosinen	"	6	¹ / ₁₈ Piaster
Feigen frisch	"	1 ¹ / ₂	"
Feigen trocken	"	3	"
Oliven	per Korb enthaltend		
	4 Rottel	8	"
Oliven	gesalzen		
	per Ukijeh	1	"
Wassermelonen			
	per Rottel	1 ¹ / ₂	"
Zuckermelonen	"	2	"

Aepfel	per Rottel	3	Piaster	
Birnen	"	3	"	
Pflaumen frisch	"	3	"	
" getrocknet	"	12	"	
Granatäpfel	per Stück	$\frac{1}{4}$	"	
Pfirsiche	per Rottel	$3\frac{1}{2}$	"	
Aprikosen	"	3	"	
Citronen	per Stück	$\frac{1}{4}$	"	*
Pomeranzen	"	$\frac{1}{8}$	"	*
Bamia, ein Gemüse	Rottel	2	"	*
Eipflanze	"	3	"	*
Gurken	"	2	"	*
Kara, eine Art Gemüse	per Stück	1	"	
Ethrog gross	"	$1\frac{3}{4}$	"	
Ethrog unreif zum Laubhüttenfeste	von	1—30	Francs	$1\frac{1}{2}$ Francs als Maxim.
Datteln	per Ukijeh	1	Piaster	
Süsse Mandeln	per Rottel	10	"	
Wallnüsse	"	9	"	*
Haselnüsse	"	11	"	*
Kastanien	"	9	"	
Kraut	"	3	"	
Mehl bestes	"	10—6	"	4 Piaster
" II. Qualität	"	8—5	"	
" III. "	"	7—4	"	
Wein	"	9	"	$\frac{1}{6}$ Piaster a)

a) Dieser Preis ist der 54ste Theil des jetzigen Marktpreises; da er aber der Preis ist, zu dem man in

5363—1603

Branntwein	per Rottel	12	Fres.	
Weinessig	„	3	„	
Wein Spirit.	„	18	„	
Bienenhonig	per Ukijeh	3	„	$\frac{1}{48}$ Piaster
Dattelsyrup	„	1	„	$\frac{1}{120}$ „
Lammfleisch ¹⁾	„	$1\frac{1}{2}$ —1	„	$3\frac{1}{2}$ Zalmir pr mährisches
Fett ¹⁾	„	$1\frac{1}{2}$	„	Pfd. (Litra) b)
Rindfleisch ¹⁾	„	$1\frac{1}{2}$ —2	„	3 Zalmir per mähr.Pf.(Lit.)
Hühner		8	„	5—6 Zalmir b)
Eier per 100 Stück		$12\frac{1}{2}$	„	
Gänse ²⁾ Stück		35	„	
Puthühner ²⁾ Stück		40	„	
Enten ²⁾ Stück		12	„	
Tauben		2	„	
Ein Ochs, (der noch zum Pflügen fähig ist)		500	„	
Ein Ochs, (der nicht mehr zum Pflügen fähig ist)		300	„	
Kalb		50	„	

1603 den Wein selbst zu Hause machte, so müsste man den Vergleich nur mit dem Preise anstellen, zu dem man jetzt den Wein machen kann, d. h. $4\frac{1}{2}$ P. per Rottel, so dass in Wahrheit der alte Preis der 27ste Theil des jetzigen ist.

b) Diese Münze, obschon nicht bekannt, war offenbar ein sehr kleiner Theil eines Piasters.

¹⁾ בשר Fleisch und Fett ist $\frac{1}{4}$ Piaster per Okia theurer, wegen der darauf ruhenden Steuer und sonstiger besonderer Ausgaben.

²⁾ Nur selten zu haben, weil der Mangel an Wasser diesem Geflügel schädlich ist.

Schaf		55 Piaster	
Esel		400	„
Kameel		1000	„
Milch	per Ukijeh	$1\frac{1}{2}$	„
Butter	„	3	„
Käse	„	$1\frac{1}{2}$	„
Olivenöl	„	$1\frac{1}{4}$	„
Sesamöl	„	$1\frac{7}{8}$	„
Petroleum	„	$1\frac{1}{2}$	„
Zucker	per Rottel	16	„
Kaffee	„	33	„
Holz	per Kantar	45	„
Holz	per Eselladung	10	„
Holz	per Kameelladung	30	„
Kohlen	pr. Kameelladung (zwei grosse Säcke und ein kleiner im ganzen ungefähr 50 — 60 Rottel wiegend)	45	„
Kohlen	per Rottel	$1\frac{1}{2}$	„
Kalk	per Kantar	40	„
Seife	per Rottel	12	„
Salz	per Rottel	3	„
Wasser (zur Sommerzeit)	per Eselladung ¹⁾	$1\frac{1}{2}$	„
Wasser	zur Sommerzeit per Manneslast ²⁾	$1\frac{1}{4}$	„

Olivenöl

1 Piaster für 12 Rottel, also der 180te Theil des jetzigen Preises.

Sesamöl

1 Piaster für 5 Rottel, also $112\frac{1}{2}$ Theil des jetzigen Preises.

¹⁾ Zwei kleine Lederschläuche zusammen etwa 40 Liter enthaltend.

²⁾ Ein grosser Lederschlauch etwa 40 Liter enthaltend.

Miethe	(innerhalb der Stadt) für ein mittleres Zimmer (von 7—8 Quadratellen) mit einer kleinen Küche und mit einem Antheil an den gemeinschaftlichen Magazin ¹⁾	600 Piaster.
Miethe	ausserhalb der Stadt ²⁾	400 Piaster.
Ein fertiges Unterkleid	aus bedrucktem Kattun, (für Männer)	28 Piaster.
Nähelohn	eines solchen	6 Piaster.
Nähelohn	eines weiten Tuchmantels	7 Piaster.
Ein weiter Mantel	für den Winter aus Kameelhaaren gewebt	80 Piaster.
Gürtel		20 Piaster.
Rothe Schuhe	der Muhamedaner	10 Piaster.
Turban		15 Piaster.
Holzschuhe	(für Frauen)	3 Piaster.
Tagelohn	für einen erwachsenen Tagelöhner	8 Piaster.

---

¹⁾ Ein Unterschied in der Miethe wird je nach der Grösse der gemeinschaftlichen Cisternen, respective des Wasservorraths gemacht. Die Häuser, deren Miethe hier angegeben ist, haben etwa bis zum Monat August genügend Wasservorrath, was im Innern der Stadt der Durchschnittsvorrath ist.

²⁾ Seitdem unsere Brüder ausserhalb der Stadt zu wohnen angefangen haben, namentlich seitdem in den letzten 5 Jahren ihre Häuser ausserhalb der Stadt sich sehr vermehrt haben, ist der Preis der Miethe um etwa ein Drittel niedriger geworden.

Tagelohn für einen jungen Tagelöhner	4	Piaster.
Wöchentlicher Verdienst eines Hand- werkergeſellen	50	Piaster.

Die Rubrick der Preise aus dem Jahre 5366 (1603) ist den Briefen von Schlomo Minstril aus Lautenburg in Mähren entnommen (abgedruckt in „Lekute Schas“ Korez 5590).

Wer weitere Vergleichnisse mit Preisen aus früheren Jahren (1806, 1832/3, 1846) anstellen will, sehe in „Denkblätter aus Jerusalem“ von Dr. Titus Tobler (St. Gallen, 1853) Seite 227.

Ein Element der Vergleichung, das nicht ausser Acht gelassen werden darf, ist, dass der Piaster in frühern Zeiten mehr Silberwerth hatte, während manche von den Maassen und Gewichten kleiner waren, als sie jetzt sind. Spezielle Untersuchungen darüber werden wir bei andern Gelegenheiten erscheinen lassen.

Die mit einem * bezeichneten Artikel waren nach den erwähnten Berichten des Rabbi Schlomo so billig, dass nach seiner Angabe sie fast umsonst zu haben waren. Im Allgemeinen war das Leben hier zu Lande um ein Drittel billiger, als in seiner Heimath Mähren.

Hospize und Hôtels.

Armenisches Kloster 3).

Casa Nuova 1)

Griechisches Kloster 3).

Koptischer Chan 3).

Johaniter Hospiz 2).

Jüdische Fremdenhäuser 3). (Für Israeliten von Oesterreich, Holland und Deutschland sind die Pilgerwohnungen auf dem Berge Zion. Für allen anderen Israeliten sind zwei Fremdenhäuser in dem Judenviertel, von denen eines in dem Synagogengebäude des Rabbi Juda Hachassid, d. h. in die „Churwa“ sich befindet.

Oesterreichisches Hospiz 2).

Mediterranean Hotel, Eigenthümer Moses Horenstein.

Damascus Hotel, Eigenthümer A. Howard.

Feil's Hotel, Eigenthümer Feil.

---

1) Jeder Pilger erhält hier 30 Tage freie Kost und Wohnung.

2) Jeder Pilger erhält hier 15 Tage freie Kost und Wohnung.

3) Hier wird den Pilgern nur freie Logis gewährt, und zwar für einen Monat.

Vorsteher der verschiedenen Religions- Genossenschaften.

Armenier:

Der armenische Patriarch Isaiah.

Griechen:

Der griechische Patriarch Jerotheus.

Juden:

Der Chacham Bascha Meier Panagel.

Kopten:

Der koptische Bischof Bazilius.

Lateiner:

Der Patriarch Vincenzo Bracio.

Mahumedaner:

Der Kadi Mohamed Fausi.

Protestanten:

Der Bischof Barclay.

Russen:

Der Archimandrit Antonin.

Syrier:

Bischof Gregorius.

Consulate in Jerusalem.

Amerika:

Colonel. J. G. Wilson, Consul, Ecke der Christen-
strasse und griechische Klosterstrasse.

Deutschland:

Freiherr von Münchhausen, Consul.

England:

N. J. Moore, Esq. Consul 'l Wad Akabat 'l Takije.

Frankreich:

Graf Patrimonio, Consul, Charat 'l Frauji.

Griechenland:

vacant.

Italien:

vacant, Charat 'l kanko.

Oesterreich:

Graf Kaboga. Charat 'l Kaler.

Persien:

Vacant. Via Dolorosa.

Russland:

Graf Kowsenikow, Consul im Russenbau.

Spanien:

Vacant. Charat Bab 'l Amud.

Die Synagogen¹⁾ Jerusalems.

Sephardim.

- 1—4 קהל ציון (Zions Gemeinde) erbaut 5346
קהל תלמוד תורה (Thora Studium Gemeinde)
קהל קטן (Kleine Gemeinde)
קהל סטאמבולי (Stambuler Gemeinde).

Sämmtliche 4 Synagogen sind baulich verbunden, und im Judenviertel gelegen.

Aschkenasim-Peruschim.

- 5 בית יעקב (das Haus Jacobs) erbaut 5624
(Harat 'l Jahud)

Hassidim.

- 6 תפארת ישראל (genannt nach Rabbi Israel von Rosen (Harat 'l Karaim) erbaut 5632

Moghrabim

(oder nordafrikanische Juden).

- 7 בית הכנסת הגדולה (die grosse Synagoge)
erbaut 5620

---

¹⁾ Im nächsten Jahrgange hoffen wir die verschiedenen Synagogen mit allen ihren geschichtlichen und finanziellen Einrichtungen, ihre Geschichte, Baustyl etc. näher zu beschreiben.

- 8 בית הכנסת הקטנה (die kleine Synagoge)
erbaut 5622
- 9 בית הכנסת החדשה (die neue Synagoge)
erbaut 5627
- 10 בית הכנסת ארם צובה (Synagoge Aram Zowa)
erbaut 5635
- 11 בית הכנסת של הגרוזעם (Synagoge der aus
dem Caucasus kommenden Juden (Suk 'l wad) 5622

Gebet- und Studirhäuser.

Sephardim:

- 1 ביהכ"נ בית אל (Synagoge Haus Gottes).
- 2 חסד אל (Gnade Gottes).
- 3 ביהכ"נ של אנשי סאלוניקי (Synagoge der T hossal-
lonicher).
- 4 ישיבת בעלי בתים (Collegium der Familienväter).
- 5 ישיבת בית יעקב (Collegium Haus Jacob's).
- 6 חסד לאברהם (Gnade Abraham's).
- 7 כנסת יחזקאל (Versammlungsort des Hesekiel).
- 8 שבת אחים (Beisammensitzen der Brüder).
- 9 ישיבת גדלי' (Collegium des Mr. Guedalla auch
Beth-Jehuda genannt).
- 10 פחד יצחק (die Furcht Isaac's).
- 11 פאר ענוים (der Schmuck der Demüthigen).
- 12 ישיבת רפאל גרשון (Collegium des Raphael Ger-
schon).
- 13—16 Vier Collegien, die sich in den Häusern
der folgenden Rabbiner befinden, R. Azaria

Botton. R. Mosche Susin. R. Josef Anaw
und R. Josef Schalom Krimli.

- 17 Eine kleine Synagoge im Rothschild'schen Hospital.

Aschkenasim-Peruschim.

- 18 ביהמ"ד מנחם ציון (Collegium Tröster Zion's).
Ist im Hofe der bereits erwähnten Synagoge Beth Jacob 5597
- 19 ביהמ"ד שערי ציון (Collegium Thore Zion's) in demselben Hof 5614
- 20 סוכת שלום (die Hütte des Friedens). Harat 'l Arman.
- 21 ביהמ"ד אור החיים (Collegium Licht des Leben's) Harat 'l Arman. 5502
- 22 אוהל יעקב (die Hütte Jacob's). Harat 'l Masslach. 5622
- 23 בית הלל (Haus Hillel's) Harat 'l Suani.
- 24 אהבת ציון (die Liebe zu Zion) daselbst.
- 25 נחמת ציון (der Trost Zion's) Harat 'l kotanin 5630
- 26 קהלת ישורון (die Gemeinde Jeschurun). Harat 'l kirani. 5632
- 27 ב"ה שנות אליהו (Collegium die Jahre des Elias). daselbst.
- 28 עדות ביהוסף (Zeugniss Josef's). (Stiftung des bekannten Schriftsteller Rabbiner J. Schwarz).
- 29 בית ישראל (Haus Israel's) nahe dem Tempelthor Bab Elhadid gelegen.

- 30 בקרבת פועלי צדק (Collegium der Gesellschaft der rechten Arbeiter.)
31 ביהמ"ד לינת הצדק (Collegium des unentgeltlichen Nachtwachens).
32 בקור חולים (Collegium für das Krankenhaus).
33 אוהל יצחק (Zelt Isaacs). In den Pilger- und Armenwohnungen auf dem Berge Zion. (siehe: Wachsthum der Wohlthätigkeits-Anstalten).

Aschkenasim-Hassidim.

- 34 בית יעקב (Collegium Haus Jacob's) unter der „Tifereth Israel Synagoge“ 5608
35 בית מנחם (Haus Menachems) Harat 'l Suani 5618
36 אוהל משה (Zelt Moses). 5611
37 Beth Hamidrasch für die ungarische Gemeinde (gegenüber dem ציון נחמת ציון).
38 ביהמ"ד נחמת ציון המצוינת (Zion die Hervorleuchtende). Harat 'l Kirani. 5623
39 חברת משניות (Gesellschaft zum Studium der Mischna). Harat 'l Nebi Daud. 5623
40 בית אהרן (Haus Aaron's). 5633

Moghrabim.

- 41 כתר שם טוב (Die Krone eines guten Namens).
42—48 Sieben Collegien in Privathäusern.
Ausserhalb der Stadt liegenden:
49 נחלת שבעה (Erbtheil der Sieben, d. h. 7 ursprünglichen Ankäufer). 5633

- 50 In בית דוד die Häuser des verstorbenen D.
Reiss. 5632
- 51 משכני עליון (die Wohnung des Höchsten). In
der משכנות ישראל Colonie 5636
- 52 In der Colonie der Häuserbaugesellschaft בית
יעקב (Haus Jacob's). 5637
- 53 In der Colonie der Gesellschaft
ישועות יעקב מאה שערים (Hundertfältig).
- 54—58 Fünf Privatstellen, wo regelmässiger Got-
tesdienst dreimal täglich abgehalten wird.
- 59—60 In den Sir M. Montefiorischen Häusern
befindlich. 5620
-

Verzeichniss

Freiwilliger Vereine unter den Israeliten
Jerusalems. ¹⁾.
Sephardim.

A. Für religiöse Zwecke.

	Mitgliederzahl	Gründungsjahr
1 חברה בטלנים (Gesellschaft der von weltlichen Geschäften Befreiten.		
2 חברה הצות (die Mitternachtsgesellschaft. Verammlungsorte Synagoge „Bet El.“ [Dieser und der vorhergehender Verein sind die ältesten Vereine der „Sephardim“].	20	
3 חברה תקון כרת (Gesellschaft zur Abwendung der Strafen, von		

¹⁾ In zukünftigen Jahrgängen hoffen wir eine detaillirte Beschreibung der Verfassung, der Mittel und der Thätigkeit dieser verschiedenen Vereine zu bringen.

Für religiöse Zwecke	Mit- glie- der- zahl	Gründungsjahr
Sündern, die sich des Todes schuldig gemacht haben). Alle Chachamim der Sephardim sind Mitglieder dieses Vereines.		5607=1847
4 חמד בחורים (die frommen Jünglinge). Versammlungslokal: das Haus eines der Vorsteher.	65	5629=1869
Aschkenasim-Peruschim.		
5 דגל תורה (Fahne des Gesetzes). Versammlungslokal: ein Nebenzimmer der Synagoge „Beth Jacob.“	95	5636=1876
6 מעמדות (die stehenden Stellvertreter). Versammlungslokal: Synagoge „Beth Jacob.“	100	5619=1859
7 חברה תהלים ושומרים לבוקר Gesellschaft zur Rezitirung der Psalmen und zum Beten vor Tagesanbruch). Vers. Synagoge „Beth Jacob.“	80	5635=1875
8 ש"ר"ב"ב"י"ם ת"ת Die Mitglieder fasten an jeden Donnerstag der 8 Wochen, in denen die Wochenabschnitte von שמות		

Für religiöse Zwecke	Mit- glie- der- zahl	Gründungs- jahr
bis תצוה (2. Mos. 1. bis XXX. 11) verlesen werden. Die Anfangsbuchstaben dieser Wochenabschnitte bilden den Namen).		
Vers. Synagoge „Beth Jacob.“	100	5620=1860
9 חברת אור תורה (Gesellschaft Licht des Gesetzes). Vers.-L. Beth Hamidrasch Menachem Zion.	200	5605=1845
10 חברת תורה אור (Gesellschaft das „Gesetz ist Licht“). Vers.-L. Beth Hamidr. Menach. Zion.	70	5637=1877
11 תקון ספרים (Gesellschaft zur Instandhaltung der Bücher.	30	5633=1873
12 חברת פועלי צדק (Gesellschaft der rechten Arbeiter). Vers.-Local ב"ה חברת פועלי צדק.	133	5635=1875
13 חברת דרך חיים (נגמילות חסד) (Gesellschaft Lebensweg und Wohlthätigkeitsübung). Vers.-L. Beth Hamidrasch „Orach Chaim.“	120	5634=1874
14 חברת חסד ואמת (Gesellschaft Gnade und Wahrheit). Vers.-Beth Hamidrasch „Beth Hillel.“	50	5633=1873

Für religiöse Zwecke	Mitgliederzahl	Gründungsjahr
Aschkenasim-Hassidim.		
15 I חברה משניות וש"ס (Gesellschaft: Mischna und Talmud). Vers.-L. Synagoge „Tifereth Israel.“	100	5629=1869
16 II חברה משניות וש"ס (Gesellschaft Mischna und Talmud II). Vers.-L. Beth Hamidr. „Beth Aron.“	70	
17 III חברה משניות וש"ס (Gesellschaft Mischna und Talmud III). Vers.-L. Beth Hamidr. „Zion Hamzujenet.“	70	
18 חברת תקן מזוזות (Gesellschaft zur Instandhaltung der Mesusot).	30	5637=1877
Moghrabim.		
19 חברת בטלנים (Gesellschaft der von weltlichen Beschäftigung Befreiten).		5625=1865
20 פועלי צדק (Die rechten Arbeiter).	50	5629=1869
21 שומרי בוקר (Die auf Tagesanbruch Wartenden). Vers.-L. ישיבת סאלוניקים.	25	

B. Für Wohlthätigkeits-Zwecke.

Sephardim.	Vermögen	Mit- glie- der- zahl	Gründungs- jahr
1 חברה א"ה"ד (Gesellschaft der 13). (13 Frauen und 13Männer.)		26	5632=1872
2 חברה עין החיים (Gesellschaft des Lebensbaumes).		60	5634=1874
3 קופת בקור חולים (Frauenverein zur Pflege von Kranken etc.)		50	5605=1845
4 משכיל אלדל (Verein für Krankenpflege).		100	5632=1872
5 שבת אחים (Einigkeit der Brüder).		100	5627=1867
6 גומלי חסד (Wohlthätigkeitsverein : oder Beerdigungsverein).		120	
7 משגב לדך (Stütze des Armen).		286	5639=1879
AschkenasimPeruschim.			
8 גמילות חסדים (Wohlthätigkeits - Gesellschaft):	Piaster 81.000	227	5630=1870
9 מעוז לדל (Stütze des Armen).	Piaster 15.000	50	5633=1873

Für Wohlthätigkeitszwecke	Vermögen	Mitgliederzahl	Gründungsjahr
10 לינת הצדק (Unentgeltlichen Nachwächter).	Piaster 1000	260	5635=1875
11 תפארת ירושלים (Die Herrlichkeit Jerusalems).		30	5633=1873
13 חברה קדישא (Beerdigungsverein).	Lira Turki 40	200	5605=1845
Aschkenasim Chassidim.			
13 חברה קדישא (Beerdigungs-Verein).	Lira Turki 10	150	5606=1846
14 חברה קדישא ח"ב"ד (Beerdigungsverein der „Chabad“ Gemeinde.	Lira Turki 25	55	5632=1872
15 חברה קדישא אסטרייך (Beerdigungsverein der aus Oesterreich kommenden Chassidim).		40	5635=1875
16 גמילות חסדים ח"ב"ד (Wohlthätigkeits-Verein der Gemeinde „Chabad.“	Lira Turki 125		5636=1876

C. Für industrielle Zwecke.

Aschkenasim-Peruschim.	Häu- ser- zahl	Gründungsjahr
<p>1 מאה שערים (Hundertfältig). Lage der Colonie: nordwestlich von der Stadt, rechts von der Jaffaer Strasse 13 Minuten vom Jaffaer Thore entfernt in der Gegend „Kerem Kadkud.“</p>	150	5633=1873
<p>2 אבן ישראל (Der Stein Israel's). Lage der Colonie: an der Jaffaerstrasse links wenn man aus der Stadt kommt, etwa 13 Minuten vom Jaffaer Thore entfernt.</p>	45	5634=1874
<p>3 בית יעקב (Haus Jacob's). Lage der Colonie: links der Jaffaerstrasse 30 Minuten von der Jerusalemer Stadtmauer entfernt.</p>	70	5635=1875
<p>4 משכנות ישראל (Die Wohnungen Israel's). Lage der Colonie; links der Jaffaerstrasse (von Jerusalem kommend) südwestlich von der Stadt, etwa 20 Minuten weit vom Jaffaer Thore entfernt.</p>	114	5635=1875

Für industrielle Zwecke.	Häuserzahl	Gründungsjahr
<p>5 עבודת האדמה ונאולת הארץ (Gesellschaft zur Beförderung des Landbaues und Ankauf von Grundbesitz). Mitgliederzahl 100. Vermögen L. T, 250.</p>		5636=1876
Aschkenasim-Chassidim.		
<p>6 עיר הצדק (Die Stadt der Gerechtigkeit). Lage der Colonie: links der Damascus-Strasse (von Jerusalem kommend) etwa 6 Minuten vom Damascusthor entfernt.</p>	10	5635=1875
Caucasische Juden.		
<p>7 בית שמואל (Haus Samuel's). Lage der Colonie: nördlich von der Stadt, gegenüber den Häusern der genannten Gesellschaft עיר הצדק.</p>	24	

Die Juden Jerusalems und ihre Beschäftigung.*)

I.

Wenn man die kleine Colonie der Karaiten bei Seiten lässt, so scheiden sich die Juden Jerusalems in 1, Sephardim mit der Unterabtheilung der Moghrabim, 2, Aschkenasim.

Die Sephardim und Moghrabim folgen demselben religiösen Ritus und würden, wenn sie nicht verschiedene Sprachen sprächen und, in ihren Sitten verschieden wären, nur eine Gemeinde bilden ¹⁾.

Die Aschkenasim unterscheiden sich von diesen beiden sowohl durch ein etwas modificirtes

---

*) Dieser Artikel wurde durch die erste Hauptfrage hervorgerufen, die „the Board of Deputies of British Jews“ (die englische allgemeine Vertretung der Britischen Juden) den Herren Montague und Ascher im Jahre 1876 zur Beantwortung unterbreitete, und darf als eine Antwort darauf angesehen werden. Er erscheint in diesem Jahrbuch anstatt der diesjährigen „Rundschau über die Verhältnisse der Israeliten im Heiligen Lande,“ und wird in Zukunft durch eine solche alljährige Rundschau vervollständigt werden.

¹⁾ Die Sephardim sprechen einen jüdisch-spanischen Dialekt „Ladino“ genannt, während die Moghrabim Arabisch sprechen.

Ritual, als auch durch ihre Sprache, das bekannte Jüdisch-Deutsch.

Ueber den Ursprung dieser Gemeinden, die Zeit ihrer Niederlassung in der heiligen Stadt und ihre Geschichte werden wir ausführlich berichten in unserm Werke „Geschichte der Juden von Jerusalem seit der Zeit ihrer letzten Wiederaufnahme in die heilige Stadt.“

I. Sephardim (nebst Moghrabim).

Die Sephardim zählen 7260 Seelen, von welchen 1290 Moghrabim sind. Die meisten von ihnen sind hier geboren und mit wenigen Ausnahmen türkische Unterthanen, sie sprechen fast durchgehend die Landessprache (das Arabische) gut.

Der kleinere Theil von ihnen ²⁾ sind bejahrte Leute, die aus allen Theilen des türkischen Reiches hierher gekommen sind, um den Rest ihrer Tage in frommen Uebungen auf dem heiligen Boden zuzubringen. Sie sind meist in guten Umständen, indem sie entweder den Erlös ihrer verkauften Besitzthümer mitbringen oder von einem bestimmten Einkommen leben, welches ihnen ihr Eigenthum in ihrer Heimath abwirft.

Sephardim, die nicht im Stande sind, hier selbstständig zu leben, kommen nur als Pilger her und kehren dann in ihre Heimath zurück, da sie

---

²⁾ Ungefähr 500 Familien.

wohl wissen, dass ihre Gemeinde an Niemand als an Chachamim Almosen vertheilt.

Daher kommt es, dass jeder Zuzug zu den Sephardim für die jüdische Gemeinde im Ganzen ein Vortheil ist, denn die neuen Ankömmlinge machen keinen Anspruch auf das allgemeine Einkommen, sie vermehren es vielmehr, denn sie sind keine Almosenempfänger, während andererseits viele von ihnen Lehranstalten (Jeschiboth) gründen; nach ihrem Tode verbleibt ihr Eigenthum natürlich hier, gewöhnlich zu Gunsten irgend eines Chacham, den sie zu ihrem Erben bestellen.

Wenn wir die Majorität der Sephardim, die in Jerusalem geboren sind, ins Auge fassen, so zerfallen sie nach ihrer Stellung im Leben in 3 Classen:

- 1) Chachamim.
- 2) Geschäftsleute.
- 3) Wittwen und Arme.

1) Die Chachamim, die mit Einschluss von 85 Moghrabim, 290 Familien zählen, betreiben kein regelmässiges Geschäft, da dies ihren Ausschluss von der Chaluka zu Folge haben würde ³⁾.

---

³⁾ Es gibt freilich einige Ausnahmen, wenn z. B. Chachamim in Folge ihrer Verheirathung oder zahlreicher Kinder sich genöthigt sehen durch irgend ein Geschäft auf Vermehrung ihrer Einnahmen Bedacht zu nehmen. Diesen lässt man die Chaluka, da es der orienthalischen Anschauungsweise nicht entspricht eine Sache zu ändern die einmal eingeführt ist.

Sie werden alle durch milde Gaben unterhalten, welche nach folgenden Grundsätzen vertheilt werden.

1) Die allgemeine Chaluka (genannt „Tifereth Israel“) wird unter alle Chachamim vertheilt je nach ihrer Gelehrsamkeit, der Grösse ihrer Familien und ihrem allgemeinen Einfluss.

2) Chaluka zu Gunsten der Studien in den Lehrhäusern. Alle Chachamim, die in einem Lehrhause studiren, erhalten, natürlich mit Ausnahme des vorsitzenden Chacham, denselben Antheil. Aber je nach ihrem grösseren oder geringeren Einfluss und ihrer Stellung als Chacham, weist man ihnen Lehrhäuser zu, mit denen eine grössere oder geringere Einnahme verbunden ist ⁴⁾.

3) Zahlung für die Sendboten der Gemeinden. Vier Sendboten sind fortwährend beschäftigt in Asien und Afrika die Spenden für die Tifereth Israel genannte Chaluka zu sammeln, während eine Anzahl anderer Sendboten je nach Bedürfniss nach allen Theilen der Welt, wo Juden wohnen, (mit Ausnahme von Russland und Polen) ausgeschiedt werden, um für einen bestimmten Zweck, zu dessen Ausführung man fremder Hilfe bedarf, Geld zu sammeln.

---

⁴⁾ Es kann vorkommen, dass Jemand an einem Lehrhause Antheil hat, der in der That ganz und gar kein Chacham ist; es kommt nämlich vor, dass ein solcher Antheil vererbt wird, denn ein Vater hat das Recht seinem Sohne die Einnahmen zu vererben, die ihm aus einem Lehrhause zu Theil werden.

Diejenigen Personen, die man zu Sendboten erwählt, ziehen aus dieser Stellung ausserordentliche Vortheile, denn bei den Sephardim, zu denen man sie hauptsächlich schickt, steht das Ansehen und die Würde unserer Brüder im heiligen Lande und ihrer Chachamim noch unangetastet da, und selbst bei solchen Aschkenasim, die sie auf ihrer Reise besuchen, ist ein sephardischer Chacham als Sendbote von Jerusalem weit mehr geachtet, als ein Aschkenasi, der dieselbe Stellung einnimmt; denn der erstere spricht unsere heilige Sprache mit weit grösserer Leichtigkeit und Gewandtheit, was ihm besonders unter den Juden des Westens einen wunderbaren Vorzug gewährt, daher sind ihre Geldsammlungen gewöhnlich erfolgreich und sie kehren hochgeehrt nach Hause zurück⁵⁾.

Der Sendbote ist verpflichtet alle Gelder, die ihm anvertraut werden, selbst solche, die ihm als persönliches Geschenk gewährt werden⁶⁾, an die

⁵⁾ Ein gutes Beispiel hiervon ist der Sendbote Rabbi Rachmim Franko, der im Jahre 1869 nach Frankreich und England geschickt wurde, um Geld zu sammeln, damit die Gemeinde ein Grundstück auslösen könnte, das für 25.000 Franken versetzt und in Gefahr war zu verfallen. Bald nach seiner Ankunft in Paris glückte es ihm ohne grosse Mühe diese ganze Summe zusammen zu bringen, da einzelne Personen grosse Beträge zeichneten, z. B. Graf Comondo 5000 Franken, Kaid Nissim Schamama 1000 Fr. u. s. w., so dass er hätte bald zurück reisen können. (Siehe Libanon Nr. 44 1869).

⁶⁾ Geschenke in Effecten machen hiervon eine Ausnahme.

Gemeinde abzuliefern. Die Regel ist, dass er nach seiner Rückkehr mit einem Eide zu erhärten hat, Nichts zurückbehalten zu haben. Trotzdem ist das Geschäft eines Sendboten sehr einträglich, denn man gewährt ihm eine Provision von 30 bis 50 Prozent von all den Geldern, die er nach Abzug seiner Reisekosten zusammenbringt; seine Familie erhält während seiner Abwesenheit seinen Antheil an der Chaluka „Tifereth Israel“, von seinem Lehrhaus-Einkommen aber fließt ihr nur die Hälfte zu, während mit der anderen Hälfte sein Stellvertreter bezahlt wird.

Ueberdies hat ein solcher Sendbote oft Gelegenheit während seiner Reise mit mildthätigen reichen Leuten bekannt zu werden, die ihm später selbst Wohlthaten zuwenden, indem sie ihn entweder jährliche Unterstützung bewilligen, ihn in den Stand setzen ein Werk herauszugeben,⁷⁾ oder indem sie durch seine Vermittlung ein Lehrhaus in Jerusalem stiften, dessen Präsident er dann natürlich wird, und von dem er dann einen bestimmten Antheil der dafür ausgesetzten Einkünfte bezieht.

Das Amt eines Sendboten ist daher sehr gesucht und natürlich nur von Männern erreichbar, die schon eine ziemlich einflussreiche Stellung einnehmen.

4) Zahlung für die Erfüllung religiöser

---

⁷⁾ Siehe Libanon Nr. 10. pag. 146. 1865.

Uebungen, z. B. Studium der Mischna an den Jahrzeiten, Gebete für Kranke u. s. w.

Solche Einnahmen weist man gewöhnlich Chachamim von etwas unbedeutenderer Stellung zu: obgleich für solche Dienste nur wenig gezahlt wird, so wird diese Einnahmequelle doch sehr geschätzt.

Da die Chachamim also im Allgemeinen gut bezahlt werden, so befindet sich die ganze Classe in guten Umständen. Diejenigen, welche eine höhere Lebensstellung einnehmen, leben natürlich weit angenehmer als die Uebrigen⁸⁾ aber auch die Aermsten von ihnen sind vor wirklichem Mangel geschützt.

II. Der Handelsstand.

Die Handeltreibenden unter den Sephardim ernähren sich im Allgemeinen ohne fremde Hilfe; der ganze Nutzen, den sie aus den Almosen-Sammlungen beziehen, besteht darin, dass die gewöhnliche Kopfsteuer⁹⁾ für sie bezahlt wird. Die ärmsten Leute dieses Standes beziehen ausserdem zweimal jährlich einen halben Beschlick (etwa 25 Kreuzer) auf die Person. Der Regel nach widmen sie sich

---

⁸⁾ Einige von ihnen kann man reich nennen; sie legen ihr Geld entweder in Neubauten an, oder sie leihen es an Kaufleute aus, welche ihnen dafür Zinsen zahlen oder sie als stille Theilnehmer annehmen.

⁹⁾ Ausserordentliche Auflagen der Regierung haben sie selbst zu bestreiten.

der allgemeinen Sitte gemäss, am liebsten dem Handel und gemeiner, keine Fachkenntnisse erfordender Arbeit (wie Lastträger, Wasserträger, Strassenfeger u. s. w.). Da sie mit der Sprache und mit den Sitten des Landes vertraut sind, so haben sie fast das ganze Manufacturwaren-Geschäft in Händen: ihre Waren beziehen sie meist aus Constantinopel, Alexandrien, Beirut und anderen türkischen Hafensplätzen, nur wenige europäische Geschäfte und einige mohamedanische Kaufleute, welche die bei den Eingeborenen beliebten Stoffe führen, sind im Stande ihnen Concurrenz zu bieten. Auf ähnlicher Weise ist fast das ganze Wechselgeschäft in ihren Händen, welches hier zu Lande nicht unbedeutend ist, da von den Reisenden die Münzen aller Nationen hergebracht werden. Einige von diesen Wechslern dürfen zu den Bankiers gerechnet werden, da sie mit den grössten Bankhäusern Europas in Verbindung stehen. Zu ihnen gehört der bekannte Herr Valero, der in Anerkennung seiner Verdienste von dem österreichischen Kaiser Franz Josef den Franz-Josefs-Orden erhalten hat ¹⁰⁾.

---

¹⁰⁾ Die Gebrüder Valero geben einen deutlichen Beweis, was aus gewöhnlichen orientalischen Juden werden kann, wenn sie eine vernunftgemässe Erziehung erhalten. Ihr Vater war ein hiesiger Chacham, der dafür Sorge trug, dass sie in Rücksicht auf allgemeine Bildung und besonders was Kenntnisse der wichtigsten europäischen und orientalischen Sprachen betrifft, auf derselben Stufe stehen, wie europäische Bankiers.

Die Uebrigen treiben meist Handel mit den Erzeugnissen des Landes, die reichsten von ihnen schiessen den Fellachim (Bauern) Geld vor, wofür ihnen seiner Zeit der Ernteertrag abgeliefert wird. Andere übernehmen Lieferungen für die Regierung ¹¹⁾.

Im Allgemeinen führen diese Handelsleute ein gemächliches und ruhiges Leben, da es nur sehr wenige Arme unter ihnen gibt. Sie zählen 241 ¹²⁾ Familien, davon sind 58 Manufacturisten, 24 Wechsler, 49 Spezereihändler, 18 Posamentierer, 6 Kohlenhändler, 7 Geflügel- und Eierhändler, 4 Trödler, 5 Wein- und Spirituosenhändler, 6 Geschirrhändler, 5 Gemüsekrämer, 2 Bankiers, 13 Traiteurs, 4 Tabakhändler, 2 Kaffeewirthe, 15 Hausirer, 5 die den Verkauf alter Möbeln vermitteln, 2 Händler mit altem Eisen, 3 Buchhändler, 2 Baumwollenhändler, 1 Tabakfabrikant, und 10 Schreiber

Eine kleine Anzahl von den Sephardim sind Handwerker, welche sich hauptsächlich mit solchen

---

¹¹⁾ Die Zahlen dieser statistischen Tabelle sind das Ergebniss von Zahlen, die der Herausgeber im Jahre 1877 selbst machte und zwar unter grossen Schwierigkeiten, da es ja bekannt ist, welches Vorurtheil im Orient gegen alle Versuche einen Census herzustellen existirt. Von Zeit zu Zeit werden diese Zahlen neuen Prüfungen unterworfen werden, und spätere Ausgaben werden das Resultat prompt bringen.

¹²⁾ Nähere Details über den Geschäftsverkehr finden sich in dem Capitel über den Handel Jerusalems.

Professionen beschäftigen, deren Zweck es ist die einfachen Bedürfnisse der hiesigen Bevölkerung zu befriedigen. Die ziemlich zahlreichen Schneider unter ihnen liefern meist orientalische Arbeit; nur solche, welche bei Aschkenasim beschäftigt sind, verstehen es europäische Kleider anzufertigen. Dann kommen die Klempner, die sich auch nur auf höchst primitive Arbeit verstehen; für die complicirtere Arbeit in Wasserleitungen und Kanälen muss der Europäer sich an die Aschkenasim wenden. Dieser Theil der Sephardim, wenn auch keinesfalls dem Luxus ergeben, ist doch jedenfalls im Stande ein vor Mangel geschütztes, ruhiges und zufriedenes Leben zu führen. Ihre Anzahl beträgt 200 Familien, nämlich: 27 Schneider, 21 Klempner, 15 Schuhmacher, 33 Schuhflicker, (die theils an den Strassen Jerusalems sitzen, theils auf den Dörfern herumziehen; sie sind meist Moghrabim), 9 Goldschmiede, 8 Matratzenmacher, 3 Barbierer, 2 Schlosser, 2 Kaffeeröster und Kaffeemüller, 3 Tischler, 3 Pastettenbäcker, 9 Brodbäcker, 4 Schriftsetzer, 1 Müller, 3 Gelbgiesser, 4 Kupferschmiede, 1 Steinhauer, 1 Büchsenmacher, 1 Besenbinder, 3 Hutflicker, 3 Auctionäre, 12 Diener in Privathäusern, 3 Musikanten, 3 Buchbinder, 5 Anstreicher, 1 Maurer, 3 Dolmetscher, 10 Wärterinnen, 7 Praktikanten an Gerichtshöfen¹³⁾, Manche von

---

¹³⁾ Nähere Details über die Einkünfte etc. dieser Classe finden sich im Capitel „Industrie Jerusalems.“

den oben Genannten beschäftigen Gesellen, deren etwa 20 bei ihnen in Diensten stehen mögen.

Die Classe der oben erwähnten gewöhnlichen Handwerker zählt 92 Familien, davon sind 51 Lastträger, 23 Bäckergehilfen, 4 Wasserträger, 5 Kanal- und Gassenfeger, 3 Müllergehilfen, 4 Maulthiertreiber, 2 Oelträger. Zu dieser Abtheilung gehört auch eine Classe von Menschen, die man füglich als Bindeglied zwischen den Handelstreibenden und den Chachamim betrachten kann, nämlich Personen, welche Gemeindeämter bekleiden, die sich freilich durch ihre Arbeit ernähren, aber gleichzeitig einen Antheil von der Chaluka erhalten. Sie zählen 98 Familienhäupter, von denen 30 Lehrer in öffentlichen und Privatschulen sind, 17 Fleischverkäufer, 4 Tephillim- und Mesusotschreiber, 17 Gemeinde- und Privatschreiber, 30 Gemeindefürsorge, Diener u. s. w.

III. Wittwen, Waisen, Krüppel, und verschämte Arme.

Diese Classe umfasst von den Sephardim 125 Haushaltungen, die mit einer monatlichen Pension von 20—50 Piastern unterstützt werden und etwa 100 Personen von den Moghrabim, die monatlich 8—16 Piaster erhalten. Zu dieser kümmerlichen Beisteuer kommt bei den Leuten dieser Classe die Einnahme, welche ihnen die Arbeit ihrer Weiber und Kinder gewährt, von denen die erstere sich

als Tagelöhnerin mit Waschen, Tünchen und Scheuern beschäftigen¹⁴⁾.

Das Scheuern der steinernen Fussböden ist ganz und gar in den Händen der Moghrabinischen Jüdinnen, während die Beschäftigung der Kinder hauptsächlich darin besteht, den Waizen von kleinen Steinen und anderen Beigemisch zu säubern. Wer durchaus nicht im Stande ist, etwas zu verdienen, wird von der „Tamchuj“ genannten Suppenküche, die für alle armen Sephardim besteht, unterstützt¹⁵⁾.

Selbstverständlich leben diese Leute ausserordentlich mässig, ihre Wohnungen sind sehr schlecht und unreinlich im Vergleiche zu denen der übrigen Gemeindemitglieder, da ihre ausser dem Hause beschäftigten Weiber keine Zeit für den eigenen Haushalt behalten. Die Lage dieser Menschen ist in der That bedauernswerth, besonders die der Moghrabin.

Zu dieser Classe kann man eine Anzahl von Personen rechnen, die freilich schwer für ihr täglich Brod arbeiten doch von Almosen leben, nämlich die ständigen Bettler, die in allen jüdischen Häusern die Runde machen und also das Wenige

---

¹⁴⁾ Auch ärmere Handwerker sehen sich oft genöthigt die Arbeitskraft ihrer Weiber und so weit es angeht die ihrer Kinder in Anspruch zu nehmen.

¹⁵⁾ Diese Anstalt gewährt für jeden Sabbath ein Brod und ein nach der Weise der Sephardim zubereitetes Gericht.

zusammenbringen, dessen sie bedürfen; sie zählen ungefähr 120 Familienhäupter. Unter ihnen gibt es Krüppel aller Art (Blinde, Lahme u. s. w.) die keine regelmässige Arbeit verrichten können und Waisenkinder. Einige der ersteren freilich treiben dies Geschäft eher aus Neigung als aus Noth. — Aber diese Beschäftigung gewährt kein Rosenbett. Wenn diese Leute sich einer regelmässigen Thätigkeit mit demselben Eifer und derselben Mühe widmen könnten, (und wenn die, welche dazu im Stande sind es auch thun wollten), so würden sie mehr verdienen.

Um eine Idee zu geben, welche Mühe dazu gehört um eine ganz kleine Summe zusammenzubringen, so bedenke man, dass die kleinste Reichsmünze 5 Paras beträgt¹⁶⁾, etwas weniger als ein englischer Farthing (etwas mehr als ein Kreuzer). Weil nun nach der allgemeinen Vermögenslage 5 Paras zu viel wären, um sie wöchentlich einen jeden Bettler zu geben, so hat es sich die Gemeinde angelegen sein lassen eine conventionelle Münze aus Blech zu beschaffen, die den Werth eines Paras repräsentirt. Da es mit einiger Mühe verbunden ist diese Blechmarken zu wechseln, so werden sie nur zum Preise von 7 auf 5 Paras angenommen. Der Bettler muss also an 7 verschie-

---

¹⁶⁾ Freilich existirt eine Reichsmünze von einer Para, aber da es keinen Gegenstand gibt, der für 1 Para feil wäre, so sind diese Münzen ausserordentlich selten.

denen Stellen anklopfen, ehe er einen ganzen Kreuzer sein eigen nennen kann¹⁷⁾.

Wenn man also in Betracht zieht, dass ein Mensch wenigstens 4 Piaster täglich bedarf, so muss er mindestens in 224 Häusern ansprechen. Manche Bettler kommen auch in die Männer- und Frauensynagogen, um zu sammeln, denn es gibt Leute, die ihre milde Gaben gern während der Zeit des Gebetes vertheilen und daher froh sind, wenn ihnen Gelegenheit dazu geboten wird. Viele von diesen armen Leuten müssen ihre Weiber und Kinder bei ihrer Collecte mit heranziehen, um die Sammlung dieser erbärmlichen Almosen zu Stande zu bringen. Glücklicher Weise leben die Leute hier so eng zusammen, dass der Besuch so vieler Menschen weniger Mühe verursacht, als dies in einer europäischen Stadt der Fall sein würde, aber der Sammler muss alle sechs Wochentage arbeiten, um die Deckung seiner Bedürfnisse zu ermöglichen. Er muss die ganze Stadt in 6 Districte theilen, um sie während der Wochentage zu absolviren,

---

¹⁷⁾ In diesem Jahre 1878 ist es gar noch schlimmer geworden, die Anzahl der Bettler ist gestiegen, die Mittel zur Armenunterstützung haben abgenommen, so dass der Preis der Blechmarken auf 12 für 5 Para gesunken ist. Der Betreffende hat also in zwölf Häusern zu betteln, ehe er einen Kreuzer erhält und berücksichtigt man, dass er nicht in jedem Hause etwas bekommt, so kann man sagen, dass er im Durchschnitt fünfzehn Häuser zu besuchen hat, ehe er seinen Kreuzer zusammenbringt, er kann also seinen täglichen Bedarf nur durch 480 Visiten decken.

während er am Sabbath, da er nicht herumwandern kann, seine Nahrung aus der Tamchuj-Küche bezieht. Dies ist sehr bitter, besonders für die Krüppel, für welche das Laufen und Treppensteigen eine furchtbare Anstrengung ist und es wäre sehr wünschenswerth, dass für Diejenigen, welche Unterstützung verdienen, irgend eine Einrichtung getroffen werde, damit ihnen auf bequeme Weise das zugehe, was sie jetzt auf eine Weise erhalten, die einer Gemeinde unwürdig ist, welcher es in der That am Herzen liegt ihre würdigen Arme zu unterstützen.

Zu den Sephardim muss man noch die zwei besondere Unterabtheilungen rechnen, nämlich die georgischen Juden und die aus Aleppo und jener Gegend stammenden. Sie führen sich nach dem Ritus und der Lebensweise der Sephardim, weshalb wir sie in den obigen Abtheilungen miteingegriffen haben, da sie aber die georgische, resp. arabische Sprache sprechen, so haben sie ihre besondere Synagogen, Rabbiner u. s. w.

2. Aschkenasim.

Die Aschkenasim sind meist aus Russland und Polen gebürtig, ein Theil ist aus Oesterreich-Ungarn eingewandert und eine kleine Anzahl aus Deutschland und Holland. Sie geniessen den Schutz der Consulen der verschiedenen Länder, zu denen sie dem Gesetze nach gehören. Sie verstehen nicht durchgehend die Landessprache (das Arabische)

aber die Generation, die in Palästina geboren ist und diejenigen, welche lange hier gelebt haben, sprechen auch Arabisch.

Ogleich es nur 68 Jahre her ist, dass Aschenasim anfangen sich hier niederzulassen, wobei sie nur 10 Familien zählten, so haben sie sich durch den steten Zufluss neuer Einanderer so vermehrt, dass sie jetzt 6660 Seelen zählen. Die grosse Masse dieses Zuzugs hat in den letzten 25 Jahren stattgefunden. Die Gründe dieser ausserordentlich schnellen Vermehrung sind 3:

1. Der Geist des Fortschrittes in der europäischen Erziehung, der in den letzten Jahren immer weitere Kreise erfasst hat, beunruhigte viele fromme Leute, von streng orthodoxer Richtung dergestalt, dass sie mit ihren Kindern nach Jerusalem flohen, wo sie von den Gefahren der Neuerungen verschont zu bleiben hofften.

2. Die Leichtigkeit des Reisens und die Verminderung der Reisekosten in Verbindung mit der glänzenden Schilderung, welche manche Personen, die aus verschiedenen Ursachen nach Europa gehen, ihren Brüdern dort von unserer hiesigen Lage machen, trug nicht wenig dazu bei, — die Motive der erstern waren theils als heilige Männer zu gelten, theils die blosser Lust an Uebertreibung. So mancher, der von ihnen bewogen wurde herzukommen, hat jetzt diesen Schritt aufs Tiefste zu bereuen.

3. Einen sehr grossen Reiz übt die Chaluka

aus, welche an Jeden ohne Unterschied und Ausnahme vertheilt wird.

Was die russischen Juden anbetrifft, so kommen noch andere aus der politischen und socialen Lage dieses Landes hervorgehende Gründe dazu, welche die jüdische Auswanderung befördern.

Die Aschkenasim können in 2 Classen getheilt werden:

1. Talmudgelehrte und bejahrte Leute.
2. Gewerbetreibende

Die Mehrzahl der ersteren sind Greise, die satt von den Beschwerden dieses Lebens alle Thätigkeit aufgegeben haben und nach Jerusalem gekommen sind, um in Frieden zu sterben und auf dem Oelberg in Angesicht des Platzes, wo der heilige Tempel stand, begraben zu werden.

Sie bringen gewöhnlich ihre jüngere Kinder mit, von denen sie sich nicht trennen wollten. Es kommen auch Leute in mittleren Lebensalter her, die kinderlos sind, oder an einer chronischen Krankheit leiden, welche ihnen die traurige Gewissheit gibt, dass ihre Tage gezählt sind, und darum den Entschluss gefasst haben den Rest ihres Lebens in Frieden zu verbringen.

Alle Leute, die zu dieser Classe gehören, bringen ihre Zeit mit religiösen Beschäftigungen jeder Art zu, nämlich: Studium des Talmuds, Gebet und allen Arten guter Werke.

Einige von ihnen bringen den Erlös ihres zu Hause verkauften Eigenthums mit, in der Absicht

das Geld hier auf Zinsen auszuleihen, während andere ihr Vermögen in der Heimath angelegt haben und die Zinsen hergeschickt bekommen. Diese Einnahmen reichen in Verbindung mit der Chaluka zu ihrem Unterhalt hin.

Einige wenige gibt es, die ein so beträchtliches Einkommen besitzen, dass sie die Chaluka ganz und gar entbehren können.

Wieder andere, die ohne jede persönliche Einnahmen hergekommen sind haben gewöhnlich mit Freunden und Verwandten zu Hause ein Abkommen getroffen, kraft dessen sie durch jährliche Geldsendungen Unterstützung erhalten und obgleich derartige Einkünfte nicht sehr zuverlässig sind und häufige Täuschungen vorkommen, so wird doch manche Hilfe gewährt, die nebst der Chaluka die Leute vor Noth schützt.

Einige beziehen ihr Einkommen aus Communalstellen ¹⁸⁾.

II. Gewerbetreibende.

Diese zerfallen in: Kaufleute, Handwerker und Arbeiter.

¹⁸⁾ Als Dayanim, Vorsteher von Instituten, Präsidenten von Lehrhäusern u. s. w. Diese Classe besteht aus 255 Familien, nämlich: 13 Dayanim, 27 besoldete Präsidenten, von Gemeinden und Instituten, 15 Schochetim und Porger, 60 Lehrer (private und öffentliche). 24 Schreiber (private und öffentliche). 35 Batlanim, (die für Verstorbene beten und Talmud lehren), 63 Studirende in den Jeschiboth, 18 Küster.

Das Einkommen der oben Genannten ist natürlich verschieden je nach dem Geschäft, das sie betreiben, nach dem Grade von Geschicklichkeit, den sie besitzen und nach dem Antheil an Chaluka, den ihre Gemeinde ihnen gewährt.

Tüchtige Handwerker, deren Arbeit im allgemeinen begehrt ist und Kaufleute, die allgemeine Consumptionsartikel verkaufen, können sich ihr Brod ohne Hilfe der Chaluka verdienen; es ist indessen nicht Sitte seinen Antheil an der Chaluka zu entsagen. Die Leute haben ein Anrecht darauf und sie sehen nicht ein, weshalb sie es aufgeben sollten ¹⁹⁾. Die grössere Anzahl von ihnen ist nicht im Stande ohne Hilfe der Chaluka zu existiren, nicht wenige befinden sich trotz dieser Beisteuer in einer recht misslichen Lage.

I. Kaufleute.

Dazu gehören 215 Familien. Die meisten von ihnen wie dies ja durchgehends bei der hiesigen

¹⁹⁾ Sie entschuldigen sich damit, dass die Listen aller derjenigen, welche hier Chaluka erhalten in Europa festgestellt werden, je nach der Anzahl der Personen, die nach Palästina ausgewandert sind, und dass wenn Jemand den ihm zukommenden Antheil aufgabe, er den Armen hier keinen Dienst leisten würde, weil das nicht beanspruchte Geld in den Händen der europäischen Verwalter dieses Fondes bleiben würde. Sie ziehen also vor, sich ihren Antheil auszahlen zu lassen und ihn, wie Einige von ihnen angeben, unter den Armen zu vertheilen.

eingewanderten jüdischen Bevölkerung der Fall ist, sind aus Russland und Polen. Sie handeln im allgemeinen mit Artikeln für den täglichen Bedarf, die sie bei Grossisten hier einkaufen; einige Wenige beziehen ihre Waaren aus Beyrut und Constantinopel, noch Wenigere führen Waaren aus Frankreich oder Oesterreich ein und exportiren einige Artikel nach diesen europäischen Ländern.

Sie fangen ihr Geschäft gewöhnlich mit einem sehr geringen Capital an, und auch dies borgen sie oft wenigstens zum Theil gegen Zinszahlung, sie müssen sich mit einem norminellen Nutzen begnügen, um nur etwas Geschäfte zu machen.

Zu dieser Classe gehören 47 Spezereihändler, 21 Spirituosen- und Weinhändler, 10 Tabakshändler, 20 Mehlhändler, 23 Bäcker, 16 Milchhändler, 10 Metzger, 10 Makler, 12 Müller, 7 Exporteure ²⁰⁾, 7 Getreidehändler, 3 Tuchhändler, 4 Altekleiderhändler, 9 Posamentir- und Kurzwaarenhändler, 5 Wechsler ²¹⁾, 4 Buchhändler, 2 Geschirrhändler, 2 Lederhändler, 1 Eisenhändler, und 2 Kohlenhändler.

Die zu dieser Classe gehörigen Personen befinden sich alle in guten Umständen: die reicheren Kaufleute machen ihr Geschäft in aller Ruhe, die übrigen haben natürlich mit Schwierigkeiten zu

²⁰⁾ Die hauptsächlich Ethrogim und Häute ausführen.
²¹⁾ Von denen zwei zu den Bankiers gerechnet werden dürften.

kämpfen, aber sie verdienen alle ihren Lebensunterhalt.

Einige Wenige von den oben erwähnten nehmen keine Chaluka.

2. Handwerker.

Zu diesen gehören 364 Familien. Sie stammen aus denselben Ländern wie die oben Genannten und widmen sich jeder Art Arbeit. Ihre Leistungen sind im ganzen befriedigend und was Europäer hier zu Lande gebrauchen wird meist von ihnen angefertigt.

Wir zählen: 45 Schuhmacher, 11 Klempner, 14 Goldschmiede, 42 Tischler, 35 Drechsler, 6 Schmiede, 3 Kupferschmiede, 11 Uhrmacher, 2 Gelbgiesser, 46 Schneider, 11 Buchbinder, 5 Nähmaschinenarbeiter, 9 Kaffe- und Griesmüller, 6 Graveure, 22 Tephillimschreiber, 7 Bauunternehmer, 10 Anstreicher, 5 Kürschner, 5 Glaser, 12 Setzer, 10 Drucker, 8 Barbieri, 2 Dragomane, 12 Apotheker, 3 Steinhauer, 3 Färber, 2 Weber, 1 Spiegelmacher, 2 Tapezierer, 2 Töpfer, 4 Regenschirmmacher, 1 Sattler, 2 Maler, 3 Hutmacher ²²⁾.

²²⁾ Ausser diesen Meistern sind 89 junge Leute als Lehrlinge in diesen verschiedenen Gewerben thätig, von denen manche, durch ihre eigene Arbeit ihren Unterhalt erwerben müssen. Davon sind 17 Schuhmacher, 4 Goldschmiede, 23 Tischler, 30 Drechsler, 3 Uhrmacher, 8 Schneider, 4 Buchbinder. Es würden sich viel mehr Lehrlinge finden, wenn sie während ihrer Lehrzeit Kost erhielten. Da dies

Ohne hier in die Einzelheiten über den Zustand dieser Gewerbe näher einzugehen, die wir in dem Capitel „Industrie Jersalems“ behandeln, wollen wir nur constatiren, dass die Zahl der Handwerker weit das Bedürfniss übersteigt, weshalb Arbeit hier sehr billig ist. Selbst die, welche Arbeiten liefern, die Niemand entbehren kann, wie Schneider, Schuster und Tischler haben die grösste Schwierigkeit selbst mit der grössten Anstrengung ihr tägliches Brod zu verdienen ²³⁾.

Daher gibt es viele unter ihnen, die es unmöglich finden, ihre Familien durch ihren dürftigen Verdienst zu unterhalten, und genöthigt sind nach Egypten auszuwandern und dort Beschäftigung zu suchen.

Am schlimmsten sind die Handwerker daran, die nicht auf Bestellung arbeiten, sondern einen

---

aber der hergebrachten Sitte nicht entspricht, und da keine Fürsorge getroffen ist um die nöthige Unterstützung zu gewähren, so müssen arme Knaben sich jeder Art Arbeit unterziehen, wodurch sie täglich etwas verdienen, was aber ihnen keine Aussicht für die Zukunft gewährt; sie sind dazu genöthigt, weil sie sich selber nicht helfen können.

²³⁾ Die Zustände haben sich in dieser Hinsicht nicht gebessert seit Rabbi Obadia di Bartenora das heilige Land vor fast 400 Jahren besuchte. Er schreibt in seinen Briefen: Es ist hier keine Aussicht für irgend Jemand etwas durch seine Geschicklichkeit oder Arbeit zu verdienen, es sei denn für Schuhmacher, Weber und Goldschmiede, und auch den letzteren wird es sehr schwer ihr Brod zu verdienen.

Vorrath auf Lager halten müssen. Da sie kein eigenes Capital besitzen, so müssen sie das erforderliche Geld zu hohen Zinsen aufnehmen, und wenn sich ihre Waaren nicht glatt verkaufen, so ruiniren sie die Zinsen, so dass sie nicht vorwärts kommen können. Aus diesem Grunde muss sich mancher Handwerker dazu verstehen in christlichen Werkstätten um sehr geringen Lohn zu arbeiten, damit er nur etwas sicheres habe, so wenig es auch sei. Es gibt deren genug, die nicht einmal solche Beschäftigung finden können, und die ohne die geringe Hilfe der Chaluka im wahren Sinne des Wortes, auf der Strasse vor Hunger umkommen würden.

Gewisse Handwerker, denen es in Europa keine Schwierigkeit machen würde ihren Unterhalt auf anständige Weise zu verdienen, wie Maler, Glaser, Sattler und andere, die mehr für den Luxus der Menschen, als für ihre tägliche Bedürfnisse sorgen, haben hier nur sehr schwache Aussichten — ihre Arbeit wird selten verlangt, und sie bleiben oft wörtlich ohne einen Bissen Brodes.

Trotzdem, ungeachtet all der Nachtheile, mit denen diese Classe zu kämpfen hat, befindet sie sich doch im Ganzen in einer viel besseren Lage, als all diejenigen, welche sich auf gar kein Gewerbe verstehen und gänzlich auf Almosen angewiesen sind. Die meisten von diesen sind nur darum so schlimm daran, weil in ihrer Jugend keine

Fürsorge getroffen war, sie ein Handwerk lernen zu lassen.

3. Arbeiter.

Zu dieser Classe gehören 215 Familien. Sie bilden den ärmsten Theil der Gemeinde, denn trotz der schweren Arbeit, die sie zu verrichten haben, können sie kaum Brod für ihre Familie schaffen. Von ihnen sind 37 Tagelöhner, 6 Lastträger, 18 Müllerknechte, 6 Diener in Anstalten, 3 Kutscher, 25 ständige Bettler ²⁴⁾, 120 Dienstmänner oder Faulenzer, je nach dem es sich trifft ²⁵⁾.

---

²⁴⁾ Welche die jüdischen Häuser besuchen, wie wir es oben bei den Sephardim geschildert haben; es ist daher klar, dass sie ein Recht darauf haben zu denjenigen gezählt zu werden, welche die sauerste Arbeit in Jerusalem verrichten.

²⁵⁾ Viele Leute rechnen die Classe, welche wir oben unter Nr. 1 geschildert haben mit zu den Faulenzern aber sehr mit Unrecht. Denn obgleich sie kein regelmässiges Geschäft betreiben, so verwenden sie doch ihre Zeit nützlich theils auf Studium, theils zu frommen Werken und deshalb sind sie ja in der That hieher gekommen, aber die hier erwähnten Faulenzer sind von einen ganz verschiedenen Character. Sie sind Leute, deren Jugend in eine Zeit fiel, da alle Eltern es als etwas Selbstverständliches ansahen, dass ihre Kinder Talmudgelehrte würden, und man es hier für eine Schande hielt ein Handwerk zu erlernen. Da sie nun aber weder Fähigkeit noch Neigung besaßen sich dem Studium zu widmen, so wurden aus ihnen Nichtsthuer, die von ihrer Chaluka lebten. Als sich aber ihre Bedürfnisse in Folge ihrer Verheirathung vermehrten und ihre Einnahmen

Es dürfte für die Leser von Interesse sein zu wissen, wie viele nicht-jüdische Kaufleute, Handwerker etc. in Jerusalem thätig sind, damit sie sich so ein Bild von der ganzen industriellen Thätigkeit Jerusalems machen können. Unter Mahomedanern gibt es 286 Kaufleute, von denen sind: 39 Gemüschändler, 41 Esswaarenhändler, 8 Kohlenhändler, 4 Glasverzierungshändler, 2 Baumwollhändler, 7 Geschirr- und Matratzenhändler, 54 Kleiderhändler, 17 Fleischverkäufer, 36 Tabakhändler, 23 Kaffeehäuser-Wirthe, 2 Müller, 8 Kurzwaarenhändler, 35 Gewürzhändler, 3 Auctioneure, 7 Sesamölfabrikanten. Handwerker gibt es unter sie 96, davon: 6 Bäcker, 17 Restaurants, 9 Barbieri, 6 Kaffeemaler, 8 Süßigkeitfabrikanten, 21 Schuhmacher, 11 Färber, 2 Pfeifenmacher, 4 Schlauch-Reparier, 10 Schreiber, 2 Baumeister.

Unter Christen gibt es 148 Handelsleute, von

---

aus der Chaluka abnahmen, so mussten sie sich nach irgend welcher Beschäftigung umsehen. Sie haben also das Faulenzen aufgegeben, aber ihre Arbeit ist nicht viel werth, da sie zu keiner Sache Anleitung bekommen haben — ihre Lage ist in der That bedauernswerth. — Sie beschäftigen sich theils als Batlanim, theils reisen sie in Europa umher, um sich ein besseres Einkommen zu verschaffen, was ihnen freilich nie gelingt. Einige von den jüngeren Leuten dieser Kategorie haben nach ihrer Verheirathung versucht ein Handwerk zu lernen, und so verdienen sie jedenfalls doch etwas mit ihrer Hände Werk. — Hoffen wir, dass die zukünftige Generation nur einen ganz kleinen Beisatz von dieser Sorte enthalten wird.

denen: 48 Esswaarenhändler, 6 Kaffeehäuser, 4 Müller, 6 Wachskerzenhändler, 2 Seifensiedereien, 12 Kneipe, 8 Perlmutterwaarenhändler, 38 Tabakhändler, 6 Tabakfabrikanten, 2 Grosshändler, 3 Holzhändler, 11 Gemüsehändler, 2 Photographisten. Handwerker 154, nämlich: 12 Tischler, 14 Gold- und Silberarbeiter, 6 Eisenschmiede, 2 Büchsenmacher, 10 Kupferschmiede, 54 Schuhmacher, 7 Geschirr-Weisser, 6 Bäcker, 14 Barbierer, 9 Restaurants, 1 Kaffemahler, 4 Steinhauer, 8 Schneider, 2 Klempner, 5 Apotheker. Unter den europäischen Christen gibt es: 4 Schneider, 1 Sattler, 4 Tischler und Drechsler, 2 Schmiede, 2 Bäcker, 1 Hutmacher, 4 Apotheker, 10 Lehrer, 36 Beamte, 1 Metzger, 1 Buch- und Antiquarienhändler, 5 Grosshändler, 2 Banquiers, 3 Hotelbesitzer, 1 Maurermeister, 2 Architekten, 2 Schuhmacher.

Viele von den Arbeitern wie auch die ärmeren Handwerker sind genöthigt, nachdem eine Gelegenheit sich darbietet, verschiedene Arten von Arbeit zu verrichten. Sie sind z. B. froh gegen Ende des Sommers durch Treten der Weinpressen oder zur Umzugszeit durch Tragen von Möbeln etwas nebenher zu verdienen.

Im Allgemeinen findet sich sowohl unter den Aschkenasim wie unter den Sephardim eine Classe von Leuten, denen es besser geht als ihren Eltern und älteren Verwandten, nämlich das Geschlecht, das hier geboren und erzogen ist.

Die Vortheile, die sie geniessen sind folgende:

1. Sie besitzen eine vollständige Kenntniss der Landesbewohner, ihrer Sprache und Sitten, was ihnen sowohl im Geschäft, so wie in der Verwerthung ihrer Arbeitskraft Erleichterung gewährt.

2. Sie haben Pachtungen von unbegrenzter Zeitdauer inne (חזקה), die sie in früheren Zeiten erhielten, wodurch sie vermittelst des Wiedervermiethens eine kleine Rente besitzen.

3. Ihr Antheil an der Chaluka und an ausserordentlichen Geschenken von Europa ist gewöhnlich grösser als der Antheil, der erst kürzlich Angekommenen. Früher betrug die Chaluka oder andere Gelder, die zur Vertheilung hergeschickt wurden, mehr für jede Seele, als heut zu Tage, und der ein Mal eingeführte Satz ist schwer zu ermässigen, während die neuen Ankömmlinge sich mit dem begnügen müssen, was ihnen bestimmt wird.

Es liegt auf der Hand, dass alle diese Umstände dieser Classe von Leuten eine vortheilhaftere Stellung gewähren, als die neuen Ankömmlinge besitzen, und dass es den letztern, welche die erwähnten Vortheile nicht geniessen, schwer wird mit ihnen zu concurriren.

Manche von diesen Geschäftsleuten erhalten besondere Unterstützungen, die ihre Freunde ihnen gewähren מעות יחיד. Andere, denen es bei all diesen Hilfsquellen nicht gelingt Einnahme und Aus-

gabe zu balanciren, greifen zu dem Mittel nach Europa zu reisen um bei frommen und mildthätigen Glaubensgenossen Geld zu sammeln.

Dies ist ein bedauerlicher Missbrauch dessen, was sonst eine nicht verwerfliche Sitte war. In früheren Jahren pflegten nur Gelehrte, die kein Geschäft betrieben, sondern sich nur mit Studium beschäftigten, nach Europa zu gehen, wenn sie für einen besonderen Fall der Unterstützung bedürften, z. B. für die Mitgift einer Tochter und dergleichen. Jetzt aber macht sich der erste beste Handwerker, dem es schlecht geht, auf, um unsere Glaubensgenossen in Europa zu besuchen und sie anzubetteln. Dies sind nicht immer die besten Vertreter der Jerusalemer Judenschaft und sie bringen die heilige Stadt durch ihr unziemliches Betragen nicht selten im Verruf. Eine natürliche Folge ist, dass es diesen Leuten nicht nur nicht gelingt reichliche Spenden zu sammeln, sondern dass sie auch Misstrauen gegen alle diejenigen hervorgerufen haben, die zu einem wohl begründeten Zwecke nach Europa reisen. Diese Verhältnisse sind bei den Sephardim nicht so erbärmlich, sondern beschränken sich auf die Aschkenasim.

Verwaltung der Aschkenasim- Gemeinden im Allgemeinen und Ver- theilung der Chaluka.

Die Aschkenasim zerfallen in Rücksicht auf Gemeinde Verwaltung im Peruschim ²⁶⁾ und Chassidim.

Die Beschreibung des Ursprungs und der Sitten etc. dieser beiden Genossenschaften gehört nicht zu der Aufgabe, die wir uns mit diesem Buche gestellt haben und findet sich übrigens in den besseren Werken über jüdische Geschichte.

---

²⁶⁾ Man hat viel über den Ursprung des Namens Peruschim gestritten und viele irrige Ansichten sind darüber vorgebracht worden. Christliche Schriftsteller haben sie mit den Pharisäern zur Zeit des zweiten Tempels identificirt. Dass diese Erklärung nicht stichhaltig ist, geht aus der Thatsache hervor, dass die Peruschim sich jetzt im Gegensatz zu den Chassidim befinden, welche sich in Bezug auf den hervorstehenden Charakterzüge der alten Pharisäer nämlich ihre Anhänglichkeit an die mündliche Tradition, von den Peruschim nicht unterscheiden.

Andere haben in den Namen Peruschim eine Andeutung gefunden, dass dieselben sich von den Sephardim getrennt hätten (von פרש). Diese Annahme ist grundlos, wie aus der Thatsache hervorgeht, dass Aschkenasim, die im heiligen Lande mit Sephardim zusammenlebten, von dem letzteren bis zu Ende des vorigen Jahrhunderts nur unter dem Namen Aschkenasim bekannt waren, während der des Peruschim gänzlich fremd blieb.

Thatsache ist, dass man die Bezeichnung Peruschim im Gegensatz zu der Secte der Chassidim annahm, von der

Die Peruschim sind in Rücksicht auf die Vertheilung der Chaluka in verschiedenen Gemeinden getheilt, die man „כוללים“ nennt. Man hat diese Abtheilungen geschaffen, um Ungleichheiten in Vertheilung des hergesandten Geldes zu vermeiden. Da man sah, dass manche Gegenden mehr Geld herschickten als andere, während vielleicht die Anzahl der von dort her Eingewanderten geringer war, so wollte man nicht, dass Leute aus anderen

---

man sich getrennt hatt. Nachdem die Rabbiner von Lithauen und Weissrussland mit den berühmten Gaon Elijah von Wilna an ihrer Spitze gegen Ende des vorigen Jahrhunderts vergebens versucht hatten, die Chassidim von ihren Irrthümern zurückzubringen, so schickten sie an allen jüdischen Gemeinden Sendboten, die sie gegen irgend welchen Verkehr mit den excommunicirten Chassidim verwarnen sollten, und diese Trennung von den Chassidim wird durch den Namen Peruschim bezeichnet.

Nachdem die Zeit der Verfolgung der Chassidim vergangen war, zog das Volk es vor sich einfach מתנגדים Gegner zu nennen, da man annahm, dass der Name Peruschim nur dazu dienen würde, den alten Streit am Leben zu erhalten; in Büchern braucht man wohl noch den Namen Peruschim, aber aus der gewöhnlichen Umgannssprache wurde er verbannt.

Die Bezeichnung Peruschim erhielt sich nur im heiligen Lande. Schüler von R. Elijah dem Wilnaer Gaon (unter diesen selbst einige der oben erwähnten Sendboten) hatten sich zuerst in Safet und dann an anderen Orten Palästinas niedergelassen, wo sie bereits Chassidim vorfanden. Um nun besonders vor den Sephardim die Thatsache hervorzuheben, dass sie mit den Chassidim nicht eins seien, behielten sie den bezeichneten Namen Peruschim bei.

Landschaften auf Kosten ihrer Nachbarn bevorzugt wurden — darum machte man diese Abtheilungen, wodurch einer jeden Gegend ermöglicht wird, das Geld allein zu Gunsten ihrer Landsleute zu vertheilen.

Obgleich die Abtheilungen diesen materiellen Vortheil gewähren, haben sie sich in anderer Hinsicht als ein unzweifelhaftes Uebel erwiesen, denn das Band der Einheit, das in alter Zeit existirte, als man noch an diese Trennung nicht dachte, gab allen, so gering es auch war, das Gefühl einer grossen Gemeinschaft anzugehören. Dieses Band ist indessen gänzlich zerrissen, und es würde unmöglich sein die alte Einigkeit wieder herzustellen und selbst ein Versuch dies ins Werk zu setzen würde mehr schaden als nützen.

Die Anzahl der Peruschim Gemeinden כוללים trägt neun.

1. Wilna und Samut (umfasst die Gouvernements von Wilna und Kowno in Lithauen, ganz Kurland, Livland und Esthland) mit einer Anzahl von 1173 Seelen.

2. Reussen (Weissrussland) mit 380 Seelen.

3. Minsk (das Gouvernement Minsk) mit 830 Seelen.

Von diesen müssen die gebornen Pinsker, die eine besondere Gemeinde bilden abgezogen werden, so dass für Minsk etwa 300 Seelen ungefähr übrig bleiben. Diese Trennung ist aus dem oben angegebenen Grunde gemacht worden. Die Stadt Minsk

schickt nur wenig Geld, während viele Leute von dort einwandern. Ihre Landsleute hielten es deshalb für angebracht ihnen die Verwaltung ihrer eigenen Angelegenheiten zu überlassen.

4. Slonim (ein Distrikt des Gouvernements Wilna) mit 140 Seelen.

5. Grodno mit 635 Seelen.

6. Warschau (dazu gehören alle Peruschim und Chassidim von ganz Russisch-Polen ausser den Gebieten von Suwalk und Lomza) zählt 500 Seelen.

7. Suwalk (umfasst Suwalk und Lomza) mit 275 Seelen.

8. Ungarn (auch genannt שומרי החומות „Wächter der Mauern“ umfasst die Peruschim und Chassidim von ganz Ungarn) zählt 440 Seelen.

9. Hod (ה'ר"ך Abkürzung für Holland und Deutschland) zählt 100 Seelen.

Einige von diesen Gemeinden besitzen besondere Synagogen und Bothe Midrasch, in denen nicht nur die Mitglieder sondern ein Jeder, der in der Nachbarschaft wohnt, sein Gebet verrichten und dem Talmudstudium obliegen kann.

Die Chassidim zerfallen in 5 Gemeinden.

1. Wolhynien (umfasst ganz Westrussland) zählt 770 Seelen.

2. Chabad²⁷⁾ (umfasst die Chassidim, welche zur Secte Chabad gehören; sie stammen meist aus

---

²⁷⁾ Dieser Namen besteht aus den Anfangsbuchstaben von דעת, בינה, חכמה, eine Erfindung des Rabbinen, der diese Sekte stiftete.

Weissrussland und zählen hier in Jerusalem 380 Seelen. In Bezug auf die Vertheilung der Chaluka bilden sie eine Genossenschaft mit der Aschkenaim Gemeinde von Chebron, die sämmtlich aus Anhänger der Chabad Secte besteht).

3. Carlin (umfasst die Chassidim, welche sich dem Rabbi von Carlin, einer kleinen Stadt im Gouvernement Minsk, unterordnen. Die meisten seiner Anhänger leben in diesem Gouvernement, der Rest in Jerusalem. Diese zählen 138 Seelen). Obgleich diese Gemeinde kleiner und in Bezug auf Chaluka schlechter daran ist als ihre Schwester-Gemeinden, so hat sie sich doch in 2 Theile geschieden, von denen jeder sein besonderes Beth Hamidrasch hat und die mit einander in Feindschaft leben.

4. O e s t e r r e i c h zählt 470 Seelen. Sie unterscheiden sich je nach den Rabbinnen, denen die verschiedenen Secten der Chassidim sich unterordnen, aber in Bezug auf die Vertheilung der Chaluka bilden sie ein Ganzes.

5. R u m ä n i e n, zählt 330 Seelen; die Mitglieder sind in Begriff sich in 2 Theile zu scheiden je nach dem sie aus der Moldau oder Wallachei stammen.

Diese verschiedene Abtheilungen unter den Chassidim haben ihre verschiedenen Synagogen; in der That bleibt ihnen wegen ihrer verschiedenen gottesdienstlichen Gebräuche auch nichts anderes übrig.

Nur Volhynien und Rumänien verrichten ihr

Gebet in derselben Synagoge, da sie zu derselben Secte gehören, indem sie den Rabbi von Sadagora als ihr Oberhaupt anerkennen.

Obgleich die verschiedenen Theile und Secten in welche die Chassidim zerfallen, einander durchaus nicht freundlich gesonnen sind, so halten sie doch in allen Gemeinde-Angelegenheiten fest zusammen und sind daher im Stande den Peruschim wirksam Opposition zu machen.

Also haben sie es ermöglicht sich von den Peruschim unabhängig zu machen, obgleich die letzteren hier die Majorität bilden und ihre Niederlassung hier aus früherer Zeit datirt — und darum haben wir hier alle Angelegenheiten von all-gemeinen Charakter nur die beiden Abtheilungen der Aschkenasim nämlich Peruschim und Chassidim ins Auge zu fassen.

Es ist auch erwähnenswerth, dass die Feindschaft, welche in Russland zwischen Peruschim und Chassidim existirt sich hier fast ganz gelegt hat. Dies kommt zum Theil daher, dass die Chassidim, als sie hier noch eine unbedeutende Minorität bildeten, in allen Gemeinde-Angelegenheiten mit den Peruschim stimmten, zum Theil auch wegen der gemeinsamen Verfolgung, die früher beide Parteien von den Mahomedanern zu erdulden hatten, was sie natürlich inniger vereinigte.

Die guten Beziehungen, die sich dadurch zwischen Chassidim und Peruschim bildeten gin-

gen selbst so weit, dass die letzteren manche Gebräuche der ersteren annahmen.

Um die oben erwähnte Anzahl von den Aschenasim zu vervollständigen, müssen noch 235 Personen hinzugerechnet werden, die zu keiner besonderen Gemeinde gezählt werden. Sie bestehen aus Proselyten, die selbstverständlich keiner bestimmten Gemeinde angehören, oder Personen, die während der letzten zehn Jahre keinen festen Aufenthalt hatten, oder sie gehören zu Ländern, die hier nicht durch Gemeinden vertreten sind. Die Listen der Chaluka werden derart aufgestellt, dass ein Jeder der Gemeinde zugezählt wird, in der er die letzten zehn Jahre gelebt hat; Personen, die aus irgend einem Grunde ihre Heimath verlassen und sich nirgends fest niedergelassen haben, werden in die Listen nicht aufgenommen und werden aus den Fonds unterstützt, die allen Gemeinden gemeinschaftlich zu Gebote stehen.

Jahresberichte aller jüdischen Schulen.*)

Wohlthätigkeitsanstalten, und freiwilligen
Gesellschaften in Jerusalem für das Jahr 1880.

Schulen der Sephardim.

Talmud Thora Schule.

Zahl der hier unterrichteten Knaben beinahe
400 (ungefähr 50 mehr als im vorigen Jahre)¹⁾.

---

*) Ausführliche Beschreibungen von der innern und äusserlichen Einrichtung dieser Anstalten wird ein späterer Jahrgang enthalten. Zu beachten bitten wir, dass wo wir uns anerkennend über Anstalten ausgesprochen, wir das in demselben Sinne gethan haben, in dem es auch von vielen europäischen Besuchern dieser Anstalten geschehen ist, nämlich indem wir Alles von dem Standpunkte der thatsächlich bestehenden Einrichtungen aus betrachtet haben. Unsere eigenen Ansichten über das, was noch wünschenswerth ist, werden die oben versprochenen Beschreibungen s. Z. ausführlich bringen.

¹⁾ Diese Vermehrung ist durch den Zuzug von Bulgarischen Israeliten entstanden, die es vorgezogen haben, ihr Vaterland unter der neuen Regierung aufzugeben.

Anzahl der Lehrer 12 (gegen 10 im vorigen Jahre).

Der Unterricht im Arabischen ist aus Mangel an Mitteln aufgegeben worden, doch sind die Vorsteher bereit, denselben wieder einzuführen, sobald die Finanzen es erlauben.

Beth Hamidrasch „Doresch Zion“ (genannt die **Blumenthalische Schule**).

Der Bericht hierüber findet sich im Artikel über das Wachsthum der Wohlthätigkeitsanstalten etc.

Simon Edler v. Lemel Stiftung.

Zahl der Knaben in dieser Schule 54 (14 mehr als im vorigen Jahre). 20 von diesen Schülern erhalten ein monatliches Stipendium von 20 Gulden.

Seitdem Herr Lehrer Rosenberg Ende des Jahres 1880, seine Verbindung mit dieser Anstalt aufgegeben hat, ohne dass ein Nachfolger ernannt wurde, wird hier nur Arabisch ²⁾ unterrichtet.

---

²⁾ In dieser Sprache machen die Kinder zwar Fortschritte bis zu einem gewissen Grade, aber die Schule könnte auch in dieser Beziehung viel mehr leisten, wenn eine gewisse Aenderung gemacht würde. Die ganze Schulzeit der Kinder ist nur 3 Jahre. Beim Eintritt verstehen sie noch nicht ge-

Dass der deutsche Unterricht ganz aufgegeben ist, kann als kein besonderer Verlust betrachtet werden, weil diese Kinder von Sephardim grosse Mühe haben im Erlernen des Deutschen, und wenn sie es nothdürftig erlernt haben, bietet es ihnen für ihre Geschäftsstellung in Palästina und Syrien nur sehr geringen Vortheil, wie es sich bei den früher hier ausgebildeten Knaben gezeigt hat.

Dass aber mit der Deutschen Sprache aller Unterricht in den gewöhnlichen Elementargegenständen aufgegeben ist, muss als ein grosser Nachtheil betrachtet werden, welchen schleunigst abgeholfen werden sollte. Wenn die Curatoren in Wien sich mit dem k. k. österreichischen Consulate dahin verständigten, dass in das hiesige Local-Comité ein Paar Männer aufgenommen werden, die eine gute weltliche Erziehung würdigen, könnte es ja nicht schwer sein unter einen neuen Lehrer die Schule so zu reorganisiren, dass in einer Sprache, die für das hiesige Geschäftsleben wichtig ist (Französisch oder Italienisch) eine regelmässige Erziehung gegeben würde.

---

nug, um Arabischen Unterricht nehmen zu können, und oft halten sie nicht die ganzen 3 Jahre aus, so dass sie manchmal nur vielleicht ein Jahr arabisch lernen, und kein Wunder, dass sie das Gelernte bald wieder vergessen. Wenn der arabische Lehrer für eine besondere Stunde engagirt würde, in der er den ausgetretenen Schülern weiteren arabischen Unterricht gäbe, würde mit verhältnissmässig geringen Kosten für die Kinder eine grosse Wohlthat erreicht werden.

Die Herren Rabbiner der Sephardim würden keine Einwendung dagegen haben, da das nur eine Rückkehr wäre zu der alten Weise diese Schule zu leiten, wie sie bis vor 10 Jahren bestand, und es ausserdem auch bekannt ist, dass die damals darin erzogenen Kinder, auch wirklich befähigt worden sind, sich gute Lebensstellungen zu gründen.

Mädchenschule „Eveline Rothschild.“

Die Mädchenschule „Eveline Rothschild“ gegründet im Jahre 1864 und soutenirt von der Baronin Lionel von Rothschild, hat einen Lehrkörper von 6 Personen.

1 Lehrer und 5 Lehrerinnen, welche in vier Klassen folgende Gegenstände unterrichten: Hebräisch, Lesen und Schreiben; biblische Geschichte, französisch Lesen und Schreiben, Rechnen; die Anfangsgründe von Geographie und Naturgeschichte, sowie alle üblichen Handarbeiten.

Aufnahme in die Anstalt finden alle Mädchen jüdischen Glaubens im Alter von 6 bis 15 Jahren, welche sich bei Beginne des Semesters melden und inscribiren lassen; ausnahmsweise werden auch im Laufe des Semester Schülerinnen zugelassen.

Der Unterricht wird unentgeltlich ertheilt und den armen Schülerinnen werden alle nöthigen Lern- Schreib- und Nähobjecte gratis verabfolgt.

Am Schlusse eines jeden Halbjahres wird eine öffentliche Prüfung abgehalten, bei welcher Gelegenheit ein armes Waisenmädchen, welches seit wenigstens 3 Jahren die Anstalt fleissig besucht hat und mindestens 15 Jahre zählen muss, eine Summe von 200 Francs in Gold zu seiner Ausstattung ausgezahlt bekommt. Ausserdem erhalten mehrere arme Mädchen Kleidungsstücke oder Geldgeschenke als Prämien.

Die Anzahl der für das I. Semester des laufenden Jahres inscribirten Mädchen beträgt 151 u. z. 140 vom Sephardischen und 11 vom Aschkenasischen Ritus.

Dem Alter nach sind unter 10 Jahren	=	73
zwischen 10 und 15	„	= 78
		<hr/>
	Summa	151

Dem Geburtsorte nach sind aus:

Jerusalem	=	116
den übrigen Theilen der Türkei	=	26
Egypten	=	1
Georgien	=	5
Bucharei	=	3
		<hr/>
	Summa	151

Im vorigen Schuljahre (5639/40) betrug die Anzahl der eingeschriebenen Schülerinnen 273 und zwar im I. Semester 129
 „ II. „ 144

Dennoch hat die Anstalt für das erste Semester des laufenden Jahres einen Zuwachs von 22 Schülerinnen zu verzeichnen.

Leider lässt der regelmässige Schulbesuch noch viel zu wünschen übrig. Diesem Uebelstande abzuhelpfen hat sich die Direktion veranlasst gefunden, der hochherzigen Gründerin der Anstalt den Vorschlag zur Errichtung eines Halbpensionat's¹⁾ zu machen, was allerdings das fixirte Jahresbudget von 7000 Francs mehr als verdoppeln würde.

Talmud-Thora der nordafrikanischen Juden.

In dieser Anstalt haben sich in diesem Jahre keinerlei Veränderungen vollzogen.

Zahl der Schüler	40
„ „ Lehrer	2

Schulen der Aschkenasim.

Anzahl der Schüler, die in dem Schulgebäude unterrichtet werden:	180
Lehrerzahl:	14

Anzahl der Schüler, die auf Kosten der Anstalt bei besonderen Lehrern Unterricht erhalten: 50.

Anzahl der Schüler, denen eine Unterstützung für Bezahlung von Privatlehrern gewährt wird: 75.

¹⁾ Dieser Vorschlag ist seitdem wirklich angenommen und ausgeführt worden und hat sich bereits ausserordentlich gut bewährt.

(Herausg. des Jahrb.)

Zwei Schreiblehrer unterrichten hier 2 Stunden täglich; Hebräische Schrift.

Die hier vorgekommenen Veränderungen sind Folge der grössten Armuth, die in den letzten Jahren geherrscht hat. Manche Familien, die bis dahin ihre Kinder privatim unterrichten liessen, waren gezwungen, sie dieser Anstalt zu übergeben; zu gleicher Zeit müsste die Anstalt in Folge der Theuerung von Lebensmitteln, den Gehalt der Lehrer erhöhen, was in diesem Jahre eine Mehrausgabe von 1200 Piaster verursacht hat; und da andererseits die Einkünfte in dieser schlechten Zeit sich verringerten, so lastet eine Schuld auf der Anstalt.

Talmud Thora der ungarischen Gemeinde.

Ueber diese Anstalt haben wir das Nöthige in dem Artikel über das Wachsthum der Wohlthätigkeitsanstalten etc. mitgetheilt.

Das Waisenhaus, (Stiftung des Berliner Comité). Auch hierüber haben wir das Nöthige in dem Artikel über das Wachsthum der Wohlthätigkeitsanstalten mitgetheilt.

Das Collegium („Etz Hachajim“).

Anzahl der Schüler 31, von denen 26 eine monatliche Geldunterstützung erhalten.

Lehrer: 2, die Vorträge halten, unter der Aufsicht eines Vorstehers, der ebenfalls besoldet wird und auch manchmal Unterricht ertheilt; sein Hauptaugenmerk aber ist auf das Ueberwachen der Schüler gerichtet, die er auch von Zeit zu Zeit examinirt. Erwähnungswerthe Veränderungen sind in diesem Jahre nicht vorgekommen.

In Bezug auf die Finanzen ist diese Anstalt mit der Talmud Thora der Aschkenasim vereinigt.

Collegium des Vereins „**Suckath Schalom**“ und
„**Meor Jacob**.“

Anzahl der Schüler 23, von denen 20 ein monatliches Stipendium erhalten.

Zwei neue nützliche Bestimmungen sind im Laufe dieses Jahres für diese Anstalt getroffen worden:

1. Es soll vierteljährlich Bericht von Einnahmen und Ausgaben in einer hebräischen Zeitung veröffentlicht werden; (wenn dieses Beispiel von allen übrigen Anstalten Jerusalems befolgt würde, so würde das nicht nur dazu beitragen, ihnen einen besseren Ruf in der Welt zu geben, sondern es würde auch den Finanzen derselben viel nützen). Am Ende des Jahres wird auf demselben öffentlichen Wege, (und auch auf einer im Schulzimmer aufgehängten Tafel) nicht nur der Cassenabschluss, sondern überhaupt ein detaillirter Bericht über

die Leistungen und den Zustand der Anstalt gegeben worden (ein solcher Bericht für die ersten 4 Monate 5640 findet sich in den hier erscheinenden Habazeleth).

2. Ein Register der die Anstalt besuchenden Schüler wird stets im Schulzimmer aufgehängt, so dass Jedermann sich von dem Stande der Schule überzeugen kann.

Die Ackerbauschule „**Mikweh Israel**“
der Alliance Israelite Universelle, nahe bei Jaffa.

Diese Anstalt wurde von der Alliance Israelite Universelle gegründet im Jahre 1870 unter der Leitung des Herrn Charles Netters und zwar unter Mitwirkung mehrerer grossmüthigen Wohlthäter, besonders des Herrn S. H. Goldschmidts, Vice-Präsident des Central Comité. Die Anstalt liegt in einer Entfernung von 4 Kilometers von Jaffa auf der Jerusalemer Strasse. Die Oberfläche des von der Ottomanischen Regierung abgetretenen Landstücks beträgt 250 Hektaren. In der Mitte dieses Landstücks erheben sich geräumige Gebäuden. Sieben Hektaren wurden als Gärten bebaut; sechs und ein halb als Weingärten, das übrige Land wird zum gewöhnlichen Ackerbau gebraucht. Mehr als 10.000 Bäume, (wovon wenigstens 8000 aus den Pflanzschulen der Anstalt geliefert worden sind) befinden

sich gegenwärtig an Ort und Stelle. Es gibt mehr als 8000 Obstbäume und zwar liefern mehr als 2000 derselben den vollen Ertrag. Es wurde ausserdem während des verflossenen Jahres ein Garten mit 1700 Citronenbäumen (Ethrogim) angelegt, die auch aus den Pflanzschulen der Anstalt kamen.

Der Ertrag der Ernte des Jahres 1880 kann auf 12.000 Franken geschätzt werden. Sie bestand hauptsächlich aus Weizen und Gerste, und zwar waren 1700 Kilo (ungefähr 600 Hektoliter) Weizen und 1200 Kilo (ungefähr 420 Hektoliter) Gerste.

Die Ackerbauschule hat jetzt 36 Zöglinge, die meisten sind entweder Waisen oder verwahrloste Kinder. Mehrere derselben sind Meistern in Jaffa anvertraut worden, um Handwerke zu erlernen, doch ist die grösste Zahl der Zöglinge zur Landwirthschaft bestimmt und sie stehen unter der Leitung des Obergärtners der Anstalt.

Ausserdem wird den Zöglingen täglich sechs Stunden Unterricht in hebräischer und arabischer Sprache, Religion und Moral gemeinnützigen Kenntnisse und die Elementarwissenschaften ertheilt und zwar in französischer Sprache. Der jetzige Direktor der Anstalt ist Herr M. S. Hirsch. Die Schule steht unter der Leitung des Herrn J. Bunhimol. Der Herr Rabbiner Elijah Sasson ertheilt den hebräischen und arabischen Unterricht.

Wohlthätigkeits-Anstalten.

Hospital der Familie Rothschild.

Der Bericht über diese Anstalt findet sich in dem in diesem Buche enthaltenen Artikel „Rückblick über die sanitären Verhältnisse etc. von dem Vorsteher des Rothschild'schen Hospitals: Dr. Schwarz.

Hospital „Bikur Cholim.“

Wegen den verringerten Einnahmen mussten die Vorsteher dieser Anstalt die Consulationstage von 3 auf 2 wöchentlich reduzieren.

Die Zahl der hier behandelten Kranken findet sich in dem oben angeführten Artikel des Dr. Schwarz.

Einkommen während des Jahres 1880.

Piaster 71.748.

Von den Einwohnern Jerusalems.

Piaster 44.798·5.

Ausgabe.

Defizit.

81.960 Piaster.

10.212 Piaster.

Stiftung zur Unterstützung armer Wöchnerinnen.

Diese Stiftung der Frau Baronin Betty James von Rothschild kommt jährlich 120 armen Frauen zu Gute. Jeden Monat wird an 10 armen Wöchnerinnen eine Geldunterstützung von je 10 Francs in Gold und die nöthige Menge von Wäsche für Mutter und Kind verabreicht.

Die zu diesem Zwecke ausgesetzte Summa beträgt jährlich 3000 Francs.

Pilger und Armenwohnungen auf dem Berge Zion.

Näheres hierüber findet sich in dem Artikel über das Wachsthum der Wohlthätigkeitsanstalten etc.

Die Suppen-Küche.

In Folge der schlechten Zeit hat sich die Anzahl der hier Unterstützten sehr vermehrt, und die Ausgaben haben die Einnahmen so sehr überstiegen, dass das Geld, welches die Vorstherinnen deshalb borgen mussten, als eine schwere Last auf ihnen ruht.

Armen-Wohnungen für alte Leute und Thee-Anstalt.

Das Nähere über diese Anstalt findet sich in dem Artikel über das Wachsthum der Wohlthätigkeitsanstalten etc.

Freiwillige Wohlthätigkeits- Gesellschaften.

1. Gmilas Chassadim.

Diese Gesellschaft hat auch in diesem Jahre die erste Stelle unter allen wohlthätigen Gesellschaften eingenommen, und hat sich so wohl von ihren Mitgliedern, wie auch von der Einwohnerschaft im Allgemeinen die grösste Anerkennung verschafft.

In diesem Jahre eingetretene Mitglieder 29, von denen 9 Frauen sind.

Der Cassenbestand hat sich dieses Jahr vermehrt um Piaster 23.243.

---

2. Gesellschaft „**Maos Ladai.**“

Auch diese Gesellschaft hat schöne Fortschritte in diesem Jahre gemacht, wenn schon nicht bis zu solchem Grade wie die vorhergehende.

In diesem Jahre neu hinzugetretene Mitglieder 11, von denen 5 Frauen sind.

Der Cassabestand hat sich dieses Jahr vermehrt um Piaster 5740.

---

3. Gesellschaft „**Derech Ha-Chajim Ugmillas Chassadim.**“

Auch diese Gesellschaft hat Fortschritte während dieses Jahres gemacht, so dass sie eine Summe von Piaster 7500 den Armen vor den Festen vertheilen konnte.

Auch war sie im Stande eine schöne Thora-Rolle schreiben zu lassen und eine neue schöngearbeitete Bundeslade zu beschaffen. Jetzt sammelt sie von ihren Mitgliedern Beiträge, um auch eine Pergamentrolle der Bücher der Propheten anfertigen zu lassen.

Während des Jahres neu hinzugetretene Mitglieder sind 16, von denen 6 Frauen sind.

---

4. Gesellschaft „**Linas Zedek**“

Auch diese Gesellschaft hat ihren Zweck während des Jahres aufs beste erfüllt, so dass sie

sich der Sympathie Aller erfreut, denen sie bekannt ist.

Die Zahl der während des Jahres hinzugekommenen neuen Mitglieder beträgt 30.

---

5. Gesellschaft „**Misgaw Ladach.**“

Aus dem Jahresbericht dieser Gesellschaft ist ersichtlich, dass sie solche Fortschritte gemacht hat, dass ihr nach Bezahlung aller Kosten, noch 1000 Franken übrig waren. Mit Hilfe dieser Summe und einer weiteren Summe von 1000 Franken, die einige Mitglieder ohne Zinsen auf ein Jahr vorstreckten, hat die Gesellschaft eine gute Apotheke angekauft. Auch haben die Vorsteher mit einem Arzt ein Abkommen getroffen, wonach er zu bestimmten Stunden Kranke in einem Zimmer hinter der Apotheke, gegen Zahlung von zwei Drittheilen der gewöhnlichen Gebühr behandelt. Diese und andere nützlichen Einrichtungen machen dieser Anstalt und ihren Gründern alle Ehre.

Alle Freunde, die die hier erwähnten 5 Anstalten besucht haben, haben sich mit der grössten Anerkennung darüber ausgesprochen.

Die Einwohnerzahl und Grösse des alten Jerusalems.

vom Baurath

C. Schick.

Es ist allgemein die Ansicht verbreitet, dass das alte Jerusalem kurz vor seiner Zerstörung nicht nur eine schöne und feste, sondern sehr grosse Stadt war, deren Einwohner sich nach Millionen beliefen. Besucht man die heutige Stadt, so findet man sie sehr klein, und erkennt aus dem Terrain, dass sie früher wohl grösser war, aber höchstens noch einmal so gröss; und wie da so viele Einwohner leben konnten bleibt ein Räthsel. Der Fromme sagt: das weiss Gott und der Weltmensch denkt, alle Nachrichten sind einfach übertriebene Erzählungen und Fabeln. Die Wissenschaft ist aber mit beiden Antworten nicht zufrieden und untersucht die Sache und kommt auch zu sicheren Schlüssen. Es sei mir vergönnt, einiges hierüber zu sagen. Man hat schon um aus der Schwierigkeit zu kommen angeführt, dass eben Jerusalem eine Bergstadt war, und in einer solchen können mehr Häuser gebaut werden, also auch mehr

Menschen leben, als in einer Stadt von gleichem Umfang in einer Ebene liegend. Allein dieser Schluss ist unrichtig. Gesetzt, die „Ebene Fläche“ auf welcher der Berg steht, sei 1000 Meter lang und breit und rechnet man durchschnittlich für 1 Haus 20 Meter lang und breit sammt Gassenbreite, so macht es für jedes 400 □ Meter also Platz zu 2500 Häusern. Hat der Berg eine Steigung von 45° Grad, (was eine sehr grosse und steile ist, oder wie man sagt „Dachjäh“ ist), so bildet die Linie der Oberfläche nicht 1000, sondern 1400 Meter über den Berg hin, nämlich 700 an dieser Seite und 700 auf der anderen Seite, dennach 400 Meter mehr, so möchte man schliessen: „folglic Bauplätze für 20 Häuser mehr!“ Und das wäre auch richtig, wenn die Mauern nicht *senkrecht*, sondern im rechten Winkel mit der Böschungslinie des Berges aufgerichtet wurden; dies ist aber bekanntlich nicht der Fall noch möglich, noch thun es so die Bäume und andere Pflanzen, noch wandelt der Mensch in solch geneigter Stellung umher.

Baut man ein Haus, so muss zuerst für dasselbe eine horizontale Ebene hergestellt werden; d. h. unten führt man eine Mauer auf und füllt etwas aus, und oben gegen den Berg hin, grabt man ab, und bilden somit die Häuser, die an einem solchen Berg liegen, eine Reihe hinter und über einander liegende kleine Terrassen, die wenn sie auf einmal alle hinunter senken würden auf die Linie des Grundes gerade so neben einander Platz hätten.

Einige Vortheile jedoch hat die Bergstadt vor einer in der Ebene voraus, nämlich mehr Berührungspunkte mit der Luft und dem Licht. Weil nun diese zwei Faktoren auf das Gedeihen, das Leben und die Gesundheit sowohl des leblosen als des lebendigen organisirten Wesen, grossen Einfluss haben, so mag ohne Nachtheil eine Bergstadt etwas dichter bevölkert sein, als eine in der Ebene. Auch der Morast und alles derartige Ungesunde, lauft schneller ab. So das eine Bergstadt einige Vortheile darbietet, welche die der Ebene nicht hat, und darum im Durchschnitt auch um einen gewissen, (aber jedenfalls keinen grossen) Prozentsatz dichter bevölkert sein mag. Wir sprechen hier aber hauptsächlich von dem Raume und nicht anderweitigen günstigen oder ungünstigen Bedingungen. In Hinsicht des Raumes könnte man auch denken: Die Leute, die an einem Bergabhang wohnen, können in den Berg hinein graben und Höhlen bilden, wie es z. B. in Silvah der Fall ist und damit viel mehr Platz gewinnen allein man bedenke, wenn der untere seitlich tief in den Berg hinein gräbt, und Aushohlungen macht, so kann der über ihm liegende auch nur noch seitlich in den Berg hinein graben und nicht hinunterwärts, wie es der Städtler in der Ebene überall thun kann, d. h. nach Belieben hinunterwärts Räume anlegen! und wie er will und kann, bis zum Mittelpunkt der Erde. Und so gleicht sich dieser wieder ganz aus, wenn man nur bei gewöhn-

lichen Aushöhlungen stehen bleibt. Höhlt man den ganzen Berg durch, so mag sich dann allerdings eine Differenz herausstellen, dabei muss aber der Berg schon steil sein, und mehr als die Hügel Jerusalems es sind. Aus der Bibel können wir die Anzahl der Einwohner des alten Jerusalems nicht darthun, wenn auch da und dort von deren Menge und der Grösse der Stadt die Rede ist.

Zur Zeit N e h e m i a, war die Stadt „gross und weit“ aber mit wenig Menschen bewohnt, so dass um dieselbe besser zu bevölkern, viele vom Lande herein ziehen müssten. Dann wissen wir, dass jeder erwachsene Israelite verpflichtet war, jährlich auf die hohen Feste nach Jerusalem zu gehen und, dass zu solchen Festzeiten eine ungeheure Volksmenge sich da ansammelten. So war es auch zu Christzeiten und bei der Belagerung der Stadt durch Titus. Allein dies war nicht die stehende Bevölkerung. Dass in Kriegzeiten sich viele vom Lande in die „feste Stadt“ flüchteten, ist eben so gewiss.

Der Verfasser des 2. Buches der Maccabäer V. 14, berichtet, dass Antiochus Epiphanus, seine Horden in der Stadt 3 Tage lang morden liess; die Jung und Alt, Männer und Weiber, Jünglinge und Jungfrauen dahinschlachteten woselbst der Säugling in der Wiege nicht verschont ward, so dass 80.000 umkamen, 40.000 gefangen genommen und 80.000 verkauft wurden; was also (ohne die überbleibenden) 200.000 macht,

da er Beamte in der Stadt zurückliess, so muss demnach die damalige Bevölkerung Jerusalems (wenn diese Zahlangaben richtig sind) zum Mindesten ein viertel bis eine halbe Million betragen haben.

Hecateus von Abdara, der auch in der Maccabäer Zeit lebte, sagte unter anderem auch: Da sind in dem Lande der Juden viele und starke Plätze, und eines davon ist eine grosse Stadt und sehr stark, sie hat über 50 Stadien im Umfang und ungefähr 120.000 Einwohner, sie nennen dieselbe Jerusalem. Der vom Egyptischen König an die Juden gesandte „Aristeas“ beschreibt auch die Stadt und gibt derselben einen Umfang von 40 Stadien, also 10 weniger als vor ihm Hecateus. Unser Hauptgewährsmann ist aber der jüdische Geschichtschreiber Flavius Josephus. Er spricht wiederholt von 2—3 Millionen gibt auch in seinen Beschreibungen viel Einzelheiten, und der Stadt einen Umfang von 33 Stadien, also noch weniger als seine Vorgänger, was um so auffallender ist, da er gern nach hohen Zahlen greift und oft übertreibt. Auch an einer anderen Stelle wirklich mehr angibt und sich so zu widersprechen scheint. Er gibt nämlich dorten der Ringmauer 90 Thürme und sagt, dass jeder 20 Ellen breit war und in Distanzen von 200 Ellen gestellt; berechnet man das, so gibt es einen Umfang von 54 Stadien. Man hat diesen Widerspruch schon dadurch zu erklären gesucht, dass man sagte:

Die Mauer hatte sehr viele *Z i c k z a c k e* und wenn dieselbe als solche gemessen, betrug sie 54 Stadien, wenn aber der Umkreis der Stadt überhaupt gemeint wurde, betrug derselbe bloss 33 Stadien. Allein so gerne ich auch eine Zickzacklinie im Allgemeinen zugebe, und was auch ganz natürlich ist, so ist der Unterschied der 2 Zahlen doch gar zu gross, um mit dieser Erklärung auszukommen, die Mauer hatte müssen wie ein Zahnrad aussehen, was bei der Figuration des Bodens und dem Lauf der Thäler doch nicht wohl anging, es gab Stücke, die für eine längere Strecke in gerader Linie liefen, und blos vorstehende Thürme hatte.

Wir glauben darum, dass sich bei diesen Zahlen ein *S c h r e i b f e h l e r* eingeschlichen hat und zwar, bei der Distanz der Thürme von 200 Ellen und beweisen dies wie folgt: Nach damaliger Kriegsweise waren 200 Ellen ohne Vorsprünge zwischen den Thürmen zu gross; auch an der heutigen Stadt, besonders an der Ostseite, wo die Thürme auf ausgehauenen Felswürfeln stehen, sind dieselben viel kleiner und im Durchschnitt blos 60 Meter, das ist ungefähr 120 jüdische Ellen von einander entfernt. Der Abschreiber hat demnach wohl 3 Ziffern beibehalten und auch den *Z w e i e r*, aber eben statt 120 zu schreiben, hat er 200 geschrieben. Rechnet man zu 120 Distanz die Breite eines Thurmes mit 20 Ellen, so gibt es 140, und dies 90 mal macht 12.600 Ellen.

Die Elle zu 20 Zoll und das Stadien zu 600 Fuss, so gibt es 36 Stadien, folglich bleiben für die Zickzacke 3 Stadien übrig, was ganz der Sache entspricht.

Dass der von Josephus angegebene Umfang der Stadt von 33 Stadien auch die Richtige ist, geht noch aus einem andern Umstand hervor. Titus liess die Stadt durch eine schnell aufgeworfene Wallmauer, längs den Hängen der Thäler, einschliessen, und diese Umwallung betrug 39 Stadien, müssten natürlich etwas grösser als der Umfang der Stadt sein, weil sie in einiger Entfernung davon und meist jenseit der Thäler hinlief. Man hat daher bei den 33 Stadien oder $1\frac{1}{2}$ Stunden als Umfang des alten Jerusalems stehen zu bleiben, was auch im Allgemeinen angenommen und von allen Gelehrten zugegeben wird.

Bei einem vollkommenen Kreis geben 33 Stadien Umfang 86 Quadrat Stadien, bei einem Viereck (wonach jede Seite 8 ein viertel Stadien hätte) 68 Quadrat Stadien. Allein die Form der Stadt war weder ein vollkommenes Quadrat noch ein Kreis, sondern mehr dem Parallelogram nähernd; aber mit ungleichen und gebogenen Seiten auch Zickzacklinien, so dass die ganze Area der Stadt bloss 60 Quadrat Stadien betragen haben kann. Und sind in runder Summe 600 Fuss (nämlich, die die ganze Länge eines Stadiens) gleich 200 Yards, folglich hat 1 Quadrat Stadien 40.000 Yards und dies 60 mal gibt 2,400.000 Quadrat Yards für die ganze Stadt.

Wie viel haben nun da Menschen gewohnt? oder besser, wie viel Menschen konnten da wohnen?

Dazu bedarf es eine längere Untersuchung. Die jetzige Stadt sammt der Mauer hat 1,046.000 Quadrat Yards, demnach ungefähr die Hälfte der alten Stadt und folglich hat sich das alte Jerusalem weit über das heutige hinaus erstreckt, im Süden den ganzen Zionsberg mit den Ophel bis zum Siloateich, (was allgemein zugegeben wird) und im Norden bis zu den Königsgräbern, was aber vielfach bestritten wird. (Die Erörterung dieser Frage gehört aber nicht hierher und bleiben wir bei den 33 Stadien Umfang, als einer gemessenen Linie stehen, so müssen wir die Stadt soweit hinausgehend annehmen, und da haben wir, wie schon erwähnt, ein Areal von 2,400.000 Quadrat Yards stark das Doppelte der jetzigen Stadt.

Wüssten wir, wie viel Quadrat Yards damals auf eine Person kommen, so hätten wir die Gesamteinwohnerzahl bald ausgerechnet, allein darüber wissen wir gar nichts, und können blos Vergleichen mit der Gegenwart anstellen.

Nimmt man für die heutige Stadt 25.000 stehende Einwohner an, so kommen auf die Person ungefähr 42 Quadrat Yards.

Jaffa (die Stadt) hat ungefähr 150.000 Quadrat Yards. Nach Baedeker hat Jaffa im Ganzen 8000 Seelen; rechnet man 3000 ausserhalb und 5000 innerhalb, so kommen auf die Person 30 Quadrat Yards.

Nach Fergüsson kommen in Cairo ungefähr 48 Quadrat Yards auf die Person und in Constantinopel ungefähr das Gleiche. In Benares, als der am dichtesten bevölkerten Stadt in Indien 40—45, in Calcutta nach Abzug der grossen Plätze gegen 70 Quadrat Yards.

Was Europäische Städte betrifft, so sei Hamburg die am dichtesten bevölkerte Stadt auf dem Continent und da kommen auf die Person 27 □ Yards. In London in der eigentlichen City 30 Quadrat im übrigen London 118 Quadrat. In Liverpool, einer dicht bevölkerten Stadt 34 Quadrat Yards.

Aus dieser Zusammenstellung ergibt sich, dass der Durchschnitt im Orient und Occident ziemlich gleich ist. Von den genannten Europäischen ist Hamburg mit 27 Quadrat und von den Orientalischen ist Jaffa mit 30 Quadrat am gedrängtesten bevölkert, und Calcutta in Indien und London ausserhalb der City am dünsten. Jerusalem, Benares, Cairo und Constantinopel, so ziemlich das gleiche mit Liverpool u. s. w.

Nehmen wir das niedrigste Verhältniss z. B. das von Jaffa mit 30 Quadrat für das „alte“ Jerusalem an, so gab das eine Vervölkerung von 80.000 Seelen und nehmen wir das Verhältniss vom jetzigen Jerusalem an, wo 42 Quadrat Yards auf die Person kommen, so gebe es für das alte bloß 57.000 Personen. Sagen wir nun, dass auch im heutigen Jerusalem noch vier mal mehr Menschen wohnen könnten (was möglich ist) d. h.

statt den 25.000=100.000, wonach dann auf die Person 10 ein halb Yards kommen, so gäbe der alte Raum Jerusalems einer Bevölkerung von 228.000 Menschen Platz und dies dürfte wohl der Wahrheit nahe sein. Nämlich die Annahme, dass als stehende Bevölkerung „alte Jerusalem“ (wenn es die vorhin genannte Ausdehnung hatte) 200.000 bis 250.000 Einwohner hatte. In Festzeiten kamen natürlich viele Auswärtige dazu, wo eben dann die Menschen sehr auf einander gedrängt gewesen sein müssten, besonders in Zeiten einer Belagerung! Aus dem Gange der Belagerung kommt Fergusson zu dem Schluss: dass die stehende Bevölkerung des alten Jerusalems bloß 25.000 gewesen sei und sagt: Wenn die Stadt viel mehr als 25.000 gewöhnliche Einwohner hatte und solch Tapfere, wie sich die Juden bewiesen, so hätte Titus sich nicht getraut dieselbe mit kaum eben so vielen einzuschliessen, anzugreifen und zu belagern, denn in der Regel brauchte der Belagerer 4 oder 5 mal mehr als die Besatzung der Festung ausmache, nun habe er bloß 4 Legionen und einige Hilfsvölker zusammen 25 bis 30.000 Mann gehabt, während in der Stadt 23.400 fechtende Männer waren, nämlich unter Simon 10.000 unter Johannes 6000, die Zeloten betrugten 2.400 und die Idumäer 5000, zusammen also 23.400; wenn sie auch durch ihre innere Kämpfe dann durch die mit den Römern und vollends durch Krankheiten und Hunger sich schnell verminderten. So erman-

gelten die Juden durchaus nicht an Muth, Vorsicht noch Kraft und Ausdauer und schlugen auch einige mal die Römer wirklich zurück, sie waren aber doch nicht stark genug, um die Römer weiter weg zu treiben oder später die Umzünglung durch zu brechen. Was wohl möglich gewesen wäre, wenn sie 10.000 Mann hätten auf einmal auf einen Punkt hinwerfen können. Auch hätte sich bei einer stärkeren Garnison Titus nicht getraut, eine einzelne Legion auf dem Oelberg zu legen. Eine schwache Position in Hinsicht der Anzahl; so dass dies die Juden bald bemerkten und einen erfolgreichen Ausfall unternahmen, worauf Titus aber die Stellungen dann änderte und die Mannschaften besser vertheilte. Beim Studium der Geschichte der Belagerung, Einnahme und Zerstörung der Stadt, bekomme man überhaupt den Eindruck: dass die Juden der Uebermacht unterlegen sind!“ — — So plausibel nun alles dies lauten mag, so unterschätzt offenbar Fergüsson sowohl die Menge der Juden und Römer, als besonders die Kriegsgewöhlichkeit der Römer den Juden gegenüber. Auch waren es mehr Männer als er angibt, obschon Vespasian war mit 60.000 (mit 10 Legionen in's heilige Land gezogen) und wenn sich das Heer auch durch den Krieg und Krankheiten inzwischen vermindert haben mochte, so liefen ihm wieder viele Ueberläufer zu. Titus hatte zunächst 3 Legionen bei sich und dann die 12. die früher unter Cestius von den Juden geschlagen

worden war, dann kam die 5. von Jericho her zu ihm, so sind also zusammen fünf Legionen á 6000—30.000 Mann, dann kommen 2000 von der Garnison in Alexandrien und 3000 Hilfstruppen vom Euphrat, was zusammen ohne die Ueberläufer schon 35.000 Mann ausmacht. (Bello V. 1. 6) und Baedeker gibt ihre Zahl zu 36.000 an, was sehr wahrscheinlich ist. Dann waren die Römer geübte, einem einzigen Führer streng gehorsame Krieger, während die Juden Bürgermilizen waren, und unter verschiedenen Parteihäuptern standen, und in dieser Beziehung keineswegs geeignet, zu erfolgreicher Vertheidigung ihrer Stadt, wie dies ja Josephus selbst genügsam erzählt und beklagt. Somit haben die obgenannten Argumente, aus denen sich auf eine geringe Bevölkerung schliessen lasse keinen eigentlichen Werth. Und wir müssen uns dabei nur an den Stadtraum selbst halten und demnach beurtheilen: Wie gross die Bevölkerung sein möchte? Denn während wir bereits erwähnt, Hecateus 120.000 Einwohner angibt und nach dem Buche der Maccabäer immerhin auf ein Viertel Million zu schliessen ist, so gibt Tacitus 600.000 an, während der Belagerung und nach Josephus kamen während derselben 1,100.000 ums Leben, durch Krankheit, Hunger und Schwert, so dass allein durch ein Thor 115.000 Leichen hinaus getragen wurden; 97.000 seien als Sklaven verkauft worden und 40.000 habe Titus die Freiheit geschenkt, was zu-

sammen 1 ein Viertel Million ausmacht. (Bel. VI. IX. 3.) Er sagt aber dabei es seien nicht lauter Jerusalemer gewesen, sondern sehr viele vom Lande, die als Festgäste hergekommen waren, aber durch die Belagerung in die Stadt eingeschlossen worden seien; und begründet seine Angabe, dass die Stadt wirklich so viele Menschen fasste, damit, dass er sagt: Cestius verlangte das Volk zu zählen, aber statt dessen wurden 256.700 Passahlämmer gezählt¹⁾, wobei einem sich wenigstens 10 Personen, manchmal auch 20 betheiligten, was eine

---

¹⁾ Siehe auch Tosephta Psachim Cap. IV. und Babli Psachim fol. 64 Col. 2, in welchen Aehnliches erzählt wird, mit dem blossen Unterschiede, dass die Zählung dort für Agrippa vorgenommen wurde, und als Resultat 1.200.000 ergab, was aber als eine ausserordentliche Zahl betrachtet wurde (פסח וועורים).

Die Angabe des Josephus, dass für jedes Lamm 10—20 Theilhaber waren, wird auch in diesen Stellen bestätigt.

Zwar trägt die Angabe der talmudischen Zahl nicht das Gepräge historischer Genauigkeit, sondern gehört zu den Beschreibungen, die als לשון גוזמא bekannt sind, wie sich leicht erkennen lässt einmal aus der runden Zahl von gerade 1 ein halb Millionen und aus dem Umstande, dass die Zahl als 2 mal die Zahl der aus Egypten Ausgezogenen (כפלים כיוצאי מצרים) bezeichnet wird; — wenn man aber in Anbetracht dieser beiden Umstände, nämlich dass die Zahl als eine aussergewöhnlich hohe bezeichnet wird, und dass sie nicht als streng geschichtlich zu betrachten ist, die Hälfte davon abzieht, also 600.000 als die richtige Zahl annimmt, bleibt immer noch eine bedeutende Differenz zwischen der Angabe des Josephus und des Talmud.

Bevölkerung von 2,700.000 ausmachte und an einer anderen Stelle Bel. 2, 14, 3 sagt er: dass als Cestius nach Jerusalem kam, ihn 3 Millionen Juden mit ihren Bitten umringten.

Nach der Gemorra¹⁾ fasste der Tempelhof allein 100.000 Menschen, die da ihr Passah wohl halten konnten (Deutsch Joseph S. 199. Theil II). Auch Eusebius schenkte Josephus Glauben, in dieser Beziehung und spricht von 3 Millionen. Allein alle diese Angaben sind offenbar übertrieben,

---

¹⁾ Nach unserem Wissen findet sich eine wörtliche Angabe, wie sie der Verfasser hier aus Gfroerer's Deutschen Josephus mit Noten von Hofmann (Stuttgart 1836) (in denen aber keine specielle original Autorität angegeben ist) citirt, im Talmud nicht vor. Etwas aber, das sich auf diesen Gegenstand bezieht, finden wir in Mischna Pesachim Cap. V. 10, wie wir sogleich zeigen werden.

Aus Pesachim Cap. IV. und Babli Pesachim fol. c 4 Col. 2, die schon in Anmerkung 1 erwähnt sind, haben wir gezeigt, dass man eine Personenzahl von 600.000 annehmen kann, die zur Feier des Passah zum Tempel kamen; — andererseits gibt freilich Josephus nur 250.000 an. Welche Summe wir aber auch annehmen, jedenfalls zeigt uns die obenerwähnte Mischna, dass alle Opferdarbringer im Tempelhofe Platz gefunden haben, denn sie sagt ausdrücklich, dass wenn das Passahfest auf einen Sonntag fällt, nur das Schlachten am vorhergehenden Schabbas erlaubt war, während das Abziehen der Felle, das Tragen und alles Andere bis zum Abend aufgeschoben werden müsste, daher die drei Abtheilungen, in die die Lammesitzer immer getheilt wurden, gleichzeitig innerhalb des Tempels Area verbleiben mussten, und zwar die erste Abtheilung im Tempelhof, die zweite in dem Chiel und die dritte auf dem Schlachtplatze.

wenn man sie allein auf Jerusalem anwendet und sind einander bloß nachgesprochen ohne nähere Untersuchung. z. B.

Wenn nach Josephus eigener Angabe der Hof des Tempel auf eine Seite ein Stadium oder 200 Yards betrug, so hatte er im ganzen 40.000 Yards. Hievon ist der „Innere Tempel“ sammt den Chil abzuziehen, was ungefähr die Hälfte ausmachte, bleiben dann noch 20.000 Yards, wie dann auf Einer Yard 5 Menschen Platz hatten bleibt ein Räthsel, d. h. unmöglich, und so ist es auch bei der Stadt im ganzen wo auf eine Person kaum 1 Quadrat Yard Platz kommen würde. Wenn diese grosse Zahlen angeführt sind, so ist mehr das Volk im Allgemeinen gemeint, so weit es Erwachsene betrifft. Und wir kehren darum wieder zu dem oben gefundenen Ergebniss zurück: Dass als stehende Bevölkerung Jerusalem 200.000—250.000 Seelen hatte, während der Belagerung aber etwa das 3fache, in runder Summe etwa 600.000 angenommen werden mögen, wie es Tacitus angibt, und auch Neuerer z. B. Baedeker annehmen.

Wir können zur Stützung dieser Annahme noch eine andere Berechnung anstellen und sagen: Jedes Zimmer, das 20 Quadrat Yards hält, mag im Orient eine Familie aus 4 Personen bestehend, beherbergen; nimmt man 3 Stockwerke an, so beherbergt eine Area von 20 Quadrat Yards 12 Personen, zu dem leeren Raum der Zimmer müssen aber vier siebentel oder 11 ein halb Yards, Mauer-

dicken u. s. w. hinzugerechnet werden, so ergibt sich für eine Person gegen 3 Quadrat Yards. Nun sind abzuziehen, von der Gesamtarea die Strassen, leere Plätze, Teiche, die Befestigungsmauern, einige, wenn auch kleine Gärten und dann die schwächere Bevölkerung in den Palästen, wofür zusammen ein viertel der Gesamtsumme abgehen mag, bleiben noch 1.800.000 Quadrat Yards, was, wenn wir 3 Yards für eine Person annehmen 600.000 Einwohner gibt.

Mithin dasselbe Resultat, 3 Yards ist aber sehr gedrängt und nur in Nothzeiten möglich.

Dr. T o m p s o n hat in seinem interessanten Buch „The land & the book,“ diese Frage auch behandelt, und was er anführt ist wirklich richtig. Will ihm daher im Auszuge folgen, und um kurz zu sein, meine eigenen Gedanken einschieben. Die Städte des Orients waren ummauert; die Vertheidigungslinie nicht unnöthig lang, sondern so kurz als möglich gemacht, darum im Innern die ganze Area so weit als möglich benützt und überbaut wurde¹⁾, es fanden

---

¹⁾ Obschon es ganz wahr ist, dass nach allgemeiner Sitte des Orients die Strasse mit Gewölben überbaut werden, so war doch Jerusalem, zur Zeit das die Israeliten darin heimisch wohnten, eine Ausnahme davon, wie wir ausdrücklich finden in Tosephta Negaim Cap. 6 und in Babli Baba Kama fol. 82 col. 2, und wie auch von Maimonides als Gesetz angenommen worden ist, in Halacha Beth Habchira Cap. 7, 14, — und zwar erklärt sich die Ausnahme

sich wenige Gärten¹⁾ darinnen, nur die Könige und die Vornehmsten erlaubten sich solche, auch die freien Plätze sowie die Strassen, waren auf das aller nothwendigste beschränkt, daher die Märkte stets vor dem Thor abgehalten wurden, Gerichtsversammlungen im Thore selbst, wo die ab- und zugehenden Theil nehmen konnten, auch die Betheiligten Platz fanden und gleich wieder abgehen konnten. Auch waren die Strassen wohl wie heute nicht nur schmal, sondern theilweise überbaut. Darum öfters von dunklen Durchgängen die Rede ist. Dann hatten wie noch heute, die Orientalen sehr wenig Hausgeräthe und brauchten nie ein extra Schlafzimmer! Bei Jerusalem kam nur hinzu, dass es die Hauptstadt und die Cultusstädte des Volkes war, wo das ganze Volk sich öfters zu versammeln hatte. Es musste darum schon bei Erstellung von Wohnungen darauf gesehen werden, dass dieselben so angelegt wurden, um recht viele Leute aufnehmen zu können. Das Privatleben trat in Jerusalem zurück, und wurde da mehr ein geselliges, öffent-

---

durch die eigentlichen Reinheitsgesetze, die beobachtet werden müssten; Leute, die unter einem Gewölbe gingen, in dem etwas Unreines gehalten wird, wurden selbst unrein (אוהל הטומאה).

¹⁾ In Wahrheit waren in Jerusalem keine Gärten ausser solchen, in denen schon von Zeiten der alten Propheten eine Art Rose, die man zum Rauchopfer brauchte, gezogen wurde, wie aus den in Nr. 4 angegebenen Stellen ersichtlich ist.

liches und C u m u n i s t e s. Die Häuser stellten eine Art Kasernen oder heutige Pilgerwohnungen dar, und die Gäste hatten auf Aufnahme Anspruch¹⁾. Dann entbehrte die Stadt aller F a b r i k e n oder sonstige viel Platz einnehmenden mechanischen Einrichtungen. Alle derartigen Unternehmungen und Werkstätten waren ausserhalb der Stadt. Es war auch kein Wohnplatz von Landbauern, es gab weder Scheunen, noch Ställen von Bedeutung, ausser dem Könige und die Vornehmsten des Volkes, besassen die gewöhnlichen Bürger keine grösseren Hausthiere, weil sie keine bedürften. Die Bürger lebten von ihren Brüdern auf dem Lande und die Männer in Jerusalem hatten zu einer grossen Anzahl Aemter, in Religion und Staat, auch Soldaten auch sehr viele Schulen, demnach viele Lehrer und Schüler, Handelsleute oder Krämer und W e c h s l e r alles Dinge und Stände, die zu einer Zusammendrängung wirken, und wo der Einzelne nicht viel Platz braucht und so konnten 200.000 bis 250.000 ganz bequem da wohnen wenn auch gedrängt bei einander und in Festzeiten (oder Zeiten der Belagerung wenn's Noth that) noch mehr aufnehmen, so dass die Stadt bis über einer halben Million fassen mochte. In der Regel wohnten aber die Festgäste meist in Zelten rings um die Stadt her, besonders aber am Oelberg bis über Betha-

---

¹⁾ Zur Bestätigung hiefür siehe Tosephta Negaim Cap. 6 und Aboth de Rabbi Nathan Cap. 35.

nien hinaus ¹⁾, welches Bezirk geheiligt worden war, und als wie zur Stadt gehörend, oder einen Theil derselben ausmachend betrachtet wurde. Wenn nun die alten Berichterstatter von 2—2^{1/2} und selbst 3 Millionen reden, so meinen sie alles zusammen, die Stadt mit den ausserhalb gelagerten, und sind dann gewiss keine Uebertreibungen, und wenn Jose-

---

¹⁾ Ohne diese Angabe bestreiten oder bestätigen zu wollen, scheint es mir doch angemessen, darauf aufmerksam zu machen, dass für die Verzehrung des Passah-Lammes diese Gegend nicht gebraucht werden dürfte, da dieses (gleich allen geringen Opfern von der Gattung קרשים קלים) nur innerhalb der Mauern Jerusalems gegessen werden dürfte. (Babli Psachim fol. 85 col. 2. Maimonides Halacha Pesachim 9, 2). Es ist ganz wahr, dass der Talmud von einem Beth Phage redet, wo der Passah gegessen werden darf, doch ist das nicht mit den neutestamentlichen Bethanien und Bethphage zu identificiren, sondern wird ausdrücklich als ein innerhalb der Stadt nahe der Tempel-Area gelegenen Ort beschrieben (Pesachim fol. 62 col. 2).

Unseres Verfassers Quelle Caspari's chronologisch geographisches Leben Jesu Christi (Hamburg 1869) Rauher Kain beruft sich zwar für seine abweichenden Angaben auf vielen Stellen aus Talmud Babli, Jeruschalmi, Sifri etc., doch haben wir in keiner derselben eine Bestätigung für ihn gefunden; — manche hat er offenbar missverstanden, da sie von dem Gegenstand in Frage gar nicht reden, andere aber widerlegen ihn geradezu.

Der Talmud erkennt übrigens die Schwierigkeit, die Anwesenheit einer so grossen Bevölkerung zu erklären, vollkommen an und beschreibt es als eines der zehn Wunder im Tempel zu Jerusalem, dass keiner der Anwesenden je zu seinem Nachbar gesagt habe: Es ist mir niemals so eng gewesen in Jerusalem zu übernachten (Aboth 5. 5.)

phus über 1 Million als in dem Kriege umgekommen angibt, so meint er dies wohl im ganzen und nicht die von der Stadt allein, und ist dann gewiss keine Uebertreibung.

Die alten Berichte widersprechen sich daher nach dieser Auslegung dann durchaus nicht! Man hat auch schon eingewendet, eine solche grosse Menge hätte auf solch sterilem Terrain, wie es bei Jerusalem ist, durchaus nicht verproviantirt werden können! Selbst bei 200.000 die allfallsigen stehende Bevölkerung sei dies sehr schwer und selbst in ruhigen Zeiten, wie vielmehr in Zeiten des Krieg's. Man vergisst in der Regel aber ganz, dass alle die Festgäste ihre Lebensbedürfnisse, während ihres Bleibens in Jerusalem mit zu bringen hatten, und ebenso die Opfer und Zehnten für die Priester dem Tempeldienst, ihre Gelübde und daher waren sie also verproviantirt! Wenn keine Festgäste kamen, dann konnte sich Lebensmittelmangel in Jerusalem einstellen, aber nicht wenn die Festgäste kamen und ihre Abgaben brachten, sie versorgten ja gerade die Stadt mit allem Nöthigen, ebenso wie es heute noch hier ist. Kommen keine Pilger so entsteht Noth, kommen viele, so gibt's Verdienst und Jedermann fühlt sich besser dran. Jerusalem hat eben hierin vor andren Städten ganz verschiedene Verhältnisse. Noch ist zu erwähnen, dass das „alte Jerusalem“ gehörig und zweck entsprechend ausgebaut war, und wenn das beim jetzigen geschähe, es auch 4 mal mehr Einwohner

d. h. bis zu 100.000 beherbergen konnte. Was aber allerdings nicht zu wünschen ist, auch wohl nicht mehr geschehen wird. Es ist viel besser, die Stadt breitet sich weiter aus (wozu auch die Anfänge ja bereits gemacht worden) als dass die Bevölkerung sich im Innern immer mehr verdichtet, bis zu solch hohem Grade!

Selbst der alte Prophet spricht von einer einstigen Erweiterung der Stadt, deren Erfüllung wie ich glaube bereits begonnen hat.

Wachsthum der Synagogen und Wohlthätigkeits-Anstalten.

1. Die Pilger- und Armenwohnungen.

Diese Anstalt ist in diesem Jahre bedeutend vorangegangen. Gegenüber der westlichen Ecke der ersten Häuserreihe sind 5 neue Häuser errichtet worden, die alle bisherigen in jeder Beziehung bedeutend übertreffen. Jedes derselben besteht aus einer Küche, einem Magazin, einer Wohnstube und kleinem anstossenden Gemach, und ist innerlich wie äusserlich aufs behaglichste eingerichtet; — Licht und Luft geniesst man darin in Ueberfluss, auch sind Wandschränke und alle sonstigen Hausbequemlichkeiten in aller Fülle darin zu finden.

An diese schliessen 3 etwas kleinere Häuser für Witwen an, die ganz in derselben Weise hergerichtet sind.

Diese ganze Bereicherung ist einem Wohlthäter zu verdanken, der nicht nur schon vorher viel für diese Anstalt geleistet hat, sondern überhaupt sich der Armen im Heiligen Lande (wie auch überall) in grossartiger Weise annimmt, näm-

lich dem wohlbekanntem Philantropen Freiherrn Wilhelm Carl v. Rothschild in Frankfurt am Main ¹⁾.

Die Bewohner dieser 8 Häuser haben dasselbe Privilegium wie die der von ihm früher gestifteten Häuser, nämlich auf die Dauer von 5 Jahren darin verbleiben zu können.

Noch ein anderer Wohlthäter aus derselben Stadt (Frankfurt am Main) der verstorbene Rabbiner Dr. Frankel, hat diese Anstalt in seinem Testament bedacht, indem er bestimmte, dass aus seinem Nachlass eine Synagoge dafür errichtet werden solle. Seine Erben waren prompt in der Ausführung dieser Bestimmung, und ist daher in diesem Jahre nicht nur eine schöne Synagoge auf der Ostecke der ersten Reihe Häuser auf ihre Kosten errichtet worden, sondern sie haben dieselbe auch mit einigen Thorarollen und einer Bibliothek versehen, und noch eine Frauensynagoge und zwei Wohnungen für „Chasan“ und „Schamas“ eingerichtet.

Dieser Neubau wurde im Monate Tischri unter allgemeiner freudiger Betheiligung der hiesigen Israeliten feierlich eingeweiht.

¹⁾ Die ausdrückliche Bestimmung des Schenkers war, dass sein Name bescheiden verborgen bliebe. Da er aber durch eine glückliche Vorsehung verrathen wurde, so nehmen wir keinen Anstand ihn auch hier zu veröffentlichen und können nicht umhin, uns der Worte unserer Weisen zu erinnern: Wer von der Ehre flieht, den verfolgt die Ehre כל הכורה מן הכבוד, הכבוד רורף אחריו.

Das Central-Comité dieser Anstalt hat aber auch aus eignen Mittel mancherlei Nützliches dieses Jahr zu Stande gebracht.

Zunächst hat es alle Häuser, die schadhafte geworden waren, gründlich ausbessern lassen.

Dann hat es einige kleine Häuser, die bisher als Wohnungen nicht benutzt werden konnten und nur als Magazine dienten, so vervollständigen lassen, dass sie jetzt gute Logis abgeben, und so sind dann 4 neue Wohnungen zu den bewohnbaren Häusern dieser Stiftung hinzugefügt worden.

Ausserdem hat das Comité ein anstossendes Haus gekauft und an dessen Stelle ein grosses und schönes Thor mit Portierwohnung errichtet.

Auch ist der ganze Platz geebnet worden, so dass man nicht mehr, wie bisher, sich durch das blosse Darübergehen die Füsse wund macht.

Zu beiden Seiten des Weges hat man duftende Bäume gepflanzt und damit einem bisher sehr tief gefühlten Bedürfniss entsprochen. Der Weg pflegte so voll von Unrath und Schmutz zu sein, dass er die Gesundheit der Einwohner beeinträchtigen musste, und der Eingang zu dem den Häusern führende Weg war unter einem so niedrigen überbauten Bogen, dass fremde Besucher sich nur mit Schwierigkeit entschliessen konnten hindurch zu gehen. Jetzt aber geniesst man in diesen Wohnungen die reinste Luft und der Zugang zu ihnen ist herrlich.

Diese letztere Verbesserung hat eine Ausgabe von 4000 Mark veranlasst.

---

2. Juda Touro's Armenwohnungen.

Sir Moses Montefiore, Bart. dessen Liebe für Jerusalem aller Welt bekannt ist, widmet noch immer seine Aufmerksamkeit der Vollendung aller nothwendigen Einrichtungen für diese Armenhäuser, welche der Freigebigkeit des verstorbenen Juda Touro in New-Orleans (America) ihre Entstehung verdanken.

Da Wasser in diesem trockenen Lande eines der Hauptbedürfnisse ist, so hat Sir M. Montefiore eine neue Cisterne bauen lassen, die gross genug ist, um eine für die Bedürfnisse aller Einwohner dieser Häuser genügende Quantität Wasser in sich aufnehmen zu können.

Gesammelt wird das Wasser durch Röhren, die von einer grossen besonders zu diesem Zwecke invollirten und gepflasterten Fläche im Garten und von dem Dache der ganzen Häuserreihe ihren Zufluss erhalten.

Auch ist die den Häusercomplex umgebene Mauer vollständig reparirt und mit einem neuen Eingangsthor versehen worden; — es wurde ausserdem eine Wohnung für den Wächter hinzugefügt worden, der das ganze Eigenthum zu bewachen hat. Die ganze Häuserreihe entlang ist eine Veranda

errichtet worden, über welche man leicht ein Stück Stoff ausbreiten kann, um so auch während der heissesten Stunden des Tages Schatten zu haben, was für die hiesigen Einwohner eine grosse Wohlthat ist.

Auch ist vor jedem einzelnen Hause eine Anzahl Bäume gepflanzt und ein Stück Land als Gemüsegarten eingerichtet worden, wodurch Leute, die bisher nichts von Landarbeit wussten dazu angehalten werden. In der Zukunft mag das von grosser Bedeutung sein.

Ein beiläufiger Vortheil, den diese Verbesserungen der jüdischen Bevölkerung hier gebracht hat, ist, dass alle Arbeit unter der Aufsicht eines europäischen Architekten von Israeliten gemacht wurde, die nur zu froh waren jede Arbeit, auch die schwierigste, und zu einem Tagelohn, zu dem selbst die gewöhnlichen Bauern Beschäftigung finden zu verrichten. Dieser Vorfall stempelt die viel verbreitete Meinung, als ob Jerusalemer Juden nur Faulenzer wären, zu einer directen Unwahrheit.

Alle Ehre dem würdigen, philanthropischen Baronet, der selbst in seinem hohen Greisenalter nicht aufhört für Jerusalem zu sorgen, und unsere ganze Gemeinde fühlt, dass sie ihm zu ewigen Danke verpflichtet ist.

---

3. Sir Moses Montifiore's Testimonial Fund.

Diese Stiftung, von deren Thätigkeit man bisher noch nichts gehört hat, hat jetzt einen vorbereitenden Schritt gethan, um den von den hiesigen Baugesellschaften vor einigen Jahren angefangenen Häuserbau ausserhalb der Stadt zu befördern. Und zwar hat das Comité es für den Augenblick für sicherer erachtet, einer bereits bestehenden Gesellschaft hilfreich an die Hand zu gehen.

Die Gesellschaft „Mischkenoth Israel“ hat durch Vertrag mit obigem Comité übernommen, innerhalb dreier Jahren die noch fehlende 80 Wohnungen (40 Häuser von je 2 Wohnungen) herzustellen, wozu sie einen zinsfreien Vorschuss von 3000 L. auf 15 Jahre von dem Testimonial-Fund erhalten, während sie selbst das übrige Capital auftreiben muss.

Die Art der Rückzahlung dieses Vorschusses soll folgende sein: Jedes Mitglied der „Mischkenoth Israel“ muss sofort 3 L. erlegen und einen jährlichen Beitrag von 3 L. fünfzehn Jahre lang zahlen, damit der ohne Zinsen geliehene Betrag zurückgezahlt werde. — Nach dem gefassten Plane soll inmitten der Colonie eine neue genügend grosse Synagoge erbaut werden, die den Namen „Maskereth Mosche“ tragen wird.

---

4. Die Synagoge „Beth Abraham“ in der Colonie „Mischkenoth Israel.“

Seit Jahren fühlten die Vorsteher der Baugesellschaft „Mischkenoth Israel,“ dass sie eine Synagoge für die Mitglieder ihrer Gesellschaft herstellen sollten, damit diese nicht durch tägliches dreimaliges Besuchen eines entfernten Bethhauses zu viel zu leiden haben.

Um das Geld dafür aufzutreiben, wurden in den Häusern aller Mitglieder Sammelbüchsen aufgestellt, und als das Ergebniss dieser sich als ungenügend erwies, während das Bedürfniss einer Synagoge immer stärker gefühlt wurde, entschlossen sich die Vorsteher, mit auf Zinsen geborgtem Gelde ein Gotteshaus mit allem nothwendigen Zubehör herzustellen.

Die auf diese Weise entstandene Schuld hat lange Zeit auf diese Gesellschaft schwer gelastet, bis in diesem Jahre Gott dem jetzt verewigten **Abraham Susmann** (ehemals erster Schächter zu London) den guten Willen eingab, 100 L. von seinem Gelde dazu zu verwenden, diese Gesellschaft schuldenfrei zu machen. — Die Synagoge so wie die zu bauenden neuen Häuser werden nach seinem Namen benannt „Beth Abraham,“ und er wird stets in dankbaren Andenken bei den Mitgliedern der Gesellschaft fortleben.

5. Die Vorsteher der Gemeinde **Grodno** haben ausserhalb der Stadt in der Colonie „Beth

Jacob“ zehn Wohnungen, (jede aus 2 Stuben und allen nothwendigen Einrichtungen bestehend) gebaut; und wohnen darinnen 16 dieser Gemeinde angehörige Familien 3 Jahre lang miethesfrei.

6. Die Vorsteher der Gemeinde Minsk haben um 800 L. ein in der Stadt gelegenes Haus das 10 Zimmer enthält, gekauft und die daraus sich ergebende Einkünfte sollen zu Beiträgen zur Miethe für arme Witwen dieser Gemeinde verwendet werden.

---

7. Zufluchtsstätte für alte Leute und Thee-Küche.

In dieser Anstalt wird alten Leuten, sie mögen irgend einer israelitischen Gemeinde angehören, Obdach gewährt, nebst einer kleinen Summa täglich zur Bestreitung der nothwendigen Kost.

Auch wird hier Morgens und Abends jeder bedürftigen Person so viel Thee (ohne Zucker und Milch), zu trinken gegeben, wie sie zu haben wünscht, und wer sich genirt in der Anstalt zu trinken, darf sich die betreffende Quantität mit nach Hause nehmen.

Die Einkünfte dieser Gesellschaft fließen aus freiwilligen monatlichen Beiträgen von Israeliten Jerusalems und von einigen einmaligen Schenkungen seitens jüdischer Wohlthäter in England und Australia.

Nach dem in einer hiesigen Zeitung vom Vorsteher Herrn **Sunders** (aus Australien) veröffentlichten Bericht beliefen sich die Ausgaben während des Jahres auf Piaster 4518·10 und überstiegen die Einkünfte um Piaster 1345.

---

8. Beth Hamidrasch „Doresch Zion.“

Diese Anstalt wurde im Jahre 5638 durch die übergrossen Regengüsse bis auf das Fundament so beschädigt, so dass die Vorsteher die Schule zeitweilig verlegen mussten, um die Reparaturen vornehmen zu können. Diese letztere wurde im Laufe dieses Jahres glücklich vollendet, so dass das Gebäude jetzt Wind und Wetter trotzen kann.

Die dadurch veranlassten Ausgaben beliefen sich auf 10.000 Franken, welche durch freiwillige Gaben von unseren Brüdern in Deutschland und Frankreich aufgebracht wurden.

Bei der Einweihung des wieder hergestellten Locals war ein zahlreiches Publicum anwesend, unter dem sich ausser den hervorragendsten Rabbinern und Chachamim auch der Consul der französischen Republik, Herr **Joseph K r i e g e r**, der Dolmetscher des Paschas zu Jerusalem, und Herr **M. E r l a n g e r**, ein Mitglied des Central-Comités der „Alliance Israelite“ in Paris, der gerade als Gast hier war, befanden. — Die Kinder wurden bei dieser Gelegenheit examinirt. Herr **Krieger**

prüfte sie im Arabischen, und das Resultat der ganzen Prüfung war ein solches, dass man den Verwalter der Anstalt die allgemeine Befriedigung über den Zustand desselben ausdrückte.

54 Kinder werden in dieser Anstalt unterrichtet.

---

9. Waisenhaus der Berliner Gesellschaft zur Fürsorge für Waisen in Palästina.

Diese Stiftung ist nicht eine in diesem Jahre neuentstandene, hat aber in diesem Jahre eine neue Form angenommen, daher wir sie zu denen zählen, von deren Wachsthum zu reden ist.

Seit 4 Jahren hat das Berliner Comité dieser Anstalt seinen Zweck in der Weise erfüllt, dass es mit der Ackerbauschule der Alliance Israelite in Jaffa ein Abkommen traf, wonach in der Schule der letztern 4 Waisenkinder auf Kosten des Comité's erzogen wurden. — In diesem Jahre aber hat das Comité unter besonderer Ermuthigung von Seiten des deutschen Consuls zu Jerusalem, Baron von Münchhausen, ein eignes Haus in Jerusalem eröffnet, in dem Waisenkinder Kost, Kleidung und Wohnung, so wie eine gute Erziehung frei erhalten. Man unterrichtet in der hebräischen Sprache, so wie in allem, was zur jüdischen Religion gehört, und ausserdem in deutschen und in den gewöhnlichen Elementargegenständen.

Die Anstalt wird von den Agenten des Berliner Comités, Herrn Dr. Herzberg, einem frommen und competenten Manne geleitet, der für das leibliche wie geistige Wohl der Waisen sorgfältig bedacht ist.

Die Zahl der Waisen, die jetzt in der Anstalt sind, ist 6, wovon 4 Kinder von Sephardim und 2 Kinder von Aschkenasim sind.

---

10. Talmud Thora der Ungarischen Gemeinde.

Die Vorsteher dieser Gemeinde haben in diesem Jahre eine besondere Schule eröffnet, während sie bisher in Bezug auf Erziehung der Kinder mit den Peruschim-Gemeinden verbunden waren.

Der Grund der Trennung ist in einem s. Z. vielfach besprochenen Vorfall zu suchen. Sir Moses Montifiore schickte den Peruschim Gemeiden eine Summe Geldes, damit die Schulkinder eine Stunde täglich besondern Unterricht in der Landessprache (der arabischen) erhalten. Man machte schon Vorkehrungen, um einen gottesfürchtigen jüdischen Lehrer zu diesem Zwecke anzustellen, allein die Aufregung über die so beabsichtigte Neuerung wurde so gross, dass man zuletzt doch davon abstand.

Aber obschon aus der Sache nichts wurde, glaubten die Eiferer der ungarischen Gemeinde doch, dass es besser sei sich von den Peruschim zu trennen, um so allen künftigen Gefahren zu entgehen, und haben sie es nun dahin gebracht, dass sie eine eigene Schule für ihre Kinder haben.

Dieses Schulgebäude ist über die Synagoge der ungarischen Gemeinde „N e c h a m o t h Z i o n“ und theilweise anstossend an dieselbe errichtet worden.

Die Zahl der Schulzimmer ist 6 in denen 6 Lehrer unterrichten.

Die Unterrichtsgegenstände in den verschiedenen Classen sind: Bibel, Bibel mit Commentar, und Talmud mit allen Commentaren. Ausserdem kommt ein Lehrer eine Stunde täglich, um hebräische Cursivschrift zu lehren.

Die Zahl der Kinder ist 41 von denen 7 Kinder anderer Gemeinde sind, welche letztere für ihren Unterricht voll bezahlen müssen.

Die Ausgaben bestreitet die Gemeindecassa, und kann daher keinerlei Deficit eintreten.

Die Vorsteher wählen die besten Lehrer für ihre Anstalt und lassen es sich auch angelegen sein, wenigstens einmal die Woche die Schule zu besuchen und die Kinder zu prüfen, daher denn auch recht Tüchtiges hier geleistet wird.

Rückblick auf die sanitären Verhältnisse Jerusalem's

nebst statistischem Ausweis des freiherrlich Rothschild'schen Hospitales vom Jahre 1880.

Wenn es noch erst eines Beweises bedürfte, welch bedeutenden Einfluss die öffentliche Hygiene auf den allgemeinen Gesundheitszustand einer Stadt nimmt, so blicke man auf die Weltstädte London, Paris, Wien, deren Mortalität in den letzten Decenien in dem Masse abnahm, als deren öffentliche Hygiene verbessert wurde.

Wohl bleibt noch auch in vielen Städten Europas viel zu thun in dieser Beziehung übrig, allein fast überall ist man dort bereits zur Erkenntniss gelangt, auf welche Weise man sich und seine Mitbürger vor Schädlichkeiten bewahren könne.

Nicht so im Oriente. Hier ist Hygiene ein unbekanntes Ding. Ein jeder Tourist, welcher den Orient bereist hat, kennt wohl die Indolenz der orientalischen Behörden in Bezug der Reinlichkeit der Strassen, wo Thierkadaver und Unrath ganze

Stadtviertel verpesten. Der Türke mit seinen zerütteten Finanzen bietet reisenden Fürsten königliche Gastfreundschaft auf Kosten der betreffenden Districte, hat aber keinen Kreuzer für die Assanirung seiner Städte übrig. Wozu auch? Allah Kerim! Gegen den Fatalismus kämpfen Götter selbst vergebens.

Doch fürchterlich sind auch die Consequenzen.

Was ist aus diesen einst gottgesegneten Gefilden geworden? Was aus den herrlichen Landschaften! Wo sind die vielen Völkerschaften, von denen uns die Lieder singen und deren Ruhm uns die Weltgeschichte verkündet! Dahin! Dahin! Nur Schutt und Trümmer decken die einstigen Herrlichkeiten und grossartigen Ruinen, in deren Schatten elende Nachkommen, in elenden Hütten vegetiren, zeigen von längst entschwundener Pracht.

Entwaldet liegen ganze Länder, entblösst von Humus die Hochplateaux und das ermüdete Auge sucht vergebens nach etwas grün. Nur wo kleine Bäche genährt von halbversiegten Quellen sich dahinschlängeln, zeigt sich etwas Leben, etwas Vegetation und dort wo — fremder Colonisten Hände zeigen, was Menschenfleiss vermag.

Minder düster gestaltet sich das Bild an den Küstenstrichen, respective an den bedeutenderen Küstenorten, die in reger Communication mit den Westen stehen. Ja manche derselben haben in den letzten Jahren einen erfreilichen Aufschwung genommen, allerdings auf Kosten der autochtonen

Einwohner, die nach und nach von fremden Eingewanderten verdrängt wurden.

Die eigenthümlichen politischen und socialen Verhältnisse des Orients bringen es mit sich, dass er noch heute als das Eldorado aller Abentheurer und Glücksjäger gilt, was Wunder, wenn da nun fast eine jede grössere Stadt einer wahren Völkermusterkarte der bewohnten Erde gleicht. Und es ist gut so. Das ist frisches Blut transfundirt in die Arterien des anaemischen Orients.

Eine eigenthümliche Stellung unter den Städten des Orients nimmt Jerusalem, die *Cité sainte par excellence*, ein, eine Stadt, die weder leben noch sterben kann. Wie oft sie auch nach ihrer einstigen Glanzperiode, zu einiger Blüthe gelangt war, eben so oft verfiel sie wieder, vollends seitdem sie unter Sultan Selim I (1517) in türkischen Besitz gelangte. Und nur fromme Seelen sorgten dafür, dass sie nicht gänzlich vom Erdboden verschwinde, sind ja Geschichte, Tradition und Legende zu enge an diese den drei monotheistischen Religionen gleich heilige Stätte geknüpft. Seit 15 Jahren nimmt sie Dank der Einwanderung strenggläubiger Juden, welche ihre letzten Tage in der Stadt ihrer Vorahren beschliessen wollen, wieder einigen Aufschwung. Stattliche Neubauten erheben sich bereits ausserhalb der Stadtmauern, und entlasten einigermassen die überfüllten und schmutzigen Gebäude der inneren Stadt.

Diese selbst mit ihren krummen winkligen

schmalen und schlecht gepflasterten Gassen, bietet einen trostlosen Anblick dar. Auf viel tausendjährigem Schutt stehen die zwar massiv gebauten, aber unansehnlichen Häuser — wahre Unrathkeller, in deren kleinen feuchten Räumen oft mehrere mit Kindern reich gesegnete Familien wohnen. Dazu ermangelt es des nothwendigsten higienischen Elementes, des Wassers, denn Quellen besitzt Jerusalem nicht. Die zumeist kleinen an die Aborte grenzenden und von Infusorien wimmelnden Cisternen sind oft schon, zumal in regenarmen Jahren, nach wenigen Monaten geleert und die arme von Almosen lebenden Bevölkerung ist auf das, von Wasserträgern in schmutzigen, nie gereinigten Schläuchen, von der 20 Minuten weiten Siloahquelle herbeigeschleppten Wasser angewiesen, das um theueres Geld gekauft werden muss. Wen wird es da Wunder nehmen, wenn unter solchen Verhältnissen Jerusalem stets von Krankheiten heimgesucht wird, die zuweilen in erschrekender Weise sich ausbreiten und einer Bevölkerung von 30.000 Seelen das Stigma der Siechheit aufdrücken. So im vergangenen Jahre, wonach einem für Jerusalem aussergewöhnlichen strengen und schneereichen Winter, die im Sommer stets vorherrschenden Wechselfieber eine solche Ausbreitung in der Stadt und Umgebung genommen, dass nur sehr wenige Einwohner von denselben verschont blieben.

Im Allgemeinen gibt es in Jerusalem weniger Krankheitsarten, als in Europa, und diese

wenigen sind an die jeweilige Saison gebunden, deren es hier übrigens nur zwei gibt: Sommer und Winter.

Das Klima Jerusalems ist ungemein variabel, und jähe Temperatur-Differenzen sehr häufig.

Mit Ende October oder Anfangs November stellt sich der erste Regen ein, worauf gewöhnlich das Thermometer um 10—12 Grade fällt, um bald wieder zu steigen, ohne natürlich die frühere Höhe zu erreichen. Im December beginnen nun die West- und Südwestwinde, die gewöhnlich reichliche Regengüsse bringen und mit unbestimmten Unterbrechungen bis Mitte März dauern. In normalen Jahren sind dann die Winter sehr feucht, und die Feuchtigkeit sammelt sich in Tropfen auf den Mauern, die verdunstend in allen Räumen einen Mordergeruch verbreiten. Nur selten fällt Schnee, manchesmal aber so reichlich, dass er tagelang fusshoch in den kaum mehr passirbaren Strassen liegt. In anderen Jahren hinwieder ist der Regen sehr wenig ergiebig und verursacht bedeutende Theuerung.

Um diese Jahreszeit herrschen die Krankheiten der Athmungsorgane und Rheumatismen vor, die aber mehr extensiv als intensiv auftreten, und zu denen die im Oriente allgemeine Beheizungsart in Kohlenbecken (Mangal) nicht wenig beiträgt. Speciell im Winter des Jahres 1880 beobachtete ich schwere Pneumonien, und heftige Rheumatismen mit darauffolgenden Herzerkrankungen und unter

den Kindern herrschte epidemisch der Keuchhusten, der jedoch nur in sehr wenigen Fällen lethal verlief.

Mit dem Aequinoetium beginnt in Jerusalem die gesündeste Saison, die bis Ende Mai anhält. Indess ruft häufig der rapide Uebergang in den Sommer mit den brennenden Sonnenstrahlen, zu denen sich gewöhnlich im April die heissen Südwinde (Hamsin) gesellen, ein eigenthümliches aber bald vorübergehendes Uebelbefinden, mit sich bis die Temperatur stufenweise steigend endlich stabil bleibt und mit ihr die fürchterlichste Geissel des Orientes das Malariafieber seine Herrschaft antritt.

Schon dem Alterthum waren die Küsten Syriens und Palästinas als ungesund bekannt. Ebenso sind noch heute Alexandrette, Tripoli Latakia, St. Jean d'Acre, Caifa und Jaffa wahre Malariaheerde. Nicht minder Jerusalem sammt Umgebung und die Küsten des todten Meeres, wo die schwersten und gefährlichsten Fieber herrschen.

Sehr oft schon wurde die Frage aufgeworfen, woher die Malariakeime in dem Wasserarmen Jerusalem wohl rühren können, aber die Antwort darauf hält nicht schwer auch ohne den Ausdünstungen des nahen todten Meeres gedenken zu müssen. Die vielen wenig reinen Cisternen bilden im Spätsommer eben so viele Sümpfe, und in diesen liegt die Hauptursache der Fieber. Sehen wir doch jahraus jahrein letztere ihren Culminationspunkt zu

einer Zeit erreichen, wann das Wasser fast aufgebraucht und nur der von Infusorien wimmelnde Schlamm zurückgeblieben ist, während die ersten stärkeren Regengüsse, welche die Cisternen mit frischem Wasser füllen, das Fieber, wenn auch nicht ganz verscheuchen, so doch unvergleichlich vermindern.

Allerdings gesellen sich hinzu noch andere Einflüsse, die ohne Ausnahme von der miserablen Lebensweise, und von den elenden Wohnungen herrühren. Der arme Eingeborne lebt den ganzen Sommer hindurch nur von Obst und anderen Vegetabilien, schläft mit seiner zahlreichen Familie eingepfercht in kleinen dunstigen Räumen, oder was noch schlimmer im Freien, dem reichlichen Nachthau ausgesetzt und so sehen wir viele Schädlichkeiten zusammenwirkend, die hier im Sommer vorherrschende Krankheiten erzeugen. Zu diesen gehören nebst den schon erwähnten Malariafiebern, die Erkrankungen des Digestionsapparates mit besonderer Lokalisierung auf den Darmcanal, die Ophthalmien, und die verschiedenen Hauterkrankungen.

Das Malariafieber verschont kein Alter, und befällt beide Geschlechter gleich häufig in allen existirenden Variationen, Quotidiane, tertiane und quartane einfache sowohl als doppelte sehen wir häufig besonders unter der Einwirkung des Chinin's in einander übergehen.

Der häufigste Typus ist der tertiane bei Erwachsenen, und der quotidiane bei Kindern. Die

Paroxysmen dauern je nach ihrer Intensität 2—16 Stunden, während das Froststadium gewöhnlich nur 1—2 Stunden dauert, sehen wir es in schweren Fällen oft bis 6 Stunden und darüber anhalten und bei enorm hohen Temperaturen (41—42°) besonders Kindern und Greisen sehr gefährlich werden. Der lethale Ausgang durch Herzparalyse ist in solchen Fällen nicht gar selten, doch auch die minder starken Anfälle bringen die Patienten sehr stark herunter. Coupirt auch das Chinin in den meisten Fällen den Paroxysmus, so kehrt er doch, da die ursächlichen Schädlichkeiten fortwirken nach einigen Tagen wieder. Mit jedem neuen Anfall wächst die Milzanschwellung, verliert das Chinin an Wirkung, und bald sehen wir die Secundärwirkungen, Oedeme, Oscites selbst allgemeine Hydrops auftreten. In diesem Stadium suchen die blassen cachectischen Individuen die Spitäler auf, wo sie bei passender Behandlung mit Koborantien (Chinawein, Eisen) zumeist wieder hergestellt werden. Doch kaum haben sie das Spital verlassen, und sich den alten schädlichen Einflüssen ausgesetzt, so beginnen vom Neuen die Anfälle, und dauern mit kurzen Unterbrechungen oft jahrelang, bis intercurrente accidentelle Krankheiten, den jeden Widerstandkraft beraubten Organismus dahinraffen.

Die eigentlichen perniciosen Fieber sind in Jerusalem nicht häufig und kommen nur in manchen Jahren vereinzelt vor. Sie unterscheiden sich nur durch ihre Intensität von den gewöhnlichen

Anfällen und nicht immer ist es leicht eine Grenze zwischen pernicios und nicht pernicios zu ziehen, daher es gerathen ist in Fällen, wo das Froststadium sich über Gebühr verlängert, und sonstige Symptome das äusserste befürchten lassen, nicht erst das Ende des Anfalls abzuwarten, sondern sogleich zur Verabreichung grosser Dosen Chinin (1·0—2·0) zu schreiten.

Noch seltener wird febris recurrens beobachtet. Vor drei Jahren soll in Jaffa eine kleine Recurrens-Epidemie geherrscht haben. Ich selbst hatte zu gleicher Zeit in Jerusalem 2 derartige Fälle beobachtet.

Häufiger sind die Remittenten, die bald schleichend ohne vorhergegangene Gelegenheitsursache, bald stürmisch zumal nach Diätfehlern als gastrische Fieber auftreten. Erst nach und nach werden die charakteristischen Remissionen bemerkbar, die zuweilen allerdings so unbedeutend sind, dass man es in einzelnen schweren Fällen, zu denen sich bei sehr hohen Temperaturen auch Gehirnsymptome gesellen, mit einem Typhus zu thun haben glaubt. Indess leitet das Fehlen des charakteristischen Temperaturs-Curve auf die richtige Spur und die Krankheit nimmt ihren normalen Verlauf. Die Convalescenz ist langwierig von Recidiven häufig unterbrochen.

Nicht minder häufig sind die sogenannten larvirten Fieber. Es sind dies intermittirende Neuralgien, die meistens die verschiedenen Aeste des

Trigemiens befallen, aber auch andere Nervengebiete nicht verschonen. Unter der Form von Stirn, Zahn oder Hiftweh treten sie bald ohne bald mit erhöhter Temperatur meistens sehr heftig auf, dauern oft kaum eine, manchmal aber auch 12—15 Stunden, verschwinden dann und kehren nach dem gewöhnlichen Wechselfieber entsprechenden Intermissionen wieder zurück. Diese Fälle weichen sehr leicht dem Chinin, kehren aber ebenso leicht wieder zurück.

Eine für Jerusalem spezifische im übrigen selten vorkommende Fieberart ist die sogenannte febris maniacalis intermittens. Sie tritt unter Erscheinungen der Tobsucht auf und befällt zumeist robustere Individuen männlichen Geschlechtes, doch habe ich sie auch bei zwei Negerinnen beobachtet. Die Individuen schlagen um sich, zerbrechen alles was ihnen unter die Hände kommt, und können von den erschreckten Angehörigen kaum gebändigt werden. Ich sah solche Anfälle bis 12 Stunden dauern, und nach zwei bis mehrtägigen Intermissionen wiederkehren. Am häufigsten werden Mahomedaner von der Krankheit befallen, die dann in erster Reihe sich an irgend einen Chodscha oder Derwisch wenden, um später wenn die Amulette und Exorcismen nichts genügt, Charlatans zu Rathe zu ziehen. Alsbald erklären diese die Krankheit für Humma (Typhus) und erst wenn auch ihre schauerliche Kur mit Aderlass, Blutegeln und Blasenpflaster im Stiche lässt, wird der europäische

Arzt herbeigeht, der nach einer sehr erschwerten Krankenuntersuchung, welche ein gänzlich negatives Resultat ergibt — Puls und Temperatur sind stets normal — mit einigen Dosen Chinins die Krankheit behebt.

Ueberhaupt spielt hier das Chinin in der Behandlung der Krankheiten die grösste Rolle, da fasst alle hier zur Beobachtung kommenden Krankheiten einen Intermittirenden Typus annehmen.

Von den Krankheiten des Verdauungsapparates, wäre nebst den häufig vorkommenden chronischen Magenkatarrhen und Diarrhoen, die Dysenterie zu erwähnen. Sie herrscht wie die Malariafieber endemisch in Jerusalem, und erreicht ebenfalls im Spätsommer ihre grösste Verbreitung. Bald acut, bald chronisch auftretend gehört sie besonders in letzterer Form zu den tückischsten und schwer zu heilenden Krankheiten. Günstiger verläuft die im Juni und Juli herrschende Cholera in factum, doch fallen auch dieser gar manche schlecht genährte und durch Fieber geschwächte Kinder unter eclamptischen Erscheinungen zum Opfer.

Sehr gross ist die Anzahl der Hautkrankheiten in Jerusalem, was bei der gesteigerten Hautthätigkeit in dem warmen Klima Palästinas, und der vernachlässigten Hautpflege der unteren Volksclassen leicht erklärlich ist. Alle Formen von Eczema, Herpes, Lichen, nicht zu gedenken der leichten Fälle von Erythemen, Miliaria etc. sind zu beobachten; am häufigsten wohl die Furunkeln und

nicht gar selten selbst der Anthrax. Für die mit Lepra (Aussatz) behafteten gibt es ein eingenes Asyl ausserhalb der Stadt.

Von fieberhaften Hauterkrankung sind zu erwähnen, Erisypele und die in grösseren Zwischenräumen epidemisch auftretenden Blattern und Masern.

Was die hier so gefürchteten Augenkrankheiten betrifft, so sind allerdings gewöhnliche Bindehautentzündungen sowohl als auch die sogenannte egyptische Ophtalmie sehr häufig, doch ist es nicht so sehr die Intensität der Krankheiten, als die gänzliche Vernachlässigung oder gar verkehrte Behandlungsweise, welche die traurigsten Folgen nach sich ziehen. Zumeist erst wenn schon Erblindung eingetreten ist, wenden sich die abergläubischen Patienten an den Arzt, der dann natürlich nur mehr in den seltensten Fällen helfen kann. —

So sehen wir hier in Jerusalem Klima, Elend und Bornirtheit einer noch auf sehr tiefer Stufe der Cultur stehenden Bevölkerung, sich mit der Indolenz einer corrupten Regierung vereinen, um eine Summe an und für sich nicht gefährlichen Krankheiten hervorzurufen, deren enorme Ausbreitung nach folgenden statistischen Ausweis einiger Spitäler beweisen möge.

I. Hospital „Meyer Rothschild.“

Die Anzahl der im Jahre 5640 hebräisch Z. (18. September 1879 bis 6. September 1880) aufgenommenen Kranken betrug

343 ¹⁾ und zwar 177 Männer und 166 Frauen;

10	”	”	4	”	”	6	”
353 waren vom Vorjahre in Behandlung verblieben, demnach standen das ganze Jahr hindurch 353 in Behandlung und zwar 181 Männer und 172 Frauen.							

Von diesen wurden entlassen:

geheilt	275
gebessert	41
nicht geheilt	9
gestorben	18
und in weiterer Behandlung geblieben	10
in Summa	353

Die Anzahl der theils in ihren Wohnungen, theils in öffentlicher Ambulanz behandelten und mit Medikamenten unentgeltlich versehenen Kranken betrug 13.845 und zwar 4981 Männer und 8864 Frauen.

Der Confession nach waren:

Juden	13.101 ²⁾
Mohamedaner	608
Christen	136
in Summa	13.845

¹⁾ Gegen 434 des Vorjahres.

²⁾ Das Vorjahr (5639) weist unter dieser Rubrik folgende Ziffern auf:

Hiebei muss erwähnt werden, dass der Chef-
arzt des Hospitales während der Monate Tischri,
Heschwan, Kislev und Tebeth, in welchen gewöhn-
lich die meisten Erkrankungen vorkommen, von
Jerusalem abwesend war. Im laufenden Jahre
(5641) weisen diese Monate folgende Ziffern auf:

Tischri	—	—	—	1844
Heschwan	—	—	—	2857
Kislev	—	—	—	2097
Tebeth	—	—	—	1252
in Summa				<u>8050</u>

---

2. Bikor-Cholim Hospital.

Im Laufe des Jahres 5640 wurden in diesem
Hospitale behandelt:

a) Interne:

Männer	228
Frauen	206
in Summa	<u>434</u>

b) ambulatorisch

7929 Kranke.

Juden	18.197
Mohamedaner	1116
Christen	309
in Summa	<u>19.622</u>

3. Englisches Missions-Hospital.

Im Laufe des Jahres 1880 wurden behandelt:

a) Interne

356 Patienten.

b) Externe

6965 „

in Summa 7321 „

an welche 27.448 Rezepte, wovon 25.940 unentgeltlich verabreicht wurden.

Davon waren:

	Fieberkranke	2823
	Hautkranke	527
Magen und Darmkranke		1192
	Augenkranke	431
	und Andere	2348
	in Summa	<u>7321</u>

Erwägt man noch, dass es ausser den genannten Spitälern ein deutsches, ein russisches, ein griechisches und ein lateinisches Spital gibt, welche ebenfalls ziemlich bedeutende Krankenziffern ausweisen, und dass nebst 10 europäischen Aerzten wenigstens eben so viele Charlatans Monate lang vollauf beschäftigt sind, so wird man sich leicht ein Bild von der Ausbreitung der hier endemisch herrschenden Krankheiten machen können. Mag nun auch ein grosser Theil der Kranken von einem Spital in's andere wan-

dern, und demgemäss natürlich überall einregistriert werden, so bleibt doch noch immerhin eine, bei einer Bevölkerungszahl von kaum 30.000 Seelen horrende Summe von Erkrankungsfällen übrig, die ein trauriges Licht auf die sanitären Verhältnisse Jerusalems wirft.

Jerusalem im April 1881.

Dr. Schwarz.

Director des Freiherrlich
Rothschild'schen Hospitales.

Post- und Telegraphen-Wesen.

1. Die österreichische Post.

Die bedeutendste Post in Palästina ist die österreichische ¹⁾, die ganz nach den Einrichtungen in der Heimath gehandhabt wird. Das Postgeld ist das gewöhnliche für das Ausland (mit Ausnahme von Briefen aus und nach Jaffa, die nur 5 soldi kosten).

In folgenden 4 Stücken aber wird hier von den Einrichtungen des Welt-Postvereins abgewichen:

1. Die Bezahlung des Postgeldes wird nach dem Goldeurse berechnet (20 Francs = 8 fl.)

2. Postanweisungen werden hier weder ausgegeben, noch auch ausbezahlt.

3. Packete adressirt nach Jerusalem werden von der Post nicht direct hierher gesandt, sondern auf dem Postamt zu Jaffa zurückgelassen. Von dort aus wird dem Adressaten Nachricht von der Ankunft des Packets unter Hinzufügung des zu

---

¹⁾ Diese Post wurde hier selbst vor der inländischen türkischen Post eingerichtet, daher ihr hier die erste Stelle mit Recht zukommt.

bezahlenden Portos gegeben, (denn vom Absender nimmt die Post das Porto nur bis zum Seehafen). Darauf muss der Adressat Jemand in Jaffa bevollmächtigen unter Zahlung des schuldigen Portos das Packet in Empfang zu nehmen und nach Jerusalem zu senden, so dass es nicht Wunder nehmen kann, wenn im Falle von Packeten von kleinem Werth das Porto den ganzen Werth des Inhalts bei weitem übersteigt.

Packete, die von hier aus geschickt werden sollen, werden auf dem hiesigen Postamte nicht angenommen, sondern müssen an einen Bevollmächtigten in Jaffa gesandt werden, der sie dort auf die Post gebe.

4. In derselben Weise wie Packete werden auch Geldbriefe behandelt, und so kommt es denn vor, dass der Empfänger einer kleinen Summa Geldes in einem Briefe mehr Portodafür zu zahlen hat als die erhaltene Summa beträgt. Es sollte daher Jeder, der kleine Summen Geldes von hier fortzuschicken oder von anderen Orten nach Jerusalem zu schicken hat, sich eine Anweisung von einem Banquier verschaffen und solche in einem recomedirten Briefe schicken.

Die österreichische Post geht von hier 10mal im Monat (6 mal nach allen Theilen der Welt und 4 mal nach der Türkei) und kommt hierher 8 mal des Monats (4 mal von der Türkei und 4 mal von allen Theilen der Welt) (Siehe Tabelle).

2. Die türkische Post.

Die türkische Post zerfällt in zwei Abtheilungen:

A. Die inländische Post. ¹⁾

Das Postgeld für einen Brief von 10 Grammes (5 Grammes weniger als das vom Weltpostverein erlaubte Gewicht beträgt):

1¹/₂ Piaster (volle Währung) für Entfernungen bis zu 100 Stunden.

3 Piaster (volle Währung) für Entfernungen von 100 bis 200 Stunden, und so fort im Verhältniss.

Diese Post geht von Jerusalem nach Jaffa täglich, aber nach allen andern Städten Palästinas und Syriens (über Land) nur einmal die Woche.

Packete und Geldsendungen werden nicht befördert.

B. Die ausländische Post.

Da die Türkei dem Weltpostverbände angehört, so wird diese ausländische Post nach dessen Einrichtungen gehandhabt.

Das Postgeld beträgt daher für einen Brief

---

¹⁾ Die auch der Zeit nach zuerst eingerichtet wurde, später erst wurde die unter B, beschriebene ausländische Post hinzugefügt.

von 15 Grammes Gewicht ohne Unterschied der Entfernung des Bestimmungsortes $1\frac{1}{4}$ Piaster (volle Währung). ¹⁾

Briefe für diese Post werden an denselben Tagen angenommen, an denen man auf der österreichischen Post Briefe annimmt. Der Postcourier, der die tägliche Post nach Jaffa nimmt, befördert auch diese Briefe nach Jaffa und übergibt sie dort dem österreichischen Postdampfer.

Da auf dieser Post keinerlei Ordnung herrscht, so zieht fast das ganze Publikum in Jerusalem die österreichische Post vor, auf der Alles nach europäischer Sitte wohlgeordnet zugeht.

Das russische Postamt und das französische Postamt, die bis vor kurzem hier existirt haben, sind dieses Jahr geschlossen worden. Die Briefe, welche die russischen und französischen Postdampfer bringen, werden von derselben in Jaffa der türkischen Post zur Weiterbeförderung nach Jerusalem übergeben.

---

¹⁾ Seit kurzem werden die Marken für weniger als den halben Werth, nämlich für $\frac{1}{2}$ Piaster verkauft, weil man dadurch die Concurrenz der österreichischen Post aus dem Wege zu räumen hofft.

Telegraphenwesen.

Das Telegraphenwesen ist ein zweifaches:

1. Der inländische Telegraph.

Der Preis einer jeden Depesche nach irgend einem Vilayet, das er durchzieht ist $\frac{1}{2}$ Medjidie bis zu 20 Worten. Für jedes Wort darüber muss wieder derselbe Preis bezahlt werden, und so fort im Verhältniss.

2. Der ausländische Telegraph.

Da dieser dem allgemeinen Telegraphenverbande angehört, so findet hier dessen Tarif Anwendung, wonach für jedes Wort 15 Centimes berechnet wird, ausser dem Preise von 5 Worten, den man extra zahlen muss.

In manchen Städten Palästinas kann das Telegraphenamnt nur inländische Depeschen annehmen.

Nach unsäglicher Mühe ist es uns gelungen folgende statistische Notizen über die während dieses Jahres ¹⁾ hier eingelaufenen und von hier abgesandten Depeschen zu erlangen, obschon sie leider nicht, wie wir es gewünscht, nach den Ländern, aus denen sie kommen und nach denen sie gesandt wurden, eingetheilt sind.

---

¹⁾ Die Post- und Telegraphenämter in der Türkei beginnen ihr Geschäftsjahr im März und folgen dem Gregorianischen Kalender.

Ankommende Briefe*).

	Portopflichtige und recommandirte Sendungen					portofreie Briefe	Gesammtzahl	Von diesen waren recommandirt
	Briefe		Postkarten	gedrucktes	Muster-Packete			
	frankirt	unfrankirt						
Ungarn	1132	219	256	182	110	—	1899	73
Bosnien	329	37	—	—	37	—	403	—
Herzegowina	—	—	—	—	—	—	—	—
Deutschland	13608	1058	2518	548	1022	—	18754	292
Luxemburg	37	—	—	—	110	—	147	—
England	5943	110	110	146	110	—	6419	548
Frankreich	3028	37	—	219	146	—	3430	182
Italien	1568	—	—	73	—	—	1641	219
Russland	9271	6643	488	182	73	—	16607	511
Schweden	—	—	—	—	—	—	—	—
Norwegen	—	—	—	—	—	—	—	—
Dänemark	—	—	—	—	—	—	—	—
Holland, Niederland	839	73	—	73	—	—	985	110
Belgien	401	—	—	37	619	—	1057	619
Schweiz	1021	—	—	—	—	—	1021	—
Spanien	256	37	—	—	—	—	293	37
Portugal	—	—	—	—	—	—	—	—
Griechenland	329	—	—	—	—	—	329	—
Rumänien	912	182	73	73	—	—	1240	292
Türkei	6799	110	73	110	73	—	7165	182
Serbien	146	—	—	—	—	—	146	—
Bulgarien	110	—	—	—	—	—	110	—
Ver. Staaten Nordamerika's	1459	292	—	182	37	—	1970	219
Alle übrigen fremden Staaten	3760	292	146	37	73	37	4381	37
Gesamtsumme	51048	9090	3614	1862	2410	37	68009	3321

Abgehende Briefe etc.

Ungarn	1789	37	402	329	—	—	2557	548
Bosnien	484	37	—	—	—	—	521	256
Herzegowina	—	—	—	—	—	—	—	—
Deutschland	7874	146	584	7984	110	—	16698	2336
Luxemburg	37	—	—	110	—	—	147	—
England	7300	73	219	8236	182	—	16010	365
Frankreich	840	37	—	1095	37	—	2009	329
Italien	2736	219	110	3500	—	—	6565	511
Russland	5831	37	182	839	—	—	6889	1132
Schweden	73	—	—	—	—	—	73	—
Norwegen	—	—	—	—	—	—	—	—
Dänemark	37	—	—	—	—	—	37	—
Holland, Niederlande	292	—	37	73	—	—	402	73
Belgien	511	—	110	182	—	—	803	—
Schweiz	1383	—	73	1459	—	—	2915	110
Spanien	146	—	—	256	—	—	402	—
Portugal	37	—	—	—	—	—	37	—
Griechenland	730	—	—	694	—	—	1424	—
Rumänien	1058	37	110	73	—	—	1278	146
Serbien	182	—	—	292	—	—	474	37
Bulgarien	329	—	37	—	—	—	366	37
Türkei	12118	292	73	2846	219	256	15804	182
Ver. Staaten Nordamerika's	2119	—	329	2016	37	—	4501	329
Alle übrigen fremden Staaten	4238	219	110	767	73	73	5480	584
Gesamtsumme	50144	1134	2376	30751	658	329	85392	6975

*) Die gegenwärtige Tabelle ist eine offizielle, die wir von dem k. k. österreichisch-ungarischen Postamte in Jerusalem empfangen haben, und die in der bei der Poststatistik üblichen Weise angefertigt worden ist. Zu einer gewissen Zeit wird alljährlich während eines Zeitraumes von 10 Tagen alles Ankommende und Abgehende gezählt, und wir haben diese offizielle Nummer mit $36\frac{1}{2}$ multipliziert, um die jährliche Durchschnittszahl geben zu können.

Wo aber keine Zahl in irgend einer Colonne zu finden ist, da wolle man sich erinnern, dass das nur bedeutet, es sei während der Zählungszeit, auf welcher die offizielle Tabelle basiert, mit solchen Ländern keine Correspondenz gewesen, was aber nicht ausschliesst, dass im Laufe des Jahres dennoch Sendungen dorthin gegangen oder von dort angekommen sind. Weil wir aber nicht von den streng offiziellen Angaben abweichen wollten, haben wir in solchen Falle keine Zahlen hinzugefügt, die ja natürlich nur auf Rathen — mehr oder weniger genau — beruhen könnten.

Von Jerusalem abgesandte Depeschen:

In türkischer Sprache (officielle Depeschen,
für die nicht bezahlt wird) 4425.

In türkisch. Sprache private Depeschen 1100.

In europäischen Sprachen private
Depeschen 853.

In Jerusalem angekommene Depeschen:

In türkischer Sprache (officielle Depeschen
für die nicht bezahlt wird) 9390.

In türkischer und arabischer Sprache
private Depeschen 4115.

In europäischen Sprachen private
Depeschen 1000.

Die Telegraphenverwaltung ist mit der Post-
verwaltung vereinigt. Da Depeschen hier häufig
ganz unverständlich ankommen, so ist es sehr an-
zurathen, dass sich die Absender der französischen,
arabischen oder türkischen Sprache bedienen. Die
Telegraphenbeamten sind dieser drei Sprachen ge-
wöhnlich mächtig, und Irrthümer werden dann
leicht vermieden werden.

Pilgerverkehr während des Jahres 1879|80.

Die Pilger-Saison dauert hier immer bis zu Ende Mai, und beziehen sich also die folgenden Zahlen auf den Zeitraum zwischen Anfang Juni 1879 und Ende Mai 1880.

Bei dem allgemeinen Mangel an genauen statistischen Daten in der Türkei darf es nicht Wunder nehmen, wenn die nachstehende Tabelle nur annäherend genau ist und nicht alle Einzelheiten, die wohl wünschenswerth wären, gegeben werden können.

Von Pilgern, die in Privathäusern ihr Unterkommen finden, lässt sich weder die genaue Zahl noch auch ihre Heimath bestimmen; von solchen dagegen, die in öffentlichen Anstalten wie Hospizen, Kloster und Hôtels wohnen, kann man wohl die Zahl ermitteln, nicht aber immer Heimath, Religion und Geschlecht.

Soweit diese Dinge erfahren werden konnten, haben wir sie in nachfolgender Tabelle gegeben.

Zahl der Pilger

Abessinier (in ihrem Kloster)	
Armenier (in ihrem Kloster)	1271
Kopten (in ihrem Kloster)	
Griechen (in ihrem Kloster) ¹⁾	1618
Hospiz Casa Nuova ²⁾	880
Hospiz des Johaniter-Ordens ³⁾	89

¹⁾ Diese zertheilen sich nach ihren Heimathsländern wie folgt:

Europäische und Asiatische Türkei	955
Bulgarien	47
Cypern	497
Bessarabien	72
Griechenland	8
Serbien	4
Walachei	35
	<hr/>
	1618

²⁾ Dieselben zertheilen sich nach ihren Heimathsländern und Religionsgenossenschaften, wie folgt

Katholiken aus dem Morgenlande	415
" " Europa	392
Protestanten aus "	33
Katholiken aus Amerika	22
Protestanten " "	9
Juden	2
Mahomedaner	7

³⁾ Hievon waren 47 Gäste erster Classe
und 42 Gäste zweiter Classe.

Die Letztern sind meistens deutsche Handwerker, denen auf vierzehn Tage freie Kost und Wohnung gewährt worden.

Zahl der Pilger

Das österreichische Hospiz „zur heiligen Familie genannt“ ⁴⁾	155
Hôtel Damascus	220
Hôtel Feil ⁵⁾	207

⁴⁾ Hievon waren 71 Gäste erster Classe
und 84 Gäste zweiter und dritter
Classe.

Von den Erstern haben 51 dem Hause Geschenke
gemacht.

Die Gäste erster, zweiter und dritter Classe waren:

143 Männer und

12 Frauen

zusammen 155

die zusammen 1850 Tage verpflegt wurden.

Nach ihrem Glauben waren sie:

Katholiken	137
Protestanten	15
Juden	3
	<hr/> 155

Nach ihren Heimathsländern waren sie:

Aus Oesterreich, Steiermark, Salzburg und Krain	10
„ Mähren	10
„ Böhmen	15
„ Ungarn	26
„ Tyrol	1
Aus Baiern	14
„ Deutschland	39
„ Polen	5
„ den Küstenländern und Dalmatien	10
„ verschiedenen Ländern	25

⁵⁾ Nach ihren Heimathsländern waren diese:

Engländer	103
-----------	-----

Zahl der Pilger

Hôtel Méditerranéan	280
Juden (in Privathäusern) ⁶⁾	430
Russen (im Russenbau) ⁷⁾	1510
Syrer (in ihrem Kloster)	93
	<hr/>
im Ganzen	6753

Amerikaner	28
Holländer	6
Deutsche	41
Indianer	4
Franzosen	19
Oesterreicher	6
	<hr/>
	207

⁶⁾ Fast ausschliesslich Sephardim und ein nicht unbedeutender Theil davon aus dem Caucasus.

⁷⁾ Davon sind nur ein kleiner Theil Männer; — im Durchschnitt nicht mehr als 15 Prozent der Gesamtzahl.

Die Anzahl russischer Pilger ist im Wachsen:

1876	gab es nur	719
1877	" " "	32
1878	" " "	222
1879	" " "	1426

Handelsverkehr zu Jaffa

für das am 30. September 1880 (nach dem amtlichen Register des amerikanischen Consulats in Jaffa) endende Jahr.

Import.

Waare	Quantität	Werth Francs	Woher?
Schinken und präserwirte			
Speisen		15.000	
Petroleum	9000 Kisten	81.000	Aegypten
Buffalo-Häute	5000 Stück	225.000	"
Gerste	20.000 Scheffel	70.000	"
Kohlen	250 Tonnen	11.250	"
Kaffee	1000 Säcke	150.000	Frankreich, Türkei
Medicamente		100.000	Frankreich, Oester.,Indien.
Mehl	12.000 Säcke	420.000	Russland, Oesterreich, Aegpt.
Glaswaaren		50.000	Frankr., Oeterr.
Eisen	65 Tonnen	15.600	England, Russland, Belgien.
Leder	200 Rollen	80.000	Frankreich.
Mais	125.000 Scheffel	750.000	Aegypten.
Manufacturen	2200 Ballen	1,540.000	
Zwiebeln	100 Tonnen	16000	Cypern, Türkei.
Reis	18.000 Säcke	675.000	Italien, Aegypten.

Waare	Quantität	Werth Francs	Woher?
Salz	125 Tonnen	112.500	Cypem,Türkei, Tunis.
Dampfmühlen	3	22.500	Frankreich, Aegypten.
Zucker	3000 Fass	290.000	Frankreich, Aegypten,
Holz		250.000	Oesterreich, Türkei.
Tabak und Cigarren		75.000	Persien, Deutschland, Frankreich.
Weizen	250.000 Schäffel	1,887.500	Aegypten.
Wagen	15	9000	Russland.
Wein etc.		80.000	Frankreich, Österr. Cypem.
Verschiedenes		100.000	Von allen Ländern.
		7,050.350	

Export.

Waare	Quantität	Werth Francs	Wohin?
Knochen		25.000	England.
Koloquinten	150 Fässer	6000	England, Oesterreich.
Ziegenfelle	100 Ballen	42.500	Aegypten.
Häute	3000 Stück	30.000	Frankreich, Oesterreich.
Pferde	200	80.000	Frankreich, Oesterreich.
Jerusalemmer Waare	250 Kisten	150.000	Nach allen Ländern.

Waare	Quantität	Werth Francs	Wohin?
Leder, gegerbte			
Schaf und Ziegenfelle		40.000	Aegypten.
Orangen	75,000.000	1,500.000	Türkei, Aegypten.
Lumpen	1000 Ballen	25.000	England.
Sesam	1,500.000 Okas	750.000	Frankreich.
Seife	32.000 Säcke	5,120.000	Aegypten, Türkei.
Grünzeug		80.000	Aegypten, Türkei.
Verschiedenes		100.000	Nach allen Ländern.
Wolle	100.000 Okas	140.850	England.
		<u>8,099.350</u>	Frcs.

Statistische Tabelle.

Sterbefälle unter den Israeliten.

רשימת הנפטרים.

Im ganzen Total.	ילדים Kinder	נשים Frauen	אנשים Männer		
74	19	17	38	Tischri	תשרי
62	21	23	18	Heschwan	חשוון
62	19	13	30	Kislev	כסליו
80	21	21	38	Tebeth	טבת
56	11	24	18	Schewat	שבט
50	13	15	22	Adar	אדר
54	7	13	34	Nisan	ניסן
28	5	11	12	Ijar	אייר
46	27	9	10	Siwan	סיון
28	11	11	6	Tamus	תמוז
26	13	3	10	Ab	אב
38	17	9	12	Elul	אלול
604	184	172	248		

im Ganzen Total 604.

Diese Tabelle zeigt die Sterbefälle in einer Gesamtbevölkerung von ungefähr 14.000 Israeliten (siehe den Aufsatz: Israelitische Bevölkerung

Jerusalems und ihre Beschäftigung) so dass ungefähr 43 pr. 1000 gestorben sind. Wie das im Verhältniss zu den Sterbefällen der ganzen Bevölkerung Jerusalems sich stellt, lässt sich aus Mangel an statistischen Hilfsmittel nicht bestimmen.

Nur eine Vergleichung können wir anstellen, nämlich mit den Sterbefällen der Unterthanen des deutschen Consulats in Jerusalem.

Dieselben zählen 702 Seelen (211 Protestanten, 187 TEMPLER, 300 Juden, 1 Grieche, 3 Mohamedaner) und hatten 13 Todesfälle, also nur $18\frac{1}{2}$ per 1000: — der grosse Unterschied lässt sich theilweise dadurch erklären, dass während die hieher kommenden Deutsche starke, arbeitsfähige Leute sind, unter den neu ankommenden Israeliten eine grosse Zahl alter Leute sich zu befinden pflegen.

Für die Statistik von Geburten, Hochzeiten und Scheidungen ist bis jetzt noch keinerlei offizielle Vorkehrung getroffen, und auf Vermuthungen beruhende Zahlen mögen wir nicht geben. Wir hoffen aber im Stande zu sein, in künftigen Jahrgängen dieses Werkes das Fehlende zu ergänzen, indem wir für die Leser des „Jahrbuches“ besondere Register genau führen lassen.

„Rama und Nebi Samuel.“

Ein Vortrag gehalten im deutschen Verein zu Jerusalem im October 1875 von Baurath Schick über die Frage:

„Ist das heutige „Nebi Samuel“ wirklich der Heimathsort — „Rama“ des Propheten Samuel, allwo er begraben wurde, oder nicht?“

Geehrte Herren! Sie alle können den hohen markirten Berg $1\frac{1}{2}$ Stunden im Nordwesten von hier, der mit einem Gebäude gekrönt, und Nebi Samuel geheissen wird wohl, und brauche darum keine Nähere Beschreibung zu geben.

Das erwähnte Gebäude ist jetzt eine Moschee, war aber ursprünglich eine christliche Kirche. Dorten wird unter einer grünen Decke das Grab des Propheten Samuel gezeigt und verehrt. Ist dieses Grab echt? Ich bezweifle das aus guten Gründen, obwohl (wie wir wissen) in diesem Lande alles so stereotypirt bleibt und darum nicht gern und vornehm an einer alt ehrwürdigen Stelle vorbei gehen mit dem Gedanken: Niemand kann wissen, was einst da war, wenn es auch schon

einen alten Namen hat! Sondern ist der Untersuchung werth, und so ist es auch mit „Nebi Samuel.“ Dass diese Bergspitze von jeher eine wichtige Bedeutung hatte und gar wohl mit dem genannten Propheten zusammenhängen mag, liegt auf der Hand. Ob aber da sein Grab wirklich ist, ist eine andere Frage. Er wurde in „Ramathaim Zophim“¹⁾ רמתים צופים auf dem Gebirge Ephraim geboren, hatte auch als Prophet und Richter des Volks, da sein Heimwesen, wenn er von den Amtsreisen zurück kam²⁾ und wurde auch da begraben³⁾. Die Tradition hat darum bei Fixirung des Grabes Samuels, auf der jetzt sogenannten Bergspitze, angenommen dass hier dieses „Ramath“ gelegen habe. Allein dies ist sicher ein Irrthum, dieser Annahme stehen viele Schwierigkeiten entgegen: Die Frage über das Grab Rahels, über die verschiedenen „Rama,“ über die Reiseroute des Saul und dergleichen, und wir haben unparteiisch zu untersuchen, wo Ramath gelegen hat? und dann durch Zusammenstellung der verschiedenen geschichtlichen Daten darzuthun — welche alte Stelle wohl das jetzige Nebi Samuel einnimmt.

Samuels Vater Elkanah war ein Levite und wohnte in „Ramath.“ Da nun der Stamm

---

1) I. Sam. 1. 1, 19 und 2, 11.

2) I. Sam. 7, 17.

3) I. Sam. 25, 1. 28, 3.

Levi kein zusammenhängendes Loos bei Austheilung des Landes erhalten hatte, sondern eine Anzahl über alle Stämme hin zerstreute Städte, so können wir dieses Ramath in irgend einem Stamm suchen, und das um so mehr da es verschiedene „Rama“ gegeben hat. Es ist aber hier I. Sam. 1. 1, beigesetzt: „auf dem Gebirge Ephraim,“ so weist uns dies schon auf eine bestimmte Gegend des Landes hin. Ferner hat der Ort dem Beinamen „Zophim“ צופים (das „Rama“ der „Zophiter“) zur näheren Bezeichnung gegen die anderen Ramas. Nach I. Chron. 7. 26, war Samuels Vorfahr (5 Glieder zurück), auch ein „Elkanah von Zoph“ und derselbe war wohl der Begründer von der Stadt Ramath, und trug darum seinen Beinamen. Robinson hat nun diesen Namen „Zoph“ in dem heutigen Soba wieder zu erkennen gesucht, und legt darum das „Ramath Samuel“ dorthin. Soba ist eine, auch jetzt mit einer Ortschaft gekrönte, sehr kegelförmige Bergspitze, zwei Stunden im Westen von Jerusalem.

Wenn so der theilweise Name, und die Beschaffenheit vom heutigen Soba mit dem alten Ramath stimmt, thut es aber auch der Beisatz: gelegen „auf dem Gebirge Ephraim“? In der Bibel finden wir für das ganze Gebirge, bloss zwei Benennungen: „Gebirge Juda“ und „Gebirge Ephraim.“

Das zusammenhängende Centralgebirge Palästinas erstreckt sich aber nicht bloss über die

einstigen Gebiete dieser zwei Stämme, sondern auch über Simeon, theilweise Dan, besonders aber Benjamin. Aus diesem ersehen wir, dass die Benennung der zwei Gebirgstheile wohl von den zwei Hauptstämmen hergenommen, ihre Abgrenzung aber nicht eine politische, sondern eine von der Natur gebildete war. Wo ist nun eine solche natürliche Grenze? Robinson nimmt als solche das grosse lange Thal an, das im Stamme Benjamin, einige Stunden im Norden von Jerusalem beginnt, und dann eine Stunde westlich von Jerusalem, in südwestlichem Laufe vorbei dann weiter nach Westen bis zum Mittelmeer als selbstständiges Thal geht, oben durch ein Sattel mit dem A i n F a r a -Thal und dem W a d y -K e l t in Verbindung steht.

Diese durch einen Sattel verbundene 2 lange Thäler bilden wirklich eine natürliche Scheidung der zwei Gebirgstheile, während alle andere Thäler in dieser Gegend nur kurz und nicht so selbstständig sind. Man kann daher kaum fehl gehen wenn man diesen genannten grossen durch einen Sattel mit einander verbundene Thäler, als die Grenze zwischen dem „Gebirge Juda“ und dem „Gebirge Ephraim“ annimmt. Das Gebiet Benjamin lag nach dieser Gebirgsscheidung vornehmlich auf dem Gebirge Ephraim, griff aber auch auf das „Gebirge Juda“ über, mit mehreren Ortschaften als G i b e a, N o b und besonders J e r u s a l e m; das als Territorium zum Stamm Benjamin gehörte, aber

auf dem „Gebirge Juda“ lag. Ist das genannte grosse Thal die Grenze, wie wir mit Recht annehmen dürfen, so haben wir Samuels Heimath „Ramathaim Zophim“ im Norden oder Nordwesten von Jerusalem zu suchen, und muss wenigstens 1 $\frac{1}{2}$ Stunden daran entfernt sein, d. h. jenseits dieses Thales liegen. Bei Soba ist dies der Fall, wohin uns wie mitgetheilt der Name „Zoph“ führt — Samuels Ort war ein „Ramathaim“ d. h. eine Doppelhöhe, oder ein hoch gelegener Doppelort. So heisst Hebron **חברון** „Kiriath Arba“ **קריית ארבע** d. h. die Vierstadt, und noch jetzt besteht Hebron aus vier, ganz von einander abgesonderten, und durch Gärten getrennte Stadtheile. Ich nehme also ganz bestimmt an, dass Samuels Heimathsort aus zwei Theilen bestand, einer auf der Bergspitze, der andere mehr unten am Abhang oder einer kleineren niedrigen Nebenkuppe gelegen. Etwas ähnlich, wie es heute mit „Kolonieh“ der Fall ist. Da hängt oben am Berge das Dorf und unten beim Wasser ist eine zerstörte Ortschaft, in deren Ruinen nun einige Häuser, das Caffeehaus u. s. w. eingebaut sind, beides trägt den Namen Kolonieh, und wir haben also hier ein vollständiges „Kolonithaim.“ Für Samuels Stadt „Rama“ haben wir einen ähnlichen Ort zu suchen, und zwar einen hochgelegenen! Dies alles trifft nun ebenfalls bei Soba zu und möchte darum mit Robinson an dieser Localität festhalten, bin aber den Nachweis noch schuldig, dass auch die geschicht-

lichen Vorgänge und Angaben in der Bibel damit übereintimmen und ihre Erklärung finden.

Hier kommt vor allem die Reise Sauls, wo er Esel suchte und ein Königreich fand, in Betracht *). Der Ausgangspunkt ist „Gibea“ das allgemein für den heutigen „Tell Full“ 1 Stunde im Norden von Jerusalem gehalten wird. Am dritten Tage kommt er zu Samuel, und bei seiner Rückkehr nach Hause kam er am Grabe Rahels vorbei, in oder „bei der Grenze Benjamins.“ Diesem gemäss nahm man an: dass „Ramath Samuel“ habe südlich vom heutigen Grabe Rahels, etwa in der Gegend von Hebron gelegen. So nimmt es Van de Felde allen Ernstes (Wolkot darin folgend) in „Ramath Chalil“ (Siehe die Karte) eine Stunde nördlich von Hebron an. Der Name, und was wir von Sauls Rückreise wissen, würde dafür stimmen, aber nicht die Reiseroute bis dorthin; und dann liegt „Ramath Chalil,“ doch nicht auf dem „Gebirge Ephraim,“ sondern so recht auf dem „Gebirge Juda.“ Die Erklärung, die Meinung der Stelle I. Sam. 1, 1. bedeute: Elkanah sei vom Gebirge Ephraim ausgewandert, und wohne nun in „Ramath“ genügt nicht, und widerspricht der einfachen Angabe: „Es war ein Mann von Ramathaim Zophim vom Gebirge Ephraim der hiess Elkanah“ u. s. w. und ist darum nicht überzeugend und folglich ohne Werth.

---

*) I. Sam. 9. 1, flgd.

Rabbi Schwarz setzt nun Samuels Heimath in die entgegengesetzte Seite, nämlich in den Norden von Jerusalem und deutet auf das $1\frac{1}{2}$ Stunde westlich von Sanur gelegene Dorf Ramah —. Auch den Ausgangspunkt lässt er nicht Tell Full, sondern einen anderen Abugosch sein (Siehe Schwarz „Das heilige Land“ Frankfurt 1852. Seite 120 figds).

Nach Schwarz ging Saul zuerst in die Gegend von Lydda (Lod) dann ostwärts quer über das ganze Gebirge hin und nahe an seiner Heimath vorbei ins Jordanthal, dann wieder hinauf aufs Gebirge in die Gegend von Jaijebel, dann wieder südwestlich rückwärts in das Gebiet Benjamins und dann nordwärts bis Ramah (Siehe die Karte). Aber eine solche lange Reise konnte Saul nicht in zwei Tagen machen, auch wiederholt in dieselbe Gegend gekommen, und so weit konnten sich die Esel nicht verlaufen haben. Und wenn überhaupt Ramath im Norden von Jerusalem gelegen, wie konnte Saul bei seiner Rückkehr an Rahels Grab vorbei kommen. Diesen Einwurf sucht nun Rabbi Schwarz mit der etwas sophistischen Erklärung der Worte Samuels zu beseitigen. Der Sinn derselben sei „Wenn du“ jetzt (d. h. heute schon) von mir gehest, so wirst du (Morgen) zwei Männer, die jetzt beim Grabe Rahels sind, und nach Bethel gehen, bei Zelzach an der Grenze Benjamins antreffen u. s. w. So scharfsinnig diese Erklärung sein mag, so unanhaltbar ist

sie; Bethel selbst lag im Stamm Benjamin, Saul konnte also die zwei Männer gar nicht an der „Grenze“ (zwischen Ephraim und Benjamin) antreffen, die Männer gingen ja bloß bis Bethel, um an die Grenze zu kommen hatten sie müssen über Bethel hinaus gehen; und da hätte doch Samuel richtiger und sachgemässer gesagt: Du wirst sie in der Nähe von Bethel treffen. Rabbi Schwarz scheint dies auch zu fühlen, denn an einer andern Stelle ¹⁾ setzt er „Zilzach“ an die Grenze Benjamins gegen Juda, in den Süden von Jerusalem und bringt die dortigen Felsabhänge und ihre Schatten damit in Verbindung. So wenig das „Ramath Chalil“ bei Hebron das „Ramathaim Zophim des Samuel sein kann, eben so wenig (und eher noch weniger) kann es das „Rama h“ bei Sanur sein.

Viel ungesuchter, auch näher der Wahrheit, ist die vielfach ausgesprochene Ansicht, dass „Er Ram,“ am Wege von Jerusalem nach Nablus, zwei Stunden im Norden von Jerusalem gelegen, das Rama Samuels sei! Erstens passt der Name, dann trägt er den Artikel, „die Rama d. h. die Bekannte oder Ausgezeichnete, auch ist sonst klar, dass Samuel in dieser Gegend sich viel aufhielt. Aber der Annahme, dass es Samuels Heimath sei stehen viele Schwierigkeiten im Wege. Saul kannte nach I. Sam. 9, 6. den Ort Samuels nicht, Er Ram aber hatte er in seiner Heimath Gibeah

---

¹⁾ Heil. Land Seite 125.

(Tell Full) ganz in der Nähe und täglich in Gesicht. Es muss weiter abgelegen gewesen sein, ferner von hier nach Tell Full führt der Weg durchaus nicht an Rahels Grab vorbei. Die Vertreter dieser Ansicht erklären darum das heutige Grab Rahels als unecht.

Hochstetter in seiner biblischen Geographie sagt deshalb ganz folgerichtig, dass Rahels Grab zwischen „Er Ram“ und Tell Full zu suchen sei. Dr. Ries setzt es ein viertel Stunde nördlich von Jerusalem. Andere (ohne nähere Angabe) überhaupt in den Norden von Jerusalem. Damit ist aber die Schwierigkeit von Sauls Vorbeikommen am Grabe Rahels auf der Heimreise, wo er von „Rama“ aus (nach Hause oder) Tell Full geht, und dann nicht weiter südlich geht, überhaupt nicht gehoben, so wenig als wenn man das heutige Grab als echt annimmt.

Die Mutter R a h e l starb nach I. Mose 25, 16, (nach Luthers Uebersetzung) ein Feldwegesweges vor Bethlehem. „Kibrath Erez“ כַּבְרַת עֶרֶץ wie der Grundtext lautet, wird von den Commentaren auch mit Station, Tagreise oder Wegstrecke übersetzt. Menahem gibt es „eine grosse Strecke;“ Raschi „Ein und eine Viertelstunde;“ Nachmonides „ein Wenig“ oder „unbedeutend;“ und Rabbi Schwarz sagt, dass letzteres das Richtigeste sei, nämlich: „eine kleine Wegstrecke.“ Und wenn man alles zusammen nimmt, müsste man offenbar

der Bibel Zwang anthun, wenn man es anders erklärt. Daher ist auch von der Tradition, und sonst allgemein das heutige „Grab Rahel“ als echt angenommen worden; auch Robinson nimmt es so, und ist sicher nicht daran zu zweifeln.

Robinson und andere, suchten darum dorten herum nach einem „Rama.“ Einige in Tantor andere in Beit Jala, der Engländer Birch auf der Höhe südwestlich von den Salomonsteichen.

Die Worte „an der Grenze Benjamins“ deuten dann an, dass eben die Grenzlinie zwischen Juda und Benjamin, von dem Berge, der vor dem Thal der Kinder Hinoms liegt (Josua 15, 8.) nach Süden gelaufen und das Grab Rahels nach südlich umkreiset habe, und dann von da zum Wasserbrunnen „Nepthoa“ gegangen sei. Lnt. Conder meint gar, mit diesem Namen seien die Salomonischen Teiche gemeint; die allerdings damals noch nicht waren, wohl aber die dortigen Quellen. Von da sei dann die Linie nach „Kirjat Jearim,“ dem heutigen Abu Gosch gegangen. Diese Erklärungen sind gewagt und kann vieles dagegen eingewendet werden was ich aber nicht weiter aufzählen will. Betrachten wir nur Sauls mehr erwähnte Reise ganz und näher, und wenden sie auf die bekannten Oertlichkeiten, an die wir kommen, so wird alles ohne allen Zwang herauskommen.

Wir lesen I. Sam. 9, 1. folgendes. „Es war

„ein Mann von Benjamin mit Namen Kis, der
„hatte einen Sohn mit Namen Saul; der Vater
„sprach zu ihm: Nimm der Knechte einen mit dir,
„und suche die Eselinen, die verloren gegangen
„sind. Er machte sich auf — (nämlich wie ich
„schon gesagt habe von seinem Heimathsorte
„Gibea“ dem heutigen Tell Full, eine starke
„Stunde nördlich von Jerusalem) und ging auf das
„Gebirge Ephraim.“ Sein Wohnort lag demnach
auf dem „Gebirge J u d a“ und ging folglich nord-
wärts. Er überschreitet das nördlich von Tell
Full gelegene oben beschriebene die Grenze der
Gebirge bildende Thal, und kommt jenseits anstei-
gend aufs „Gebirge Ephraim,“ zu nächst wie
es heisst in das Land (oder den Bezirk „Salisa“
שְׁלִישָׁה nämlich die Gegend vom heutigen „Er
Ram“ — denn in Jesais 10, 30 ist in der pro-
phetischen Beschreibung von Sancheribs Kriegs-
zug nach Jerusalem ein „Laisa“ לִישָׁה gesetzt,
das ganz dieselben Buchstaben hat und nur das
„Schin“ am Anfange abgeworfen ist. Dieses
„Laisa“ ist in der betreffenden Stelle mit Rama
und Anathot zusammengesetzt, muss also in die-
ser Gegend etwa zwischen diesen zwei heute be-
bannnten Ortschaften gelegen haben. Weitergehend
nach Norden kommt Saul ins Land „Saalim“
das ist die Gegend von „Mükmas und Taije-
beh, welche heute noch, District der „Beni
Saalim“ heisst. Saul ist aber bereits schon über das
Gebiet Benjamin hinausgekommen, und schon so weit,

dass weiter zu gehen wohl unnöthig war, da die Esel sich nicht so weit verlaufen haben konnten, er biegt darum gegen Westen und Südwesten um, und kommt in die Gegend von Bethel und damit wieder in das Land „Benjamin“ (Yemini). Irgendwo hier herum muss er übernachten, und geht dann andern Tags weiter südwestlich in der Nähe „Ramallah“ und das „Obere Bethorus“ durch; und trifft auf diesem Wege viele kleine Ortschaften, hat aber auch viele Thäler zu überschreiten und bleibt dann wieder über Nacht etwa in Katona oder „Beit Anan.“ Aber nirgends findet er die Esel. Am dritten Tag geht er noch weiter südlich und kommt nach Kierieh oder „Abu Gusch,“ aber auch hier sind sie nicht, er geht nun ostwärts, und ist etwas unschlüssig, was er weiter thun soll. Bei „Nukebe“ sagt er: Ach wir gehen jetzt geraden Weges ostwärts nach Hause, der Vater möchte um uns sorgen. Eine gute halbe Stunde im Süden erhebt sich aber ein hoher Berg mit einer Ortschaft — das heutige „Soba,“ Saul kennt den Ort nicht, aber der Diener, der wohl schon ein älterer Mann war, sagt ihm es sei „Rama und der „Seher,“ (nämlich der Prophet Samuel) wohne da, — der könnte ihnen gewiss Auskunft geben, es wäre der Mühe werth hin zu gehen. Eine kleine Silber-Münze zum Geschenk haben Sie auch, und so wenden sie Ihre Schritte südwärts und kommen in den Stamm Juda hinein, in das Land der „Zuphiter“

— Land der S o b o n ä r würden wir heute sagen. Näher gekommen begegnen ihnen Frauenzimmer die ausgegangen waren, um Wasser zu holen, von der Quelle „E k b a l a“ am Fusse des Berges — denn auf Soba selbst ist kein Wasser. Diese Frauen geben den zwei Reisenden die ganz gewünschte Auskunft, und treffen innerhalb, der auf dem Berg-rücken gelegene Stadt, aber schon nahe dem Thore, den Propheten an, der sie dann mit auf die Höhe, das ist zu der auf der Spitze der Sobakuppe gelegenen Opferstelle mit nimmt. Samuel war durch innere Erleuchtung geoffenbart worden, dass dieser sein Gast, der von Gott erwählte König sei! Und als sie gegen Abend in die Stadt herabgegangen, und Samuel mit seinen Gast nun allein war, macht er ihm auf dem Dache des Hauses wo sie (weil es Sommerszeit war) auch schliefen, die betreffende Eröffnungen. Nächsten Morgen in der Frühe, bricht dann Saul auf, um nach Hause zu gehen, und Samuel begleitet ihn eine Strecke, und da er als alter Mann nur langsam voranschritt, sagt er Saul: er solle seinen Diener voraus gehen lassen, bleibt dann stehen und salbt ihm unter freiem Himmel zum Könige. Saul dem das Ganze so ungewohnt und neu war, auch seine Untüchtigkeit zu einer solch verantwortlichen Stellung fühlte, hegte innerlich Zweifel, ob das auch war sei? u. dgl. S a m u e l gibt ihm darum voraussagend verschiedenes an, was an diesem Tage eintreffen werde; und dessen Eintreffen er als Zeichen der Be-

kräftigung des Vorganges und seine Erwählung zum Könige dienen soll! Und diese Zeichen, setzt der Text bei: „seien auch alle eingetroffen!“

Samuel sagt ihm: „Wenn du jetzt (d. h. „gleich weiter gehest und dich nicht länger auf „hältst) von mir gehest, so wirst du zwei Männer „finden bei dem Grabe Rahels in der Grenze „Benjamin zu Zelzach, die werden zu dir sagen: „die Esel sind gefunden“ „u. s. w.“ und wenn du „weiter gehest und zur Eiche Thaaabor kommst „wirst du antreffen drei Männer, die mit Opfern „hinauf gegen Bethel gehen; darnach kommst zum „Hügel-Gottes (=Gibea des Ewigen) wo der Phi- „lister Lager ist da wird dir eine Prozession Pro- „phetenschüler begegnen, die mit Musik von der „Opferstelle herabkommen, da wird der Geist Got- „tes auf dich kommen und du wirst dich unter sie „mischen und auch weissagen und ein anderer „Mensch werden.“

Um von Soba nach Tell Full (von Ramath nach Gibea) zu gehen gibt es mehrere Wege: — durch das Thal, das aber sehr viel Krümmungen und Geröll eines Winterstroms hat, und eigentlich nie gewählt wird, ein anderer; gleich von Soba aus das Thal zu überschreiten und dann auf den Höhen der östlichen Berge weiter, an Jerusalem vorbei. Diesen Weg lässt Robinson den Saul machen, zusammen mit einem grossen Umwege, auf den ihn Samuel geschickt habe, um am Grabe Rahels vorbeizukommen! Der dritte und natürlichste

und deshalb auch kürzeste Weg, ist der, welcher auf den Höhen der westlichen Berge hinführt, und wo das Hauptthal bei „Beit Hania“ überschritten wird. Diesen Weg ging offenbar Saul — und kommt am westlichen Abhang der Kastelspitze durch und kreuzt den von Jerusalem nach Jaffa führenden Weg, und kommt bald an die Grenze zwischen Juda und Benjamin — oberhalb der heutigen Ruinen „Farha“, überschreitet die kleine Ebene und kommt zu dem alten Grabmal, das die Araber jetzt „Kuppet Abdel Assis“ nennen, es ist dies ein moderner Namen, während das kleine Kuppelgebäude sehr alt, und wie man sieht, wiederholt restaurirt worden ist. Dieselben beschatten ein paar ganz alte, aber immer wieder neue Schösslinge treibende heilige Bäume. Auch sind daneben Spuren einstiger weniger Häuser, besonders aber ein in den Felsen gehauener alter Teich. Mir wurde gesagt, der Platz habe früher „Kubbet (= Dom oder Grabmal Rahel“ geheissen. Das hier ein Grabmal ist, das bis in die älteste Zeit hinauf reicht ist ausser allen Zweifel, das aber von den Mohamedanern einen neuen Namen erhalten hat. Ich bin darum sehr geneigt hier das in Frage stehende „Grab Rahel“ anzunehmen. Und vermuthe mit Dr. Ries¹⁾ dass die Benjaminer zum Andenken ihrer Stammutter auf eigenem Gebiete

---

¹⁾ Biblische Geographie Freiburg 1872, Seite 79. verglichen mit Jeremias 31, 15—21.

aber nahe der Grenze, und auf einer Stelle wo man das wirkliche, im Stamme Juda liegende, sehen konnte, ein Monument (nämlich eben das erwähnte) errichtet haben. Samuels Beisatz, „in der Grenze Benjamins“ hat die Meinung; das Grab Rahel innerhalb der Grenze Benjamins, nicht das in Stamm Juda gelegene. Wenn es so zwei Monumente gab, die Rahels Namen trugen, so fallen alle Schwierigkeiten weg.

Auch alles fernere findet seine exakte Erklärung. Sauls Weg führt weiter an dem felsigsten Abhang des hohen Berges hin, und wen Zelzach — wie Rabbi Schwarz meint — „Felsenschatten“ bedeutet, so gibt es hier solche. Unterhalb „Beit Surik,“ da wo das „Thal Losa“ eine Biegung macht wird es überschritten. Sauls innere Aufregung durch die wichtigen Vorgänge des heutigen und des gestrigen Tages hervorgerufen, wird bei dem Eintreffen der von Samuel vorausgesagte Dinge, stets gesteigert, sowie als er beim Grab Rahel von den zwei Männern, die von seiner Heimath herkommen hört: dass sein Vater sehr besorgt ist und sage: „Was soll ich um meinen Sohn thun?“ Er beschleunigt darum seine Schritte, und hat bald nicht nur das Thal überschritten, sondern auf der jenseitigen Nähe nähert er sich der „Eiche Thabor.“ — Noch jetzt ein geheiligter Baum, der sich durch Nachschösslinge aus seinen Wurzeln zu einen kleinen Hain ausgebildet hat, und von den Arabern als heiliger Baum mit Scho-

nung behandelt wird. Derselbe liegt am Wege der von Beitiksa nach Biddin führt, und Sauls Weg überschreitet demselben.

Als Saul da ankommt und diese alte heidnische Cultusstelle betrachtet, kommen eben drei Männer den Weg von Kolonieh herauf, die Opfergaben tragen und auf dem Wege nach Bethel sind, wo damals die alte allgemeine Opferstelle der Israeliten war. Sie grüssen wirklich freundlich und geben dem Saul zwei Brode, die er auch annimmt. Sie gehen zusammen eine kurze Strecke, wo dann die drei Männer über den Berg nordwärts hinüber, Saul am östlichen Abhang aber weiter fortschreitet in mehr östlicher Richtung, und kommt auf erhöhtes Terrain, wo die Philister früher ihr Lager gehabt hatten, zur Bewachung der nahen jüdischen Opferstelle „Mizpa“ oder der „Höhe von Gibeon,“ denn nach meiner Ansicht ist dies ein und dasselbe. (Vergleiche folgende Schriftstellen — Josua 18, 26. I. Kön. 15, 22. II. Chron. 16, 6. Richter 20, 1. 21, 1. I. Sam. 7, 5—15. I. Sam. 10, 17. auch I. Chron. 17, 39. 22, 29. II. 1, 3.) Als er hier angekommen, kommt gerade eine Prozession Prophe-tenschüler mit Pauke und Musik von der Opferhöhe Gibeon oder Mizpa dem heutigen Nebi Samuel herab; es ist eine sogenannte „Siarā“ wie wir sie zu sehen in diesem Lande oft, (besonders an den Türkischen Festtagen) Gelegenheit haben, am Fusse der Nebi Samuelspitze, wo der Weg vorbei geht trifft er mit derselben zusammen. Die

innere gesteigerte Aufregung wird durch den Anblick und die Musik und dem Paukenschlagen noch erhöht er wird innerlich übermannt, der Geist Gottes kommt auf ihn und er mischt sich unter die Prophetenschüler, und weissaget mit ihnen; was allgemein Verwunderung erregt und das Sprichwort erzeugt: „Ist Saul auch unter den Propheten?“ Die Prozession, nachdem sie ihren Umzug vollendet hat, kehrt zur Prophetenschule, welche als eine Art Kloster neben der Opferstelle errichtet war zurück, und Saul mit ihnen. Hier in Nebi Samuel haben wir uns diesen Vorgang zu denken, das war der „Hügel Gottes.“ Hier hält dann Samuel etwas später auch einen Landtag — eine grosse Volksversammlung, um die Königswahl zu vollziehen. Durchs Loos ward Saul getroffen. Er wusste einerseits was seiner wartete, andererseits war er schüchtern und hatte eine gewisse Scham darüber, dass er vor nicht langer Zeit, hier so ganz unberufener Weise sich unter die Prophetenschüler gemischt hatte, dass einige seiner Verwandten übel vermerkt. Kein Wunder dass er sich darum etwas versteckte!

Von Mizpa — dem „Hügel Gottes“, führte den Saul sein Weg ostwärts, wo er bei Beit Hanin das Thal überschritt, und nach einer starken Stunde zu Hause war. „N e b i S a m u e l“ weil so nahe bei Tell Full gelegen, kann darum auch nicht, wie einige glaubten und die Tradition annimmt, das „R a m a t h“ S a m u e l s sein, denn dem Saul war

die Bergspitze (Mizpa) wohl bekannt, das er ja täglich und in solcher Nähe vor Augen hatte, dagegen die Stadt Samuels kannte er nicht, und lag seiner Heimath weiter ab. Man kann von derselben das sonst so hoch liegende S o b a nicht sehen, wegen den vorgelagerten K a s t e l l und andere Höhen.

Mit den bisherigen habe dargethan, dass wir im heutigen N e b i S a m u e l die alte M i z p a — oder die Opferstelle von Gibeon, und in S o b a die Rama Samuels und darum auch dorten sein Grab zu suchen haben; dass wohl mit dieser alten ehrwürdigen Bergspitze der Name Samuels verbunden aber sein Grab nicht da ist! Da ich glaube dass es dorten überhaupt kein altes Grab gibt. Auf dieser Bergspitze war nicht nur eine kleine Ortschaft — (wie ja gewöhnlich die Ortschaften auf Bergspitzen lagen), sondern sogar eine Opferstelle. An einer solchen ganz besonders wie überhaupt innerhalb einer Ortschaft dürfte kein Grab gemacht werden! Es scheint zwar als seien für Könige und Propheten Ausnahmen gemacht worden, aber bei denselben war sicher der Eingang zu dem Felsengrabe von der Seite des Berges. Erst in der Christlichen Zeit wo das Grab Christi, (über das eine Kirche gebaut ward), den Ton angab; und dann später auch bei den M o h a m e d a n e r n , gehörte zur Heiligkeit eines Ortes immer auch ein Grab eines berühmten Mannes oder Heiligen. Mann konnte sich ein ächtes Heiligthum nicht

ohne ein Heiligengrab denken. Allein diese Auffassung ist nicht jüdisch. Wenn in Nebi Samuel wirklich ein Grab ist, so stammt es aus der christlichen Zeit, das dann die Mohamedaner mit in ihrem Bereich nahmen und Nebi Samuel nannten.

Es ist die Fortsetzung der alten Erinnerung als einer berühmten Cultusstelle. Seit Robinsons Nachweisungen hat man im heutigen Nebi Samuel das alte Mizpa erkannt, und so nehmen es auch die englischen Ingenieure an — blos Conder meint es konnte auch die Priesterstadt „Nob“ gewesen sein da aus Nob = „Nebi“ geworden — allein diese Ansicht ist ganz unhaltbar, gerade Nob hatte mit Samuel nichts zu thun, und sicher lag Nob im Osten der grossen nach Norden führenden Landstrasse. Dagegen hält Conder den Ort zugleich für die alte Opferhöhe von Gibeon, worin er völlig recht hat, wenn schon Wilson einwendet: die Stiftshütte sei in der Regel nicht auf hohe Punkte gebracht worden — Gilgal, Silo, Bethel, Gibeon und Jerusalem. Allein man muss sich die Sache so denken: Gibeon war eine Stadt auf einer flachen Anhöhe, nördlich nahe am Fusse des Nebi Samuel gelegen — hier hatten die Festgäste Platz und Unterkommen an den Festzeiten: die Opfer aber, und die Volksberathungen wurden auf der Höhe, (der Warte Mizpa) gehalten. Hier wie man an den Ruinen erkennt — war nie ein grosser Ort, sondern blos die Opfer-

stelle, und ringsum einige klosterartige Häuser, wo dann später Gedalia residirte und erschlagen wurde. Dass hier die alte berühmte Opferstelle von Gibeon war, liegt so auf der Hand, dass viele Nebi Samuel für Gibeon selbst hielten — was aber doch leicht nachweisbar wieder von der „Höhe“ und von „Mizpa“ verschieden ist.

Die Entdeckung einer alten Inschrift.

Die Entdeckung einer Inschrift, von welcher behauptet wird, dass sie die älteste jüdische Inschrift sei, die man bisher gefunden, gehört wohl zu den interessantesten Begebenheiten des verfloßenen Jahres. Die Inschrift wurde in der 586 englischer Ellen langen und in den Felsen gehauenen Wasserleitung, die von der Quelle der Jungfrau (welche von dem Hh. Clermont Gauneau für das alte „Enrogel“ gehalten wird) nach dem Siloateiche führt, gefunden und zwar durch einen grossen Zufall. Als die Entdeckung dem Herrn Baurath Schick bekannt wurde, beeilte er sich Abdrücke der Inschrift, der deutschen Gesellschaft zur Erforschung Palästinas, zuzusenden. Die englische Gesellschaft erhielt die Nachricht der Entdeckung und einen mangelhaften Abdruck, erst am 3. August 1880, und der Ausschuss derselben bevollmächtigte sogleich seinen Ehrensecretär in Jerusalem, den Herrn Dr. Chaplin, soviel Geld auszugeben als etwa nöthig wäre, um das Wasser abzuleiten, damit man einen besseren Abdruck oder eine genauere Copie der Inschrift bekommen könnte.

Der Herr Professor A. S a y c e, der im Februar 1881, die Inschrift an Ort und Stelle zu entziffern versuchte, hat in der englischen Zeitschrift „The Atheneum“ (Nr. 2785 March 12. 1881) 2 Briefe über diesen Gegenstand veröffentlicht, woraus wir Folgendes entnehmen. —

„Die Inschrift ist die wichtigste die bisher in Palästina gefunden worden ist, da sie der Königsperiode angehört und in den ältesten Schriftzügen des phönizischen Alphabets verfasst ist. Die Buchstaben sind identisch mit denjenigen des Mesa Steines, und die Wörter sind auf ähnliche Weise durch Punkte von einander geschieden. Ich vermuthe, dass ein Schriftzug, der wenigstens dreimal vorkommt, und mir unbekannt ist, wohl das fehlende Teth der Mesainschrift sei, die neulich entdeckte Inschrift ist eingeschnitten in den unteren Theil eines Täfelchens, dass dadurch gebildet worden ist, dass man den Felsen in der Tiefe ungefähr eines Zolles weggehauen hat.“ Der Herr Baurath Schick beschreibt die Inschrift folgendermassen.

Die 6 Zeilen bilden eine Fläche 0, 60 lang, und 0, 21, der kleinste Buchstabe ist $\frac{1}{2}$ Centimeter hoch im Durchschnitt die meisten 0, 02 und eine Anahl 0, 04, selbst einige 0, 04 $\frac{1}{2}$ lang, viele greifen in die andere Linien über ungefähr 20 Fingern sind zusammengestellte Buchstaben. — Nach unten zu scheinen noch 2 Linien gewesen zu sein aber sie sind ganz undeutlich.

„Die Inschrift“ sagt Herr Sayce ist in der östlichen Seite eines in den Felsen gehauenen Kanals, durch welchen das Wasser vom Norden her fließt und in dem Teich geführt wird, eingegraben in einer Entfernung von ungefähr fünf und zwanzig Schritte vom Eingange desselben.

Die Aufgabe des Abschreibens ist eine sehr schwierige. Das Wasser fließt am Fusse der Inschrift vorbei und hat eine Tiefe von mehr als vier Zoll, und um eine Copie zu machen, musste ich in einer zusammengedrückten Stellung in dem Wasser sitzen, und bei dem matten Schein einer Kerze, die mit Kieselerde ausgefüllten Buchstaben zu entziffern versuchen.

Der obere Theil des Täfelchens ist glatt und eben, jedoch gibt es in einem Theil desselben ein Gekritzeln von drei Zeilen; ob dieselben nach irgend einem verständlichen Schreibsystem verfasst sind, kann ich nicht sagen; mehrere der Buchstaben sehen griechischer Schrift ähnlich, und am Anfang zweier Zeilen scheint es als ob die arabischen Chiffren 1843 vorkommen.

Die Buchstaben der alten Inschrift sind von beträchtlicher Grösse und müssen einstens sehr deutlich gewesen sein. Auf der linken Seite sind einige Schriftzüge der drei ersten Zeilen durch einen Felsenbruch verloren gegangen. Unter der Inschrift gibt es eine Verzierung in der Form zweier Dreiecke, die auf ihren Spitzen ruhen, und

zwischen einen Winkel sich befindet der auch auf seiner Spitze ruht.

Die erste Zeile fängt mit dem Worte נקבה (ה) an; dann nach zwei darauffolgenden Wörtern, die ich nicht mit Bestimmtheit lesen kann, folgen (ר) בעב הנקבה (?). In der zweiten Zeile kann ich nur die Worte ל (ה) . . . פ . . . (ט) נאש אל רעך שלש אמה die dritte Zeile endigt mit dem Worte בירה, die vierte Zeile mit dem Worte נקב und dann nach einigen Buchstaben zweifelhaften Charakters, folgen (ט) / (ר) אש לקרת רעך גר (ט) und die Zeile schliesst mit וילכו. In der fünften Zeile liest man וילכו המים מן „Und das Gewässer floss von seinem Ausgang nach dem unteren Teiche eine Entfernung von tausend Ellen. Die sechste Zeile ist durch die Reibung des Wassers so sehr beschädigt, dass ich nur die Worte על אש mit Bestimmtheit lesen kann. Ich kann in der Inschrift kein Wort für Jerusalem, Judah, oder König (מלך) noch irgend welche Eigennamen finden. Die Inschrift ist nicht in hebräischer sondern in phönizischer Sprache verfasst. Das bezügliche phönizische Fürwort אש kommt mehr als einmal vor, und es gibt mehrere andere Eigenthümlichkeiten in der Sprache, die darauf hinzudeuten scheinen, dass der Verfasser ein Eingeborner der phönizischen Küste gewesen sei. Andererseits wie ich schon gesagt habe, sind die Formen der Buchstaben mit denjenigen des Mesasteines identisch, obgleich es

deren welche gibt, die noch älter zu sein scheinen als diejenigen der Mesainschrift.

Ich nehme keinen Anstand die Inschrift der Zeit Salamon's oder möglicherweise sogar David's zuzuschreiben. Damals wurden ja phönizische Arbeiter beschäftigt am Aufbau der öffentlichen Gebäuden Jerusalems.

In diesem Falle ist sie das älteste Exemplar phönizischer Schrift das wir besitzen. Es ist natürlich wohl möglich, dass die Inschrift noch älteren Ursprunges sei und in der Mundart der Jebusiter abgefasst, doch ist es höchst unwahrscheinlich. Sie ist bloss eine Urkunde des Maurermeisters über die Ausgrabung der Wasserleitung, in welcher es gefunden worden ist.

In Nr. 2786 des *Athenaeum's* wird die Angabe des Herrn Sayce, dass die Inschrift phönizisch sei, vom Herrn Dr. Neubaue r kritisirt, und letzterer ist der Meinung, dass es voreilig sei, die Inschrift der Zeit Davids oder Salomons zuzuschreiben. In derselben Zeitschrift gibt der Col. Warrem, historischer Gründe für seiner Vermuthung, dass die Inschrift nicht älter als die Zeit Hiskias sei, von dem gesagt wird, dass er Wasser in die Stadt leitete! er liess in den Felsen graben und Brunnen bauen.“ *Sirach XLVIII. 17.*

Der Herr Professor Kautzsch, der einen Aufsatz darüber in der *Augsburger Allgemeinen Zeitung*, die Nr. 119 des Jahres 1881, veröffent-

licht hat, behauptet, dass die Schrift nicht phönizisch, sondern Hebräisch sei. Er bezweifelt dass sie so alt sei, wie der Herr S a y c e der Meinung ist, und stellt die Behauptung auf, dass die Schriftzüge nicht so alt zu sein scheinen wie diejenige des Mesasteines.

Spätere Versuche die Inschrift zu lesen haben den Eindruck hervorgebracht, dass die oben genannten Dreiecke und Winkel nicht Verzierungen, sondern Risse in den Felsen seien, und dass es ursprünglich acht geschriebene Linien gegeben habe und am Anfang der zweiten Linie eine Jahreszahl gewesen sei, die aber unersetzlich verloren gegangen ist. Es scheint unnöthig hier eine Copie der Inschrift zu geben, da die englische Gesellschaft eine solche in ihr „Quarterly Statement“ für den 1. April 1881 veröffentlicht hat, und Herr G u t e der Secretär der deutschen Palästina Gesellschaft einen Guss der Inschrift bereitet hat und die Absicht hegt eine Copie desselben in dem August Hefte, oder Zeitschrift seiner Gesellschaft der Welt mitzutheilen.

Sobald die englische Gesellschaft den ersten Abdruck erhielt, liess sie Copien desselben an allen Mitgliedern die c o m p e n e n t wären, alte semitische Inschriften zu lesen, zusenden, aber es gelang Niemanden den Sinn desselben zu entdecken bis P r o f f e s s o r S a y c e nach-

dem er die Inschrift an Ort und Stelle genau besichtigt, hatte die oben erwähnte mangelhafte Uebersetzung zustande gebracht.

Ob nach der Veröffentlichung der Copie des Herrn G u t e eine genauere Uebersetzung möglich sein wird, weiss man noch nicht.

Nekrolog.

Am 18. Kislev 5640 (2. Dezember 1879) starb Rabbi David ben Simon, Hauptrabbiner der Marokkanischen Gemeinde in Jerusalem. — Von Seiten der leitenden rabbinischen Behörde wurde im Judenviertel gänzliche Arbeitseinstellung (בטול מלאכה) angeordnet, und alle jüdischen Einwohner der Stadt, Sephardim wie Aschkenasim, ohne Unterschied des Standes eilten zu dem Hause des Verstorbenen ausserhalb der Stadt, um den Abgeschiedenen die letzte Ehre zu erweisen.

Daselbst hielt ein Rabbiner eine ergreifende Leichenrede, in der er die Demuth und Herzengüte des Verstorbenen rühmte und Alles erwähnte, was derselbe zum Guten seiner Gemeinde gethan hatte. Alle Anwesenden waren zu Thränen gerührt.

Darauf setzte der Leichenzug sich in Bewegung. Vor der Bahre her gingen die Kinder der sephardischen Talmud Thora Schule mit ihren Lehrern und sangen Psalmen in Trauermelodien. Eine Anzahl von Gelehrten, die der Gemeinde des Verstorbenen angehörten, trugen die Bahre abwechselnd die äussere Stadtmauer entlang, und der Zug machte mehrmals Halt, um weitere Leichen-

reden, die von Gelehrten und Rabbinern gehalten wurden, andächtig zu lauschen. — Der Leichenzug war so ungeheuer, dass er erst nach Verlauf von einigen Stunden beim Grabe vollständig anlangte.

Der Verstorbene war zu A r b a d in M a r o k k o geboren, woselbst er bis zum Alter von 35 Jahren lebte. Dort war er ein Verbreiter talmudischer Wissenschaft, so dass sich jetzt noch Gelehrte dort finden, die seiner Schule entsprungen sind.

Als er im Jahre 5616 (1854) hier nach Jerusalem kam, erkannten seine Landsleute sofort seine bedeutenden Gaben an und beeilten sich ihn an die Spitze ihrer Gemeinde zu stellen. Und sie irrten sich nicht in ihm, denn solange er seine hohe Stellung bekleidete, hat er für diese sich in ärmlichen Verhältnissen befindliche Gemeinde viel Gutes erwirkt. So wurde durch seine Bemühungen eine grosse Synagoge gebaut; ebenso eine Talmud-Thora Schule und eine Anzahl Wohnungen für Wittwen und Armen im Allgemeinen, zum Theil innerhalb, zum Theil ausserhalb der Stadt.

Die Trauer um den Verstorbenen war allgemein und tief, daher auch der Leichenzug von einer Grösse war, wie man sie schon lange nicht gesehen.

Er erreichte nur das Alter von 58 Jahren und hinterliess 2 Söhne und 2 Töchter.

וי לערעא דישראל דחסרא גברא רבא "קול נהי נשמע"
מציון במר צורה, וירושלים תתן קולה תבכה ותתייפת, כי אברה
כלי חמדתה, פנה הוד' פנה זיו' ותפארתה, ארץ צבי גדלה
שעשועיה, הורד עדיה מעליה, אבד חסיד מן הארץ, גבור לעמוד
בפרץ, מתוק מ"ד"ב"ש מעמו, בישראל גדול שמו, דן ידין עמו,
רועה נאמן לעדתו, צדיק באמונתו, חונן דלים ומחסה לאביונים,
איש החסד חסדי דוד הנאמנים, אריה שבחבורה, ריבה וקיבץ
פעלים לתורה, תנא דאורייתא, הרב המופלא, וכבוד ה' מלא,
חסידא קדישא, זכה וזיכה את הרבים, נר המערבי מרביץ תורה
בישראל איש אלהים קדוש המפורסים בשמו ומעשיו מורנו הרב
כמהו"ר דוד בן שמעון זצוק"ל המחבר ס' שערי החצר ושאר
ספרים לקוח ארון האלהים ח"י כסלו שנת

ויהי דוד עושה משפט וצדקה לפ"ק תנצב"ה.

2. Donnerstag Abends am 9. Schevat des
vergangenen Jahres (5640) verstarb der Chacham
Baschi, Rabi Abraham Aschkenasi, das
offizielle Oberhaupt der jüdischen Gemeinden in
Palästina.

Ganz früh am folgenden Morgen machten die
Gemeindediener im Namen der vereinigten „Beth-
dins“ der Sephardim und Aschkenasim bekannt,
dass alle Läden geschlossen und alle Arbeit ein-
gestellt werden müsse, damit man dem Verstorbe-
nen die letzte Ehre beweisen könne.

Todtenstille herrschte daher in dem jüdischen
Stadttheile, wo unsere Brüder sonst emsig und
geschäftig sind. Von allen Seiten strömten dieselben
nach dem ausserhalb der Stadt an der Jaffaerstrasse

gelegenen Hause des Verstorbenen, um daselbst seinen Tod zu beweinen.

Der Leichnahm war im Studirzimmer des Verewigten, woselbst die Gelehrten der Gemeinden auf den Boden umher sassen und Trauerlieder sangen, und einer der Rabbiner eine Leichenrede hielt.

Nach der Reinigung des Leichnams wurde derselbe auf einer Bahre in den Hof gebracht, woselbst ein anderer Rabbiner eine längere Leichenrede hielt, in der er mit glühenden Worten den Verlust schilderte, den Israel im Allgemeinen und Jerusalem im Besondern durch diesen Tod erlitten. Als er in beredter Sprache beschrieb, wie viel Gutes der Verstorbene gestiftet, und wie er trotz seiner Körperschwäche stets seinen Pflichten oblag wenn es sich um das Wohl anderer handelte, blieb kein einziges Auge trocken.

Vor der Bahre gingen die Schüler der Talmud Thora Schule, so wie der Lemmelschen Schule, mit ihren respectiven Lehrern, brennende Wachskerzen in ihren Händen tragend und den 91. Psalm in einer Trauermelodie absingend. Hinter ihnen kamen die Kawassen der Consulaten mit ihren in Trauer gehüllten Amtsstäben. Dann folgte die Bahre von Gelehrten der verschiedenen Gemeinden getragen und von 20 türkischen Soldaten umgeben, welche zum Zeichen der Trauer ihre Gewehre umgestürzt trugen; — Diese Solda-

ten wurden von ihrem Chef, dem Polizeipräsidenten Jerusalem's, angeführt.

Unmittelbar hinter der Leiche folgten eine grosse Anzahl von Rabbinern und Gelehrten, denen sich die Dragomanen des deutschen, englischen, russischen, griechischen und österreichischen Consulats, so wie des Paschas von Jerusalem anschlossen.

Dann folgte eine unübersehbare Menge, von der man sagen kann, dass sie fast die ganze jüdische Einwohnerschaft männlichen Geschlechts enthielt; der Zug ging ununterbrochen fort bis zum Zion's Thore, hier wurde wieder eine Leichenrede gehalten, und ebenso als man einen zweiten Halt am Mugrabiner Thor machte.

Von hier aus wälzte sich der Zug nach dem Oelberge, und als man bei dem Grab ankam (das auf dem als Begräbnissplatz der Chassidim bekannten Theile vorbereitet war) war die Sonne schon tief im Westen.

Der Verewigte war im Jahre 5573 (1813) in Barissa geboren und wurde schon in seiner frühesten Jugend von seinen Eltern nach Jerusalem gebracht, wo er durch seine Fähigkeiten wie durch seinen Fleiss sich zu einem bedeutenden Gelehrten heranbildete, so dass er im Alter von 35 Jahren mit dem Ehrentitel „Gaon“ bezeichnet wurde.

Im Jahre 5610 (1850) wurde er Einer der Dayanim und im 5616 wurde er zum Präsidenten des Beth-Din's ernannt. Als solcher fungirte er bis zum 5. Adar 5629, wo er zum Chacham Baschi an Stelle des eben verstorbenen Rabbi David Chasan erwählt wurde. Ueber 10 Jahre nahm er diese hohe Stellung ein und zwar zur allgemeinen Zufriedenheit des jüdischen Publikums.

Von der Regierung wurde er ausgezeichnet, indem nicht nur seine Wahl durch einen besondern Firman bestätigt wurde, sondern auch indem ihm der Medjidie Orden zweiter Classe ertheilt wurde.

Es wurde dem Verstorbenen auch von dem Kaiser Franz Joseph bei dessen Anwesenheit in Jerusalem der Franz Josefs Orden verliehen.

וי לערעא דישראל דחסרא גברא רבא צדיק אבד לדורו
אוי כי ירד איש מן השמים נפלה עמרי מלכא ורופילא אין לנו
תמורתו מושיע ורב אוי מה היה לנו ותחשך הארץ אבד חסיד
אשכול הכופר שקדן בתורה הגאון המפורסם אשל מלך רב אוי
לו לדור שאבד אבינו רועינו הרב הגדול משיירי כנה"ג עמד
בפרץ ירושלים ומשל ממשל רב ה"ה המדוכה ביסורין כמות"ר
אברהם אשכנזי זצוק"ל מ"ך ביום ט' שבט ש' חשך השמ"ש
בצאתו תנצב"ה.

3. Am 6. Kislev 5641 starb Herr Mordechai Jaffa im Alter von 70 Jahren. — Bei seinem Begräbniss gingen die Schüler der Talmud Thora

Schule der Aschkenasim vor seiner Bahre her und sangen einen Trauerpsalm.

Da er allgemein beliebt war, so folgte ihm eine grosse Menschenmenge zum Grabe.

Er war aus Moskau, wo er als Geschäftsführer der Firma Malkiel und Söhne wohl bekannt war und sich eines grossen Ansehens erfreute. Sieben Jahre hat er im heiligen Lande gelebt. תנצב"ה.

4. Am 17. Kislev desselben Jahres starb hier Rabbiner Nissim Chijon, bei dessen Begräbniss mehrere Rabbiner Trauerreden hielten.

Er war in Bussna (Türkei) geboren und kam schon als Kind hier nach Jerusalem.

Als Talmudlehrer hat er sich bedeutende Verdienste erworben, und viele seiner Schüler leben hier. Er starb in verhältnissmässig frühem Alter, da er nur 53 Jahre alt wurde תנצב"ה.

5. Am 3. Tewes starb die ehrwürdige Frau Bathscheba, Witwe des verstorbenen Oberrabbiner Kubo. Die Schüler der Schule „Doresch Zion“ gingen vor ihrer Bahre her mit brennenden Kerzen in ihren Händen und sangen Trauerlieder.

Eine grosse Menge Volk's betheiligte sich an ihrem Begräbniss, nicht nur weil sie ob ihres verstorbenen Ehemannes hochgeachtet war, sondern auch weil sie sich selbst den Armen und Leidenden hier sehr nützlich gemacht hatte. Sie gründete die Gesellschaft „Bikur Cholim“ zur Unterstützung

armer Kranken während der Zeit ihrer Krankheit, und widmete überhaupt all ihre Zeit wohlthätigen Zwecken. Sie starb im Alter von 58 Jahren. תנצב"ה.

6. Am 17. desselben Monats starb Frau Esther A s i s a die Witwe des Herrn Jacob V a l e r o, im Alter von 62 Jahren.

Ihr Begräbniss war ein sehr ehrenvolles, und unter den dabei anwesenden waren der Chacham Baschi, der österreichische Consul und sein Drago-man. Dem Leichenzuge voran gingen eine Anzahl Consulats Cawasse mit ihren Amtsstäben in Flor gehüllt, und die Schüler der Schule „Doresch Zion“ brennende Kerzen in ihren Händen tragend und Trauerlieder singend. תנצב"ה.

7. Am 25. desselben Monats starb der Rabbiner S c h a b t h a i J e h o s c h u a und wurde unter grossen Ehrenbezeugungen begraben. Ein Rabbiner hielt eine ergreifende Leichenrede. Der Verewigte war einer der Rabbiner von Solonika und hat seit dem Jahre 5625 hier gewohnt. Er starb im Alter von 64 Jahren. תנצב"ה.

8. Freitag den 16. Schewat starb der ehrwürdige Herr A b r a h a m S u s s m a n n und wurde unter vieler Ehrenbezeugung bestattet. Der Verewigte war erster Schächter in London, und als er durch sein vorgerücktes Alter verhindert war, seine amtlichen Functionen auszuüben, siedelte er nach Jerusalem über. Während der kurzen Zeit, die ihm noch gestattet war hier zu leben,

gewann ihm sein edler Charakter die Liebe Aller, mit denen er in Berührung kam. Aus seinen spärlichen Mitteln hat er nicht nur vielen Armen hier sich als einen Wohlthäter erwiesen, sondern er hat auch L. 100 zur Deckung einer Schuld gegeben, die auf der Synagoge der Baugesellschaft „Mischenoth Israel“ (siehe: „Wachsthum von Synagogen und Wohlthätigkeitsanstalten“) lastete תנצבה .

Jahres Chronik für 5640/1880.

1. Ereignisse von allgemeinem Character.

In den letzten Monaten des Winters hatten wir in Jerusalem Schnee und Regen in solchem Maasse, wie es schon seit Jahren nicht der Fall gewesen. Land und Leute haben dadurch viele Vortheile gehabt, indem die allgemeine Gesundheit gut war, die Getreidepreisen zu fallen anfangen und alle Cisternen sich reichlich füllten. Nur die im Winter ihre Frucht zur Reife bringende Bäume wie Orangen- und Citronenbäume haben sehr gelitten; viele von ihnen sind so verdorben worden, dass sie erst nach Jahren wieder werden Frucht tragen können.

Als es zur Kenntniss der Regierung kam, dass die Taxpächter die Bauern, von denen sie den „Zehnten“ einzuziehen haben, vielfach über-
vorthailen, indem sie nicht nur mehr fordern als ihnen zusteht, sondern die armen Leute noch schlecht behandeln, — wurde das System der Verpachtung des Zehnten an den Meistbietenden abgeschafft. Anstatt dessen hat man für die verschie-

denen Districte Regierungs-Commissäre angestellt, die im Namen des Paschas die Steuer einziehen und denen nothwendigen Falls die Regierung die zur Ausübung ihres Amtes etwa erforderliche materielle Macht gewährt.

Von Seiten des Magistrats von Jerusalem ist den Bauern, die Holz und Kohlen in die Stadt bringen, eine Taxe auferlegt worden, nämlich 1 Piaster (volle Währung) für jede Kameelladung Kohlen, und 15 Paras für jede Eselladung Holz.

Diese Steuer haben zwei Israeliten für eine Jahrespacht von L. T. 300 erstanden.

Die Munuzipalität der Stadt Jerusalem hat dieses Jahr einen lobenswerthen Versuch gemacht, ihrer Verpflichtung gegen die armen Kranken der Stadt nach zu kommen.

Während bisher nur die verschiedenen Religionsgenossenschaften sich der Kranken annehmen, hat jetzt die höchste städtische Behörde es als ihre Pflicht erkannt, nicht hinter jenen zurück zu stehen.

Sie hat daher ihren angestellten Stadtarzt, Dr. E i n s z l e r ersucht, dreimal wöchentlich in einem dazu angeordneten Locale (die Armenküche, an das Rathhaus anstossend) alle sich meldenden Kranken zu behandeln respective ihnen

Medicin zu verschreiben. Diese letztere wird auf Kosten der Municipalität unentgeltlich in der englischen Missionsapotheke verabreicht. Nur wenn Chinin verschrieben wird, muss solches bezahlt werden, es sei denn dass der Vorsitzende der Municipalität besonders die freie Verabreichung autorisirt, was er nur in speziellen Fällen nachgewiesener Armuth thut.

Der stets gedrückte Zustand des Handels in Jerusalem wurde zu Ende vorigen Winters durch den Unordnung des hiesigen Münzwesens ungemain verschlimmert.

Bekanntlich sind hier viele Münzen von geringem Silbergehalt in Umlauf, Beschlicks und Altliks, von denen die Regierung erstere für fünf Piaster und letztere für sechs Piaster anzunehmen pflegte. Durch den Mangel an solchen Münzen oder durch sonstige unerklärliche Gründe wurde aber ihr Preis auf dem Markt um je einen halben Piaster erhöht.

Plötzlich jedoch ging eines Tages die Kunde durch die Stadt, die Regierung würde hinfort diese beiden Münzen (namentlich aber die Beschlicks) für nicht mehr als den halben Werth ($2\frac{1}{2}$ und 3 Piaster) annehmen. — Die dadurch erzeugte Aufregung war eine unbeschreibliche. Die niemals sehr lebhaften Geschäfte waren mit einem Mal ganz zum

Stillstände gekommen, denn Niemand wollte kaufen oder verkaufen, solange der Preis des Geldes in solcher Unsicherheit schwebte. Die Besitzer von grösseren Quantitäten solcher Münzen waren natürlich in der grössten Bestürzung. Depeschen wurden nach Constantinopel gesandt, um den wahren Thatbestand zu ermitteln, aber eine klare Antwort konnte Niemand erlangen. Die Inhaber von kleinen Esswaren-Läden wollten ihre Läden nicht mehr öffnen, um mit den Käufern nicht Streitigkeiten über den Werth der Münzen zu haben. Der Pascha musste Militär in die Strassen schicken, damit Thätlichkeiten vermieden würden. — Dieser halbe Kriegszustand dauerte mehrere Tage fort bis endlich der Preis des Beschliks amtlich auf $2\frac{3}{4}$ Piaster und der des Altliks auf $5\frac{1}{2}$ Piaster fixirt wurde. = Zu gleicher Zeit kam auch das Kupfergeld ins Schwanken und dasselbe ändert sich noch heute fast von Tag zu Tag in seinem Werte.

In Folge der mehrjährigen Theuerung in Palästina und der dadurch sehr gesteigerten Armuth haben sich manche Dorfbewohner nach Jerusalem begeben, um sich hier durch Häusereinbrechen und Stehlen zu bereichern. Als sie mehrere solche Diebstähle erfolgreich vollbracht hatten und Privatwächter, die man anstellte, nichts gegen sie ausrichten konnten, sah sich die Regierung genöthigt,

die Stadt patrouilliren zu lassen, und um Diebe um so leichter fangen zu können, wurde es allen Einwohnern streng verboten, ihre Häuser von der dritten Stunde der Nacht an (etwa 9 Uhr Abends) nicht zu verlassen und sich auch nicht einmal mit brennenden Laternen in der Hand auf den Strassen sehen zu lassen, da jeder so getroffene ins Gefängniss geworfen werden sollte.

Die Massregel befreite die Stadt sehr bald von diesen gefährlichen Gästen, doch warfen sich dieselben dann auf die Ausbeutung der Häuser ausserhalb der Stadt und der Reisenden, die sich auf der Strasse zwischen Jerusalem und Jaffa fanden.

Ein Israelite und ein Mahomedaner, die in Geschäften zusammen nach Jaffa gingen, wurden etwa auf der Mitte des Weges von Arabern überfallen, und nachdem sie den Räubern die 500 Lira, die sie bei sich führten gegeben hatten grausam getödtet.

Nicht lange nachher suchten drei Männer offenbar in böser Absicht in das Haus eines Israeliten zu dringen, der einige Minuten der Stadt entfernt auf der nach Bethlehem führenden Strasse wohnt. Als der Hausherr ihnen den Eingang zu wehren versuchte, überfielen sie ihn und verwundeten ihn so stark, dass er nach einigen Tagen verschied.

Aehnliche Vorfälle wiederholten sich leider während des Winters, bis mit der Rückkehr des

Frühjahrs die Preise der Lebensmittel billiger wurden.

---

2. Neuigkeiten von spezifisch jüdischem Interesse.

Die türkische Regierung hat eine Bestimmung getroffen, wonach jede jüdische Gemeinde im türkischen Reiche zwei Comités zu ihrer Verwaltung wählen muss; eins, das sich mit allen religiösen Angelegenheiten der Gemeinde beschäftigen soll und eins, dessen Aufgabe es ist die materiellen Geschäfte zu überwachen und die Gemeinde der Regierung gegenüber zu vertreten. Als Vorsitzender des erstern wurde hier in Jerusalem Rabbi Joseph Eljaschar gewählt; als Vorsitzender des letztern; Herr Joseph Careo.

An Stelle des verstorbenen Chacham Baschi Rabbi Abraham Aschkenazi (siehe: Nekrolog) wurde Rabbi Maier Panigel regelmässig erwählt.

Die Gemeinde der Mughrabim aber hat den durch den Tod des Rabbi David Ben Schimon erlittenen Verlust noch nicht ersetzen können. Noch hat sich kein Nachfolger gefunden,

und die bedeutendsten Mitglieder der Gemeinde verrichten inzwischen die nothwendigen Amtsgeschäfte.

Der Streit, der schon seit längerer Zeit in Hebron zwischen den dortigen Stadtrabbiner und einigen der hervorragendsten Gemeindemitglieder bestand, veranlasste beide Parteien Flugschriften drucken zu lassen, in denen sie ihre respectiven Vertheidigungsgründe vorbrachten, und natürlich ihre Gegner verurtheilten. Die Parteiwuth stieg so hoch, dass zuletzt der Rabbiner Mani sich gezwungen sah seinen Platz zu verlassen und in's Ausland zu gehen.

Zu Ende des Jahres aber gelang es einigen Gelehrten und Rabbinern Jerusalems den Streit in dieser Weise beizulegen, dass der Rabbiner Mani wieder in sein Amt eingesetzt wurde, aber einwilligen musste, dass ein Comité von 7 Männern gewählt wurde, denen die Einnahmen und Ausgaben der Gemeinde besonders obliegen.

Herr Chaim Elieser Wachs, Rabbiner von Kalisch und erster Vorsteher der Warschauer Gemeinde hier hat folgende den Armen sehr vortheilhafte Einrichtung getroffen.

Wer hier nicht direct nach der Ernte seinen ganzen Weizenbedarf für's Jahr kaufen kann, muss im Winter sehr hohe Preise zahlen, was die Armen natürlich sehr drückt. Er autorisirt daher die Vorsteher der Warschauer Gemeinde zur rechten Zeit so viel Weizen zu kaufen wie etwa alle armen Gemeindemitglieder brauchen, und dann jedem seinen Bedarf zu übergeben unter der Bedingung, dass er sich jeden Monat des Jahres den 12. Theil des für ihn ausgelegten Geldes abziehen lasse.

Es wäre zu wünschen, dass auch andere Gemeinden diesem Beispiele folgen, denn ohne besondere Opfer der Gemeinde wird den Armen auf diese Weise ein grosser Vortheil gewährt.

Schrecklicher als bei irgend einem andern Theile der jüdischen Bevölkerung herrschte die Noth unter den *M o g h r a b i m*. Diese haben in gewöhnlichen Jahren einen Theil ihrer Einkünfte von den Arbeiten ihrer Frauen, die geschickt den Weizen zu reinigen und alle einschlägigen Arbeiten zu verrichten wissen. Da aber dieses Jahr fast kein Weizen im Lande war und allgemein vom Ausland gebrachtes Mehl gebraucht wurde, so war keine Beschäftigung für diese armen Frauen und ihre Familien litten ungeheuer. Es gereicht daher Herrn *P i n e s* zu aller Ehre, dass er sich bemüht hat Sympathie für diese Leidende zu erwecken, so

dass es ihm gelungen durch die Hilfe des Herrn Dr. A s c h e r in London und Herrn M. G. L e v i in Berlin eine Freiküche für die Moghrabim zu eröffnen, in der die Armen dieser Gemeinde den Winter hindurch einmal täglich Brod und etwas Gekochtes erhielten.

Die Häuserbaugesellschaft „Mea Schearim“ hat während dieses Jahres alle ihre Häuser beendet. Denjenigen Mitgliedern, die nicht im Stande gewesen ihren ganzen Antheil einzuzahlen wurde ein Stück des der Gesellschaft gehörigen Landes zuertheilt, das ihrer gemachten Einzahlungen an Werth gleichkommt.

Die endgiltige Zuertheilung der verschiedenen Häuser an die einzelnen Gesellschaftsmitglieder geschah durch's Loos, und hat seitdem jeder sein festes Eigenthum, das er nicht wieder zu wechseln hat, und das ihm durch gehörige auf seinen Namen ausgestellte Papiere, die von der Stadtbehörde legalisirt sind, verbrieft ist.

Auch die Ackerbaugesellschaft „P e s a c h T i k w a“ hat dieses Jahr durch Verlosung jedem einzelnen Mitgliede ein bestimmtes Stück Land zuertheilt, auf dem er thun und lassen kann, was

ihm recht scheint. Jedes einzelne dieser Stücke Landes ist dem betreffenden Eigenthümer durch einen gehörig ausgestellten Besitzzettel, der auf seinen Namen lautet und von der Regierung legalisirt ist zugesichert. Ueber den Zustand dieser Gesellschaft und ihre Bedeutung hoffen wir in der nächsten Nummer dieses Jahrbuches einen besondern Artikel zu bringen.

Viele unserer Brüder in Bulgarien, die sich der neuen Regierung nicht unterwerfen mochten, sind dieses Jahr nach dem heiligen Lande zurückgekehrt. Hier in Jerusalem haben sie eine Gemeinde gebildet und in einem in der Stadt gemietheten Local eine Synagoge eingerichtet, die den Namen „Sophia“ trägt.

Aber diese Vermehrung unserer Brüder in Jerusalem steht eine bedeutende Verminderung durch Verkleinerung der Gemeinde der Moghrabim entgegen. So gross war die Armuth unter diesen Letztern, dass Viele sich gezwungen sahen von hier fortzugehen, und zwar wohin sie nur konnten.

Einige von ihnen sind in ihre frühere Gemeinde zurückgekehrt.

Die bekannten Zeloten in unserer Jerusalemer Gemeinde haben auch dieses Jahr nicht

geschwiegen. Sobald sie vernahmen, dass einige hervorragende Mitglieder der Londoner Gemeinde hier ein Haus gekauft haben, in dem eine Schule errichtet werden soll, riefen sie eine Versammlung nach der andern zusammen und das Resultat war, dass ein Decret erlassen wurde, in dem aller Unterricht in fremden Sprachen und nicht-jüdischen Gegenständen überhaupt (selbst in der Sprache dieses Landes) streng verboten wurde.

Die Gemeindediener wurden mit diesem Schriftstück von Haus zu Haus gesandt, damit sie es überall vorlesen, und zwar nicht nur in Hebräisch, sondern auch in jüdisch-deutschen Jargon, damit es auch die Frauen verstehen. Ausserdem gingen Nachts einige umher, feierlich den Schofer blasend und Jedermann in Acht erklärend, der seine Söhne in die verbotene Schule oder seine Töchter in die schon lang bestehende *Evelina Rothschild'sche Mädchenschule* schicke.

Diejenigen selbst, deren Kinder in einer Privatschule täglich nur eine Stunde deutsch lernen wurden angewiesen, ihre Kinder von diesem Unterricht fortzunehmen, und denen, die sich weigerten dem Befehle zu gehorchen, wurde nicht nur mit geistlichen Strafen, sondern auch mit der Entziehung der Chaluka angedroht.

Die rohen Vorgänge, die mit diesem Eifer gegen nützliche Schulen verbunden waren, haben unsere Gemeinde nicht nur bei fremden, sondern auch bei unsern eigenen Brüdern in civilisirten

Ländern in Verruf gebracht, was aber unsere Zeloten nicht hinderte mit der grössten Rücksichtslosigkeit gegen Jedermann vorzugehen, der sich ihnen nicht fügte.

Nur die Vorsteher der Gemeinde Minsk haben den moralischen Muth gehabt, den hiesigen Verwaltern der Minsker Chaluka zu befehlen, Niemand seinen Antheil zu verweigern, weil er in Schulan gelegenheiten eine von den Vorstehern abweichende Ansicht hat.

Wenn doch nur viele andere Vorsteher diesem Beispiele folgten! dann wäre in dieser Beziehung Hoffnung auf bessere Zeiten.

Zum Leidwesen unserer Zeloten gibt es bei uns eine Anzahl junger Leute, die das Gnadenbrod der Chaluka nicht als das Süsseste dieser Welt ansehen, und da man hier nicht leicht demselben entgehen kann, sind schon manche von ihnen nach Europa ausgewandert, um dort eine Arbeit zu erlernen, die sie anständig ernähren kann.

Zwei von diesen sind dieses Jahr zurückgekehrt und fangen bereits an, die Früchte ihres männlichen Entschlusses zu geniessen.

Einer hat die Dachziegelmacherei in Wien gelernt, und das Comité des Sir Moses Montefiore Testimonial Fund hat ihm einen Vorschuss geleistet, damit er eine Werkstatt einrichte. Ge-

lingt es ihm die Dachziegel von derselben Qualität herzustellen, wie sie bisher von Marseille gebracht werden, so wird er nicht nur ein gutes Geschäft für sich machen, sondern auch viele arbeitslustige Leute beschäftigen können.

Ein Zweiter hat in Paris die Lederfabrication erlernt und die Alliance Israelite hat sich bereit erklärt, ihm eine Werkstatt auf ihrer Ackerbauwirthschaft nahe bei Jaffa zu errichten: Sobald diese eingerichtet ist, soll er zu arbeiten anfangen, und seine Aussichten sind nicht weniger günstig als die des obenerwähnten Ziegelmachers.

Tiberias. Hier wurde in diesem Jahre 5 Zimmer anstossend an die vielbesuchte warme Badequelle errichtet, was eine grosse Wohlthat für die Heilung suchenden Kranken ist, denn während sie bisher nach dem Bade zur Stadt zurückkehren mussten, die eine halbe Stunde weit entfernt ist, können sie jetzt in diesen Zimmern verbleiben.

Die Kosten wurden durch eine Gabe eines unserer Glaubensbrüder in Russland und durch Beiträge, die Herr Abraham Back, Vorsteher des B i k u r C h o l i m in Tiberius von Kranken, die die Quelle besucht haben, mit vieler Mühe gesammelt hat, vollständig gedeckt.
